ალ. მანველიშვილი

რუსეთი
და
საქართველოს

დამოუკიდებლობა

სან ფრანცისკო

1984

ავტორისაგან

1931-1934 წლებში დავწერე წიგნი, რომელიც მოიცავდა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის ზოგად მიმოხილვას, წინა საუკუნეებიდან დაწყებული 1934 წლამდე. ამ დროს მოხდა რუსეთის მიღება ერთა ლიგაში, და შვეიცარიის პრეზიდენტის მიერ იქ წარმოთქმული სიტყვებით დავამთავრე და ეს წიგნი ახლაც ასე თავდება

წიგნი შესდგებოდა სამი ნაწილისაგან· პირველი ეხებოდა ადრინდელ ხანას, პირველი ანექსიით გათავებული· მეორე წიგნი შეეხებოდა რუსეთის ბატონობას საქართველოში და მესამე ახალ ხანას, დაწყებული პირველი მსოფლიო ომიდან.

ხელნაწერი რამდენიმე ძველ მოღვაწეს გავაცანი, მათ მირჩიეს მისი გამოცემა· მაგრამ ის დიდ ხანს იდო თაროზე. მხოლოდ 1951 შევძელ გამომეცა მისი პირველი ნაწილი (რუსეთი და საქართველო.ტ.1)· ორმა ნაწილმა განაგრძო თაროზე მოსვენება.

ჩემი ამერიკაში გადასახლების შემდეგ მისი გამოცემის იმედი დამეკარგა. ხოლო რომ ეს შესაძლებელი გამ-

ხდარიყო, გადავწყვიტე მხოლოდ ერთ, და ისიც დამოუკიდებელ წიგნად გამოცემა. ამიტომ მეორე ნაწილი სულ მოვხსენ და მისი შინაარსი მოვათავსე მხოლოდ ერთ თავში; მესამე ნაწილიც საგრძნობლად შევკვეცე და 1970 წელს შევასწორე ახალი ცნობების შევსებით. საერთო შთაბეჭდილებისათვის პირველ თავში მოკლედ გავიმეორე პირველი წიგნის მთავარი აზრი და ასე დაიბადა ეს წიგნი. ვამთავრებ იმავე თარიღით.

1934 წლის შემდეგ ბევრი რამ მოხდა. რაც შეიძლება გახდეს საგანი სპეციალური შესწავლისა და რაც ახალ თაობას უნდა გადაულოცოთ, მით უმეტეს, რომ მთავარი მასალა საქართველოშია ჩამარხული და უცხოეთში მყოფი ქართველისათვის ხელმიუწდომელი.

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორია აქამდე არავის დაუწერია. საქართველოში ბევრი სპეციალისტი გვყავს, მაგრამ შექმნილ პირობებში არ მგონია თუ ამ საკითხის მიუდგომელ შესწავლას ვინმე გაბედავს!

ჩემი ცდა იყო პირველი, ამიტომ ის უნაკლო ვერ იქნება, ხოლო მისი ღირსეული შესრულება მივანდოთ ბედნიერ დროსა და ბედნიერ თაობას.

ჩემი ცდა მაინც არ შეეხება ისტორიის დატალურ შესწავლას. ის არის ამ ისტორიის ზოგადი მიმოხილვა, მთავარი და მნიშვნელოვანი მოვლენების გათვალისწინებით. ჩემი პირველი წიგნი დადებითად იყო შეფასებული. შემდეგი დროისათვის მის გავლენაზე ჩემთვის უხერხულია რამე ვსთქვა.

წინამდებარე წიგნი ახალ ხანას ეხება, რომლის მომსწრე და მოწმეთაგან ზოგი ახლაც ცოცხალია და თუ ახალს არაფერს დაუმატებს, ვერც რამეს გამოაკლებს.

წიგნში შევეცადე ნათელმეყო ერთი ძირითადი აზრი: რუსეთის მუდმივი მისწრაფება საქართველოზე ბატონობისა და ქართველობის ერთობლივი წინააღმდეგობა. მიუხედავად ქართული პოლიტიკური წრეების დაქსაქსულობისა სხვა და სხვა იდეოლოგიურ მიმართულებებში, საბოლოოდ ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეის გარშემო ყველა გაერთიანდა. გამონაკლისს წარმოადგენდნენ ქართველი კომუნისტები. მაგრამ რუსეთის სასტიკი წნევის შედეგად არის ნიშნები, რომ ერის თავისუფლების მარადიული პრინციპი ამ წრეშიც გაიმარჯვებს და ქართველი ერის მუდმივი ნანატრი იდეალის გარშემო მთელი ერი დაირაზმება მისი უკვდავების დასაცავად.

თავი პირველი

რუსეთის ბატონობა საქართველოში

1. **საქართველოს ანექსია.** გარეშე მტერთაგან შევიწროებული საქართველო, რომელთაგან ერთი ნაწილი უკვე მიტაცებული იყო თურქების მიერ და დანარჩენი ნაწილი დაყოფილი, ვერ უმკლავდებოდა მტრებს. ამ ნიადაგზე მან არა ერთხელ სცადა მიეღო დახმარება დასავლეთის ქრისტიან სახელმწიფოთაგან, უშედეგოდ.

დარჩა ჩრდილოეთით ქრისტიანული რუსეთი და ქართველებმა ესეც სცადეს და კვლავ უშედეგოდ.

ამ დროს რუსეთი თვითონ მიილტოდა კავკასიისაკენ თავისი აღმოსავლეთის პოლიტიკის განსახორციელებლად. ქართველმა მეფეებმა ამაში დაინახეს საერთო ინტერესი. ალბად ამგვარი გაგების შედეგი იყო 1721 წლის სამხედრო კავშირი პეტრე დიდისა და ქართლის მეფის ვახტანგ მეექვსის შორის სპარსელების წინააღმდეგ. ხოლო უფრო გვიან ეკატერინე მეორისა და ქართველი მეფეების, ირაკლისა და სოლომონის შო-

რის, თურქების წინააღმდეგ (1768 წ.)

თუმცა ისიც ცნობილი იყო, რომ ეს კავშირები საქართველოსთვის ფრიად საზიანო აღმოჩნდა. რუსებმა მხოლოდ გამოიყენეს ქართველ მეფეთა ძოკავშირეობა. მის შედეგად კი პირველ შემთხვევაში მეფე ვახტანგმა დაკარგა თავისი სამეფო და რუსეთში გადასახლდა, ხოლო მეორე შემთხვევაში საქართველომ განიცადა უარესი რეპრესიები, როგორც თურქებისაგან ისე სპარსელებისაგან. 1).

მიუხედავად ამ მწარე გამოცდილებისა, მეფე ერეკლე კვლავ კომპრომისზე წავიდა, უფრო რუსეთის წნევით და ასე დაიბადა 1783 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება. (ამის შესახებ დაწვრილებით იხ. ჩვენი წიგნი: "რუსეთი და საქართველო" ტ. პირველი, 1951). ეს ხელშეკრულება, როგორც უკვე შეფასებულია მსოფლიო იურისტთა მიერ, წარმოადგენს ორივე მხარის ნებაყოფლობით აქტს, რომლის დარღვევა ან გაუქმება უნდა მომხდარიყო ორივე მხარის ნებით.

ამ ხელშეკრულებით საქართველო შედის რუსეთის იმპერიის მფარველობაში. ეს იყო მისი ცენტრალური იდეა. თავისი სუვერენობიდან კი ის მხოლოდ იმ კომპრომისს

აკეთებდა, რომ საგარეო პოლიტიკეში უნდა ემოქმედა რუსეთთან თანხმობით. რუსებისაგან კი უნდა მიეღო სამხედრო დახმარება. საქართველოს მტერი აღიარებული იყო რუსეთის მტრად და სხ. ამ ხელშეკრულების ტრაგიკულ შედეგებზე ვრცლად არ შევჩერდებით, (ის სხვაგან გვაქვს განხილული).აღვნიშნავთ მხოლოდ ზოგიერთ ფაქტს:

რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულებით განრისხებული აღა-მაჰმედხანი შემოესია საქართველოს 1795 წ. ქართველმა მეფემ თავის დროზე აცნობა რუსეთის მთავრობას მოსალოდნელ საფრთხეს და სთხოვდა დახმარებას, მაგრამ ის ვერ მიიღო. სხვათა შორის ეს საკითხი ხელშეკრულებაში გარკვეულად არის აღნიშნული: საჭირო შემთხვევაში ქართველ მეფეს უნდა მიემართა პირდაპირ კავკასიის ხაზზე მდგომი რუსის ჯარისათვის, რომელსაც უფლება ჰქონდა მთავრობის დაუკითხავად დახმარებოდა ქართველ მეფეს. ეს კი არ მოხდა, რადგანროორც შემდეგ გამოირკვა, ბრძოლა რომ სექტემბერში გათამაშდა, კავ.ხაზის ჯარების უფროსს გუდოვიჩს მაისიდან ჰქონდა ბრძანება, მთავრობის ნებადაურთველად ერეკლეს არ დახმარებოდა.

მეფე ერეკლემ ვერ მოასწრო საკმარისი ძალების შეკრება და თანაც რუსების დახმარებით დაიმედებული და მერე იმედ გაცრუებული, მისი ხანგრძლივი ცხოვრებისა და ბრძოლების დროს , ეს იყო პირველი შემთხვევა რომ ის სასტიკად დამარცხდა; აღა-მაჰმად ხანმა გაანადგურა საქართველო, გადაწვა თბილისი და დიდძალი ქართველობა ტყვედ წაიყვანა˙ ამნაირად, რადგან რუსებმა ეს მთავარი მუხლი ხელშეკრულებისა არ შეასრულეს, მითვე ამ ხელშეკრულებას ძალა დაკარგული ჰქონდა და შახიც დაიმედებული იყო რომ მდგომარეობას შეაბრუნებდა.

რუსეთის მთავრობის ასეთი მოქმედება თუ მაშინ გაუგებარი იყო ქართველებისათვის და შეიძლება რუსის სარდლობისათვისაც, მერე ესეც გამოირკვა: ამ გზით რუსეთს სურდა საქართველო სასოწარკვეთილობაში ჩაეყენებინა და მერე გაეადვილებინა მისი ანექსია. ეს ასეც მოხდა, რადგან მიუხედავად მოლოდინისა შახს იმედი არ გაუმართლდა˙ ერეკლემ არ მიიღო შახის მიერ შეთავაზებული შეღავათიანი პირობები და ბოლომდე დარჩა რუსეთის ერთგული, მიუხედავად დაღალატანებისა...

1796 წელს გარდაიცვალა ეკატერინე მეორე, 1797 წელს მოჰკლეს აღა-მაჰმედ ხანი, ხოლო 11 იანვარს 1798 წელს გარდაიცვალა მეფე ერეკლე და მისი ტახტი დაიკავა მისმა უფროსმა შვილმა გიორგიმ.

გიორგი სუსტი და ავადმყოფი ადამიანი იყო, მაშინ როდესაც მდგომარეობა მოითხოვდა მაგარ ხელს. ეს ხელი კი ლევან ბატონიშვილის სახით ადრე გამოასალმეს მტრებმა წუთისოფელს!

გარეშე მდგომარეობის გართულებას დაემატა შინაური არეულობა, როგორც პოლიტიკური, ისე დინასტიური ხასიათისა. შექმნილ მდგომარეობაში ანტი' რუსული წრე უფრო გაძლიერდა, რომელსაც მეთაურობდა ერეკლეს კანცლერი სოლომონ ლეონიძე, განთქმული მეომარი და პოლიტიკოსი თავისი დროისა. გიორგი მეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. გარდა გარეშე მუქარისა, შიგნით მისი გერი ძმები ტახტს ეცილებოდნენ დარეჯან დედოფლის მეთაურობითა და დაუსრულებელი ინტრიგებით. ასეთ პირობებში გიორგის ისევ რუსეთი დარჩენოდა: წყალწაღებული ხავსს ეჭიდებოდაო. მან კვლავ მოინდომა ძველი ხელშეკრულების განახლება თუნდაც ზოგი დათმობებით.

რუსები ამ მდგომარეობას თვალს ადევნებდნენ და ყველაფერს თავიანთ სასარგებლოდ იყენებდნენ.

გიორგის ნდობა რუსეთის მთავრობისადმი არც კი ყოფილა განხილული. მათ საქართველოში შემოიყვანეს ჯარი გენ. კნორინგის მეთაურობით· მასვე დაავალეს შეესწავლა საქართველოს მოწინავე წრეების განწყობილება რუსეთის მიმართ და მერე ყველაფერი პეტერბურგში ეცნობებინა. ამ დროს მეფე გიორგის დელეგატები იმყოფებოდნენ პეტერბურგში; ისინიც იმავე მიზნით დააბრუნეს საქართველოში.

გენ. კნორინგმა სრულიად ყალბი ცნობები მიაწოდა და ქართველი ელჩების დაბრუნებისათვის აღარ მოუცდიათ პეტერბურგში და იმის მაგიერ რომ საქართველოს საკითხი განეხილათ გიორგის ნდობის საფუძველზე, მათ უბრალოდ მისი ანექსია გადასწყვიტეს· ეს მაშინ, როდესაც თანახმად ხელშეკრულებისა გიორგი იყო დამოკიდებული მეფედ და უფროსი შვილი დავითი მის მემკვიდრედ.

გიორგი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო რომ იმპერატორმა პავლემ საქართველოს ანექსიის მანიფესტს ხელი მოაწერა. მერე კნორინგს საიდუმლო ბრძანება მისცეს, რომ

როგორც კი მეფე გარდაიცვლებოდა (ამ დროს ის მალიან ავად იყო), მისი შვილი ტახტზე არ დაეშვათ და საქ. ანექსიის მანიფესტი გამოეცხადებინა.

მალე მეფე გიორგი გარდაიცვალა. იმპერატორი პავლე დაახრჩეს. იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა, ქართველი ბატონიშვილების თხოვნით, საქართველოს საკითხი ხელმეორედ დასვა სენატში განსახილველად. ეტყობა თვით იმპერატორი არ იზიარებდა საქართველოს ანექსიის საკითხს. სახელმწიფო საბჭოში აგრეთვე რამდენიმე პირი არ იზიარებდა ანექსიის საკითხს. ესენი იყვნენ: ვორონცოვი, კოჩუბეი და ჩარტორიისკი. ისინი ფიქრობდნენ რომ რუსეთისათვის ბევრად სასარგებლო იქნებოდა საქართველოს დამოუკიდებლობა შეენახათ 1783 წლის ხელშეკრულების საფუძველზე. აქ საბჭოს კრებაზე, სახელმწიფო პროკურორმა, ბეკლეშევმა, იმპერატორის სახელით განაცხადა: "იმპერატორის აზრით აღნიშნული სამეფოს რუსეთის ქვეშევრდომად გახდომა იქნებოდა მითვისება უცხო მიწისა, რაც უსამართლობა იქნებოდაო" (ასევე ათასწლიანი დინასტიის გაუქმება). მაშასადამე, რუსეთის ცალმხრივი აქტის უსა-

მართლობა იმპერატორმა თვითონ აღიარა.1)

ყოველივე ეს დოკუმენტებზეა აღნუსხული და მრავალჯერ გამოქვეყნებული. ამიტომ სრულიად უაზრო რუსების მიერ შექმნილი და მერე სხვების მიერ განმეორებული ლეგენდა: თითქოს ქართველმა ერმა ჩაიდინა თვითმკვლელობა, თითქოს ქართველმა მეფემ რუსეთს მიართვა საქართველო საჩუქრად!

ეს ყველაფერი შეეხებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს, ხოლო ისიც ცნობილია, რომ დანარჩენი ნაწილები საქართველოსი ზოგი მოტყუებით და ზოგი ძალით იყო დაპყრობილი.

2) რუსეთის მმართველობა, განათლება და რუსიფიკაცია.

საქართველოს ოკუპაციის დღიდან დაარსდა "საქართველოს უზენაესი მმართველობა". სათავეში იდგა მთავარსარდალი˙ ის ითვლებოდა როგორც სამხედრო ისე სამოქალაქო მმართველად. ეს მდგომარეობა გაგრძელდა 1845 წლამდე. ამ დღიდან დაარსდა მეფის ნაცვლის თანამდებობა და ასეთად დაინიშნა გრაფი ვორონცოვი (1845-1854

---

1)D.M.LANG. "The Last Years of the Georgian Monarchy. New York, 1957

ალ.მანველიშვილი. "რუსეთი და საქართველო პარიზი.1951;

უკანასკნელი მეფის ნაცვალი იყო დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე (1862-1882). ამის შემდეგ კვლავ შეიცვალა ეს წესი. მეფის ნაცვლის მაგიერ იყო მთავარმართებელი და მას მიენიჭა ის უფლებები, რაც ჰქონდა შიდა რუსეთის გენერალ-გუბერნატორებს.

მთელი კავკასია იყო დაყოფილი გუბერნიებად. საქართველო დაუყვეს თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებად. ამიერიდან ყველა გუბერნია უშუალოდ ემორჩილებოდა ცენტრს და მთავარმართებელს რჩებოდა ზედამხედველობის როლი. 1905 წელს კვლავ იქმნა აღდგენილი მეფის ნაცვლის თანამდებობა და ასეთად დაინიშნა თავ. ვორონცოვ-დაშკოვი.

როგორც კი გაბატონდნენ რუსები საქართველოში, იქ დაამყარეს რუსების წესები და კანონები. ქართველ ხალხს არც მათი ენა ესმოდა და არც მათი კანონები. ამიტომ თავიდანვე აუტანელი შეიქმნა ასეთი მდგომარეობა ქართველებისათვის. მეორეს მხრით თვით რუსებისათვისაც გაუგებარი იყო ქართველების მრავალსაუკუნოვანი კულტურული ცხოვრების ნიადაგზე შექმნილი ადათები და ჩვეულებები; ქართული ანდაზით:"ჩვეულება

რუსულზე უმჯობესია" და ამის დამტკიცებასთან კონფლიქტი იყო აუცილებელი. ამავე დროს რუსული წესები და კანონები ქართველებისთვის აღმოჩნდა მეტად უცხო და აუტანელი. ამიტომ რუსებსა და ქართველებს შორის კულტურული ხიდი თავიდანვე ჩატეხილი იყო.

რაკი რუსებმა ქართული კულტურის ბუნება და ხასიათი ვერ გაიგეს, მათ ჩამორჩენილ და უკულტურო ხალხად სთვლიდნენ. არსებობს უამრავი საბუთი, განსაკუთრებით კი მთავარმართებლების მოხსენებები რუსეთის მთავრობისადმი და სხ. სადაც ეს მდგომარეობა ერთხმად არის აღიარებული. ამნაირად, მათში დამუშავდა ქართველებზე უკულტურო ხალხის სახელი, რათა ამით უფრო გაემართლებინათ მათ მიერ წარმოებული რუსიფიკაციის პოლიტიკა.

მათი აზრით ქართველი ხალხი დაბალი ღირსებისაა შედარებით რუსის ხალხთან. მას არავითარი წარსული არ ჰქონია, არც კულტურა, არც ზნეობა, ის დღესაც დაცემულია. ამიტომ რუსის ხალხმა უნდა მოახდინოს ამ ხალხის ასიმილაცია. სხვანაირად შეუძლებელია ამ ხალხის ამაღლება. ამიტომ გასაგებია, რა ველური საშუალებებისათვის უნდა მიემართათ რომ ქართველი ერის

გულიდან ამოეფხვრათ ეროვნულ-კულტურული ძირები და იქ რუსული სული ჩაენერგათ! ამ ხალხმა არ იცოდა რომ საქართველოში ჯერ კიდევ მე-4-საუკუნეში არსებობდა უმაღლესი აკადემია, მაშინ როდესაც რუსის ხალხი ჯერ არ სჩანდა ისტორიის სარბიელზე...

რაკი მათ მთავარ მიზნად დაისახეს ქართველი ხალხის გარუსება, ამისთვის ისინი ყველა ნაირ ზომას მიმართავდნენ. ვლადიმერ ვოიტინსკი სწერს: "განაგრძობდა რა ქვეყნის რუსიფიკაციას, ცარისტული მთავრობა ფართოდ იყენებდა მისთვის ჩვეულ მეთოდებს. ის სცდილობდა უთანხმოებათა გაღვივებას ეროვნებათა შორის და გაძლიერებას სოციალურ წინააღმდეგობათა, რომელიც სუფევდა ქართველ ხალხში"1).

რუსები ამ მიზნით პირველი დაეტაკნენ ქართულ სკოლას და ეკლესიას, რადგან ესენი აცოცხლებდნენ ქართული კულტურის ძირებს. მათ ერთი ხელის დაკვრით დახურეს ქართული სკოლები და მერე დაგვიანებით და ისიც მცირე რაოდენობით დაიწყეს რუსული სკოლების გახსნა.

საქართველოში განათლების საქმეს შორეული წარსული აქვს. ყველა შემთხვევაში ქრისტიანობის დროიდან

---

1) Woytinsky. "La Democratie Georgienne" Paris 1921

ჩვენთვის ძველი ცნობილია. საქართველოში განათლების საქმე ფრიად განმტკიცებული იყო. მეფიდან მოყოლებული დიდ მოხელეთ და სარდლობასაც უნდა ჰქონო-სპეციალური და საერთო განათლება. საქართველოში უძველეს დროიდანვე მიღებული იყო უცხო ენების სწავლა. ქართული მოწინავე წრე ფლობდა თავისი დროის ცნობილ ენებს: ბერძნულს, სპარსულს, არაბულს, თურქულს და სხ. კულტურული გაცვლა-გამოცვლაც დიდი იყო; მაგ: მეოთხე საუკუნეში საქართველოში არსებულ აკადემიაში ბერძნებიც სწავლობდნენ. ცნობილია ზოგიერთი ბერძენი ფილოსოფოსის სახელი, რომელთაც აქ მიუღიათ განათლება.

წინა რენესანსის ხანაში, როდესაც დასავლეთის ქვეყნებში დაიწყო უნივერსიტეტების დაარსება, საქართველო ფეხ-და-ფეხ მისდევდა მათ და ზოგჯერ ბევრად ადრეც შექმნა თავისი უმაღლესი განათლების ცენტრი. აი ქრონოლოგია: 1088 წელს დაარსდა ბოლონის უნივერსიტეტი, 1100 წელს პარმის, 1106 წელს საქართველოს გელათის აკადემია და მერე იყალთოსი, 1120 წელს პარიზის, 1130 წელს ოქსფორდის, 1224 წელს ნეაპოლის, და სხ.

---

1) H.Pirenne, G.Cohen, H.Focillon. La Civilisation du moyen âge. Paris 1941.

ხოლო უფრო ადრე როდესაც 1044 წელს დაარსდა კონსტანტინეპოლში მანგანის აკადემია, იქ უხვად იწვრთნებოდნენ ქართველი ახალგაზრდობა და ასე განათლებული უბრუნდებოდნენ საქართველოს (იხ. კორნელი კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია ტ.1)

რუსეთის მოსვლის დროსაც მარტო აღმოსავლეთ საქართველოში არსებობდა ორი უმაღლესი სასწავლებელი: თბილისსა და თელავში, რომელთა იდეოლოგიური მეთაური იყო განთქმული ფილოსოფოსი და ღვთისმეტყველი, საქართველოს კათალიკოსი ანტონ პირველი...

რუსებმა ქართული სკოლები დახურეს. რუსული სკოლებიც ვერ შექმნეს საკმარისი ოდენობით. მაგ: მეცხრამეტე საუკუნის სამოციან წლებში მთელ საქართველოში არსებობდა მხოლოდ ორი საშუალო სასწავლებელი. უმაღლეს სასწავლებელზე ხომ ოცნებაც არ შეიძლებოდა! მთელ კავკასიაში ერთი უმაღლესი სკოლაც არ გახსნეს, თუნდაც რუსულ ენაზე...

ქართველები გრძნობდნენ რა ასეთ დაქვეითებას, რუსის მთავრობას ხშირად მიმართავდნენ თხოვნით უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების შესახებ, მაგრამ

მთავრობა ყოველთვის უარს ეუბნებოდა. მათ სურდათ რომ გარუსების მიზნით ქართველ ახალგაზრდობას რუსეთში მიეღო განათლება.

რაც შეეხება დაბალ სკოლებს, ყველა რუსულ ენაზე იყო და მათაც გარკვეული ამოცანები ჰქონდათ დაკისრებული. აი, მაგ: რას ფიქრობდა ვორონცოვ-დაშკოვი სწავლა განათლების მიზნებზე რუსებისა საქართველოში:

"სახალხო სკოლების ამოცანა შიდა რუსეთისათვის არის მოსახლეობის გონებრივი განვითარების ამაღლება. გარდა ამ ამოცანისა, კავკასიის სახალხო სკოლას აქვს კიდევ სხვა მიზანი. შთანერგვა უცხო ენის მოსახლეობაში რუსული ენისა, რომელიც უდავოდ ითვლება მთავარ ფაქტორად მრავალ ენებზე მოლაპარაკე ადგილობრივი ტომების შესაერთებლად იმპერიასთან" 1).

ამნაირად, საქართველოში აღარ არსებობდა ქართული სკოლა. ყველაფერი ისწავლებოდა რუსულად და რუსულივე უხეში მეთოდებით. დასაწყისში ქართული ენაც დასტოვეს, როგორც ცალკე საგანი, ისე როგორც დღეს ისწავლება უცხო ენები და მერე ესეც მოსპეს. საერთოდ ქართული ენა მუდმივ დევნას განიცდიდა. ხან შემოიღებდნენ როგორც საგანს და ხან სპობდნენ. მოკლედ ყველა ზომებს ღებდნენ, რომ ქართველებს საკუთარი ენა დაევიწყე

---

1) ვსეპოდდანნეიშაია ზაპისკა პო უპრავლენიუ კავკაზსკიმ კრაემ. გ. დაშკოვ. პეტერბურგ

და შეეთვისებინათ რუსული. ეს მაინც ვერ განახორციელეს, რადგან მაშინ სკოლაში სწავლობდა მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი ახალგაზრდობისა, ხოლო სკოლის გარეშე რუსული ენის შესწავლა შეუძლებელი იყო...

რუსეთში ზოგიერთ პრივილეგიებს ანიჭებდნენ მოწინავე წოდების შვილებს. ეს კი იმაში გამოიხატებოდა რომ მათ გარუსების მიზნით რუსეთში აგზავნიდნენ. 1899 წელს ქუთაისის გუბერნატორმა შუამდგომლობა აღძრა იმპერატორთან, რათა ქართველ თავად-აზნაურთა შვილებს სტიპენდია მისცემოდათ მხოლოდ კადეტთა კორპუსში, რადგან იქ ადვილია მათი რუსულად აღზრდა და რუსეთში გათქვეფა.

70-ან წლებამდე ეს ბრძოლა უფრო შენელებული იყო, ხოლო შემდეგ ძალიან გამძაფრდა. გაძლიერდა ქართული ენის დევნა. არც მოსახლეობას და არც ბავშვებს რუსული ენა არ ესმოდათ. ბავშვებს სტანჯავდნენ მათთვის უცხო ენით.

აქ მინდა მოვიგონო ჩემი პირადი ბავშობის ამბავი პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისში დავამთავრე სოფლის სასწავლებელი. ჩვენი მასწავლებელი ყველაფერს ქართულად გვასწავლიდა. რუსული მხოლოდ წერა-კითხვა ძლივს შევითვისე. 1915 წელს მიმაბარეს ქალაქის საწავლებელში. აქ ყველაფერი ისწავლებოდა რუსულად.

აქ დაიწყო ჩემი ტანჯვა. ქალაქის ბავშვებს ცოტა მეტი ესმოდათ რუსული. მე კი არაფერი; არითმეტიკაში კიდევ ვერკვეოდი, ხოლო გეოგრაფიასა და ისტორიაში არაფერი მესმოდა. ყველაფერს ვიზეპირებდი და დამაკმაყოფილებელ ნიშნებსაც ვღებდი, ხოლო არაფერი მესმოდა. მასწავლებელი იყო რუსის ახალგაზრდა ქალი, ფრიად კეთილშობილი და ის შედიოდა ჩემს უბედურ მდგომარეობაში და ალბად ამიტომ არ მისვამდა ცუდ ნიშნებს. ასე ვიტანჯებოდი პირველ წელს და არც მეორე წლის ნახევარში მიგრძვნია დიდი შეღავათი რომ მომისწრო რევოლუციამ და იმავე დღიდან სწავლება გადავიდა ქართულზე

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული ენის მიმართ დიდი რეპრესიები დაიწყო. ზოგ რუს სინდისიერ პედაგოგთა შორისაც ამან დიდი გულისწყრომა გამოიწვია. ეს პედაგოგები არ იზიარებდნენ ოფიციალურ წესებს; და ეს სწორედ მავნებლად მიაჩნდათ რუსული მიზნებისათვის. მათი აზრით ქართველების დაახლოება რუსებთან რეპრესიებით და მათი საკუთარი ენის მოსპობის გზით არ შეიძლება. თუ გვინდა რომ ისინი დავიახლოვოთ, ჩვენ თვითონ უნდა შევისწავლოთ მათი

ენა და ადათ-ჩვეულებებით და სხ.

1880 წ. 15 იანვარს ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორი სტოიანოვი ასე მიმართავდა მთავრობას:

"... ქართული ენა სამშობლო ენაა. პირველდაწყებითი განათლება უნდა სწარმოებდეს სამშობლო ენაზე. შემდეგი განათლებაც სამშობლო ენის საშუალებით უნდა მიმდინარეობდეს. ამიტომ მოსამზადებელ კლასებში მასწავლებლებად უნდა იყვნენ ქართველები, ან ისეთი რუსები, რომელთაც ქართული იციან... ამბობენ რომ საქართველო უნდა თანაეზიაროს რუსების კულტურასაო, და იმავე დროს ერთმა რუსმაც არ იცის ქართული ენა. საქართველოში მცხოვრები რუსის შვილები ათავებენ გიმნაზიებს, უმაღლეს სასწავლებლებს, მსახურებენ საქართველოში და არ იციან ქართველების არც ენა და არც ჩვეულებები. ინგლისელმა მოხელეებმა, რომელნიც ფოთი-თბილისის რკინიგზას აშენებენ, 5-6 თვის განმავლობაში შეისწავლეს ქართული ენა. რუსები კი მიუხედავად იმისა, რომ ნახევარ საუკუნეზე მეტი საქართველოში არიან, არ იციან, არც ერთი ქართული სიტყვა"1).

ამგვარ განცხადებას კი ის მოჰყვა, რომ რუსის მთავრობამ სტოიახოვი მაშინადვე თანამდებობიდან გადააყენა და რუსეთში გაისტუმრა. რუსის მთავრობა ასე სასტიკად ექცეოდა ყველა იმ რუსის მოხელეს, ვინც ოდნავ კრიტიკულად შეხედავდა მთავრობის მიერ დამყარებულ წესებს. პროტესტი უფრო ძლიერი იყო ქართველების მიმართ, რომელნიც არც სასჯელს ერიდებოდნენ და არც რეპრესიებს.

---

1) გრ. გიორგაძე. საზოგადოებრივი ურთიერთობა საქართველოში. გვ;238. თბილისი 1928 წ.

1880 წელს კავკასიის სასწავლო მზრუნველმა, იანოვსკიმ, მისწერა ქუთაისის სახალხო სკოლების დირექტორებს, რომ ბავშებს პირველი წლიდანვე ქართული ენის ნაცვლად რუსული ენა ასწავლეთ. ამან დიდად აღელვა ქართველობა და გაზეთ "დროების" რედაქტორმა ს. მესხმა ასე მიმართა იანოვსკის: "თქვენ გინდათ წაგვართვათ ენა, მოსპოთ ის. არავის აქვს უფლება ასეთი სიტყვებით მიმართოს ხალხს. ქართველების სურვილები იგივეა რაც ყველა ხალხებისა: დაიცვას თავისი სამშობლო ენა, მამული, სჯული, სარწმუნოება. თქვენი სურვილი კი - დაავიწყოთ ქართველებს ქართული ენა, თქვენ ცილს სწამებთ ქართველ ხალხს" და სხ. ეს სიტყვები იყო პროტესტი მთელი ქართველი ხალხისა და ილია ჭავჭავაძემაც "ივერიიდან" სასტიკად გაილაშქრა რუსების წიააღმდეგ.

როდესაც 1881 წელს რუსეთში მოჰკლეს ალექსანდრე მეორე, ამან საქართველოშიც დიდი რეპრესიები გამოიწვია. პირველი ბრძანება ის იყო რომ სრულიად აკრძალეს ქართული ენის სწავლება სკოლებში. განსაკუთრებით შეაწუხეს თბილისის სასულიერო სასწავლებლის მოწაფეები. შედეგად დაიწყო მოწაფეთა აჯანყებები. ამ არეულობაში ჩაება მოსახლეობაც. მთავრობას აძლევდნენ მრავალ თხოვნებს და ემუდარებოდნენ, რომ ქართული ენის სწავლება კვლავ ყოფილიყო განახლებული მაგრამ ამაოდ...

1885 წელს, როდესაც საქართველოში ჩამოვიდა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე, ქუთაისის გუბერნატორმა, დ. ყიფიანმა წარუდგინა მას თხოვნა და აუხსნა შექმნილი მდგომარეობა. დ. ყიფიანი კი გახლდათ ქართულ მოწინავე წრეებში ყველაზე ლიბერალურად განწყობილი რუსებისადმი და ასეთი ადამიანიც ააღელვა რუსების მოქმედებამ. დიდმა მთავარმა ეს აცნობა მთავარმართებელს დონდუკოვ-კორსაკოვს. უკანასკნელმა ყიფიანს მოსთხოვა ანგარიში. ყიფიანმა წარუდგინა ვრცელი მოხსენება, სადაც აღნუსხულია ქართველების დევნა. კორსაკოვმა ის იმპერატორს გადაუგზავნა. უკანასკნელმა ის განიხილა და 13 დეკ. 1885 წელს ასეთი რეზოლუციით დაუბრუნა მთავარმართებელს: "იმპერატორი სცნობს რა ბატონ ყიფიანის ამგვარ მოქმედებას უადგილოდ, თქვენს ბრწყინვალებას ავალებს გამოუცხადოს მას შესაფერისი გაკიცხვა". (გ. გიორგაძის დასახელებული შრომა, გვ. 248).

ასე გაუმასპინძლდნენ რუსები მათ ერთგულ მოხელესაც. დიმიტრი ყიფიანი დიდი პატრიოტიც იყო, ოღონდ ფიქრობდა თავისი ქვეყნის ბედზე რუსეთან კავშირში.

როდესაც ქართული ენის გამო აჯანყდნენ სემინარიის მოსწავლენი, მთავრობამ მათ წინააღმდეგ სასტი-

კი ზომები მიიღო· ბევრი გარიცხა ისე, რომ მათ არც ერთ სასწავლებელში აღარ შეესვლებოდათ. მათ შორის იყო მოწაფე იოსებ ლაღიაშვილი, რომელმაც 1886 წ. მოჰკლა სემინარიის რექტორი ჩუდეცკი· ლაღიაშვილს სიკვდილი გადაუწყვიტეს, მაგრამ როგორც მცირეწლოვანს (18 წლის იყო) 20 წლით ციმბირით შეუცვალეს. მაგრამ ლაღიაშვილი ციმბირიდა ამერიკაში გაიქცა და თავისი სიცოცხლე იქ გაათავა...

ამ ამბის გამო რუსეთის პრესამ დიდი განგაში ასტეხა და ქართველი ერი ველურად გამოაცხადა. ხოლო, ეგზარხოსმა პავლემ, ჩუდეცკის დამარხვაზე წარმოთქმულ სიტყვაში ქართველი ერი დასწყევლა და შეაჩვენა. ამის გამო კი იმავე დ. ყიფიანმა ეგზარხოს პავლეს მიმართა წერილით და სთხოვდა დაეტოვებინა ის ერი, რომლის სამსახურისათვის იყო მოვლენილი და ის კი სწყევლიდა. (იხ. დ. ყიფიანის მემუარები. 1930 წ. ს. ხუნდაძის რედაქციით.)

ყველა მიხვდება თუ რა იყო ველური ამ მოქმედებაში· საპასუხოდ რუსის მთავრობამ დ. ყიფიანი სტავროპოლში გადაასახლა, სადაც 1887 წელს, 24 ოქ.

მძინარე მოხუცს მოუგზავნე აგენტები და ქვებით თავი გაუჭეჭყეს. დ.ყიფიანის ნეშთი საქართველოში გადმოასვენეს და აქაც მისი დამარხვა მოხდა დიდი რეპრესიების ქვეშ; დამარხვის სურათს აგვიწერს თავის მოგონებებში ჩვენი მხცოვანი მეცნიერი ექვთიმე თაყაიშვილი შემდეგნაირად:

"... საქართველოს ყველა კუთხიდან ჩამოვიდნენ დეპუტაციები და სხვა და სხვა დაწესებულებების წარმომადგენლები. ყველანი სამგლოვიარო ლენტებით დავხვდით ვერაზე... დაიძრა პროცესია დავით ყიფიანის მეთაურობით როგორც კი მოვუახლოვდით გრიბოედოვის ქუჩის ასავალს, პოლიცია გადაგვეღობა და გამოგვიცხადა რომ პროცესია გრიბოედოვის ქუჩით უნდა წავიდეს. შეიქმნა ერთი ჩოჩქოლი. ხალხი წინ მიმავალთ მიაწვა. ამასობაში ნიკო,დიასამიძე, რომელიც წაბლის ფერ ცხენზე იჯდა, ქართულ ჩოხაში გამოწყობილი, ცხენ და ცხენ გაარღვია პოლიციის რაზმი და გასწია წინ. დავით ყიფიანიც მას გაჰყვა. პოლიცია წინ გადაუდგა სამღვდელოებას, რომელსაც მიუძღოდა ცნობილი ქართველი პატრიოტი, ბერი, ეპისკოპოსი ალექსანდრე ოქროპირიძე. ის საერთოდ არ იყო გამბედავი კაცი, მაგრამ აქ კი ნამდვილი გამოიჩინა გამბედაობა. პოლიციის რაზმის მეთაურმა უთხრა: — ვაშე პროსვიაშჩენსტვო, პრიკაზანო, პო გრიბოედოვსკოი ულიცე ნაპრავიტ პროცესიუ! ალექსანდრე არ შეკრთა და მიუგო: — მენია პრიკაზალი როდნიე პოკოინიკა, კუდა ონი პასლედუიუტ ი ია ზა ნიმი. და გზა განაგრძო. შემოსილი მღვდელმთავრის შეჩერება პოლიციამ ვეღარ გაბედა. თან ხალხიც მიაწვა, გაარღვია პოლიციელთა წყება და მედგრად გასწია წინ. მთელ პროსპექტზე გაიმართა უზარმაზარი პროცესია. სასახლეს რომ მივუახლოვდით, განგებ შეაჩერეს ცხედარი და მიცვალებულის ლოცვა გადაიხადეს დემონსტრაციულად. სასახლიდან არავის გამოუხედავს. მაშინ მთავარმართებელი

იყო დონდუკოვ-კორსაკოვი...
ცხედარს დავით უფლისწულთან ერთად მიჰყვებოდნენ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, სხვა პოეტები და მწერლები... საფლავზე პირველი სიტყვა წარმოსთქვა აკაკი წერეთელმა, რომელმაც დიმიტრი უფლისწული გამოაცხადა საქართველოს მეორე დიმიტრი თავდადებულად, და რა თქმა უნდა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა" ("მნათობი" 1958 წ.11).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რუსის მთავრობის მიერ დამყარებული განათლების წესები ზოგ რუსის პედაგოგსაც არ მოსწონდა; მაგრამ მთავრობამ მაინც მოსპო საბოლოოდ ქართულის სწავლება. ასეთი მდგომარეობა თურმე ნამესტნიკ ვორონცოვ-დაშკოვსაც არ მოსწონებია და იმპერატორს მოუწოდებდა ეს წესი შეეცვალათ, რომ დასავლეთის სკოლებში მაინც სწავლება მიმდინარეობდეს ქართულ ენაზეო. "ამ სისტემით საშიში არ არის რომ შეიქმნება სხვა ტომთა ლიტერატურა, რომ გამაგრდება და განვითარდება ნაციონალური თავისებურებანი სხვა ტომთა სეპარატიზმისაო" (იქვე).

ის აგრეთვე მავნებლად მიიჩნევდა სასტიკ რეპრესიებს, რომ ასეთი რეპრესიების პირობებში, ნაციონალურმა გრძნობამ და სამშობლო ენის შესწავლის საჭიროებამ კიდევ უფრო მეტად გაიღვიძაო. ამავე დროს კი თუ ჩვენ მივსცემთ თავისუფლებას, ეს ნდობას დაგვიმსახურებს ადგილობრივ ხალხებში და თავისუფლების ნიადაგზე უფრო მიეახლებიან რუსულ ენას და ეს გაგ-

ვიადვილებს ასიმილაციას მალდაუჯანებლად!

რასაკვირველია თვით ასეთი ლიბერალიზმითაც რუსები შორს იყვნე ქართველთა სულისკვეთების გაგებისაგან!

უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხშიც ვორონცოვ-დაშკოვი არ ეთანხმებოდა მთავრობას. ქართველთა გარუსების მიზნით, ადგილობრივ უნივერსიტეტს არ ხსნიდნენ, რათა ქართველი ახალგაზრდობა სწავლის მისაღებად რუსეთში წასულიყო. ამის გამო ვორონცოვ-დაშკოვი 1907 წელს სწერდა იმპერატორს:

"კავკასიელები დიდი ხანია მიისწრაფიან ჰქონდეთ თავიანთ ქვეყანაში უმაღლესი სასწავლებელი, მაგრამ ამ სურვილს თანაგრძნობით არ ხვდებოდა არც ადგილობრივი, კავკასიის მთავარმართველობა და არც ცენტრალური ხელისუფლება, უმთავრესად იმ შიშით რომ ეს დაწესებულება იმოქმედებს ადგილობრივ საზოგადოებაში სეპარატისტული იდეის განვითარებაზე".

ნამესტნიკი ამას აკრიტიკებს და დასძენს; რომ კავკასიელები მაინც არ ეტანებიან რუსეთის უნივერსიტეტებს. ისინი უმთავრესად ევროპაში მიდიან უმაღლესი განათლების მისაღებად. რადგან იქ უფრო იაფად უჯდებათ ვიდრე რუსეთში და რუსეთის ჰავაც ვერ აიტანიათ; ევროპაში კი ისინი ღებენ გაჟღენას რევოლუციონური იდეებისათ. (იხ. ვ.დაშკოვის მოხსენება. 1907 წ. რუსულად. გვ.117).

მიუხედავად ზოგი დიდი მოხელის ასეთი შენიშვნებისა, ცენტრალური ხელისუფლება განაგრძობდა თავის პოლიტიკას და არა მარტო განათლების, ცხოვრების არც ერთ სფეროში არ სურდათ რაიმე რეფორმის შეტანა. არც ერთი ის რეფორმა, რაც რუსეთში ჩატარდა, ეს იქნებოდა სოციალური თუ ეკონომიური ხასიათისა, ქართველებს არ ეხებოდა. მაგ: საქართველოში აკრძალეს ადგილობრივი თვითმართველობა და ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო. ხოლო ამისგან გამოწვეული ხალხის უთანხმოება რომ შეენელებინათ, ყველგან, ქალაქებსა და სოფლებში აყენებდნენ დამსჯელ რაზმებს, რომელნიც მეტად უხეშად უმასპინძლდებოდნენ "არასაიმედოთ"!

ასეთი რეფორმების ჩაუტარებლობისათვის მხოლოდ ის საბუთი ჰქონდათ, რასაც მათი პრესა დიდი ხანია ქადაგობდა. რომ ქართველი ხალხი კულტურულად ჩამორჩენილი იყო, რომ ის იყო დაბალი ღირსებისა და მაშასადამე უღირსი რაიმე მაღალი რეფორმებისათვის. საქართველოს უხატავდნენ მკითხველს როგორც ველურების ქვეყანას, სადაც მხოლოდ კაცის კვლა და ავაზაკობა მძვინვარებდა.

"ყველა რუსის მოხელე, რომელიც საქართველოში მიემგზავრებოდა, ფიქრობდა, რომ მიდიოდა ისეთ ქვეყანაში, სადაც ხანჯლებით და და დანით კაცის გაფუმვა და მოკვლა დიდ სიამოვნებასა და ვაჟკაცობას შეადგენდა. ამიტომ კავკასიაში გამომგზავრებისას ნათესავ-მეგობრები მას დაკარგულად თვლიდნენ. ვითომ ის ომში მიემგზავრებოდა კავკასიელ ავაზაკებთან საბრძოლველად: და მასაც დიდ ვაჟკაცად მოჰქონდა თავი, რომ ასეთ საშინელ ქვეყანაში მიემგზავრებოდა, თვითმპყრობელობისა და მართმადიდებლობის გასამტკიცებლად". (იხ; გ. გიორგაძის დასახელებული წ.215).

ამიტომ იყო რომ საქართველოში მოხელეებად დიდ ნაწილად მოდიოდნენ ავანტიურისტები ან და კრიმინალები, რომელთაც თავიანთ ქვეყანაში გასავალი არ ჰქონდათ და წარმოსადგენია ასეთი ადამიანები რა დღეს დააყენებდნენ ქართველებს!

ამავე დროს ადგილობრივი სამსახურისათვის ქართველებს არ იღებდნენ. რუსის მაღალი მოხელეები ახდილად აღნიშნავდნენ საშიშროებას, რომ ქართველებში არის დიდი მისწრაფება თავისუფლებისადმი, დამოუკიდებლობისადმი და ამიტომ ადგილობრივი ელემენტები შორს უნდა გაიგზავნონ. მაგ: 1883 წლის განათლების მინისტრი დელიანოვი საიდუმლოდ უბრძანებდა კავკასიის ოლქის მზრუნველს, რომ რადგან ქართველებსა და სომხებში ლტოლვაა დამოუკიდებლობისაკენ, ადგი-

ლობრივი მცხოვრებნი არ დაუშვათ ადგილობრივ სამსახურში; (გიორგაძე, გვ.215).

რუსები ერთის მხრივ თუ კრძალავდნენ ქართული ენის სწავლებას, მეორე მხრით ქართველი ერის შინაგანი დაშლის მიზნით მეგრელებს ანბანი შეუქმნეს და 1885 წლის ქუთაისის გუბერნატორმა ცირკულიარი დააგზავნა, რომელიც უკრძალავდა მეგრელ სკოლებში ქართულის სწავლებას. 1888 წლის ასეთივე ანბანი შეუქმნეს აფხაზებსა და სვანებს. როგორც ვხედავთ, ერთის მხრივ სდევნიდნენ ქართულ ენას და მეორეს მხრივ ცალკე ქართველ ტომებს საკუთარ ანბანს უქმნიდნენ. რუსის მთავრობის ასეთ სივერაგეს სასტიკად ებრძოდა მთელი ქართველი ერი, ამიტომ რუსებმა საბოლოოდ ვერ დააკანონეს "დიალექტური" ანბანი.

მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ფიზიკური ბრძოლის პირობები დასუსტებული იყო. ბრძოლა შეიძლებოდა სიტყვით და ქართველ ერში ეროვნული შეგნების გაძლიერებით. ქართველი მოწინავე წრეები ყველანაირ ხერხებს ხმარობდნენ რომ თავიანთი აზრი გამოეთქვათ და ის ხალხისთვის მიეწოდებინათ. მაგრამ

რუსებს ჰქონდათ სასტიკი ცენზურა, ამიტომ ადვილი არ იყო მათ წინააღმდეგ ყველაფერზე წერა. მათი გამარუსებელი პოლიტიკა ისეთ საშუალებებსაც მიმართავდა რომ სიტყვა "საქართველოს" და სხვა ეთნიური ტერმინების ხმარებასაც კრძალავდნენ. უნდა ეხმარათ მხოლოდ რუსული ადმინისტრატიული სახელები.

ამის სანიმუშოდ მხოლოდ ერთ მაგალითს დავასახელებ: 1885 წლის კავკასიის საცენზურო კომიტეტმა განიხილა სახელმძღვანელო წიგნი: "საქართველოს გეოგრაფია". მან სათაური მთლად წაშალა და დააწერა: "ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიების გეოგრაფია".

ყველგან წაშალეს სიტყვა "საქართველო" და სხვა ისტორიული სახელები და მათ ადგილას ჩაწერა მათ მიერ შემოღებული ადმინისტრატიული სახელები.

ქართულ ლიტერატურაში ცნობილია ი.ჭავჭავაძის დრამა: "დედა და შვილი", რომელიც პატრიოტიზმის აპოთეოზს წარმოადგენს. ამ ნაწარმოებს წამძღვარებული აქვს ეპიგრაფი:

"იმ დროს ავხადე ერთი კუთხე დიდის ფარდისა..
..ეს არის ნაყოფი ცხოვრებისგან შობილი დარდისა".

ამ ადგილიდან გარკვეულად მოჩანს, რომ რაღაც წარ-

სულქა ლაპარაკი, მაგრამ ძალიან ბუნდოვანი და არც კი გამოხატავდა ილიას აზრს. მაგრამ რადგან ასე დაიბეჭდა, ხალხმა ის მიიღო როგორც ილიას ნათქვამი. გავიდა დრო და ილიას არქივში აღმოჩნდა ავტორის ნამდვილი დედანი ამ ეპიგრაფისა, რომელიც ცენზურას გადაუკეთებია. დედანში კი ასე იკითხება:

"მყოფადს ავხადე ერთი კუთხე დიდის დარდისა
ეს არს ნაყოფი აწმყოსაგან შობილ დარდისა"

განსხვავება ნათელია. ავტორი ლაპარაკობს აწმყოსა და მომავალზე, ხოლო ცენზურამ ის უხეშად სადღაც გაურკვეველ წარსულში გადაიტანა... ეს და კიდევ აუარებელი საბუთებია დარჩენილი რუსეთის ცენზურის მოქმედებისა.

რაკი ახდილად არ შეიძლებოდა ყველაფერზე ლაპარაკი, ჩვენი მწერლები მიმართავდნენ სხვა და სხვა ხერხებს. მაგ: ეროვნული თავისუფლების შესახებ ილიამ ასეთ ხერხს მიმართა, იმის დასამტკიცებლად რომ თავისუფლების დრო დადგებაო, მან დაიმოწმა სოლომონ ბრძენის სიტყვები; არსებითად კი ეს მისი აზრი იყო. ერთხელ ილია ცენზურის სისასტიკეზე ახდილად და ირონიულადაც სწერდა:

"ჩვენს გაზეთში შინაური საქმეების მიმოხილვა არ იბეჭდება, იმიტომ რომ უნდა სწერო: მუხას ვაშლი ასხია, რაც არც საჭმელად არის სასიამოვნო და არც სასმელად" ("ივერია" 1886 წ.).

ახლა ვნახოთ აკაკი წერეთლის "თინები". როდესაც 1905 წლის რუსეთ-იაპონიის ომის დროს იაპონიის მარშალი ოიამა სასტიკად ამარცხებს რუსის ჯარებს, ამან საქართველოში დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია და აკაკისაც საღერღელი აეშალა, ამ გმირისათვის ხოტბა შეასხა და მოიგონა ასეთი ხერხი. დასწერა ლექსი სათაურით "გურული ნანინა", სადაც ყოველი სტრიქონი თავდება სიტყვებით: "ოი ამას ვენაცვალეთ". თუ პირველ ორ სიტყვას ცალკე წავიკითხავთ, გამოდის რომ ავტორი ბავშს უგალობს, ხოლო თუ ერთად წავიკითხავთ, როგორც კითხვის დროს ისმის, გამოდის ხოტბა ოიამასი...

3. ეკლესია. რაკი რუსებისათვის ძირითადი მიზანი და მეთოდი გარკვეული იყო, ამის მიხედვით მოქმედობდნენ ცხოვრების ყველა სფეროში. რუსეთის მართმადიდებელი სამღვდელოებაც საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას შეესია და ძირფესვიანად გაანადგურა. რადგან იცოდნენ რომ ნივთიერი დოვ-

ლათის მითვისებასთან ერთად ისინი სპობდნენ ეროვნული კულტურისა და მეობის ერთ ძირს.

მე-5-ე საუკუნიდან მოყოლებული ქართული ეკლესია იყო ავტოკეფალური, დამოუკიდებელი; მისმა კათალიკოსებმა პატრიარქობის ტიტულიც მოიპოვეს. ისტორიულად ცნობილია ქართული ეკლესიის როლი ერის კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა ეროვნული თავდაცვის საქმეში. გარდა უბადრუკ მახარაძე-გელეიშვილებისა, დღეს ამას აღიარებს კომუნისტური ახალი თაობაც.

ქართული ეკლესია კიდევ იყო მოწოდებული ქართველი ერის მეობის შენახვაში გარკვეული როლი ეთამაშა. რუსებმა ეს კარგად იცოდნენ, ამიტომ სახელმწიფოებრიობის გაუქმებასთან ერთად გააუქმეს საქართველოს ეკლესიის თვითმყოფობაც და ის უბრალოდ რუსეთის სინოდს დაუმორჩილეს. მერე მას უნიშნავდნენ რუს ეგზარხოსებს, რომელნიც კიდევ უარესად იქცეოდნენ ვიდრე სამოქალაქო მოხელეები. რუსის სამღვდელოებამ მთლიანად ხელში ჩაიგდო ქართული ეკლესია. ის იყო მდიდარი. მასში იყო დაგროვილი ერის დოვლათი. ის იყო მდიდარი ისტორიული ძეგლებით და საბუთებით.

და ეს ქონება რუსებმა ყაჩაღურად გაიტაცეს. ის პირდაპირ გაცარცვეს და ყველაფერი რუსეთში გაზიდეს; ხშირად ძვირფასი ქვებით და ოქროთი მოჭედილ ხატებსა და წიგნებს ყდებს აძრობდნენ და ისე მიჰქონდათ. შლიდნენ ეკლესიის უძველეს მხატვრობას და მის ადგილას რუსის მუჟიკის ტანისა და სახის წმინდანებს ხატავდნენ. ამნაირად რუსის მართმადიდებელმა სამღვდელოებამ გაანადგურა ქართული მართმადიდებელი ეკლესია, შერყვნა საეკლესიო ინვენტარი და დასცა ის მორალურად.

(რუსების მიერ ქართული ეკლესიებიდან გატაცებული ნივთების (1800-1850 წლებში) სიები გამოქვეყნებულია ჟურნ. "ჯვარი ვაზისა"-ში 1906 წელს. იქვეა აღნუსხული რუსების მიერ ქართული სამღვდელოებისადმი ველური მოპყრობის მაგალითები).

ასე დაჩაგრეს ერთმორწმუნე რუსებმა ქართული ეკლესია და ეს გრძელდებოდა ბოლომდე. როგორც მთელი ერი ისე სამღვდელოებაც ელოდა ხელსაყრელ დროს რომ რუსების ბატონობისაგან განთავისუფლებულიყო.

როდესაც 1905 წლის რევოლუცია დაიწყო, მას ყველაზე დიდი გამოძახილი ჰქონდა საქართველოში. საქართველოს ეკლესიამაც ამ დროს წამოაყენა საქართველოს ავტოკეფალიის საკითხი.

ამ წელს თბილისის სასულიერო სემინარიაში შესგა საეკლესიო კრება და ერთხმად იყო დადგენილი ავტოკეფალიის მოთხოვნა. ამ კრებაზე რუსებმა ჯარი შეასიეს და მათრახებისა და კონდახების ცემით გამოჰყარეს ეზოდ გარედ.(გ.ლასხიშვილის მემუარები.265). რუსულმა პრესამ სასტიკად გაილაშქრა ამ მოთხოვნის წინააღმდეგ. ისინი ხალხს არწმუნებდნენ რომ ავტოკეფალიის მოთხოვნა მხოლოდ ერთი მუჭა "სეპარატისტების" საქმეაო.(რუს.გაზ."კოლოკოლი" ნ.30 და "ცერკოვნაია ვედომოსტი" ნ.11-14, 1905).მაშინ საქართველოს მთელმა სამღვდელოებამ გაილაშქრა მათ წინააღმდეგ. გაზ."კოლოკოლი" იმერეთისა და სოხუმის ეპისკოპოსებს, კირიონსა და ლეონიდს "მეამბოხეებს" უწოდებს და დასძენს რომ დანარჩენი სამი ეპისკოპოსი, პეტრე, გიორგი და ექვთიმე მათ არ ემხრობიანო.

გაზეთმა "ცნობის ფურცელმა" აღნიშნულ ეპისკოპოსებს მოსთხოვა მათი აზრის გამოთქმა და ეპისკოპოსებმაც საზოგადოებას აუწყეს მათი აზრი. მაგ: ექვთიმე სწერდა: "ჩემი თანამსახურნი და მოძმენი ყოვლად სამღვდელონი პეტრე და გიორგი, აუწყებენ საზოგადოებას,

რომ ისინი არიან მომხრენი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიისა. როგორც ვიცით ეს აზრი არის საკუთრება არა მხოლოდ ერთის ან ორი სამღვდელო მთავრისა, არამედ ყველა ჩვენი ჩვენი ქართველი ეპისკოპოსებისა" ხოლო ეპისკოპოსი ლეონიდე სწერდა: "... რომ ავტოკეფალიას თხოულობს საქართველოს სამღვდელოება ეს არის შეურყეველი რწმენა სამღვდელოებისა; ვერაგვარი ქვეყნიური ძალა ვერ აღმოფხვრის ამ რწმენას სამღვდელოების გონებიდან, არაგვარ კომპრომისებზე არ გასცვლის იგი ამ რწმენას, და თუ საჭირო იქნება, არც არავითარ მსხვერპლს არ დაერიდება"1 ჟურნ. "ჯვარი ვაზისა" ნ.5-7 1906)

ამგვარად რუსების ცილისწამებამ რომ არ გასჭრა, მაშინ საკითხი მათ უმაღლეს ინსტანციაში გადაიტანეს. პეტერბურგში გაიწვიეს ეპისკოპოსები კირიონი ლეონიდი და სენატში გაიმართა სჯა-ბაასი. როდესაც იქ კამათი მიმდინარეობდა, ამ დროს საქართველოში სამღვდელოებას სდევნიდნენ და რუსეთში ასახლებდნენ. ეკლესიის ქონებასაც რუსეთში მიეზიდებოდნენ. რასაკვირველია, რუსებმა არა მარტო არ დააკმაყოფილეს ეს მოთხოვნა, არამედ რევოლუციის შემდეგ შექმნილმა რეაქციამ სხვებთან ერთად სამღვდელოებაც ჩააჩუმა. (გ.ლასხიშვილის მემუარები. გვ.265).

(სხვათაშორის 1907 წ. ვორონცოვ-დაშკოვი თავის მოხსენებაში აღნიშნავს რა ქართველების მიერ ავტოკეფალიის მოთხოვნას, ერთ მიზეზად იმასაც ასახელებს რომ რუსის მთავრობამ სომხის ეკლესიას ქონება ჩამოართვა და ვორონცოვ-დაშკოვის დახმარებით ეს ქონება სომხებს უკანვე დაუბრუნესო).

4. კოლონიზაციის პოლიტიკა. სრული რუსიფიკაციის განხორციელებისათვის რუსები მიმართავდნენ რუსთა ჩამოსახლებას. რუსების ჩამოსახლების მიზანს სხვანაირი ახსნა არა აქვს; რადგან რუსეთსა და ციმბირში ერთ ოთხკუთხედ ვერსზე მოდიოდა 6,6 მცხოვრები, ამიერკავკასიაში კი 25,2 მცხოვრები. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ კავკასია მთაგორიანი ქვეყანაა და მიწების დიდი ნაწილი მეურნეობისათვის გამოუსადეგარი, ნათელი ხდება რომ რუსებს ბევრად პრივილეგიური მდგომარეობა ჰქონდათ ტერიტორიალურად; მათ მაინც ფართო გეგმა შეადგინეს ჩვენში რუსების გადმოსახლებისა, რომ ადგილობრივ რუსული ელემენტი გაეძლიერებინათ და ამით გაეადვილებინათ კავკასიის ხალხების გათქვეფა რუსებში.

ამ მიზნით საჭირო იყო ადგილობრივი მიწების ხელში ჩაგდება. მათ ზოგი ძალით ჩაიგდეს ხელში, ზოგი იძულებით და ზოგიც შესყიდვით.

პირველად რუსის მთავრობამ ხელში ჩაიგდო რუსეთში გადასახლებული ქართველ ბატონიშვილთა მამულები. მერე მათ მოაყოლეს საეკლესიო მიწები და მერე იმ

მცხოვრებთა, რომელნიც რუსებისაგან შევიწროებულნი გარბოდნენ ოსმალეთსა და სპარსეთში. ამგვარად რუსის მთავრობამ დასავლეთშივე მიწების დიდი ფონდი შექმნა და დაიწყო რუსის გლეხობის ჩამოსახლება.

1844 წელს როდესაც საქართველოში მეფის ნაცვლად დაინიშნა გრაფი ვორონცოვი, დაიწყო ახალი ხანა მმარცველობისა, ხოლო უფრო გონიერი და მოზომილი მეთოდებით.

არსებითად ის იყო გამაგრძელებელი რუსეთის ტრადიციული პოლიტიკისა. როგორც კულტურული ადამიანი, ის მიხვდა ქართველი ადამიანის კულტურულ მირებს და მისთვის ცხადი იყო რომ ამ ხალხთან ძალით ბევრის მიღწევა არ შეიძლებოდა. ამიტომ მან გადასწყვიტა რუსული პოლიტიკა კულტურული გზით განეხორციელებინა. ზოგ რამეში დათმობით და ზოგში ქართველების გულის მოგებით. თავად-აზნაურობას თავზე ხელი გადაუსვა და კულტურულ საქმეებში ჩააბა. ის ცდილობდა მოწინავე კლასი ხელში ჩაეგდო. მან კარგად იცოდა ამ წრის მოთხოვნილება ფულისადმი და ამავე დროს მათი სიღარიბე. 1845 წელს მან დააარსა გაზეთი "კავკაზი". და 1848 წელს ე.წ. "პრიკაზი". სადაც

თავად-აზნაურობას შეეძლო მამულების დაგირავება და სესხად ფულის მიღება. ამით ვორონცოვმა ქართველ თავად-აზნაურობას კარგი ხაფანგი დაუგო. იცოდა რომ ისინი იყვნენ ღარიბნი და დაგირავებულ მიწებს უკან ვეღარ გამოისყიდდნენ. ამნაირად მთელი დაგირავებული მამულები რუსებს რჩებოდათ და გაღარიბებულ წოდებას გზას რუსეთისაკენ უჩვენებდნენ.

მალე ეს "პრიკაზი" იღებს საკრედიტო ხასიათს. მაგ: 1861 წ. პირველ იანვარს მის მიერ გასესხებული თანხები უდრიდა 5,367,376 მანეთს. იქ დაგირავებული იყო საბატონო გლეხების ერთი მესამედი.

ამ გზით რუსის მთავრობამ ხელში ჩაიგდო დიდძალი მიწები. მთელ ამიერ-კავკასიაში 6,5 მილიონი დესიატინა მიწა ეკუთვნოდა მთავრობას ხოლო 4,5 მილიონი დესიატინა ადგილობრივ მემამულეებს.

მაგრამ მარტო მთავრობა კი არ ითვისებდა ადგილობრივი ხალხის მიწებს. ითვისებდნენ აგრეთვე რუსის დიდი მოხელეები. ცხადია მთავრობის პროტექციით და დახმარებით. სანიმუშოდ აქ მინდა ერთი შედარებითი ცნობა მოვიყვანო, რომელიც გამოაქვეყნა გ. გიორგაძემ

საარქივო საბუთების მიხედვით, და რაც აგრეთვე ოფიციალური სტატისტიკით იყო ცნობილი.

1891 წლ. ოფიციალური სტატისტიკით აღმოსავლეთ საქართველოში ყველაზე დიდ მემამულეებად ითვლებონენ:

1. დიდი მთავარი მიხეილი, ... 68,616 დეს. მიწა.
2. თავადი ბარიათინსკი ....42,688 დეს.
3. თ. ციციშვილები ....˙˙˙;. 41,760
4. ათაბაგ-ქობლიანელი 19,361
5. თ.ფალავანდიშვილები 19,000
6. თ.ბაგრატიონ-მუხრანელი... 13,133
7. თ.ორბელიანი 25,875

აქედან სჩანს რომ შვიდი დიდი მემამულიდან ორი რუსია და მათ ხელშია 111,304 დეს. მიწა, ხოლო ხუთ ქართველ მემამულის ხელია 119,129 დეს. მიწა.

აი კიდევ ერთი ოფიციალური საბუთი. 1867-1871 წლებისათვის კავკასიის ნამესტნიკი სწერდა იმპერატორს: "1864 წელს დასავლეთ კავკასიაში ომის დამთავრების შემდეგ, ამ მხარის მთიელთა მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა გადასახლდა თურქეთში და მნიშვნელოვანი სივრცე, მდიდარი და ლამაზი მიწებისა, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროებზე, თავისუფალია ჩამოსახლებისათვის" (იხ.ვსეპოდდანნეიში ოტჩოტ ნამესტნიკა კავკაზსკოგო, პო გრაჟდანსკომუ უპრავლენიუ კავკაზსკიმ ი ზაკავკაზსკიმ კრაემ. 1863-1871, პეტერბურგი.).

ნამესტნიკი იმასაც ამცნობს იმპერატორს, რომ ამ მიწებისაგან მე უკვე შევადგინე ცალკე "შავი ზღვის ოლქი" და შევიმუშავე პროექტი ჩამოსახლებისათ.

10 მარტს 1866 წელს იმპერატორმა დაამტკიცა ეს პროექტი და დაიწყეს იქ რუსების ჩამოსახლება. ეს პროცესი გაგრძელდა მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულამდე და კიდევ უფრო მეტად მუშაობდნენ მიწების დაგროვებასა და რუსების ჩამოსახლებისათვის.

მიუხედავად ასეთი დიდი ცდებისა, რუსის დიდი მოხელეები მაინც არ იყვნენ კმაყოფილნი, რადგან ჩამოსახლება და რუსიფიკაცია ჩქერის ტემპით არ მიდიოდა წინ.

1907 წელს კავკასიის ნამესტნიკი ვორონცოვ-დაშკოვი იმპერატორს აცნობდა თავის შეხედულებას. ის ფიქრობდა, რომ რუსებმა, კავკასიის კოლონიზაციისათვის ძალიან დავიგვიანეთ. ყველაზე უკეთესი ხანა იყო ვორონცოვის დროს (1844-45). ამიტომ დღეს განსაკუთრებული ზომების მიღება გვჭირდება იმავე მიზნის მისაღწევად (იხ. აღნიშნული მოხსენების გვ.68).

ვორონცოვ-დაშკოვი ეძებდა საშუალებებს რომ ჩამოსახლების რიტმი გაეზარდა. მისი ცნობით კავკასიაში უკვე ჩამოსახლებული იყო ერთ ნახევარი მილიონი რუსი. რადგან კავკასიაში მიწების დიდი სივიწროვე იყო, მთავრობა იძულებული ხდებოდა ჩამოსახლების

მომატებამდე ჯერ ჩამოსახლებულთა ცხოვრება მოეწყო და ადგილობრივ მცხოვრებთა მღელვარებაც შეეჩერებინა და პარალელურად მიწები დაგროვებინა. საბოლოოდ ვორონცოვ-დაშკოვი ამ პოლიტიკას დაადგა.

მთავრობას ზედი-ზედ სთხოვს კრედიტებს. იმპერატორს სთხოვს რომ საკრედიტო ბანკების მოქმედება დაუკავშიროს კოლონიზაციის პოლიტიკას, "რათა ჩამოსახლებულ რუსებს ჰქონდეთ ფინანსიური შესაძლებლობა მიწების ხელში ჩაგდებისა". და ბოლოს იმპერატორისადმი მოხსენებაში დაასკვნის: თუ მთავრობა არ გაიღებს დიდ თანხებს, რაც აქამდე არ ხდებოდა, შეუძლებელია ჩვენი საკოლონიზაციო პოლიტიკის გატარება კავკასიაში. კიდევ მეტი, უკვე არსებული კოლონიზაციის შენარჩუნებაც კი ძნელი იქნებაო. ის სწერს:

"თუ საგლეხო ბანკის სწორად დაყენებულ მუშაობას გამოვიყენებთ, განსაკუთრებული ხარჯით ჩამოსახლებული რუსების მოწყობისათვის, შეიძლება გამოვასწოროთ ის, რაც წარსულში ხელიდან გავუშვით და რაც გამოიხატებოდა იმაში, რომ თავისუფალი სახელმწიფო მიწები დაურიგდათ არა რუსული წარმოშობის მოსახლეობას. (მას მხედველობაში ჰყავს საქართველოში ჩამოსახლებული გერმანელები და სომხები).

შემდეგ კი რუსულ კოლონიზაციას მივუშვებთ იმ მიწებზე, რომელნიც მფლობელთ დაგირავებული აქვთ ბანკთან.

სანამ ეს მიწებიც ისევ ადგილობრივი მცხოვრებლების ხელში არ ჩავარდება. რამდენიმე წლის შემდეგ ეს ზომაც დაგვიანებული იქნება. ასე რომ, ამ მხარის რუსული ელემენტით კოლონიზაციის იმედი უნდა დავამყაროთ მიწების თავისუფალ შესყიდვაზე ადგილობრივ სოფლის მცხოვრებთაგან, რაც იქნება ძალიან ძნელი და დაჯდება ძალიან ძვირი. ყოველშემთხვევაში უნდა გვახსოვდეს, რომ რუსეთის კოლონიზაციისათვის, ფართო მიწების მოცემა კავკასიას უკვე აღარ შეუძლია. ამიტომ ყოველი საშუალებით უნდა ვისწრაფოთ, თუნდაც დიდი ხარჯის გაღებით, ვისარგებლოთ მისი ინტერესებისათვის იმდენად, რამდენად ეს კიდევ არის შესაძლებელი დღეს, ადგილობრივი მცხოვრებლების მთლად გაუნადგურებლად" (იხ. იმავე მოხსენების გვ. 85-88).

სჩანს ყველაფერი ისე არ წავიდა, როგორც ვორონცოვ-დაშკოვს სურდა; ამიტომ 1910 წელს ის კიდევ ერთხელ კრიტიკას უკეთებს მთავრობის პოლიტიკას და მის უკანასკნელ რაპორტში დასძენს: "მე პირადად დიდ სახელმწიფოებრივ შეცდომად მიმაჩნია, უკანასკნელად საშუალო ზონის დიდი მამულების გადაცემა კერძო პირებისადმი, რის წყალობითაც ახლა შავი ზღვის ნაპირები წარმოადგენენ სამ ტერასას, რომელთაგან უკანასკნელი უკავია კულტურულ საჭიროებას.... განსაკუთრებით მნიშვნელოვანად მიმაჩნია მიღებულ იქმნას ენერგიული ზომები რუსთა კოლონიზაციისათვის იქ, რაც ახლა თავისუფალია და ამავე დროს სერიოზულად გადასინჯულ იქნას საკითხი იმის შესახებ, თუ

როგორ იქნება გადარჩენილი ზემოხსენებული ზონა მიწებისა, აგრეთვე რუსების ჩამოსახლებისათვის" (იხ. 1910 წლის იმპერატორისადმი წარდგენილი მოხსენება, გვ. 38; პეტერბურგი).

ამ მოვლენათა სრული სურათის წარმოდგენისათვის არსებობს აუარებელი დოკუმენტაცია, რაზედაც ტომები დაიწერება. ეს კი სპეციალური შრომის საგანია. ჩვენ მხოლოდ გვინდოდა გვეჩვენებინა რუსეთის მთავრობის რუსიფიკაციის საერთო გეზი და პროგრამა, მათი მეთოდები და მცირე ნიმუშიც მათი მოქმედებისა, რაც 1917 წლის რევოლუციამდე არ შენელებულა.

ნიკოლოზ მეორის მიერ გამეფებულ რეაქციაზე აი რასა სწერს ცნობილი ქართველი მოღვაწე გ. ლასხიშვილი თავის მოგონებებში:

"თუ რუსეთში ამ რეაქციამ მიზანში ამოიღო ინტელიგენცია და მშრომელი ხალხი – ჩვენში დევნა და განადგურება მთელ ერს არგუნეს. მეფის მოადგილეების: დონდუკოვ-კორსაკოვის, შერემეტიევის, გოლიცინის და სხვათა მიზანი გახდა ძირფესვიანად აღმოეფხვრათ ეროვნული კულტურა და გაეძლიერებინათ გამარუსებელი პოლიტიკა. სწორედ ამ ხანას ეკუთვნის შიდა რუსეთიდან ჩვენში გადმოსახლების პოლიტიკის გაძლიერება, ქირიფონის ველის და მის გარშემო სოფლების გაუქმებისა და იქ სამხედრო პოლიცდარმის პროექტი, ჩვენი ჯარის კაცების გადაყვანა ჩრდილოეთში" და სხ...

რამდენადაც მძიმესა და აუტანელს ხდიდნენ ქართველი ერის არსებობას, იმდენადვე იზრდებოდა და მტკიცდებოდა საწინააღმდეგო სულისკვეთება. რუსები კი ამას გაორკეცებული რეპრესიებით უპასუხებდნენ.

და მეოცე საუკუნის დასაწყისში მათ ყველაზე საშინელი ფორმებით უპასუხეს ქართველ ხალხს. ეს იყო რეაქციის ხანა რომელიც მოჰყვა 1905წ. რევოლუციას.

5.1905 წლის რევოლუცია. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, საქართველოში ყოველგვარი რევოლუციური მოძრაობა გადაბმული, იყო ეროვნულ განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან. შიდა რუსეთში რევ. მოძრაობა მიმართული იყო რეჟიმის და სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლას ქართველებიც თანაუგრძნობდნენ, რადგან მსგავს ჩაგვრას თვითონაც განიცდიდნენ. ამას თუ მვუმატებთ ეროვნულ ჩაგვრას, მაშინ გასაგები გახდება, თუ ქართველები რატომ ასე თავგამოდებით ღებდნენ მონაწილეობას ყოველგვარ რევოლუციურ ბრძოლებში, რადგან ისინი ამაში ხედავდნენ ხსნას სოციალურადაც და ეროვნულადაც. რუსეთის არსებული რეჟიმის ყოველი შერყევა ქართველებში ერთგვარ იმედს ჰბადებდა. ამით აიხსნება ის გარემოება რომ 1905 წ. რევოლუციას ყველაზე დიდი გამოძახილი ჰქონდა სწორედ საქართველოში. მრავალი რუსის რევოლუციონერიც კავკასიაში ბუდობდა.

როგორც კი თავდებოდა ომი იაპონიასთან, პარალელურად ხდებოდა რევოლუციის ლიკვიდაცია. 5 სექტ. დაიდო საზავო ხელშეკრულება. ხოლო 30 ოქტომბერს იმპერატორი მანიფესტით აცხადებს სახელმწიფო სათათბიროს – დუმის დაარსებას. მაგრამ რამდენიმე თვის შემდეგ როგორც კი რევოლუციონური ტალღები მიყუჩდნენ, სათათბირო იქმნა დათხოვნილი და 1907 წლამდე ის აღარ ყოფილა მოწვეული. ყველაფერი ეს იყო თვალთმაქცობა და რუსეთში არასოდეს ჰქონია ადგილი კონსტიტუციონალურ რეჟიმს და რუსეთის ისტორიაშიც ეს ხანაც ცნობილი ყველაზე რეაქციონურად.

რაკი კავკასიაში რევოლუციამ ყველაზე აქტიური ხასიათი მიიღო, დამარცხების შემდეგ ყველაზე დიდი სასჯელიც მას ერგო წილად. დასავლეთ საქართველო და კერძოდ გურია იყო ცეცხლის მთავარი ცენტრი. რუსის მთავრობამ იქ გაგზავნა დამსჯელი რაზმი გენ. ალიხანოვის მეთაურობით. ალიხანოვი შეიჭრა გურიაში და დაუშვა ხალხს უმოწყალო ხოცვა-ჟლეტა, გაანადგურა სოფლები და ცეცხლი წაუკიდა. გ. ლასხიშვილი თავის მემუარებში გადმოგვცემს: "გენ. ალიხანოვი (სანამ

გურიაში შევიდოდა) არაფერს ზოგავდა და ცეცხლში გახვია მთელი მხარე. თბილისში კანტი-კუნტად მოდიოდა შემდეგი ცნობები: გადასწვეს ზესტაფონი, გადასწვეს სამტრედია, ცეცხლი წაუკიდეს ქუთაისსაც. დამსჯელი რაზმები შეიჭრნენ დაბა-სოფლებში, ხდება ქვეყნის აოხრება. მოსახლეობის ჟლეტა და გაუგონარი შეურაცხყოფათ" (მოგ: გვ.223)

ეს საშინელება გრძელდებოდა და რასაკვირველია ქართველი ერი გულხელდაკრეფილი ვერ შეხვდებოდა მას. ხოლო აღარ არსებობდა საშუალება ფიზიკური წინააღმდეგობისა და აღარც პროტესტები სჭრიდნენ. ქართველების ყოველგვარ რეაქციას რუსები რეპრესიებით უპასუხებდნენ. დარჩა მხოლოდ საერთაშორისო აზრი და სინიდისი, რომელზედაც რუსები ასე შემომწუნარნი იყვნენ! თუმცა არც ეს გზა იყო დიდად საიმედო, მაგესლა რჩებოდა როგორც უკანასკნელი გამოსავალი.

1907 წელს ჰააგაში გაიმართა საერთაშორისო კონფერენცია და მოწინავე ქართველთა ჯგუფმა ამ კონფერენციას მიმართა დახმარებისათვის; 1)

---

1) ქართული დედნის უქონლობის გამო ამ პეტიციის ადგილებს ვთარგმნით ფრანგულიდან, რომელიც გამოქვეყნებული იყო 1915 წ. ციურიხში. „ლა ჟეორჟი ე ლა გერ აქტუელ" (მგონია ეს წიგნი ეკუთვნის მიხ. წერეთლის კალამს).

ქართველთა პეტიციაში ნათქვამია:

"უკვე ორი წელიწადია რაც საალყო წესები იქმნა გამოცხადებული საქართველოში და ის გადაცემული მხედრობისა და ყაზახების საწიკებლად,

საქართველოს პროვინციათა აყვავებული სოფლები, სამეგრელოში, იმერეთსა და ცენტრალურ საქართველოში აიკლეს და გადასწვეს. გაკაფეს ბაღები და ვენახები. ყაზახებმა და ჯარისკაცებმა გასცარცვეს გლეხობის ქონება. ქალაქები: ქუთაისი, ოზურგეთი, ყვირილა, ხონი, ჭიათურა და 104 სოფელი დაანგრიეს მთლიანად ან ნაწილობრივ. მრავალი ასეული ქართველი იყო მოკლული· ქალები და ბავშვებიც კი ვერ გადაურჩნენ შეურაცყოფასა და საშინელებას. ტერორის ქვეშ მყოფი მოსახლეობა გაიქცა მთებში და ტყეებში, სადაც მრავალი, განსაკუთრებით ბავშვები დაიღუპა სიცივისა და სიმშილისაგან. ყველა ეს ფაქტები იყო დადასტურებული ქართველ ქალთა მოწოდებაში კულტურული მსოფლიოს ქალთა მიმართ, გამოქვეყნებული 1906.

თვით თბილისში, ჩვენს სატახტო ქალაქში ნამესტნიკისა და მაღალი ხელისუფლების თვალ წინ და მათი თანხმობითაც მოწყობილი იყო "პოგრომები".

29 აგვისტოს, 22 ოქტომბერს და 2 დეკემბერს 1905 წლისა, ქუჩებში, თვით მეფის მოადგილის სასახლის მახლობლად დახოცეს ქალები და ბავშვები. სისტემატიურმა დევნამ ჩვენი ერისა იქამდე მიაღწია, რომ გვიკრძალავენ დავეხმაროთ გაჭირვებულ თანამემამულეთ დასავლეთის პროვინციებისა. და როდესაც ქართველ ქალთა საზოგადოებამ შეაგროვა ფული გურიის დამშეული გლეხობის დასახმარებლად, მეფის ნაცვალი ვორონცოვ-დაშკოვი წინ გადაეღობა მათ: "მთავრობა ნებას არ მოგცემთ დაეხმაროთ მათ, ვინც მის მიერ დასჯილნი არიანო".

"როდესაც გაზაფხულის განვლისას მენინგიტის ეპიდემია გაჩნდა კახეთის პროვინციაში, ქართველ ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოებას უნდოდა იქ წამლების გაგზავნა, ახლაც მეფის ნაცვლის ბრძანეიქ შესვლა აეკრძალათ აეკრძალათ აგრეთვე გაგზავნა ამცრელებისა ცენტრალური საქართველოს სოფლებში.

ასობით ქართველები, თუ არა ათასობით დაკავებული არიან ციხეში გაუსამართლებლად და ელიან ციმბირში ან ჩრდილო რუსეთში გადასახლებას.

წარსულ წელს, სამასზე მეტ პირს, თითქმის ყველა ქართველს, მისჯა სიკვდილი სამხედრო სასამართლომ და აღასრულა კიდეც. ათასობით გლეხები და მუშები იყვნენ გადასახლებულნი ციმბირსა და ჩრდილო რუსეთში" და სხ.

დახმარების თხოვნასთან ერთად ამ პეტიციით ქართველები სთხოვდნენ კონფერენციას რათა რუსებს აღედგინათ 1783 წლის ხელშეკრულების ნიადაგზე დამყარებული მდგომარეობა, ე.ი. დამოუკიდებლობა რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ... კონფერენციას ეს თხოვნა არც კი განუხილავს...

ასეთ საჩივრებს არავითარი შედეგი მოჰყოლია. რუსის მთავრობა კვლავ განაგრძობდა ქართველების დევნასა და დაწიოკებას. არავითარი გზით ქართველების ხსნა არა სჩანდა. ერთად ერთი საერთაშორისო გართულება იყო საჭირო რომ რუსეთში რაიმე ცვლილება მომხდარიყო და მაშინ იქნებ ქართველ ხალხს რამე რგებოდა.

ამ მდგომარეობის მოლოდინში ქართული მოწინავე წრეები ენერგიულად მუშაობდნენ როგორც შიგნით ისე გარედ. და საერთოდ მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში ქართული ეროვნული მოძრაობა არ

ჩამქრალა და ყოველ ხელსაყრელ პირობებში და შესაძლებლობის მიხედვით ამჟღავნებდა თავის მისწრაფებას თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის და ეს ბრძოლა ბოლომდე არ შეუწყვეტია...

6. ეროვნულ-განმანთ. მოძრაობა. მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში ქართველი ერის მოწინავე შვილები სხვა და სხვა გზებით იბრძოდნენ ქართველი ერის თავისუფლებისათვის. ეს ბრძოლა იყო ხან ახდილი, აჯანყებებისა და გამოსვლების სახით, ხან პროპაგანდით, ხან კულტურული საქმიანობის ამოფარებით და ხან კიდევ გადაბმული რუსეთის საერთო რევოლიუციონურ მოძრაობასთან. რუსეთის ტახტის შერყევაშიც ქართველები შველას ხედავდნენ.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველი მესამედი შეიარაღებული ბრძოლებით ხასიათდება. 1832 წლის შეთქმულების უდღეურობის შემდეგ, ფიზიკური ბრძოლა გადატანილ იქმნა სხვა სფეროში.

სამოციანი წლებიდან დაიწყო გარკვეული ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობა, რომლის მთავარი მეთაური იყო ილია ჭავჭავაძე. ამ დროს, რო-

მელიც ილიასთან ერთად გამოვიდა სამოღვაწეო ასპარეზზე, მრავალი დიდი სახეები ამშვენებენ. მათ ეძახდნენ "თერგდალეულებს. აი, თვით საბჭოთა ისტორიკოსი აბელ კიკვიძე რასა სწერს მათზე:

"ამ რიგად, თერგდალეულთა ბრძოლას თავიდანვე პოლიტიკური მნიშვნელობა ენიჭება. იგი ხდება ისტორიულ მოძრაობად, ეროვნულ განმანთავისუფლებელ ბრძოლად; ბრძოლა ქართველი ხალხის სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის - ასეთი იყო თერგდალეულთა საპროგრამო მოთხოვნა".(ა.კიკვიძე. საქართველოს ისტორია.მე-19-ე საუკუნე.გვ.316.1954).

მიუხედავად იმისა რომ მომდევნო თაობები ზოგიერთ სოციალურ საკითხებში პირველთ არ ეთანხმებოდნენ, მათ შორის ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი ბრძოლა მაინც საერთო რჩებოდა.

მართალია ილიას თაობამ ყოველმხრივი საფუძველი შეუმზადა ქართველი ერის მომავალ თავისუფალ ცხოვრებას. ილია ახალგაზრდობიდანვე, როგორც გრიგალი ისე გამოვარდა ქართული ბრძოლის სცენაზე. თავისი პუბლიცისტური წერილებით პირველი დაეტაკა საქართველოს გარეშე მტერს. ყველას მუსრს ავლებდა როგორც კი შეეძლო. იცავდა მამულს, იცავდა ერს, მის ენას, მის კულტურას და იცავდა ქართველ ხალხს

ფიზიკური განადგურებისაგან.ის ვეფხვით იგერიებდა ყველა თავდამსხმელებს და მთელ ქვეყანას აგრძნობინებდა, რომ ქართველი ერი არ მომკვდარა და ერთ დღეს ის კიდევ აღსდგება. აკაკიც ხომ პირდაპირ სწერდა:"არ მომკვდარა, მხოლოდ სძინავსო"!

თავის მხატვრულ ნაწერებში კი ილიამ მიწასთან გაასწორა ის წოდება, რომელიც ოდესღაც ერის ცხოვრებას უძღვებოდა, დღეს კი ის ზედმეტ ბარგად შექნილიყო და მისი ღრმოჭმული სოციალური ვითარებით მხოლოდ აბრკოლებდა ერის ცხოვრების წინსვლას.ის მათ მოუწოდებდა სოციალური სამართლიანობისა, შრომისა და შემოქმედებისაკენ. მან ძალიან ცუდად დაახასიათა ჩვენი მაღალი წოდება. ქართველი ერის სასიცოცხლო ძალას კი ხედავდა ქართველ გლეხობაში. ეს ფენა კი იყო დამონავებული, დამცირებული და არ ჰქონდა გასაქანი მატერიალური და კულტურული ამაღლებისა· გარდა ეროვნული ჩაგვრისა, შებორკილი იყო ბატონყმობის ბორკილით. ამიტომ ილია სასტიკად ებრძოდა ბატონყმობის ინსტიტუტს და მოითხოვდა გლეხების სრულ განთავისუფლებას. მთელი მისი დაუღალავი

მუშაობა მიმართული იყო ერთი მიზნისაკენ: ქართველ ხალხში დაეთრგუნა განკერძოებული მისწრაფებანი და შეექმნა ერთი მთლიანი, მკვრივი ეროვნული სხეული. ეს კი შეუძლებელი იქნებოდა სანამ ადამიანის პიროვნების ღირსებების თანასწორობა არ იქნებოდა მოპოვებული. მან ყოველგვარი "იზმებისაგან" თავი შეიკავა და თავისი აზროვნება გაშალა ერთი მთლიანი ეროვნული მოძღვრების სახით.

ილია ჭავჭავაძეს ბანი მისცა აკაკი წერეთელმა თავისი დაუშრეტელი პატრიოტული პოეზიით. სოციალურ საკითხებშიც აკაკი ილიასთან იყო, ისე როგორც მისი თაობის ყველა მოწინავე პირები. აკაკი თავისი ტკბილი გალობით არა მარტო ატკბობდა ქართველ ერს, არამედ მასში ზრდიდა პატრიოტულ გრძნობას და განამტკიცებდა რწმენას საკუთარი ეროვნული მეობისა. ეს ორი ტრიბუნი ქართველი ერის სულიერი სათავეებისა ღირსეულ წინამძღვრობას უწევდნენ დაჩაგრულ და დაბეჩავებულ ქართველ ერს.

ამ ორ გოლიათის გვერდში უდგა გამოჩენილი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი. რომელმაც მთელი თავისი

აღმზრდელობითი ნიჭი და ენერგია ქართველი ახალგაზრდობის პატრიოტულ აღზრდას შეალია. თავისუფალი საქართველო მოითხოვდა მისი შვილებისაგან გმირობას. ასეთი სულის ჩამსხმელი იყო იაკობ გოგებაშვილი; ნიკო ნიკოლაძემ, რომელსაც ილია "ჩვენს ფალავანს" უწოდებდა, ჩვენი ცხოვრების მატერიალურ მხარეს მიაქცია ყურადღება. გაწვრთნილი და გათვითცნობიერებული ევროპის წარმატებას, უნდოდა მისი სამშობლოც ამ დონეზე ენახა: ის გრძნობდა რომ ერის მარტო სულიერი შეიარაღება საკმარისი არ იყო: მას სჭირდებოდა ნივთიერად ზურგის გამაგრება. ამიტომ მთელი მისი მოღვაწეობა მიმართული იყო ქართველი ერის ნივთიერი ამაღლებისა და აღორძინებისაკენ: გზების გაყვანა, მრეწველობის შექმნა, სოფლის მეურნეობის გაუმჯობესება და სხ. კიდევ მრავალი პირების დასახელება შეიძლება, რომელნიც გაერთიანებული იყვნენ ამ საერთო იდეის გარშემო და იღვწოდნენ დაუღალავად...

1879 წელს დაარსდა "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება" ილია ჭავჭა-

ვაძის, იაკობ გოგებაშვილისა და ნიკო ცხვედაძის მეთაურობით. არსებითად ეს საზოგადოება გადაიქცა ქართველი ერის პარლამენტად, რომლის გარშემო ერთიანდებოდა მთელი ქართული მოწინავე საზოგადოება და აღნიშნული ვიწრო სახელწოდების ქვეშ გაშალა ფართო ეროვნულ-საზოგადოებრივი მუშაობა.

ასეთი იყო ძირითადი პროგრამა, რის განხორციელებას ემსახურებოდა ამ თაობის მოწინავე საზოგადოება და პრაქტიკული მოღვაწეობის დროს თუ ისინი ზარამარად არ აყენებდნენ საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხს, ეს სწორედ იმიტომ რომ ისინი სწორედ აქეთ მიისწრაფოდნენ და სწამდათ რომ ამის დროც დადგებოდა. ამას ასაბუთებდა ილია, რომელსაც თავის წერილებში სოლომონ ბრძენს ალაპარაკებდა, რომელსაც ვკითხულობთ. მის ნაწერებს, სხვადასხვა დასკვნის გაკეთება შეუძლებელია; ილიამ სულ ახალგაზრდობაშივე ათქმევინა მოხევის პირით მისი ძირითადი იდეა: "ადრიადა, ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნოდა"! და ეს იდეა იყო მისი მასულდგმულებელი უკანასკნელ წუთამდე...

რაკი ამ თაობამ კულტურული ნიადაგი შეამზადა,

შემდეგი თაობისათვის ბრძოლა უფრო გაადვილებული იყო. საზოგადოებრივი ცხოვრების წინ სვლასთან ერთად, აზროვნების დარგშიც თავს იჩენდა სხვაობა, გარნა ძირითადი მისწრაფება ერისა რჩებოდა უცვლელი. არსებობდა მთელი რიგი ჯგუფებისა, ხშირად განსხვავებული ზოგიერთ საკითხში; განსხვავება ბრძოლის ტაქტიკასა და მეთოდებში, მაგრამ ეროვნული თავისუფლება აერთიანებდა მათ.

დაიწყო ახალგაზრდობის გამოღვიძებაც; ესენი კიდევ უფრო გაბედულად იბრძოდნენ. ახალგაზრდობის შეკავშირება პირველად იწყება 1868-69 წლებში თბილისის გიმნაზიაში, რომელთაც ზურგს უმაგრებდა ქართველი მამულიშვილი პედაგოგები.

"გიმნაზიელები ამ პერიოდში ძირითადად ეროვნულ განმანთავისუფლებელ პოზიციებზე დგანან, თუმცა სოციალური უსამართლობის მოსპობასაც ემხრობიან". (იხ. ზაქარია შველიძე. კრებული "თბილისი" გვ.100)

70-ან წლებში იწყება სოციალური მოძრაობაც. ალბად რუსების გავლენით. საქართველოშიც გაჩნდნენ ე.წ. ხალხოსნები. ისინი მფარველობდნენ უმთავრესად ახალგაზრდათა წრეებს. სოფრომ მგალობლიშვილის

მოწმობით მათი იდეოლოგი ყოფილა არჩილ ჯორჯაძე. მას ახალგაზრდობაზე დიდი გავლენა ჰქონია.

პირველ პერიოდში დაარსდა ახალი წრე ცნობილი ხალხოსნის ივანე ჯაბადარის მეთაურობით. ეს წრე ემზადებოდა ყოველნაირ განმანთავისუფლებელი მუშაობისათვის.

ამ წრებიდანვე იწყება დიდი მოძრაობა თბილისის სასულიერო სემინარიაში, რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ შემდეგში კარგად ცნობილი ქართველი მწერლები; და ისიც ვიცით რომ აქედან გამოვიდნენ ყველა ქართველი რევოლუციონერები.

ქართველი ახალგაზრდობის საპროტესტო სული იმდენად ძლიერი იყო, რომ მას ყველა თავიანთ მოქმედებაში ამჟღავნებდნენ. მრავალთაგან აქ ერთ მაგალითს დავასახელებ. ერთ დღეს ბაღში დასეირნობდა დიდი მთავარი მიხეილი. მას შეხვდნენ ქართველი სემინარიელები: დ. კეზელი, სტეფანე ჭრელაშვილი და ალ: მაჭარაშვილი. მათ სალამი არ მისცეს და დამცინავი იერითაც შეხედეს. ამის გამო მეფის ნაცვალმა ისინი იმავე წუთში შეაპყრობინა და მერე მოახდინა სემინარისტთა ფართო გამოძიება. მათ აღმოაჩინეს აკრ-

ძალიან ლიბერალურად და ექვს სემინარიელს ციხე მიუსაჯეს, ხოლო მათი ქართველი მასწავლებლები: ი. გოგებაშვილი, ნ. ცხვედაძე და სხვებიც სემინარიიდან დაითხოვეს. ეს მოხდა 1873-74 წლებში. ამიერიდან ეს სემინარია გადაიქცა რევოლუციონერების ბუდედ.

80-ან წლებში კიდევ ახალი ორგანიზაცია დაარსდა გოგა ჩიტაძის მეთაურობით, რომელიც უკვე ინდივიდუალურ ტერორზე გადავიდა, რომლის პირველი მსხვერპლი, როგორც უკვე აღვნიშნე, იყო სემინარიის რექტორი ჩუდეცკი.

დამახასიათებელი იყო კიდევ ერთი გარემოება. რაკი პირობები მძიმე იყო, ზოგი ჯგუფი ახლოსაც ვერ ბედავდა ლაპარაკს დამოუკიდებლობაზე, რომ შეენარჩუნებინათ ლეგალური მოქმედების საშუალებები. ხშირად, მოჩვენებით, იმპერატორებსა და დიდ მოხელეებსაც კომპლიმენტებს სთავაზობდნენ, რათა მათ გვერდით თავიანთი ტკივილებიც გამოეთქვათ. ამ მიზეზის გამო იმდროინდელ პრესაში რუსების ერთგულებისადმი გამომხატველ ფრაზებსაც შევხვდებით. სწორედ ასეთი ფრაზებით სარგებლობდნენ რუსები (და ჩვენი კომუნის-

ტებიც), რომლისაც ამტკიცებდნენ, რომ ქართველი ერი ბედნიერია რუსეთის ბატონობის ქვეშ და მას დამოუკიდებლობა არ აინტერესებსო.

ქართველ მოღვაწეთა მეორე ნაწილი კი ახლით ბრძოლას ეწეოდა და რის თქმაც ადგილობრივ ძნელი იყო, ამას აკეთებდნენ უცხოეთში. გადიოდნენ საზღვარ გარედ და იქ სცემდნენ ჟურნალ-გაზეთებს.

1873 წელს პარიზში გამოვიდა გაზეთი "დროშა" ქართულად. მას ხელმძღვანელობდნენ ნ.ნიკოლაძე, დავით მიქელაძე და პავლე იზმაილოვი. ისინი იყვნენ ილიას წრიდან გამოსულნი და მაშასადამე გამომხატველნი უფრო ფართო ქართული განწყობილებისა. ამავე ხანებში მტკიცდებოდა აგრეთვე იდეა კავკასიის მომავალი ფედერაციისა.

ეს ჯგუფი კავშირში იყო საქართველოში ფართო წრეებთან და თავიანთ გაზეთში ქადაგობდნენ თავისუფლებასა და კავკასიის ფედერაციას. ისინი სწერდნენ:

> "თავისუფალი ფედერაცია ყველა კავკასიის ხალხები, განწყობილია ყველა მოქალაქეების ეკონომიური თანასწორობისაებრ, აი ჩვენი საზოგადოებრივი იდეალი" (კიკვიძე. გვ; 333)

ამ ჯგუფმა 1874 წლის ჟენევაში მოიწვია კონფერენცია. მას დაესწრო 40 კაცი და აქ გადაწყდა დამოუკიდებელი კავკასიის რესპუბლიკის მიღება.

ეს ჯგუფი დასაწყისში მშვიდობიანობის გზას ადგა. ის ფიქრობდა რომ ჯერ ზოგი რეფორმა მოეპოებინა და ასე ნიადაგი შეემზადებინა მომავალი დამოუკიდებლობისათვის. მაგრამ მალე დარწმუნდა რომ მშვიდობიანი გზით რუსებისაგან არაფრის მიღება შეიძლებოდა, ამიტომ ისინიც ძალის ტაქტიკას დაადშნენ. "დროშის" მესამე ნომერში დ.მიქელაძე სწერდა: "მე მგონია მშვიდობიანი პროგრესი, ერობის დაარსების მოწოდება, მოქალაქობრივი წყობილება მომავალში, ნაფიცი კაცების სამსჯავრო, ვერც ერთი ესენი ვერ გვიხსნიან და ჩვენ მოგველის ადრე თუ გვიან გაქრობა, როგორც ნაციონალობის. მაშ რა ვქნათ? იკითხავს ვინმე, - ვუპასუხებთ: ჩვენ ყოველი ღონე, ცოდნა, გამოცდილება, ენერგია უნდა მოვახმაროთ იმას, რომ ჩვენი ხალხები, როდესაც რუსეთი გარეშე მტერს შეებმება - და ეს ჟამი არ არის შორს - მაშინ იარაღით ხელში ბრძოლის ველზე გამოვიდეს დიდი და პატარა. ამ სანატრელ და დიდებულ დროს ძველებური ვაშა-ვაშას ყივილით ვამტეროთ ხალხი მტერს. ყველამ ერთგულად, ძმურის თანხმობით შევძახოთ: "თავისუფლება ან სიკვდილი"! (იქვე,334).

ქართული საზოგადოებრივი მოძრაობის ისტორიაში ამ ჯგუფს, რომელიც გამოეყო ლიას ჯგუფს, ეწოდა მეორე დასი, ლიას ჯგუფს შერჩა პირველი სახელი.

რაკი ამ დროს ხალხოსანთა ჯგუფიც არსებობდა, სხვათა შორის ზემოხსენებულ ქვეყნის კონფედერაციაზე ხალხოსანთა წარმომადგენლებიც იღებდნენ მონაწილეობას და ისინიც უჭერდნენ მხარს კავკ: ფედერაციას.

ამნაირად, თერგდალეულებიდან მოყოლებული, ე.ი. პირველი და მეორე დასით გათავებული, 1860-1880 წლებში არსებული ყველა საზოგადოებრივი ჯგუფები ერთი აზრის იყვნენ საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხში. ეს იყო საერთო ყველასათვის.

თვით რუსეთში უდიდესი სოციალური რეპრესიების გამო დაიწყო ფართო სოციალური მოძრაობა და ევროპიდანაც შემოიჭრა ახალი იდეა, იდეა სოციალიზმისა. ამ ნიადაგზე საქართველოშიც გაჩნდა წრე, რომელიც გაიტაცა სოციალიზმმა. და თუმცა ეროვნული საკითხი მივიწყებული არ იყო, ის ამ წრისათვის მეორე პლანზე იყო გადადებული. ამ წრის ერთი ნაწილი ეროვნულ საკითხს უკავშირებდა მათ სოციალიზმის დოქტრინას. პირველი მიზანი გახდა სოციალიზმის დამყარება და მაშინ ეროვნული საკითხიც თავის თავად გადაწყდებათ. მეორე უფრო ზომიერი ნაწილი ფიქრობდა რომ თუ რუსეთში თავისუფალი დემოკრატიული წყობილება დამყარდებოდა, მაშინ საქართველოც ავტონომიას მიიღებდა.

ამ წრეებიდან მომავალში ჩამოყალიბდება სოციალ-დემოკრატიული პარტია, რომელიც იქცევა ნაწილად რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიისა, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე, ე.ი. 1918 წ.

ამ წრეების თეორეტიკოსად გამოვიდა ნ. ჟორდანია. როგორც ყველა რევოლუციონერი, ისიც სასულიერო სემინარიიდან იყო გამოსული. 1891 წელს ის იყო პოლონეთში. დასაწყისში, პოლონეთის გავლენით ის მომხრე იყო საქართველოს ავტონომიისა. 1892 წელს როდესაც ის პოლონეთიდან ბრუნდება, ამაზე ის სწერს:

"იქიდან (პოლონეთიდან) გამოვიტანე ნაციონალურ სფეროში ავტონომიური კულტურული აზრები, ხოლო ტაქტიკა კი სავსებით იქაური პარტიების. პოლონეთის ნაციონალისტები და სოციალისტები ფიქრობდნენ ავტონომიის მოპოებას რუსეთის არსებული რეჟიმის შეცვლით და უფრო ლიბერალური რეჟიმის შემოღებით... ჩვენი პარტია ერისათვის ეს ტაქტიკა თავისთავად საგულისხმო და მისაღები იყო". (იხ. მისი "ჩემი წარსული. პარიზი, 1953 წ.)

და იქვე დასძენს:

"მაგრამ ვარშავის ქართველი სტუდენტობა აქ არ ჩერდებოდა და დამოუკიდებლობის იდეას აყენებდა".

სხვათა შორის, როდესაც მარქსისტული ჯგუფი დაარსდა, ჟორდანია იმასაც გვიყვება, რომ აქაც დიდი დავა ყოფილა ეროვნულ საკითხზე. ასე ადვილი მაინც არ აღმოჩნდა ეროვნული საკითხის დათმობა!

ეს წრე გატაცებული რევოლუციონური იდეებით, დაინტერესებული იყო რაც შეიძლება მეტი ხალხი მიემხრო. მისთვის მნიშვნელობა ჰქონდა რიცხვს. ზოგი მათგანი ფიქრობდა რომ თუ ჩვენ მივიღებთ ეროვნულ საკითხს, ეს ძალაუნებურად ხიდს სდებს კლასთა შორის და ჩვენი კლასიური იდეების ქადაგობაში ხელს შეგვიშლის, (ჟორდანია), წავაგებთ, ამიტომ ჩვენ უნდა დავრჩეთ სოციალური პრობლემის ნიადაგზეო. და საბოლოოდ ქართველმა მარქსისტებმა მიიღეს ეს დებულება. მით უმეტეს რომ როდესაც პარტია ჩამოაყალიბეს, ის იქცა რუსეთის სოც.დემოკრატიული პარტიის სექციად და რუსებთან ერთად მით უფრო გაუჭირდებოდათ ეროვნული საკითხის პირველ რიგში წამოყენება. ამიტომ ისინი იბრძოდნენ არა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის, არამედ მთელი იმპერიის საზომით რევოლუციისა და სოციალიზმის დამყარებისათვის. თუმცა მათ წრეში კიდევ მოიპოვებოდნენ ისეთი პირები, რომელნიც არ სთმობდნენ ეროვნულ საკითხს და ყოველ ხელსაყრელ შემთხვევებში ავტონომიას მაინც ემხრობოდნენ.

სოციალიზმისა და განსაკუთრებით მარქსიზმის შემოჭრამ საქართველოში, ქართულ მოწინავე საზოგადოებაში დიდი რეაქცია გამოიწვია. მაშინ როდესაც ერის ბედი სასწორზე იდო, ყოფნა-არყოფნის საკითხი უდგა, ამ დროს შინაური ბრძოლა კლასობრივ ნიადაგზე, რა გინდ ის კანონიერი არ ყოფილიყო, ეროვნული ინტერესების შემლახველი იყო. მართალია საქართველოში სოციალური უსამართლობაც სუფევდა, მაგრამ მას ვერავინ მოაგვარებდა, რადგან გაბატონებული რუსეთი მას იცავდა. და როდესაც მარქსისტები გამოვიდნენ დაჩაგრული ხალხის დამცველებად, ძალიან მალე აიყოლიეს ფართო მასები. რასაკვირველია სოციალური სამართლიანობისათვის ბრძოლაც სამართლიანი იყო, მაგრამ როდესაც გარეშე მტერი

გვებრძვის, იქ მთელი ერი ერთად გამოდის საბრძოლველად. ეს წრე ერთ რამეში მაინც სცდებოდა, როდესაც შინაურ უბედურებას მარტო შინაურ ვითარებას მიაწერდა, რადგან აქაც დიდ ნაწილად დამნაშავე იყო რუსეთი. მრავალი საბუთი არსებობს იმის დასამტკიცებლად, რომ რუსის მთავრობა დიდად ხელს უწყობდა

ქართველ ხალხში სოციალურ უსამართლობას. ქართველი ხალხის დაქსაქვსას და ურთი-ერთ დაპირისპირებას, რომ ამით, მთავარი, ეროვნული თავისუფლების საკითხი მიევიწყებინათ. ამ მოძრაობამ რუსებს მოკავშირეობაც გაუწია. არავინ უარჰყოფდა მიზანს სოციალური ბრძოლისა და ამაზე ისევ ილიაზე მეტი არავის არაფერი უთქვამს. ეროვნულ საქმეს რომ ზიანი არ მოსვლოდა ეს ბრძოლა უნდა ჩაყენებული ყოფილიყო ეროვნულ საკითხთან იერარქიაში. ეს სწორად უპასუხებდა ჩვენი ერის მაშინდელ მდგომარეობას.

მარქსისტებმა კი უარჰყვეს ეროვნული საკითხი: ეს კი უპასუხებდა რუსეთის ინტერესებს. არსებობს ოფიციალური საბუთები (კერძოდ ნამესტნიკის მოხსენება იმპერატორისადმი), რომელნიც ასეთი მოძრაობის არსებობას საქართველოში, რუსებისათვის სასარგებლოდ სთვლიდნენ!

როგორც აღვნიშნე, ამ მოძრაობის წინააღმდეგ რეაქცია იყო დიდი. მაგრამ მოწინააღმდეგეთა ბანაკი ფიზიკურად სუსტი აღმოჩნდა და თანაც დაქსაქსული. ამიტომ ილია ჭავჭავაძის გზით ბრძოლა გაძნელდა. იმ მიზნით რომ მარქსისტებმა უკვე დაიპყრეს

საზოგადოების ფართო მასები, ხალხთან ცოტა უფრო მიმზიდველი იდეით მისვლა იყო საჭირო. დაახლოებით ასე ფიქრობდა ის წრე რომელიც გამოეყო ილიას ჯგუფს და ზოგი კომპრომისის გაკეთებით ებრძოდა მარქსისტულ მოძრაობას.

ამ წრემ 1903 წელს პარიზში გამოსცა ჟურნალი "საქართველო" ქართულ და ფრანგულ ენებზე. უკვე სათაური ჟურნალისა გვამცნობს რომ მისი მთავარი საგანი უნდა ყოფილიყო საქართველო. ჟურნალის პირველსავე ნომერში, რუსეთის ლიბერალებისადმი და სოციალისტებისადმი მიმართული ღია წერილი ასე იწყება:

"ამ წერილის საშუალებით იმისი აღიარება და თქმა კი არ გვინდა, რომ თითვეულ ერს - რა გინდ პატარა იყოს ეს ერი - სიცოცხლის და თავისუფალი განვითარების უფლება უნდა ჰქონდეს, არა, რაც ყოველ სინდისიერ და გონება განვითარებულ ადამიანისათვის აშკარაა, იმისი გამეორება ამ ჟამად არ გვწადის"(იხ."საქართველო" №.1).

მიუხედავად ამისა ისინი დამოუკიდებლობის საკითხს ახლავე არ აყენებენ, არამედ ეროვნული ავტონომიისა. ეს იყო უკვე პირველი კომპრომისი. შემდეგ კი მათი აზრების განვითარებას მივყევართ ფედერაციამდე. ისინი სწერენ:

"ჩვენი სურვილი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენა არ არის. ნათლად და აშკარად ვამბობთ. ჩვენ პოლიტიკური სეპარატიზმის მომხრენი არა ვართ.

ჩვენი წადილი და მისწრაფებაა – განსაკუთრებულ საქართველოს პირობებთან შესაფერისი კონსტიტუციის მოპოება. ჩვენ გვსურს დავრჩეთ რუსეთის პოლიტიკური ორგანიზმის ჩარჩოებში, მხოლოდ ამასთან შინაურ საქმეებში გვინდა ვიყვეთ სრულიად დამოუკიდებელნი. ერთის სიტყვით ჩვენ გვსურს ეროვნული ავტონომია მოვიპოვოთ" ("საქართველო" ნ.1) და შემდეგ ამ ჯგუფის იდეოლოგმა არჩილ ჯორჯაძემ წიგნიც დასწერა "ფედერაციაზე".

როგორ ესმოდათ მათ ეს ეროვნული ავტონომია?

ისინი სრული დამოუკიდებლობის პრინციპს არ უარყოფდნენ. ეს გამომდინარეობდა მთელი მათი აზროვნებიდან. მაგრამ სრული დამოუკიდებლობა შეუძლებლად მიაჩნდათ შექმნილ საერთაშორისო პირობებში. დამოუკიდებლობა შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, თუ რუსები ხელს აიღებენ აღმოსავლეთის პოლიტიკაზე და დასავლეთიც იცნობს ჩვენს ნეიტრალობას. ამის განხორციელების პირობებს ავტორები ვერ ნახულობენ. ამიტომ ეძებენ ისეთი ფორმის დამოკიდებულებას რუსეთთან, რომელიც მაქსიმალურად უზრუნველყოფს ქართველი ერის მისწრაფებად.ისინი სწერენ:

"ჩვენ აზრად არა გვაქვს ოცნებათა სამეფოში ბიფრინოთ. გარემოებას თვალი თვალში უნდა გავუყაროთ და ამის მიხედვით ჩვენი პროგრამიდან პოლიტიკური სეპარატიზმი, საქართველოს რუსეთისაგან სრული გამოყოფის აზრი, უნდა წავშალოთ.

ავანტურისტულ მოსაზრებას თავი უნდა დავანებოთ. ეს ქვეყანა პოლიტიკურ ორგანიზაციაში დარჩება. ამ აზრს უნდა შევურიგდეთ. საქმე ის არის რომ აქ პოლიტიკურ ორგანიზაციაში იმგვარი პირობები შევქმნათ, რომ ერთის მხრივ რუსეთთან ერთობაც არ შევწყვიტოთ, მეორე მხრივ ჩვენი ეროვნება თავისუფლად განვავითაროთ" (საქ.ნ.2).

და ბოლოს ირკვევა რომ მათი "ავტონომია" უდრის იმ მდგომარეობას, რომელიც რუსეთსა და საქართველოს შორის დამყარდა 1783 წლის ხელშეკრულებით. ამას ისინი პირდაპირ სწერენ:

"მეფე ერეკლეს ტრაქტატი ჩვენთვის საუკეთესო სახელმძღვანელოა ამ საგნის განსამარტავად. რა სურდა მეფე ერეკლეს? თავისუფლება შინაურ საქმეთა მართვა-გამგეობისა. ჩვენი აზრი იმით განსხვავდება მეთვრამეტე საუკუნის ტრაქტატის აზრისაგან, რომ საქართველოს მართვისათვის ქართველი მეფეების ტახტზე ასვლა საჭიროდ აღარ მიგვაჩნია".

თანამედროვე ენაზე რომ ვილაპარაკოთ, უნდა მოისპოს 1783 წლის ხელშეკრულების შემდეგ შექმნილი მდგომარეობა. მოიხსნას საქართველოს ანექსია და აღსდგეს საქართველოს დამოუკიდებლობა, თუნდაც მისუვერენობის შეკვეცით.

აზრი ამ მიმართულებისა გარკვეულია. რუსეთს

საქართველო უთმობს მხოლოდ საგარეო პოლიტიკაში ჩარევას. შინაურ საქმეებში კი ინახავს სრულ თავისუფლებას. ე.ი. ერთგვარი დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნას რუსეთის მფარველობის ქვეშ. შეიქმნება საკანონმდებლო ორგანო "საერო კრება" ე.ი. პარლამენტი, ის გაუძღვება მართლმსაჯულებას, ფინანსებს და სხ. ქართული ენა აღიარებული იქნება სახელმწიფო ენად; ის უნდა ბატონობდეს სკოლაში, ადმინისტრაციაში, ეკლესიაში და სხ. ეკლესია უნდა გამოეყოს პეტერბურგის სინოდს და უნდა იყოს დამოუკიდებელი. ყველა აქედან სჩანს რომ რუსეთის მფარველობაში დარჩენა ნაკარნახებია მარტო ქართული ინტერესებით. ხოლო ის მოვლენა ვერ შეაფასეს, რომ თავის დროზე რუსეთი ამ პირობებით არ დაკმაყოფილდა და ანექსია მოგვიხდინა; და ვერც იმის დასაბუთება მოგვცეს თუ როგორ უნდა მოგვეპოებინა ასეთი მდგომარეობა. ე.ი. თან თავისუფალი ვყოფილიყავით და თანაც რუსეთი გვყოლოდა დამცველად გარეშე მტერთაგან და ამით კი ისევ ფანტაზიაში გადავარდნენ, რასაც სხვებს უსაყვედურებდნენ!...

თუმცა ეს ჟურნალი გარკვეულ აზრს ქადაგობდა, მაინც, რაკი ის თავისუფალი ორგანო იყო, სჩანს სხვა აზრს ყველა არ იზიარებდა და მის ფურცლებზე საქართველოს სრული დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნის აზრებიც გაისმოდა. აი ერთი ანონიმური კორესპონდენტი რას გადმოგვცემს:

"ჩვენ გვინდა ვიყოთ ადამიანები, ჩვენ გვინდა ვიცხოვროთ სრულის ადამიანურის ცხოვრებით, ჩვენც გვაქვს ამის უფლება! დრო არის წასოება მოვიგრიბოთ. სულით დაცემულებმა და ავაფრიალოთ დროშა, რომელზედაც ცეცხლის ასოებით უნდა აღვბეჭდოთ: თავისუფალი ქართველი ერი... ქართველი ერი უნდა იყოს თავისუფალი, დამოუკიდებელი. თავისი ცხოვრების განმგებელი და პატრონი" და სხ. (ნ.2.გვ.9).
და ეროვნული დამოუკიდებლობის ფორმულას იმეორებს სისტემატიურად.

მოკლედ, ამ ჟურნალის ფურცლებზე ტრიალებს ორი აზრი, უფრო ერთი, ორი ნიუანსით: ავტონომია რუსეთის ფარგლებში მეფე ერეკლეს ტრაქტატის საფუძველზე და სრული დამოუკიდებლობა.

ამ დროში დაიბადა საქ.სოც. ფედერალისტთა პარტია, რომელმაც პროგრამად დაისახა პირველი ფორმულა. ხოლო ის ნაწილი, რომელიც შერჩა სრული დამოუკიდებლობის პრინციპს, ვერ შექმნის გარკვეულ პარტიას და განაგრძობს ჯგუფურ მოქმედებას. (იხ. ქვემოდ

რაკი ილიას ჯგუფისაგან გამოყოფის ერთი მიზეზი

სოციალური საკითხიც იყო, ამ წრემ მარქსისტებისადმი მეორე კომპრომისიც გააკეთა, იმით, რომ მანაც თავი სოციალისტურ პარტიად გამოაცხადა, ხოლო უარჰყო კლასთა ბრძოლის პრინციპი და ასე შუაში გაიჩხირა მარქსისტებსა და ნაციონალისტებს შორის.

სხვათა შორის ნ. ჟორდანია გადმოგვცემს, რომ ამ ჟურნალს დასაწყისში თანაგრძნობით შევხვდი და იქ ვთანამშრომლობდით. ხოლო როდესაც გამოირკვა ჩვენს შორის აზრთა დიდი განსხვავება, თავი მივანებეთ.

1904 წელს ჟენევაში შეიკრიბა კონფერენცია, სადაც იყო გაფორმებული სოც. ფედერალისტთა პარტია. აქ ესწრებოდნენ სოც.დემოკრატებიც, რომელთაც ის მიატოვეს. ამაზე ჟორდანია სწერს:
"კონფერენციამ გამოაცხადა დაარსებულად სოც.ფედერ. პარტია, რომლის ძირითად დოქტრინად აღიარა ორი ახალი დებულება: საქართველოს ავტონომიისათვის ბრძოლა და ამდროშის ქვეშ ყველა რევოლუციური და პროგრესული ძალების დადგომა.. ეს საერთო ნიადაგი გახდა ჩვენთვის ყოვლად მიუღებელი. ეს იყო აღდგენა ილია ჭავჭავაძის ძველი დებულების - ყველა ერთ ტაფაში ვიწვით, ყველა შევერთდეთ ვინაობის დაცვაში" (მისი მოგონებები, გვ.62)

მიხ. წერეთელიც ადასტურებს ამ ფაქტს. აგრედვე ადასტურებს იმასაც რომ 1902 წ. სოც. დემოკრატ. პარტიის კონგრესზე ნ. ჟორდანიამ და მასთან მეორემა

მეორე ქართველმა დელეგატმა დასვეს საქართველოს ავტონომიის საკითხი. მაგრამ რუსებმა ის არ მიღეს და მალე როდესაც ამ პარტიაში განხეთქილება მოხდა, მენშევიკ-ბოლშევიკებად, წერეთლის სიტყვებით , დასაწყისში ჟორდანიამ თავი შეიკავა და არც ერთს მიემხრო და არც მეორეს. "მას შეიძლება აზრადაც ჰქონდა რომ ქართული სოც.დემოკრატიული პარტია დაეარსებინა". მაგრამ საბოლოოდ ის პარტიული დისციპლინას დაემორჩილა. "ამიტომ დასტოვა მან კონფერენცია ჟენევისა, რომელსაც ეროვნული პარტია უნდა დაეარსებინა" და შემდეგ ისიც თვე ებრძოდა საქართველოს დამოუკიდებლობის იდეას, როგორც სხვა სოციალ დემოკრატებით. (იხ.მ.წერეთლის მოგონება. "სახალხო საქმე", საგანგები რვეული. არგენტინა. 1952 წელი).

ამ კონფერენციას ესწრებოდნენ სხვა უფრო უკიდურესი ელემენტებიც. მათ შორის მიხ.წერეთელი, რომელიც მაშინ ანარქისტი იყო, შემდეგში კი ის განაციონალისტდა და დარჩა საქართველოს სრული დამოუკიდებლობის ჯგუფში.

რაკი ამ კონფერენციას სხვა და სხვა წრის ხალხი ესწრებოდა, ალბად ყველა ფიქრობდა რომ შეიძლება საქმე მათ სასარგებლოდ წასულიყო. კერძოთ იქ ნაციონალისტების დასწრებას ის აზრი ჰქონდა რომ ამ კონფერენციის მთავარ ორგანიზატორის გ.დეკანოზიშვილის

აზრად ჰქონია ნაციონალისტური პარტიის დაარსება.

დეკანოზიშვილი უკვე ცხრაასიანი წლებიდან მოღვაწეობდა უცხოეთში. მას მრავალი კავშირებიც ჰქონდა დამყარებული. აქ დაუახლოვდა მას არჩილ ჯორჯაძე და ნაწილობრივ მისი გავლენით "განაციონალისტდა". მაგრამ მიუხედავად დეკანოზიშვილის სურვილისა ცოტა სხვანაირი პარტია დაიბადა აღნიშნულ კონფერენციაზე/ ის იყო ნაციონალისტურიც და სოციალისტურიც.

მიუხედავად ამისა, ამ პარტიაში მაინც დიდძალმა ინტელიგენციამ მოიყარა თავი. ეს იდეოლოგია საკმაოდ მომხიბლავი აღმოჩნდა. ერთის მხრით თავს აცხადებდა სოციალისტურად და დროს ხარკს უხდიდა და მეორეს მხრით, ჟორდანიას სამართლიანი შენიშვნით, მათ აღიარეს ერის პრიმატი. ამიტომ ამ საკითხში ებრძოდნენ მარქსისტებს და არ. ჯორჯაძემ ერთგვარი პოპულარობაც მოიპოვა ეროვნული იდეის პროპაგანდის საკითხში.(თუმცა, უკანასკნელ ხანებში ამ იდეას ჟორდანიაც დაუბრუნდა. ამაზე ქვემოდ).

საერთოდ ილია ჭავჭავაძის ჯგუფი ფართო წრეს წარმოადგენდა და მას ვიწრო პარტიული პროგრამა არ

ჩამოუყალიბებია. ამის მთავარი მიზეზი თვით ილიას მირითად იდეაშივე უნდა ვეძიოთ. და როდესაც პარტიობა დაიწყო და შექმნა ვიწრო იდეოლოგებისა, ილიას წრეს ნელ-ნელა მისი მომხრე ახალი თაობაც სცილდებოდა და იმავე ეროვნული პრინციპის ნიადაგზე ეძებდა ახალ გზებს ბრძოლისათვის.

როდესაც ჟორჟაძის ჯგუფმა ფედერ. პარტია დააარსა და გარკვეული პროგრამა ჩამოაყალიბა, ერთმა ჯგუფმა არა მარტო არ გაიზიარა მისი სოციალისტური პროგრამა, თვით ნაციონალურ საკითშიც რადიკალურ გზას დაადგა. და ასე 1909-10 წლებში თბილისში შეიქმნა ახალი ჯგუფი. მასში შედიოდნენ: იაკობ გოგებაშვილი, ერთი ბელადთაგანი პირველი დასისა, ფილიპე გოგიჩაიშვილი, გ.გვაზავა, პეტრე სურგულაძე, ს.ყიფიანი, ალ.ყიფშიძე, ნ.ლორთქიფანიძე, ვ.გუნია, მიხ. წერეთელი და სხვ. ისინი სცემდნენ გაზეთ "ერი"-ს, რომელსაც ცენზურისაგან შეწუხებული ხშირად უცვლიდნენ სახელს.

მიხ. წერეთელი, სანამ ანარქისტი იყო ფედერალისტებთან თანამშრომლობდა. ხოლო როდესაც

განაციონალისტდა, მან დაიწყო საკუთარი ეროვნული თეორიის დამუშავება, ამზე ის სწერს:

"უკვე 1909-1910 წლებში ჩემი თეორიაც ერისა სხვანაირად ჩამოისხა. აქედან გამომდინარეობდა პოლიტიკური იდეალი და გზა, მეთოდი ამ იდეალის მი"ღწევისა" (აღნიშნული "სახალხო საქმე").

ეს წრე ნახევრად საიდუმლოდ მუშაობდა და ბოლოს გადაწყდა რომ უფრო ახლო მუშაობა ეწარმოებინათ უცხოეთიდან. მათი ზოგი წევრი მიდის უცხოეთში და 1913 წლის პეტრე სურგულაძის და ძმების ლეო და გიორგი კერესელიძეების ხელმძღვანელობით არსდება ჟურნალი "თავისუფალი საქართველო", ხოლო ომის დასაწყისშივე ისინი აარსებენ "საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტს", რომელსაც მერე დაემატნენ: მიხ. წერეთელი, გ. მაჩაბელი, ნ. მაღალაშვილი და ბოლოს სტამბოლიდან მელიტონ ქარცივაძე და შ. ვარდიძე. ამ კომიტეტის მოღვაწეობას ფართოდ ვერ შევეხები. მხოლოდ აღვნიშნავ, რომ მან მიაღწია იმას რომ გერმანიას და თურქეთს აცნობებინა საქართველოს მომავალი დამოუკიდებლობა და თურქეთის ფრონტზე შექმნა ქართული ლეგიონი, რუსეთის წინააღმდეგ.

ჟურნალი "თავისუფალი საქართველო" უფრო გარკვე-

ულად და დასაბუთებით გამოვიდა საქართველოს დამოუკიდებლობის დასაცავად. ჟურნალი პირველი ნომრიდანვე გვამცნობს თავის მიზნებს:

"ჩვენის აზრით, არც ერთი დიდი საკითხი ქართველი ერის არსებობისა ჯერ-ჯერობით არ არის, ეროვნული თვალსაზრისით გარკვეული და გადაჭრილი. ჩვენ ვეცდებით ყველა ამ საკითხებს მივსცეთ გარკვეული გადაჭრა, შევიმუშაოთ მთელი გეგმა ეროვნული თვითარსებობის დაცვისა, საქართველოს აღდგენისა, მისი თავისუფლებისა და ამ გეგმის გარშემო თავი მოვუყაროთ მთელ მომქმედ საქართველოს... დარწმუნებულნი, რომ სამშობლოს ყოველი შვილი ჩვენთან არის სულიერად, იტანჯება იმავე საკითხებით, რომელთა გამორკვევა ჩვენ მიზნად დავისახეთ, ჩვენ ველით მათგან თანაგრძნობას, თანამშრომლობას, ჩვენთან ერთად მუშაობას და ბრძოლას ძვირფასი სამშობლოს, დიდებულ ქართველი ერის პოლიტიკურ აღდგენას, მისი დამოუკიდებლობის მოპოებისათვის".
("თავისუფალი საქართველო" ჟენევა. 1913 წ.ნ.1).

ჟურნალი გულდასმით და საფუძვლიანად შესწავლილ სურათს გვიშლის თანამედროვე საქართველოსი. რომ რუსები ამცირებენ საქართველოს იქ რუსების ჩასახლებით, ხელიდან აცლიან საკუთარ მიწებსა და მთელ ტერიტორიებს, რომ მათ მოსპეს ქართული ენა სკოლებში, ებრძვიან ყოველგვარ ნასახს ქართული ეროვნული კულტურისა და სხ.

ამტკიცებენ რომ რუსები ცხოვრების ყოველ სფეროში მხოლოდ გვცარცვავენ და ჩვენთვის კი არაფრის

მოცემა შეუძლიათ. ამიტომ ერთად ერთი ხსნა და გადარჩენა ქართველი ერისა განადგურებისაგან, არის მისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობის აღდგენა. ეს წრე ამტკიცებს ჟურ. "საქართველოს" ჯგუფის საწინააღმდეგოს, ე.ი. რუსებთან ქართველი ერის თანამშრომლობის შეუძლებლობას, რომ ასეთ შემთხვევაში მოსალოდნელია საქართველო აღიგავოს პირისაგან მიწისა.

სოციალურად ეს წრეც სასტიკად ილაშქრებს თავადაზნაურობის წინააღმდეგ და ოცნებობს დემოკრატიული წყობილების დამყარებაზე თავისუფალ საქართველოში. მისი მთავარი საფუძველი იქნება გლეხობა და ხელოსნობა, დამყარებული კერძო საკუთრებაზე:

"ჩვენ ვიცავთ წვრილ საკუთრებას სასოფლო მეურნეობაში, როგორც ერთად ერთ თანამედროვე წინსვლით სახეს ინტენსიური მეურნეობისა და როგორც საფუძველს ჩვენი ერისა. (მისი მთავარი საფუძველი იქნება გლეხობა). ჩვენ არა ვართ კერძო საკუთრების კერძო მაღმერთებელი. როგორც კერძო ისე საზოგადო საკუთრება ისტორიული მოვლენაა და მას აქვს მხოლოდ შედარებითი ღირებულება. ჩვენ უნდა მივემხროთ იმ სახეს საკუთრებისა, რომელიც ახორციელებს მაქსიმუმს ეროვნული შემოქმედებისა" (იხ. ნ.1, გვ.16).

სჩანს ამ წრეს თავისი დროის აზროვნება კარგად ჰქონია შეთვისებული, რომელიც ერთის მხრით უარს ჰყოფდა კოლექტივიზმს და მეორეს მხრით ლიბერალური

საკუთრების აბსოლუტურ პრინციპს. ეს პრინციპი მეორე მსოფლიო ომის წის ხორციელდებოდა იტალიაში. და საინტერესოა, რომ, როდესაც ევროპის ახალი იდეების გავლენის ქვეშ დაიწყო თავისი იდების განვითარება უცხოეთში დაარსებულმა თ.გ. ორგანიზაციამ, მათ სათავეში სწორედ ზემოხსენებული წრის წევრნი: ლეო კერესელიძე და მიხ.წერეთელი აღმოჩნდნენ!

"თავისუფალი საქართველო" აქამდე არსებული ორგანოთა შორის ყველაზე ნიჭიერი დასაბუთებით შექმნილი მდგომარეობისადმი და ყველაზე გაბედული მოწოდებით გამოვიდა საქართველოს დამოუკიდებლობის დასაცავად. თუმცა ზოგ საკითხებში განიცდიდნენ სოციალისტების გავლენას და მათ დაფასებაში აჭარბებდნენ თავად-აზნაურობისა და სამღვდელოების შესახებ.

ეს წრე უცხოეთიდან საიდუმლოდ უკავშირდება საქართველოში საიდუმლოდ მომქმედ ჯგუფს. მათ შორის იყვნენ: სპ.კედია, შ.ქარუმიძე, რ.გაბაშვილი, შ. ამირეჯიბი, დ. ვაჩნაძე და სხ. რომელნიც ენერგიულ მუშაობას ეწეოდნენ ქართველი ერის მატერიალური გაჯანსაღების მიზნით...

ამნაირად, საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ძირითადად ერთი გარკვეული სახით მიდიოდა. რევოლუციის წინ უკვე გარკვეულად ჩამოყალიბებული იყო ორი პარტია თავიანთი გარკვეული პროგრამებით. მაგრამ ბრძოლის პრაქტიკაში ფრთხილობდნენ და ერთმანეთს შორდებოდნენ. ზოგი თუ ვერ ბედავდა ეროვნული საკითხის აქტუალურად ქცევას, ზოგიც სცდილობდა რუსებისათვის გადაჭარბებული წინააღმდეგობა არ ეგრძნობინებინა. მათ გვერდით კი არსებობდა მთელი რიგი ეროვნული ჯგუფებისა, რომელნიც არც მათ იდეებს იზიარებდა და არც მათ პრაქტიკას. ამ წრეებშიც მომავალში ორი ტენდენცია გამოირჩევა, რომელთაგან რევოლუციის ხანაში ერთი დადგა წმინდა დემოკრატიულ პრინციპზე და აარსებს ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას. ზოგი მათი ელემენტი მის გარეთ რჩება და სწორედ ეს წრე იყო რომ მომავალში საზღვარგარედ დაარსებულ "თეთრი გიორგის" ორგანიზაციის შეუერთდა.

ამ წრით დაგვირგვიდა ეროვნული აზროვნების განვითარება ამ პერიოდში...

ადრე კი ახალგაზრდობა ღელავდა. ილიას მაღალი იდეები ერთმა ნაწილმა სრულიად უარჰყო. მეორემ ის მთლად ვერ უარჰყო მაგრამ უფრო აქტიური ფორმულების ძებნაში იყო. მოთმინება ძალიან ძნელი საქმეა და ეს ყველამ ვერ აიტანა. ცხოვრება დუღდა. რუსების ყოველმხრივი რეპრესიები მძვინვარებდა. უფრო მეტი აქტივობა იყო საჭირო. ამიტომ იყო რომ არ; ჯორჯაძემ ილიას დასის მოქმედებაში უმწეობა დაინახა, მარქსისტებმა - უტოპია. მაგრამ გავიდა დრო და სულ რაღაც ორი ათეული წლის შემდეგ, როდესაც ილიაც და ჯორჯაძეც ცოცხალნი აღარ იყვნენ, ილიას იდეების ცხოველმყოფელობა გამოჩნდა და ზოგი ახდილად და ზოგი მორიდებით ყველა მის გზას დაუბრუნდა.

არჩილ ჯორჯაძემ, მართალია უკუაგდო ილიას ტაქტიკა და ახალ დროსთან კომპრომისი გააკეთა, მაგრამ მან მოინდომა შეუძლებელის მორიგება. ამ საკითხების დასკვნისათვის მოვუსმინოთ ისევ ნოე ჟორდანიას, სადაც ნათლად არის გამოთქმული როგორც ჯორჯაძის ისე თავისი წრის აზრი; რომელსაც ფედერალისტური პარტიის დაარსებაზე ლაპარაკობს, სწერს:

"კონფერენციამ გამოაცხადა დაარსებულად სოც.ფედ; რევოლუციური პარტია, რომლის ძირითად დოქტრინად აღიარა ორი ახალი დებულება: საქართველოს ავტონომიისათვის ბრძოლა და ამ დროშის ქვეშ ყველა რევოლუციური და პროგრესული ძალების დადგომა. ეს უნდა გამხდარიყო "საერთო ნიადაგი" ყველა კლასის და წოდების შორის და სხ. აი ეს "საერთო ნიადაგი" გახდა ჩვენთვის მიუღებელი. ეს იყო აღდგენა ილია ჭავჭავაძის ძველი დებულებისა - ყველა ერთ ტაფაში ვიწვით, ყველა შევერთდეთ ვინაობის დაცვაშიო" დასხ.

მამასადამე ჟორდანიამ სწორად შეაფასა ჭავჭავაძის აზროვნება, რომელიც ისევ ილიას ფორმულას ებღაუჭებოდა. და თუ მეორე, სოციალისტობის ფორმულამ ბევრი დააფრთხო, სამაგიეროდ, პირველმა ჩვენი ინტელიგენცია მიიზიდა. მიიზიდა იმიტომ რომ ეროვნული იდეა უფრო რთულია და ინტელიგენციისთვის უფრო გასაგები. ქართული ინტელიგენცია მუდამ ნაციონალისტური იყო. საბოლოოდ ჭავჭავაძის სოციალისტობით არაფერი გამოვიდა და მასთან შეფარებული ინტელიგენცია კვლავ ნაციონალისტური დარჩა.

რა დაემართა ჟორდანიას? ადამიანი, რომელიც ასე სასტიკად იცავდა კლასთა ბრძოლის პრინციპს, რეალურმა ცხოვრებამ მასაც აჩვენა რომ ეს გზა არ იყო გზა ხსნისა· რომ საზოგადოებრივ განვითარება

სწორედ ილიას პრინციპის მიხედვით ვითარდებოდა, როგორი ძნელიც არ უნდა ყოფილიყო მისი განხორციელება. ეს წუთი კი ჟორდანიას დაუდგა მაშინ, როდესაც საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და ის თვითონ გახდა მისი მმართველი.

ილია სწორედ ამას გვასწავლიდა სოლომონ ბრძენის პირით, რომ ყველაფერს თავისი დრო აქვსო, და მოთმინება არავის ეყო˚ ხოლო ასეთი დრო რომ დადგა, ყველა მის მუსიკაზე ამღერდა.

ნ.ჟორდანიას ზემოხსენებული სიტყვები ეკუთვნოდა 1904 წელს. ხოლო დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, მით უფრო რომ ის გახდა მისი მეთაური, მან მწარედ იგრძნო რომ ქვეყნის ხსნა მხოლოდ მის ერთობაში იყო. აი რას სწერს თავის მოგონებებში:

"ჩვენი ნაციონალური აღორძინება პირველ ყოვლისა მოითხოვდა მთელი ხალხის დაინტერესებას ამ საქმეში... რაკი ყველა ნაბიჯი იზომებოდა და იჟღინთებოდა ნაციონალური მომენტით, მას დაემორჩილა ყველა კლასი და წოდებაო" (იხ. მისი მოგონ.147).

და თუ ეს ეროვნული ერთობა ჟორდანიამ ასე საჭიროდ აღიარა, ის მით უფრო საჭირო იყო ბრძოლის დროს. რომ და ბოლოს ჟორდანიამ ისევ ილიას დებულება გაიმეორა, ზედმეტი არ იქნება მკითხველს მოვა-

გონი ილიას სიტყვები. ილია ფიქრობდა რომ ერთობა საჭიროა არა მარტო ბრძოლის დროს, არამედ გამარჯვების შემდეგაც. ის სწერდა:

"წარმატებისათვის, კეთილდღეობისათვის საჭიროა, რომ ყოველნი ერობისანი ერთად, ერთგვარად იყვნენ მიდრეკილნი და მიწევნილნი. თვით წარმატებაც, განვითარებაც მაშინ არის ჭეშმარიტი და ნაყოფიერი, როცა ყველანი ერთგვარად და ერთი სახით სწვდებიან საერთო სიკეთეს, ერთგვარად და ერთი სახით გაჭირვების დროს ეწევიან და თანასწორად ინაწილებენ უფლებასა და მოვალეობას. როცა ეს არ არის მაშინ ერთის ამაღლება, ერთის კეთილდღეობა, - მეორის დამდაბლებაზე, მეორის გაღარიბებაზე არის ხოლმე ხშირად დამოკიდებული. უთანასწორობა ერთანეთ შორის, უჯრა-უჯრად დაყოფის მიზეზია"[3]

ის რაც 1904 წელს ჟორდანიას უტოპიად ეჩვენებოდა, 1919 წელს მისი განხორციელება საჭირო და აუცილებელი გამხდარა და მისივე სიტყვებით ის თურმე სასტიკად ებრძოდა ზოგიერთ უკიდურეს მოქმედებათ, რომელიც ხელს შეუშლიდა ქართველი ხალხის მთლიანობას: "ჩვენი მთავარი მიზანი იყო ახალი რეჟიმის დამკვიდრება მომხდარიყო მთელი ერის თანაგრძნობით, ყველა წრის შერიგებით" (იქვე). ხოლო ის წოდება, რომელსაც ჟორდანია ასე სასტიკად ებრძოდა, პირველი უწოდებს მას ძმობისა და ერთობის ხელს და მთელ თავის ქონებას ახლად დაარსებულ სახელმწიფოს სწირავს! აქ მინდა გავიხსენო იმავე

სოც.დემ. პარტიის ერთ-ერთი ლიდერის, რაჟდენ არსენიძის განცხადებაჯ ის სწერს:

"უნდა ითქვას, თავისი საუკეთესო წარმომადგენლების სახით თავად-აზნაურობამ ქართველ ხალხს უკანასკნელი სამსახურიც გაუწია ამ საქმეში. მან წოდებრიობაზე ხელი აიღო, თავისი ნებითვე თავისი წოდებრივი ქონება და ავლადიდება მთელ ქართველ ერს ჩააბარა. ეს იყო დიდებული აქტი, რომელმაც მთელი ერის ერთსულოვანი მოწონება სამართლიანად დაიმსახურა. ამ აქტით მოიშალა ყოველი ნიადაგი სამოქალაქო ბრძოლისა და ქაოსისა. ქართულმა თავად-აზნაურობამ თავისი ისტორიული მოვალეობა და სამაგალითო მამულიშვილური აქტით დააგვირგვინა" (იხ. მისი "ვახტანგის კანონმდებლობის განხილვა" გვ.146).

თავი მეორე

საერთაშორისო მდგომარეობა და პირველი მსოფლიო ომი.

ამნაირად, მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში რუსეთი განუწყვეტლივ აძლიერებდა თავის გამარუსებელ პოლიტიკას მთელ საქართველოში. საშუალებებად იყენებდა: რუსების მასობრივ ჩამოსახლებას, ქართველი ხალხის განიარაღებას ეროვნული კულტურისაგან, მოსპობას ქართული სკოლებისა, აკრძალვა ქართული ენისა სკოლებში, ადმინისტრაციაში, ეკლესიაში და რუსული ენის გაბატონებას. ერთი სიტყვით მათი მიზანი იყო აღმოეფხვრათ ძირფესვიანად ყოველივე ის რაც ქართველ ხალხს თავის ეროვნულ მეობას ანიჭებდა. რუსეთის საბოლოო მიზანი იყო ქართველობის სრული მოსპობა და მისი რუსის ხალხში გათქვეფა. და თუ საბოლოოდ რუსეთმა ეს ვერ შესძლო, ეს მხოლოდ იმიტომ რომ მან მოისურვა შეუძლებელის განხორციელება. ის ვერ მიხვდა რომ მრავალ ათასწლოვანი ერის, რომელსაც თავისი ეროვნული მეობა მტკიცედ ჩამოუქნია, მისი ჩარჩოდან ამოგდება

შეუძლებელი იყო. გაცილებით ადვილი იყო მისი ფიზიკური განადგურება, ვიდრე მისი გადაგვარება.

განვლილმა დრომ აგრეთვე დაამტკიცა, რომ რუსეთის ასეთი პოლიტიკის ყოველ ცდას ქართველი ხალხი ბრძოლით უპასუხებდა როგორც ფიზიკურად, ისე კულტურული გზებით. მთელი მეცხრამეტე საუკუნე არის შეურიგებელი ბრძოლის ისტორია რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ.

როგორი იყო შედეგები ამ ბრძოლისა. უზარმაზარი რუსეთის წინააღმდეგ, პატარა საქართველოს გამარჯვება არ შეეძლო. სამაგიეროდ ამ ბრძოლით რუსეთს არ მისცა საშუალება მისი მიზნების სრული განხორციელებისა. ამ ბრძოლაში, პირიქით, კიდევ მეტად გაძლიერდა ეროვნული გრძნობა და თავდაცვის ინსტინქტი. გამოაღვიძა მთელი ხალხი და დარაზმა თავისუფლების იდეალის გარშემო. სამშობლო და მისი თავისუფლება იქცა კულტად მთელი ერისა. მიუხედავად მძიმე პირობებისა, ამ დროს შეიქმნა მდიდარი ქართული მწერლობა, გამსჭვალული უმთავრესად პატრიოტული იდეებით. ეს მწერლობა არ ყოფილა მოკლებული თვით რუსეთის განათლებული და პროგრესიული მწერლობის გავლენას.

დაცემისა და მოსპობის ნაცვლად, საწინააღმდეგო სული იქამდე ძლიერი იყო რომ მოხდა უკუღმა, დაიწყო ქართული კულტურისა და ენის აღორძინება. ზოგი ამას რუსეთის გავლენით ხსნის, რაც მიუღებელია, თუნდაც იმისთვის რომ რუსეთი სწორედ ამის საწინააღმდეგოდ მოქმედობდა და ის ქართული კულტურის აღორძინებას ხელს ვერ შეუწყობდა. რუსეთის მთელი გავლენა იმით ამოიწურება რომ ქართველობა რუსეთში სწავლობდა და რუსის მოწინავე წრეებთან ახლოს იყო.

ჩაგვრის ქვეშ გამძლავრებულმა პატრიოტულმა სულმა თავისი მკვეთრი გამოვლენა ჰპოვა კულტურის ყველა სფეროში: მეცნიერებასა და ხელოვნების ყველა დარგში. ყველა ეს კი ნიშანი იყო იმისა რომ ფიზიკურად გამარჯვებული რუსეთი საქართველოზე, დამარცხდა სულიერად და მორალურად.

ამ დიდ ბრძოლაში ქართველ ხალხს ხელს უშლიდა შინაგანი სოციალური ურთიერთობანი, რასაც რუსები ხელოვნურად აუარესებდნენ რომ ქართველობა ერთიმეორისაგან გაეთიშათ. თუმცა საქართველოს იმავე მაღალი წრიდა გამოვიდნენ დიდი მამულიშვილები, რომ-

ელნიც პირველნი შეებრძოლნენ ყოველგვარ სოციალურ უკუღმართობათ. და ასე ამნაირად საერთო ეროვნულ საქმეში მთელი ერი ერთად დაირაზმა. საქართველოში ყოველი რევოლუციონარული მოძრაობა სოციალურ სამართლიანობასთან, ეროვნულ საკითხთან და პიროვნებისა და ერის თავისუფლებასთან.

რუსები ხელს უწყობდნენ გლეხებს თავად-აზნაურობის წინააღმდეგ, ხოლო უკანასკნელთ ეხმარებოდნენ რუსების მიერ გაძვალტყავებული ქართველი გლეხობის წინააღმდეგ. ყოველივე ეს კარგად შეიგნო ქართვემა ერმა და სწორედ მოწინავე წრის შვილებივე ჩაუდგნენ სათავეში ეროვნულ განმანთავისუფლებელ ბრძოლას.

ამგვარი სულიერი და კულტურული სიმწიფე თავდები იყო იმისა, რომ ერთ დღეს ეს ერი თავს დააღწევდა მისი დამპყრობელისაგან.

ქართველობა მაინც კარგად გრძნობდა რომ საკუთარი ძალებით საბოლოო გამარჯვება ძნელი იყო. ამიტომ ქართველი მოღვაწენი კავშირებს აბამდნენ უცხოეთის პოლიტიკურ წრეებთან, ეძებდნენ დამხმარეთ და თანამგრძნობთ. თვალყურს ადევნებდნენ საერთაშორისო

მდგომარეობას რომ თავიანთი ბრძოლა მისთვის შეეთანხმებინათ. მთელი მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში ისეთი არაფერი მომხდარა, რომ საქართველოს საკითხი აქტუალურად წამოჭრილიყო.

რუსეთის გაძლიერება მწარედ იგრძნეს ჩვენმა სამხრეთის მეზობლებმა, ირანმა და თურქეთმა. მათთვის მომაკვდინებელი იყო რუსეთის გაბატონება კავკასიაში. ეს მათ მანამდეც გამოსცადეს. მიუხედავად ამისა ვერც ერთმა ამ სახელმწიფომ, რომელნიც თვითონ მიილტვოდნენ დაცემისაკენ, ვერ შესძლეს შერიგებოდნენ იმ აზრს რომ საჭირო იყო საქართველოს და მთელი კავკასიის დამოუკიდებლობა და მისი დაცვაც კი. როდესაც თითქოს სცდილობდნენ ქართველი ბატონიშვილებისადმი დახმარებას საქართველოს გასანთავისუფლებლად, მაშინაც მხოლოდ ის ამოძრავებდა რომ რუსების მაგიერ ჩვენზე მათ ებატონათ.

ამ დიდი ბრძოლების დროს არსაიდან სჩანს რომ ქართველ ერს ირან-ოსმალეთისადმი რაიმე სიმპატია გამოეჩინა, რადგან მან კარგად იცოდა რომ მათი მიზანი უცვლელი დარჩა ბოლომდე.

მაშასადამე რუსეთის მოწინააღმდეგე ამ ორ სახელმწიფოსაგან საქართველო საიმედოს არაფერს გამოელოდა. დასავლეთში დუმილი იყო. ისინი დიდი ხნია შერიგებულნი იყვნენ რუსების ბატონობასთან საქართველოში; თვით ნაპოლეონის ერთ ხანს დაინტერესება შეეხებოდა მხოლოდ სპარსეთის გულის მოგებას და სხვა არაფერი. ინგლისმაც დიდი ხანია თვალები დახუჭა. მართალია, ყირიმის ომის შემდეგ პარიზის კონგრესზე დაისვა საქართველოს და კავკასიის საკითხი, მაგრამ საკითხი დასმას არ გასცილებია...

მეოცე საუკუნის დასაწყისში თითქოს გამოჩნდა ნიშნები მსოფლიო მდგომარეობის შეცვლისა საქართველოს სასარგებლოდ. ამისი პირველი ნიშანი იყო რუსეთ-იაპონიის ომის დაწყება 1904 წელს და მერე შიგნით რუსეთის რევოლუცია.

რუსეთის მდგომარეობა კიდევ იცვლება იმ ფაქტით რომ გერმანია გამოდის საერთაშორისო პოლიტიკის ასპარეზზე. ჯერ კიდევ 1903 წელს იაპონიამ შესთავაზა რუსეთს, რომ მანჯურია მათი ყოფილიყო, ხოლო კორეა იაპონიისა. შეთანხმება არ მოხდა. ვილჰელმ მეორე

აქეზებდა რუსეთს და ბოლოს ის ომის მახეში გააბა. ხოლო როდესაც ინგლის-საფრანგეთის ნარჩევით რუსეთი დასთანხმდა იაპონიას, უკანასკნელმა ეს აღარ მიიღო და 5 თებერვალს 1904 წელს რუსეთთან გასწყვიტა დიპლომატიური ურთიერთობა. დაიწყო საომარი მოქმედება. აგვისტოში, სანამ გენ. კუროპატკინი რუსის ჯარების კონცენტრაციას მოახდენდა, მარშალი ოიამა შეტევაზე გადავიდა და წლისთავზე რუსის ჯარები გაანადგურა. ამნაირად რუსეთი განიდევნა წყნარი ოკეანიდან.

ნიკოლოზ მეორემ დახმარებისათვის მიმართა ამერიკის პრეზიდენტს თეოდორ რუზველტს. პრეზიდენტის ნარჩევით იაპონიამ ხელი აიღო ზოგიერთ მოთხოვნილებაზე და სახალინის ნახევარიც რუსებს დაუბრუნა. ხოლო მოიპოვა კორეა და პორტარტური. 29 აგ.1905 წ. მათ შორის დაიდო პორტსმუტის ხელშეკრულება.1)

სწორედ ამ ხანებში დაიწყო რუსეთში რევოლუცია და გასაგებია რომ ქართველობაც ამ დროს ამოქმედდა...

---

1) EMILE BOURGEOIS.Manuel hisrorique de l politique Etrangere. Paris 1927.T.4,p.470

ამ ომის დროს ქართველებმა უცხოეთიდან კავშირი გააბეს იაპონიასთან. ქართული ეროვნული მოძრაობის წარმომადგენელმა უცხოეთში გ. დეკანოზიშვილმა ფულადი დახმარებაც მიიღო იაპონიისაგან და დაიწყო იარაღის შემოტანა და ხალხის შეიარაღება. მაგრამ ზავისა და რევოლუციის ლიკვიდაციის შემდეგ საბედისწერო ბრძოლა კიდევ გადაიდო.1)

საერთოდ იაპონიის გამარჯვება რუსეთზე ნიშნავდა აზიის გამოღვიძებას და ამ მაგალითმა ევროპელები აიძულა აღმოსავლეთის საკითხებში მორიგების პოლიტიკას დასდგომოდნენ.

ამის შემდეგ აღარ სჩანდა იმედი რომ ევროპის წინაშე დაისმებოდა საქართველოს საკითხი. რომელიც დიდი ხანია დაპყრობილი იყო რუსეთის მიერ და ევროპისაგან მონელებული. ამისთვის უფრო დიდი ძვრა იყო საჭირო და ახლო მომავალში ეს დროც დადგება.

---

1) 1906 წელს რუსეთის მთავრობამ გამოსცა წიგნაკი:"ვოორუჟონნოე ვოზსტანიე ვ როსიი ნა იაპონსკიე სრედსტვა".
ამ წიგნში აწერილია გ.დეკანოზიშვილის დაკავშირება იაპონიასთან. ფულის მიღება, იარაღის შემოტანა საქართველოში და სხ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ეს ახალი ერა უნდა დაწყებულიყო გერმანიის გამოსვლით. ის უნდა შეჭრილიყო რუსეთ-ინგლის-საფრანგეთის იმპერიათა და გავლენათა ზონებში და თავისი ექსპანსიური პოლიტიკა განეხორციელებინა.

საშუალო საუკუნეების შემდეგ გერმანია აღარ სჩანს აღმოსავლეთში. მაშინ როდესაც რუსებმა, ინგლისელებმა და ფრანგებმა დიდი ხამია უკვე დაიპყრეს და დაამყარეს თავიანთი ბატონობა მთელ რიგ ქვეყნებზე. აღნიშნულ ხანაში საქართველო შთანთქა რუსეთმა და ინგლის-საფრანგეთის ინტერესთა ზონას მოსწყდა. ისიც ხომ ვნახეთ, რომ საქართველოს ორი უშუალო მეზობელი თავიანთი დიდი საიმპერიო წარსულით ისტორიას ჩაჰბარდნენ. სპარსეთი დაეცა და სხვათა გავლენის ქვეშ მოექცა. უკეთესი არც თურქეთს დაემართა, თუმცა მის იმპერიას კიდევ ეჭირა რამდენიმე წლის სიცოცხლე და ევროპის ლიტერატურაში ის "სნეულ ადამიანად" იწოდებოდა.

და როდესაც გერმანია გამოჩნდა, თურქეთის ეურადღებაც მიიპყრო, რადგან საკუთარი ძალებით ფეხზე

წამოდგომის ცდებმა უქმად ჩაუარეს. 1908 წელს, როდესაც "ახალგაზრდა თურქის" პარტია გაძლიერდა, სალონიკის მაჰმუდ-შავქიათ ფაშის მეთაურობით სტამბოლში შემოიჭრა და წარადგინა მოთხოვნილება "ტანზიმათის" (რეფორმების). ეს რევოლუცია იმპერიის დიდმა ნაწილმა აღტაცებით მიიღო...

მაგრამ დიდი ცვლილებების დაწყებას კიდევ წინ უსწრებენ მთელი რიგი ახალი ძვრებისა და ერთი ასეთთაგანი იყო ბალკანეთის ქვეყნების ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობა. თურქების მომავალი რთულდებოდა. ამიტომ მათ მოისურვეს სასწრაფოდ იტალიის ნეიტრალიზაცია. 15 ოქტ. 1912 წელს თურქებმა ზავი დასდეს იტალიასთან. დაუთმეს ტრიპოლი და სირენაიკი, რომ ახალ მტრებს გამკლავებოდნენ. ოქტომბერ-ნოემბერში ბალკანეთის შეერთებულმა ჯარებმა თურქები სასტიკად დაამარცხეს. ამ დამარცხებამ კი კიდევ ერთხელ გაუხსნა გზა გერმანიას თურქებისაკენ.

ბალკანეთის ერები ისევე იჩაგრებოდნენ თურქებისაგან როგორც ქართველები რუსებისაგან, ამიტომ ამ ამბებს დიდი გამოძახილი ჰქონდა მაშინდელ ქართ-

ულ პრესაში. ქართველი საზოგადოება აღტაცებით შეხვდა ბალკანეთის გამარჯვებას, მისი ერთი მტერი დამარცხდა. რიგი რუსეთზე იყო მიმდგარი...

გერმანია საუკუნის დასაწყისიდანვე ემზადება შეიჭრას აღმოსავლეთში. პირველი თურქეთში ნახა მან ერთგვარი ნიადაგი ეკონომიური ექსპანსიისა. 1908 წელს ოსმალეთი უთმობს მას კონცესიას და გერმანია შეუდგება ე.წ. ბაღდადის რკინის გზის აშენებას (3000კილ.). მიმართულება იყო: ბერლინი-ვენა-სტამბოლი-ბაღდადი. ამნაირად გერმანიას გზა ეხსნებოდა არაბეთისაკენ.1)

ეს გეგმა დროებით შეჩერდა და 1910 წელს თურქებთან გაიმართა ახალი მოლაპარაკება უფრო ფართო გეგმაზე. გარდა ბოსფორ-ბაღდადისა, გზები უნდა აშენებულიყო აღმოსავლეთის სომხეთისა და სპარსეთისაკენ, დასავლეთით ალექსანდრეტისაკენ.2).

ამ საქმეში გერმანიას შეიძლება წინ გადაღობებოდა ზემო აღნიშნული სამი ქვეყანა. გერმანიამ

---

1) DRIAULT. La question [illegible] Orient. Paris [illegible]21

2) E.BOURGEOIS. [illegible] 4-5[illegible].
DRIAULT. La QUESTION d'Orient.
E. BOURGEOIS. t.[illegible].

პირველ რიგში რუსეთთან შეთანხმება გადასწყვიტა. ამ მიზნით 4 ნოემბერს 1910წელს ნიკოლოზ მეორისა და ვილჰელმ მეორის შორის პოტსდამში მოხდა შეთანხმება. ამ შეთანხმებით გერმანია სცნობდა რუსეთის ინტერესებს სპარსეთის ჩრდილოეთ ნაწილში. რუსეთი კი სცნობდა გერმანიის თავისუფალ ვაჭრობას, როგორც ამ ზონაში, ისე მთელ სპარსეთში და აგრეთვე ხელს არ შეუშლიდა "ბაღდადის" აგებაში. თუმცა, შეგვიანებით რუსეთს ეს დასანანებლად დაურჩა...

1914 წლისათვის გერმანიას უკვე მზად ჰქონდა 1800 კილ. გზა: ჰაიდარ-ფაშა-ერეგლი. აქედან უნდა განეგრძო მოსულ-ბაღდადამდე: განშტოებით, კაისარია-სივასზე, დიარბექირზე და მერსინა-ალექსანდრეტზე. მაგრამ აქ მათ ფრანგები გადაეღობებიან და იწყება წინააღმდეგობა.

1914 წლის გაზაფხულზე უკვე გაისმა იარაღის ჩხარუნი. მაისში იმპერატორი ფრანც-იოსეფი სწერდა თავის ელჩს სტამბოლში: "ომი გარდაუვალია, ბუქარესტის ზავმა ბალკანეთის საქმეები საბოლოოდ ვერ მოაგვარაო".

როგორც სჩანს ბალკანეთის მიმართულებითაც ომი მწიფდებოდა. ამიტომ ომისათვის მზადება ადრევე დაიწყო. სწრაფად ეწყობოდა კავშირები, ვისაც ვისთან რაიმე ინტერესი აკავშირებდა...

ჯერ კიდევ 15 ნოემ. 1913 წელს თურქეთის მთავრობამ მიიღო გერმანიის სარდალი გენ. სანდერსი თავისი ჯარების ინსტრუქტორად და სტამბოლის კორპუსის უფროსად. ამაზედ რუსეთმა, საფრანგეთმა და ინგლისმა პროტესტი განაცხადეს: "ამას შეიძლება ცუდი შედეგი მოჰყვეს თურქეთის მთლიანობისათვისო" (იხ. ემილ ბურჟუა). 1914 წ. იანვარში სულთანი ნაწილობრივ დათმობაზე წავიდა. გენ. ანდერსი დატოვა მხოლოდ ჯარების ინსტრუქტორად. ენვერ ფაშა დაინიშნა სამხედრო მინისტრად, ერთი წევრი ტრიუმვირატისა (ტალაათ-ჯემალ-ენვერი), რომელიც მაშინ ქვეყნის პატრონი იყო. მასვე დაევალა ბოსფორის დაცვა...

ამნაირად ომისათვის მდგომარეობა მწიფდებოდა. ორივე მხარის მოკავშირეთა მდგომარეობაც გამორკვეული იყო. საბაბი ლა იყო საჭირო და ესეც გაჩნდა: 28 ივნისს 1914 წელს სარაჯევოში , ორმა

სერბიელმა მოჰკლა ავსტრია-უნგრეთის დიდი მთავარი და ტახტის მემკვიდრე ფრანსუა ფერდინანდი. ავსტრია ულტიმატუმს უდგენს სერბიას; უკანასკნელისათვის მძიმე აღმოჩნდა ავსტრიის მოთხოვნილებანი და თავის მხრივ მოითხოვა საკითხი გადასცემოდა ჰააგის საერთაშორისო სასამართლოს. ავსტრიამ არ მიიღო ეს წინადადება და 28 ივლისს სერბიას ომი გამოუცხადა. რუსეთმა ახლა დაინანა პცდამის ხელშეკრულება. დაიწყო ჯარების მობილიზაცია. გერმანიამ მას ომის გამოცხადებით უპასუხა. მალე ჩაერია საფრანგეთი, ინგლისი და ბოლოს იაპონია. სულ რამდენიმე დღეში მთელი მსოფლიო ბრძოლის ცეცხლში გაეხვია...

ოსმალეთი, რომლის დაშლას ბალკანეთის ომის დროს ხელს უწყობდნენ საფრანგეთი და ინგლისი, ბუნებრივად აღმოჩნდა გერმანიის მხარეზე. იტალიამ ჯერ ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა, ხოლო 1915 წლის მაისში ისიც ჩაერია საფრანგეთ-ინგლისის მხარეზე...

როგორი იყო რუსეთის მდგომარეობა კავკასიის ფრონტზე. 20 ოქტომბერს 1914 წელს დაიწყო თურქეთთან ომი. კავკასიის ფრონტის ჯარების მთავარსარდალად

დაინიშნა გრაფ ვორონცოვ-დაშკოვი, ხოლო ფაქტიური მთავარსარდალი იყო გენ. იუდენიჩი. ხოლო 1915 წლიდან მთავარსარდლად დაინიშნა დიდი მთავარი ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე. მაგრამ ფაქტიურ ხელმძღვანელობას მაინც იუდენიჩი განაგრძობს.

როგორი იყო სამხედრო მდგომარეობა. ომის წინ კავკასიის არმია შესდგებოდა 1,2 და მესამე კორპუსებისაგან. 1914 წელს, როდესაც საყოველთაო მობილიზაცია დაიწყო, კავკასიის ფრონტიდან, მეორე და მესამე კორპუსების ნაწილები გადაიყვანეს დასავლეთის ფრონტზე. კრიტიკულ შემთხვევაში ეს ჯარი ადგილობრივ უნდა შეევსოთ.

კავკასიის არმიის კვარტირმეისტერის გენ. მასლოვის ცნობით, ომის დასაწყისში კავკასიის არმია შესდგებოდა 439,000 კაცისაგან. აქედან 277,000 იყო მომქმედი და 172,000 რეზერვი. (იხ. მისი: მიროვაია ვოინა ნა კავკაზსკომ ფრონტე, 1914-1917. პარიზი, 1938 წ.)

რუსეთის წინააღმდეგ იბრძვის მესამე არმია თურქეთისა ჰასან-იზეტ ფაშის მეთაურობით. ეს არმია ორჯერ იყო განადგურებული 1914 წელს სარიყამიშისა

და 1915 წელს აზრუმთან ბრძოლების დროს. 1916 წ. თურქეთის მთავრობა ამ ფრონტზე აგზავნი ათი დივიზიისაგან შემდგარ მეორე არმიას. ამ ორი არმიის საერთო მეთაურად ინიშნება იგივე იზეთ ფაშა. ცალ-ცალკე კი მესამე არმის მეთაურად ინიშნება ვეხიბ ფაშა, ხოლო მეორე არმიისა ქემალ ფაშა.

რაკი რუსეთმა კავკასიის ფრონტზე იმდენი ჯარი არ დასტოვა, რაც ზავის დროს იყო, ეს იმას ნიშნავდა (და ამას რუსის სარდლობაც აღიარებს), რომ კავკასიის ფრონტზე რუსეთს ფართო მიზნები არ ჰქონდა დასახული. ხოლო უკიდურეს შემთხვევაში, თუ საქმე გასჭირდებოდა, გადაწყვეტილი ჰქონდათ მთელი ამიერ კავკასია მიეტოვებინათ და კავკასიის უღელტეხილზე გამაგრებულიყვნენ.

და მართლაც, როდესაც 1915 წ. თურქებმა სარიყამუში ალეს, დიდი პანიკა შეიქმნა. რუსის სარდლობამ გადასწყვიტა კავკასიის მიტოვება. ამ დროს მთავარსარდალმა მიუმართია ქართველი თავად-აზნაურობისათვის სათანადო ზომების მისაღებად. ეს ზომები კი იმაში გამოიხატებოდა რომ საქართველოს

ძვირფასი განძეულობა უნდა გაეტანათ რუსეთში, ხოლო ნარჩენი ყველაფერი განადგურებინათ, ქალაქებიც გადაეწვათ რომ თურქებს არაფერი დახვედროდათ. იმაზე კი აღარ ფიქრობდნენ, მოსახლეობას რა დაემართებოდა!

ეს ამბავი გააცნო კ. აფხაზმა სათავად-აზნაურო საკრებულოს, რათა რუსებისათვის რაიმე პასუხი გაეცათ. ამ კრების სურათს აგვიწერს რევაზ გაბაშვილი თავის მოგონებებში (იხ. მისი, "რაც მახსოვს" მიუნხენი, 1959). და როდესაც ზოგმა მოისურვა რუსების სასარგებლოდ ლაპარაკი, ამ დროს გამოვიდა ახალგაზრდათა ჯგუფი და კრება სასტიკად ააფორიაქა. შალვა ქარუმიძე ყუმბარებით მთელი საკრებულოს აფეთქებით დაემუქრა თუ ისინი რუსების წინადადებას მიიღებდნენ. ეს კრებაც დაიშალა და რუსებსაც არავითარი პასუხი მიუღიათ, რადგან მალე რუსის ჯარმა უკუაგდო საფრთხე და მასზე რუსებმაც ყური წაიყრუეს.

2. საქართველოს შინაური ვითარება ომის დროს.

როგორი იყო ამ დროს საქართველოს შინაური პოლიტიკური ვითარება. საქართველოში არსებობდა უკვე ორი დიდი პარტია: სოც.დემოკრატებისა და სოც.ფედერალ-

ისტებისა. სოციალ-დემოკრატები იცავდნენ რუსეთის მთლიანობას, თუმცა მათშიც ერთი წრე მომხრე იყო ავტონომიისა. ფედერალისტები როგორც ვიცით თავიდანვე მომხრე იყვნენ ავტონომიისა. ხოლო ნაციონალისტები, რომლის ნაწილი უცხოეთში მოღვაწეობდა, მოითხოვდნენ საქართველოს სრულ დამოუკიდებლობას.

საერთოდ, მეოცე საუკუნის დასაწყისში, ყველა თუ კიდევ ვერ ბედავდა სრული დამოუკიდებლობის მოთხოვნას, ავტონომიის იდეა მაინც ფეხს იდგამდა. რუსები ამ დროს ქართველებს ადგილობრივი ერობის დაარსებაზედაც უარს ეუბნებოდნენ, ეშინოდათ ამის წყალობით სეპარატიზმი არ გაძლიერდესო. ვორონცოვ-დაშკოვი ამ პოლიტიკის წინააღმდეგი იყო.

ამ პირობებში ერობის მოთხოვნასთან ერთად ქართველობამ ფართოდ შეტოპა ავტონომიის მოთხოვნაში. 1905 წ. თბილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის ყრილობამ, იმპერატორისადმი წარდგენილ წერილში მოითხოვა ავტონომია. როგორც ვიცით, იმავე წელს ქართულმა ეკლესიამ წამოაყენა ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი. ქუთაისის ქალაქის საბჭოს

მიერ არჩეულმა კომისიამაც საბჭოს წარუდგინა ავტონომიური საქართველოს მმართველობის გეგმა და დაადგინა რომ ის წარედგინათ პეტერბურგში მინისტრთა საბჭოსვით (იხ. არ.ჯორჯაძე. თხზ. ტ.გვ.223-225). 1906 წელს სოხუმის ქალაქის თავმა ნ.თავდგირიძემ საერთობო სამოქალაქო წარმომადგენლობათა ბიუროში (მოსკოვი) წარადგინა მოხსენება, რომელიც საქართველოსთვის მოითხოვდა ავტონომიას. (1905-1907 წ. რევოლუცია საქართველოში. თბილისი,1955 წ.).

მოკლედ, ავტონომია იქამდე მოდაში შემოვიდა რომ მასზე იმართებოდა ხშირი მოხსენებები და ხდებოდა საჯარო კამათი. ამას შეუერთდა სოც. დემოკრატების ერთი ჯგუფიც. ამ ჯგუფმა 1908 წელს გამოსცა ჟურნალი "ალიონი", შემდეგ "ახალი კვალი", "ხომლი" და სხ.ეს ჯგუფიც მოითხოვდა საქართველოს ავტონომიას.

ხოლო მათ გარკვეულად ვერ ჩამოაყალიბეს ავტონომიის სახე. ამ საკითხში ისინი იდგენენ არა ტერიტორიალური, არამედ ეთნიური პრინციპის ნიადაგზე და ამით მაინც სოციალისტური ტენდენციის გავლენის ქვეშ დარჩნენ. სოციალისტები ეთნიურ მხარეს ანიჭებ-

დნენ უპირატესობას. მაგ: მათი აზრით რომელიმე ეროვნების ელემენტები, თუ გაბნეული არიან სხვა და სხვა კუთხეში და მიიღებენ ავტონომიას, ისინი დაემორჩილებიან არა ადგილობრივ ადმინისტრაციას, არამედ იმ ადმინისტრაციას, სადაც მათი ავტონომიის ცენტრი იმყოფება. ეს მოვლენა დღეს კომიკურ შთაბეჭდილებას სტოვებს, მაგრამ მაშინ იყო ხალხი რომ ეს ასე სწამდა. ამ წრეში აკაკი ჩხენკელი წარმოადგენდა გამონაკლისს, რომელიც ასეთ აბდა-უბდას არ იზიარებდა. მაგრამ ყველა ამ ამბებში, ქართული აზროვნების თვალსაზრისით, საინტერესო ის არის რომ თვით უკიდურესი ელემენტებიც ნელ-ნელა მიილტვიან ავტონომიისაკენ და მალე მივლენ დამოუკიდებლობის იდეამდეც...

ამგვარად, როდესაც 1914 წლის ომი დაიწყო, თითქმის მთელი ქართული საზოგადოება შესტრფოდა მომენტს, როდესაც საქართველო განთავისუფლდებოდა. ამ იდეალამდე მივიდა ყოველი ჯგუფი: ზოგი ფრთხილად ზოგი გაბედულად, ზოგი ადრე და ზოგი გვიან.

აქ მინდა გავიხსენო ზოგიერთი დამახასიათებელი

ცნობაბი, რასაც მაშინდელი ქართველი მოღვაწენი გვაწვდიან სხვა და სხვა გამოცემეში.

"მსოფლიო ომი დაიწყო და მან მრავალ დამონავებულ ერს გაუღვიძა და გაუცხოველა განთავისუფლების იმედი. ეროვნულ დემოკრატიულ წრეებს ღირსეულად აქვთ შეფასებული ეს ახალი ვითარება. მათ ფიცხელი მზადება და მარაგი აქვთ, როგორც საქართველოში ისე უცხოეთში. ეს წრეები ორი მიმართულებით მუშაობდნენ, რომ საქმე სავსებით დაზღვეული ჰქონოდათ: ერთია ლეგალური გზა და ლეგალური საშუალებების გამოყენება. ეს გამოდგებოდა უკეთუ რუსეთი გამარჯვებული გამოვიდოდა ომიდან... მეორე მიმართულებით ეწყობოდა მუშაობა, უკეთუ რუსეთი დამარცხდებოდა მსოფლიო ომში. ამ შემთხვევისათვის მუშაობას აწარმოებდა უცხოეთში ქვეყნის ჯგუფი და საქართველოში კი "საქართველოს" გარშემო თავმოყრილი ახალგაზრდობაო" - სწერს ერ. დემ. პარტიის ერთი ლიდერი, ალ. ასათიანი (იხ. მისი "ძველი და ახალი მემკვიდრეობა" პარიზი,1928. გვ; 139-140).

ხოლო იმავე პარტიის მეორე ლიდერი, რევაზ გაბაშვილი სწერს:

"სოფ.ახალქალაქის აგარაკზე მომისწრო სასიხარულო ამბავმა: გერმანიამ ომი გამოუცხადა რუსეთს! ...გონებით ვის შეეძლო წარმოედგინა, რა მოხდებოდა, მაგრამ ყველანი ვგრძნობდით, დიდი ცვლილებები უნდა მოჰყოლოდა საქართველოსათვის რუსეთის დამარცხებას, რაშიც ეჭვი არავის შეეგვდიოდა... და თითქმის ახლიდან ჯერ კიდევ ჟურნალ "კლდეში" გერმანიაზედ გვქონდა აღებული გეზი"(იხ. მისი რაც მახსოვს)

"მსოფლიო ომის დაწყებამ მთელი საქართველო შეანძრია და განსაკუთრებით ეს იგრძნეს პოლიტიკურმა ორგანიზაციებმა. თუ მანამდე რუსეთში გაბატონებული რეაქციის წყალობით პოლიტიკური მუშაობა შენელებული იყო, ახლა მოქმედების დიდი პერსპექტივები იშლებოდა.

საყოველთაო გამოცოცხლება· ყველასათვის დაისვა ორიენტაციის საკითხი, რომელი მხარის გამარჯვება შეუწყობდა ხელს საქართველოს მდგომარეობის გაუმჯობესებას... ძალიან დიდი უმრავლესობა გერმანიის ორიენტაციის ვიყავით" - სწერს სოც; ფედერალისტების ლიდერი სამსონ ფირცხალავა, (იხ. "სახალხო საქმე" ნ.8);

სხვათა შორის სამსონ ფირცხალავა იმასაც გადმოგვცემს, რომ თვით ის ხალხი, რომელნიც არ იზიარებდნენ გერმანულ ორიენტაციას, ფიქრობდნენ რომ ინგლის-საფრანგეთის კოალიციის შემთხვევაშიც მოსალოდნელია რუსეთის დაცემაო. (სწორედ ეს გამართლდა).

ომის დროს რომ სოც.დემოკრატებშიც დაიწყო რყევა, ეს გამოჩნდა უცხოეთში არსებული "საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის" მუშაობასთან დაკავშირებით. ამ კომიტეტის მუშაობის შედეგად გერმანია, ავსტრია და ოსმალეთი იცნობდნენ საქართველოს მომავალ დამოუკიდებლობას. კომიტეტმა მიიღო სათანადო ფინანსიური დახმარება გერმანიის მთავრობისაგან. კომიტეტმა მოაწყო თურქეთში ქართული ლეგიონი· (თუმცა აქედან არაფერი გამოვიდა). ხშირდება წყალქვეშა ნავებით საქართველოსთან მიმოსვლა, შემოაქვთ იარაღი საჭირო დროისათვის. კომიტეტმა გადასწყვიტა

კავშირის დამყარება საქართველოში მომქმედ პოლიტიკურ ორგანიზაციებთან/ ამ მიზნით 1915 წელს საქართველოში ჩამოვიდა კომიტეტის წევრი გ.მაჩაბელი.

შეხვედრა მოწყობილი იყო ქუთაისში ვ.ფალავანდიშვილის ბინაზე. მას ესწრებოდნენ: სოც.დემოკრატებიდან ნ.ჟორდანია და ე.გეგეჭკორი. სოც.ფედერალისტებიდან ს.ფირცხალავა და გრ.რცხილაძე. ნაციონალური ჯგუფებიდან შ.ამირეჯიბი და რ. გაბაშვილი.

გ. მაჩაბელმა მათ გააცნო კომიტეტის მუშაობა ევროპაში და გამოსთქვა სურვილი რომ ყველა ქართული ძალები ერთად დარაზმულიყვნენ, რათა ხელსაყრელ შემთხვევაში საქართველოს დამოუკიდებლობა მოეპოვებინათ.

ამ კონფერენციის შესახებ დამსწრეთ, დაახლოებით ერთნაირად აქვთ ყველაფერი გადმოცემული. რ. გაბაშვილის სიტყვით, მათი წრე მაშინადვე შეუერთებია მაჩაბლის წინადადებას, ხოლო სხვებიც საბოლოოდ შეთანხმდებიან კომიტეტის მოქმედების აუცილებლობაში. ნ.ჟორდანიას განუცხადებია, რომ თუმცა ჩვენ რუსეთის დემოკრატიასთან ვართ და ვიმედოვნებთ რომ ინგლისის ბლოკი გაიმარჯვებს და მოკავშირე რუსეთშიც

თუ დემოკრატიული წყობილება დამყარდა, აქედან ჩვენც რამე გვერგებათ და ისიც დაუმატებია:

"თქვენ იმუშავეთ მაგ გზით და ჩვენ ჩვენი გზით. ჩვენ ხელს არ შეგიშლით, პირიქით, იქნებ ზოგ რამეში ხელიც შეგიწყოთო" - "ამ შეთანხმებით ერთმანეთს ხელი ჩამოვართვით და დავიშალენით მეგობრულად" სწერს რ. გაბაშვილი.

ამის შემდეგ თბილისში მაჩაბელთან ერთად ერთი ნაციონალური ჯგუფი აარსებს დამოუკიდებლობის კომიტეტის საქართველოს ფილიალს, რომელშიც შედიან: სპ. კედია, დ. ვაჩნაძე და რ. გაბაშვილი.

უფრო ფართო მაშტაბით განახლდა ე.წ. "ქართული საქველმოქმედო საზოგადოება", რომელიც უფრო საიდუმლოდ მოქმედებდა და ფაქტიურად მთელი ომის განმავლობაში ის წარმოადგენდა საქართველოს მთავრობას. შემდგარი იყო კოალიციის ნიადაგზე· იქ შედიოდნენ სოც.დემოკრატები, ფედერალისტები, ეროვნული ჯგუფების წარმომადგენლები და მათ თავმჯდომარეობდა მიხ.მაჩაბელი. ამ კომიტეტში თავს იყრიდა 25-30 კაცი, ხოლო მთელი საზოგადოება ითვლიდა ათასობით წევრებს...

ქუთაისის შეთანხმებას ასე გადმოგვცემს სამ.

ფირცხალავა: "გიორგი მაჩაბელს მე კარგად ვიცნობდი. პირველ მის ჩამოსვლისას რამდენიმეჯერ შევხვდით ერთი მეორეს და ქუთაისში რომ კრება მოიწვია, იმასაც დავესწარი. მოლაპარაკების დროს თითქმის ერთნაირად ვუდგებოდით საკითხს: ჩვენი გამოსავალი წერტილი იყო რუსეთის დანგრევა, სარგებლობა იმ მდგომარეობით რომელიც ამას მოჰყვებოდა' დახმარება იმათგან და მოქმედება იმათთან, ვინც ჩვენ მტერს დაამარცხებდა"("სახალხო საქმე" ნ.8;პარიზი,1935).

ნ.ჟორდანიაც იმასვე ამბობს ხოლო ქუთაისის შეხვედრაზე ის არაფერს ამბობს. გ.მაჩაბლის შემდეგ საქართველოში ჩამოვიდა მიხ.წერეთელი და მეორედ ისევ მაჩაბელი და ჟორდანია ამ შეხვედრებზე გადმოგვცემს. მიხ.წერეთელთან იმაში შეთანხმებულან რომ "იმუშაონ მათ საზღვარ გარედ ქართულ კომიტეტში, შეიძლება ეს ხაზიც გამოგვადგეს თქვა(მისი მოგ. გვ.102).

ამის შემდეგ კი გ.მაჩაბლის მეორედ ჩამოსვლის და დ. ვაჩნაძის ბინაზე შეხვედრის დროს აღნიშნავს: "აქაც საუბარი გათავდა შეთანხმებით - ჩვენ ჩვენ ხაზზე ვიმუშავებდით შიგნით, ისინი მათებურად უცხოეთში, ან ერთი გაგვიყვანს ან მეორე. ძირითად საკითხში - საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვებაში - არავითარი აზრთა სხვა და სხვაობა არ ყოფილა. საჭირო იყო მხოლოდ ისეთი ტაქტიკა, რომელიც მართლა მიგვიყვანდა ამ მიზნისაკენ და თან ქართველი ერის ფიზიკურ არსებობას არ ემუქრებოდა"(იქვე გვ.103).

შემდეგ ჟორდანია გადმოგვცემს რომ სწორედ რევოლუციის წინ 1917 წ. სოც.დემოკრატებს მოუწვევიათ

კონფერენციას: "დაესწრნენ ყველა ლიდერები. დიდი დავა არ ყოფილა, მთავარ საკითხზე საერთო აზრი ერთი იყო, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობა უნდა გამოვაცხადოთ, თუ დადგება საამისო პირობები, ე.ი. რუსის ჯარი დასტოვებს ჩვენს ქვეყანას"; (იქვე) მაგრამ ზოგი წინააღმდეგი ყოფილა ეს აზრი ახლავე ფართო ორგანიზაციები გაეგონათ და ბოლოს ის გადაუდვიათ შემდეგი პონფერენციისათვის, რომელსაც რევოლუციამ დაასწრო...

ამგვარად ნათელი ხდება რომ ომის დროს მთელ ქართულ საზოგადოებაში ერთობლივ მიღებული იყო აზრი საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა.

თავი მესამე

რუსეთის 1917 წლის რევოლუცია და საქართველო

1. რევოლუცია და რევოლუციონერები. ერთ საუკუნეზე მეტი იბატონა რუსეთმა საქართველოზე, და ჩვენ ვნახეთ რომ ქართველ ხალხს ამ დროს განმავლობაში ძალიან ცოტა სიმშვიდე უნახავს. ის მუდამ იბრძოდა. იბრძოდა რითაც შეეძლო, რომ თავისი ერი და ქვეყანა გადაერჩინა და ერთ დღეს დამოუკიდებლობაც მოეპოვებინა.

ამის შემდეგ გასაგებია, თუ ის რა აღტაცებით უნდა შეხვედროდა იმ ამბებს რაც რევოლუციას მოჰყვა. ნორმალური ლოგიკით ამ ერს რევოლუციის მეორე დღესვე დამოუკიდებლობა უნდა გამოეცხადებინა. მაგრამ შეიქმნა ცოტა პარადოქსალური მდგომარეობა და რომ მოვლენათა შემდეგი მსვლელობა გასაგები გახდეს, მოკლედ მაინც უნდა გავიცნოთ როგორც რევოლუციის პირობები, ისე შიგნით საქართველოსა და მთელი კავკასიის მდგომარეობა.

დღეს, რევოლუციონერები, და განსაკუთრებით კომუნისტები სულ იმის მტკიცებაში არიან რომ მათი

დიდი ბრძოლის შედეგი იყო რუსეთის რევოლუცია. ნამდვილი ისტორია კი სულ სხვა არის. ყველამ იცის რომ რევოლუციონერები ამ დროს ან გადასახლებაში იყვნენ ან და უცხოეთში გახიზნულნი და ამ ფაქტით ისინი რევოლუციაში მონაწილეობას ვერ მიღებდნენ, ისინი მას ვერ გამოიწვევდნენ. მართალია ისინი ამისთვის იბრძოდნენ, მაგრამ რევოლუცია მათგან დამოუკიდებლად მოხდა. ის იყო უფრო შედეგი ომისა და მისგან გამოწვეული კრიზისისა. ამნაირად არც ერთ რევოლუციონურ პარტიას რევოლუციაში წვლილი არა აქვს და ყველაზე ნაკლები კომუნისტებს.

აი რას გადმოგვცემს ირ. წერეთელი თავის მოგონებებში, რომელიც ამ დროს იყო გადასახლებაში: "ჩვენ ყველანი რევოლუციონური აღორძინების იმედით ვცხოვრობდით. მაგრამ ისეთი ელვის სისწრაფით და გადამწყვეტ მოწევაზედ, რომელიც ჰქონდა თებერვლის რევოლუციას, ჩვენ შორის ყველაზედ დიდი ოპტიმისტებიც კი არ ოცნებობდნენო". (იხ. მისი "მოგონებანი თებერვლის რევოლუციაზე", პარიზი 1963 წელი. რუსულად).

ამას სწერს ის წერეთელი, რომელიც იყო დიდი სოციალისტი, კოსმოპოლიტი და დროებითი მთავრობის წევრი კერენსკის კაბინეტში.

ამასქე სწერს თავის მოგონებებში ნ.ჟორდანია:

"რევოლუცია იყო სრულიად მოულოდნელი ყველა პოლიტიკური პარტიისათვის. რუსეთში არც ერთი პარტია, რევოლუციური თუ ოპოზიციური რევოლუციისაკენ არ მოუწოდებდნენ და ცდილობდნენ მხოლოდ დუმის საშუალებით რასპუტინების განდევნას და მთავრობის ირგვლივ ფართე საზოგადოების შემოკრებას თავდაცვის ნიადაგზე. ბოლშევიკები უცხოეთში ძალიან რევოლუციონერობდნენ, მაგრამ რუსეთში კი ხმას არ იღებდნენ და ერთგულ მოქალაქის როლში გამოდიოდნენ... რევოლუცია გადაწყვიტა ჯარმა... ის იყო სამხედრო წარმოშობისა, მართალია, ის მივიღეთ "ფოშტით", როგორც მაშინ ამბობდნენ, მაგრამ ასეთივე "ფოშტით" მიიღო ის მთელმა იმპერიამ და არა მარტო საქართველომ".
(იხ. ამის შესახებ ვ.წულაძის მოგონებანი. "კავკასიონი" ნ.12. და იქვე ვ.ნოზაძის მოგონება, რომელიც გადმოგვცემს რომ მას და გ.ფაღავას შეუდგენიათ ეს დეპეშა მოსკოვში. საქართველში გამოუგზავნიათ წარწერით: "მთავრობაძე გარდაიცვალა".).

ასეთი იყო რევოლუციონერების როლი რევოლუციაში.

რევოლუციის მეორე დღესვე შესდგა დროებითი მთავრობა ჯერ ლვოვის და მერე კერენსკის მეთაურობით.

ჩვენთვის აქ საინტერესო ნაციონალური საკითხი დროებითი მთავრობის პროგრამაში. ამაზე იგივე ირ. წერეთელი სწერს: "მასიური სახალხო მოძრაობის განვითარების პერიოდში თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ, რევოლუციამდე, რუსეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ეროვნული საკითხი თითქმის გადადებული იყო მეორე პლანზე", რადგან ფიქრობდნენ, რომ დემოკრატიული წყობილების დამყარების დროს ადვილი იქნებოდა მისი გადაჭრა. სინამდვილეში, როგორც სხვაგან ვნახეთ, ეს აზრი იყო მხოლოდ

სოციალისტურ-კოსმოპოლიტიკური პარტიებისა, რომელნიც მაშინ ბატონობდნენ, და არა დაჩაგრული ერებისა და ნაციონალური ორგანიზაციებისა.

რუსეთის დროებითმა მთავრობამ აღნიშნული დებულება მიიღო. ის თავშივე წინააღმდეგი იყო დაბერობით ერთა დამოუკიდებლობისა· დიდის გაჭირვებით ის მხოლოდ პოლონეთს მიანიჭა და ზოგი პრივილეგიები ფინლანდიას, ხოლო საბოლოოდ ეს საკითხი უნდა გადაეწყვიტა მომავალში მოწვეულ დამფუძნებელ კრებას. მანამდე კი იგი არავის არაფერს უთმობდა და ამაზე უკრაინასთან უთანხმოება სუფევდა.

ის რაც ეროვნულმა მთავრბამ გააკეთა, იყო ის რომ ეროვნებათ მოხსნეს შეზღუდვები, რაც კი ხელს უშლიდა მათ ეროვნულ კულტურულ განვითარებას. ამიტომ საქართველოში სწავლება მაშინადვე ქართულ ენაზე გადავიდა;

ხოლო რუსეთის ფართო საზოგადოებაში მოხდა შემდეგი: 1917 წლის მაისში რუსეთის გლეხთა ყრილობამ და ივნისში ესერების ყრილობამ გამოიტანეს გადაწყვეტილება, რომ ისინი მხარს დაუჭერენ ფედე-

რატიული დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნას, ხოლო დამფუძნებული კრების გზით. დროებითმა მთავრობამ უკრაინელების მცირე მოთხოვნაც არ დააკმაყოფილა და ამაზე კონფლიქტიც მოხდა.

საერთოდ ამ მთავრობის მდგომარეობა იყო პარადოქსალური. მთავრობა შესდგა დუმის საშუალებით და დასაწყისში სოციალისტური პარტიები იქ მონაწილეობას არც კი ღებდნენ. პარალელურად დაარსდა მუშათა, გლეხთა და ჯარის კაცთა საბჭო,ნ. ჩხეიძის თავმჯდომარეობით, რომელიც იყო ფაქტიური მბრძანებელი ქვეყნისა და ფლობად ხელისუფლების ასეთი გაორებული მდგომარეობა გახდა მათი დაღუპვის მიზეზი.

ახალი რუსეთი მაინც ისეთ ნიადაგს ამზადებდა რომ დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი ერები ხელიდან არ გაეშვა და ამა თუ იმ ფორმით ისევ რუსეთთან დაება

ამასობაში კი დროებითი მთავრობა ერებს აწუნარებდა იმით რომ ყველაფერს დამფუძნებელი კრება გადასწყვეტდა. ამაში იყენებდნენ სოციალისტურ პარტიებს პატარა ერებისა. რომელნიც თავიანთ პარტიულ აზრებს ასაღებდნენ ხალხების აზრებად.

აი ამაზე რასა სწერს იგივე ირ. წერეთელი:

"პოლონეთისა და ფინლანდიის გამოკლებით, რომელთაც რუსეთში ეკავათ ისეთი მდგომარეობა, როგორც სახელმწიფოს სახელმწიფოში და ყოველთვის მიილტოდნენ დამოუკიდებლობისაკენ, არც ერთი სხვა ერი არ სვამდა საკითხს რუსეთისაგან გამოყოფისა".

ჩვენს მიერ ზემოდ აღწერილი საქართველოს ამბებისა და ბრძოლების შემდეგ, მკითხველს ალბად გაეცინება ირ. წერეთლის სიტყვებზე! მით უფრო რომ მას არ სცოდნია ქართველი ერის განწყობილება და არც ის რომ თვით მისმა პარტიამაც უკვე ომის დროს მიიღო იდეა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა!

თუმცა ირ. წერეთელი არც იმას უარჰყოფს რომ მოუხედავად ამისა; პატარა ერები მით უფრო ძლიერად მოითხოვდნენ ისეთი წყობილების დამყარებას რომელიც მათ გარანტიას მისცემდა თავისუფალი ავტონომიური მმართველობისა ეროვნულ ტერიტორიაზე.

წერეთელი იმასაც შენიშნავს რომ დროებითი მთავრობის ყურადღება იყო მიქცეული იმისკენ, რომ დაეკმაყოფილებინა მუშათა, გლეხთა და ჯარის კაცთა მოთხოვნილებანი და უყურადღებოდ იყო დატოვებული ეროვნული მოძრაობანი. ფიქრობდნენ რომ ყველა კით-

ხვები, რაც დაკავშირებული იყო ეროვნულ მოძრაობასთან, გადაწყდებოდა დამფუძნებელ კრებაზე და იმასაც აღიარებს რომ: "ასეთი მიდგომა ნაციონალური საკითხისადმი, რევოლუციის მიერ შექმნილ პირობებში, რასაკვირველია დიდი შეცდომა იყო". ეს ყოველივე კი უკანა რიცხვით არის აღიარებული და მაშინ კერენსკის მთავრობაში, რომელშიც ის ღებდა მონაწილეობას, იმავე გზას ადგა როგორც სხვა რუსები!

ასე თუ ისე რუსეთი ხელს არ უშვებდა პატარა ერებს და ამიერ კავკასიისათვის მან დანიშ- საგანგებო კომიტეტი. მასში შედიოდნენ ორ-ორი წარმომადგენელი ამიერ კავკასიის ერებისა, რუსი ხარლამოვის თავმჯდომარეობით. ამ დაწესებულებას უნდა განეგო დროებით მთელი ამიერ კავკასიის საქმეები. ე.ი. მან შესცვალა მეფის ნაცვლის მმართველობა. თუმცა მას არავითარი გავლენა ჰქონია...

2. მდგომარეობა კავკასიაში. როგორი იყო რეალური მდგომარეობა საქართველოში. მთელი საუკუნის განმავლობაში საქართველო იბრძოდა თავისუფლებისათვის, რა ხასიათისაც არ ყოფილიყო ეს ბრძოლა. საბოლოო მიზანი იყო უცვლელი.

საკუთარი ბრძოლით საქართველოს განთავისუფლების იმედი არ იყო. მხოლოდ ომმა ეს იმედი დაჭბადა, ხოლო რევოლუციამ ის ფაქტად აქცია· ხოლო მიზნის განხორციელებას სდევდა მთელი რიგი პარადოქსებისა და ამის გასაგებად საჭიროა შინაური ამბების მოკლედ მიმოხილვა.

მთელი კავკასია ოთხ პოლიტიკურ ერთეულად უნდა წარმოვიდგინოთ:

1. პირველ ელემენტს შეადგენენ ჩრდილო-კავკასიის მთიელი ტომები. მათში უძველეს დროიდანვე განვითარებული იყო მაღალი მორალი, რაინდული სული, პატრიოტიზმი. ისინი დიდ გმირობას იჩენდნენ სამშობლოს დაცვის საქმეში, მაგრამ მოკლებულნი იყვნენ სახელმწიფოებრივ ხიმწიფეს. ამიტომ ეს ხალხი არ იყო მზად რომ ინიციატივა ეკისრათ მთელი კავკასიის დამოუკიდებლობისა.

2. მეორე იყო კავკასიის მუსულმანობა, ცოტა გვიან რომ მიიღეს "აზრებეჯანის" სახელწოდება. ეს სახელწოდება მანამდე მათთვის უცხო იყო. ამ სახელს ატარებს ის ხალხი, რომელიც შედის ჩრდილო სპარსეთში, რომელთა სატახტო ქალაქი არის თავრიზი.

ამ.კავ. მუსულმანობამ, რომელიც ენათესავება ირანის აზერბეიჯანელებს, ეს სახელი მიიღო იმიტომ რომ მომავალში მათთან გაერთიანებულიყვნენ. ბოლო ხანებამდე ამ მუსულმანობას ერთი მთლიანი სახელმწიფო არ ჰქონიათ. ისინი ბოლომდე დაყოფილი იყვნენ ცალკე სახანოებად და ჯერ კიდევ მეთორმეტე საუკუნეში მათი მთავარი შირვანის სამეფო საქართველოს ვასალად ითვლებოდა. რუსეთმა ისინი ისე დაიპყრო რომ ერთი სახელმწიფოც შექმნა ვერ შესძლეს; ამიტომ არც ამ ელემენტის მდგომარეობა იყო ისეთი რომ მათ რაიმე ინციატივა გამოეჩინათ. ერთად ერთი გარემოება უწყობდა მათ ხელს რუსებისაგან დამოცილებისათვის, ეს ის რომ ისინი მიისწრაფოდნენ თურქეთისაკენ. მაგრამ ფაქტიურად ისინი გადაბმული იყვნენ მეზობელ სომხებთან და ქართველებთან, ამიტომ დამოუკიდებელ ინციატივას მოკლებული იყვნენ.

3. მესამე მნიშვნელოვან ელემენტს წარმოადგენს სომხობა. მაგრამ ამ ქვეყნის და ხალხის ბედი სხვა მხრივ იყო ტრაგიკული. ამ ერს აქვს 2500 წლის ისტორია. მათ წარსულში ჰქონიათ ძლიერი სახელმწი-

ფო და მაღალი კულტურაც და მის შვილთ არც პატრიოტული აღტყინება ჰკლებიათ. მაგრამ მეთერთმეტე საუკუნის ბოლოდან მათ დაკარგეს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა. რუსებმა ისინი დაიპყრეს როგორც ირა-თურქეთის ნაწილები. რუსების ბატონობის ქვეშ დაიწყო მათი შეკავშირება და მათშიც დაიწყო ეროვნულ განმანთავისუფლებელი მოძრაობა. დამოუკიდებლობისათვის ამ ხალხს შედარებით უკეთესი პირობები ჰქონდა, მაგრამ ერთი დიდი დაბრკოლებაც:. ეს იყო თურქეთის საკითხი, რომელიც დიდი ხანია მათ გადაულახავს უპირებდა და ახლაც, ომის გამო მათ ისეთი მდგომარეობა ჰქონდათ შექმნილი რომ ქართველებისა და აზერბეიჯანელების დამოუკიდებლად ნაბიჯის გადადგმა არ შეეძლოთ, მით უმეტეს რომ კავკასიის მთიანობის იდეაც მომწიფებული იყო.

4. მეთხე და უმთავრესი ელემენტი საქართველო. და ვფიქრობ რომ დამოუკიდებლობის მებაირაღტრედ ეს ქვეყანა უნდა გამოსულიყო. მას ამისთვის ყველაზე პრივილეგიური მდგომარეობა ჰქონდა. მას არც ერთი ის დაბრკოლება ელობებოდა წინ რაც სხვებს.

ქართველ ერში თვით სახელმწიფოებრივი ტრადიციებიც კიდევ სცოცხლობდნენ. სახელმწიფოს მშენებლობის მასალაც გაჩნდა, და როდესაც დადგა ნანატრი დღე, სწორედ ახლა მოხდა პარადოქსი. გაბატონებულმა პარტიებმა მიიღეს დროებითი მთავრობის დაპირებები და დამოუკიდებლობის გამოცხადება კი მანამდე ვერ გაბედეს სანამ პეტერბურგში დამფუძნებელი კრება მუცელს არ გადაჭყვებოდა და მოსკოვ-პეტერბურგში მენშევიკები არ გაბატონდებოდნენ.

რასაკვირველია, მომხდარი ფაქტის შემდეგ ყველნაირ ახსნას ეძლევა სარბიელი. და ეს წრეები თავს მხოლოდ იმით იმართლებენ რომ რუსის ჯარები ჯერ კავკასიიდან არ იყვნენ გასულნი და ასევე თურქეთიდანაც საფრთხე მოგველოდა. ეს მოვლენები ანგარიშ გასაწევი და გამართლებაც შეიძლებოდა, რომ ყველაფერი ეს ყოფილიყო მიზეზი და შინაგან ფაქტორს თავისი როლი არ ეთამაშა, რაც თითქმის ყოველთვის პირველ მნიშვნელოვანად არის აღიარებული.

ამ დროს საქართველოშიც შექმნილი იყო პარტიობა, და როგორც ყველა დემოკრატიულ ქვეყნებშია

ცნობილი, ხალხის ბედს, თუ არა პიროვნება, არც ხალხი სწყვეტს უშუალოდ, არამედ პარტიები და მათ შორის კი ყველაზედ ძლიერი პარტია. ამ დროს საქართველოში არსებობდა ოთხი პარტია: სამი ძველი და ერთი ახალი. სოც. დემოკრატები და ესერები ითვლებოდნენ რუსეთის პარტიათა ნაწილებად. კერძოდ ყველაზე ძლიერი საქართველოში იყო სოც.დამოკრატიული პარტია. ისინი დიდ ხანს არ სცნობდნენ საქართველოს დამოუკიდებლობას და მას ებრძოდნენ კიდეც. ეს მაშინაც, როდესაც საქართველოს არც ფრონტიდან მოშლილი რუსის ჯარი ემუქრებოდა და როგორც ქვემოდ ვნახავთ, თურქები თვითონ გვეწინინებოდნენ რომ დამოუკიდებლობა გამოგვეცხადებინა.

რევოლუციის შემდეგ მთელი სადავეები სოც.დემ. ჩაიგდეს ხელში. მეტიც, მათი ჰეგემონია ვრცელდებოდა სხვა ხალხებზედაც, რადგან მათი სოციალისტებიც ამათ უჭერდნენ მხარს. ამიტომ იყო რომ ქართული მოწინავე ერი ერთგვარ არბიტრის როლს თამაშობდა და ისეთი პირობები იყო რომ არჩევანი მუდამ ქართველს ხვდებოდა, ცხადია ეს იყო სოც.დემოკრატი.

ქართველი მეთაურობა კი ე.ი. სოციალისტები ეროვნულ იდეას არ ახვევდენ თავს მეზობლებს, არამედ მათ იდეოლოგიურ შეხედულებებს: ყველაფერს დამფუძნებელი კრება გადასწყვეტს, ჩვენ უნდა ვიყოთ რუსეთის დემოკრატიასთან!

მათ მიიღეს დროებითი მთავრობის გეგმა და ის ბოლომდე ერთგულად დაიცვეს...

ქვემოდ უკვე მოვიყვანე ნ. ჟორდანიას მოგონებიდან ერთი ადგილი რომ 1917 წლის იანვარში (თუ თებერვალში, ავტორს არ ახსოვს), პარტიის ლიდერების კონფერენციაზე დამოუკიდებლობის საკითხი მოუღიათ. ახლა უფრო სრულად მოვიყვან მის სიტყვებს:

"მთავარ საკითხზე საერთო აზრი იყო, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობა უნდა გამოვაცხადოთ, თუ დადგება საამისო პირობები, ე.ი. რუსეთის ჯარი დასტოვებს საქართველოს, ამ შემთხვევაში ჩვენი აქტი არ ჩაითვლება ვისმეს ღალატად (ხაზი ჩვენია), პირიქით ეს იქნება თავის დაცვის საშუალება და მებრძოლი ბანაკიდან განზე გადგომა" (იხ. მისი მოგ.).

მაშასადამე, მის მიერ დასახელებული პირობების გარეშე თუ გამოაცხადებდნენ დამოუკიდებლობას ეს იქნებოდა ღალატი, (ცხადია რუსებისა!). თუმცა ისიც ცნობი-

ლია რომ რუსის ჯარმა წასვლა დაიწყო რევოლუციის მეორე დღიდანვე, ხოლო საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოცხადდა რევოლუციის 15 თვის შემდეგ..

სხვათა შორის არ შემიძლია ნ.ჟორდანიას აზრების ზოგი აღრევაც არ აღვნიშნო. როგორც გვახსოვს, ჯერ კიდევ 1915 წელს მაჩაბელთან შეხვედრის გამო ის სწერდა: "ძირითად საკითხში - საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვებაში აზრთა სხვა და სხვაობა არ ყოფილა. საჭირო იყო მხოლოდ ისეთი ტაქტიკა, რომელიც მართლა მიგვიყვანდა ამ მიზნისაკენ და თან ქართველი ერის ფიზიკურ არსებობას არ ემუქრებოდა".

აქაც იგივე აზრია განმეორებული. მაშასადამე, ომის დროს და 1917 წლის იანვარ-თებერვალში ის ლებს დამოუკიდებლობის იდეას: ისიც ხომ გვითხრა რომ უკანასკნელად პარტიის ყველა ლიდერებმა მიიღეს ეს აზრი და რამიშვილი და ხომერიკი კიდევ შორს მიდიოდნენ, ეს აზრი ახლავე ფართო მასებში გავიტანოთ! ხოლო 1918 წელს როდესაც საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხი პრაქტიკულად დაისვა, ამაზე კი ის შემდეგს სწერს:

"..დღის წესრიგში დაისვა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. ეს იყო სრულიად მოულოდნელი, არასოდეს არ გათვალისწინებული ამბავი".

(იხ. მისი მოგონებების გვ.128).

მიუხედავად ყოველივე ამისა, ვუმადლოდეთ რუსეთში ბოლშევიკურ გადატრიალებას, რომ დაირღვა სამუდამოდ "რუსეთის დემოკრატიასთან" ერთობის ფსიქოზი. ერის მარადიული მოთხოვნილებები ამარცხებენ ფანტაზიებს და ჩვენს სოც.დემოკრატებს, მთელი თავიანთი მოქმედებით უბრუნებენ ერისა და ქვეყნის სამსახურს. წელიწადზე მეტი ორჭოფობის შემდეგ; ჯერ ამიერ-კავკასიის და მერე საქართველოს დამოუკიდებლობას აცხადებენ!...

3. ამიერ-კავკასიის დროებითი მთავრობა.

როგორც უკვე აღვნიშნე, დროებითმა მთავრობამ კავკასიაში დანიშნა საგანგებო კომიტეტი, მერე უმაღლესი კომისარიც უნდა დაენიშნა, მაგრამ ეს აღარ დასცალდა.

დაიწყო დამფუძნებელი კრებისათვის არჩევნები. იგი ჩატარდა ამიერ-კავკასიაშიც. 28 ოქტომბერს რუსეთში მოხდა ბოლშევიკური გადატრიალება. მათ ხელში ჩაიგდეს ყველა ცენტრები   კერენსკი ქალის კაბა-გადაცმული ლაჩრულად გარბის, ასპარეზზე გამოდიან რუსის მეფის გენერლები. იწყება სამოქალაქო ომი... ეს იყო პირველი მიზეზი დამოუკიდებლობის

გამოცხადების გადაწყვეტისათვის.

კომუნისტური გადატრიალების შემდეგ, მათ მოწოდებაზე, მთელი ჯარები იხსნება ფრონტიდან. კავკასია იცლება ჯარებიდან. ფორმალურად კი ომი გრძელება. ეს იყო მეორე მიზეზი რომ დამოუკიდებლობაზე ეფიქრათ.

რუსელი ელემენტები კავკასიაში და ჯარის ხელმძღვანელობა, რომელიც კერენსკის პოზიციას იცავდა, შიშმა მოიცვა, კავკასია არ ჩამოსცილებოდა რუსეთს. ამიტომ მათვე აიღეს თავზე ინიციატივა რომ სანამ რუსეთში სამოქალაქო ომი გათავდებოდა და რუსეთის მომავალი ბედი გამოირკვევოდა, დროებით თვითონვე გამოეცხადებინათ ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობა. ზემოდ აღნიშნული ამიერ-კავკასიის კომიტეტი ვერავითარ აქტიობას იჩენდა. აქტიური იყვნენ რევოლუციური და სამხედრო ორგანიზაციები.

ზემოდ აღნიშნული ამბების შემდეგ, საზოგადოებრივი თავდაცვის კომიტეტის ინიციატივით 11 ნოემბერს (ახალი სტილით 24 ნოემბერს), შესდგა თათბირი. მას ესწრებოდნენ: მუშათა და გლეხთა დეპუტატების ცენტრის წარმომადგენლები, კავკასიის არმიის

სამხედრო საბჭოსი, მუშათა და ჯარის კაცთა დეპუტატების საბჭოს თბილისის აღმასრულებელი კომიტეტისა, ქალაქის მმართველობისა, კავკასიის თავდაცვის კომიტეტისა, საგანგებო კომიტეტისა, პოლიტიკური პარტიებისა, მუსულმანური ორგანიზაციებისა, ფოსტა-ტელეგრაფის ცენტრალური კომიტეტისა, სამხარეთ მომარაგების უწყებისა და ქალაქ თბილისის პროფ. ორგანიზაციების წარმომადგენლებისაგან.

თათბირს დაესწრო აგრეთვე კავკასიის მთავარსარდალი გენ. პრჟევალსკი, შტაბის უფროსი გენ. ლებედინსკი, არმიის შტაბთან მეოფი, ინგლის-საფრანგეთის წარმომადგენლები, ამერიკის შეერთებული შტატების კონსული სტივენსონი და სხ. სულ 400-მდე.

თათბირი გახსნა ევ. გეგეჭკორმა და კრებას მოახსენა, რომ ორ კვირაზე მეტია, რაც ცენტრს მოწყვეტილი ვართ, ამიტომ საჭიროა გავითვალისწინოთ მომავალი მოქმედების გეგმა შექმნილ პირობებში. ცენტრში ჯერ-ჯერობით ბოლშევიკები ბატონობენ და არავინ იცის როდის დამყარდება ნორმალური მდგომარეობა. ადგილობრივ გარკვეული ხელისუფლების უქონ-

ლობა ქმნის გაურკვეველ მდგომარეობას. ამირ-კავკასიის კომიტეტმა დიდი ხანის შეიკნო თავისი მდგომარეობა და გადადგა და სხ...

მოჴსენებით გამოვიდა სამხარეო საბჭოს თავმჯდომარე დონსკი. საერთო მდგომარეობის დახასიათების შემდეგ, ის საჭიროდ სთვლის ადგილობრივი ხელისუფლების შექმნას და მიუთითებს, ისარგებლონ შემთხვევით და დამფუძნებელი კრებისათვის არჩეული დეპუტატებით და კავკასიის არმიის დელეგატებით (სულ 45 კაცი), შეიქმნას ცენტრალური ხელისუფლება. ის კი აირჩევს აღმასრულებელ ორგანოს. შემდეგ მან ხაზი გაუსვა: "რომ ამ ხელისუფლებას ექნება დროებითი ხასიათი და რომ ამ შემთხვევაში ადგილი არა აქვს სეპარატიულ მიდრეკილებასო".

(იხ. "დოკუმენტი ი მატერიალი პო ვნეშნეი პოლიტიკი ზაკავკაზია ი გრუზიი" თბილისი,1919,გვ.ნ.5.
ამის შემდეგ ამ დოკუმენტთა კრებული, რომელიც გამოსცა ჩვენმა მთავრობამ რუსულად, ყველგან იქნება აღნიშნული: დ ო კ, და მითითებული იქნება დოკუმენტის ნომერი, როგორც ეს კრებულშია).

ამ სხდომაზე გადაწყდა რომ შესდგეს ადგილობრივი მთავრობა, რომელიც გაუძღვება ადგილობრივ საქმეებს, სანამ სრულიად რუსეთის დამფუძნებელი კრება

შეიკრიბება. ბოლშევიკებმა კრება დატოვეს.

15 ნოემბერს (ახალი სტილით 28 ნოემბერს) არსდება ამიერ-კავკასიის კომისარიატი და სდგე-დამოუკიდებელი მთავრობა ევ. გეგეჭკორის თავმჯდომარეობით. 18 ნოემბერს კომისარიატი აქვეყნებს თავის პირველ დეკლარაციას, სადაც ნათქვამია:

"ასზედ მეტი წლის განმავლობაში ამიერ-კავკასიის ხალხები, რომელნიც იყვნენ რუსებთან ერთად და თავიანთი ბედი მათთან ჰქონდათ დაკავშირებული, პირველად, აწ განცდილ ისტორიულ მომენტში, აღმოჩნდნენ თავისი თავის ამარად, და მათ უხდებათ თავიანთი საკუთარი ძალებით მიიღონ ზომები მომავალი ეკონომიური და საზოგადოებრივი კატასტროფის ასაცდენად" (დოკ. ნ. 7)

მოწოდებაში აღნიშნულია რომ ეს არის მხოლოდ დროებითი ხელისუფლება და იქვე დასძენს რომ კომისარიატი "დგას რა ეროვნებათა სრული თვითგამორკვევის ნიადაგზე, აღიარებული რუსეთის რევოლუციის მიერ, ამიერ-კავკასიის კომისარიატი მიიღებს ზომებს, ამიერ-კავკასიის ეროვნული საკითხის სწორად და სამართლიანად გადაწყვეტისათვის". აგრეთვე იძლევა პირობას რომ ის მალე დაამყარებს ზავს.

ოსმალეთი თვალ ყურს ადევნებდა რუსეთის მდგომარეობას და როგორც კი იგრძნი კავკასიაში ხელსაყრელი მდგომარეობა, მაშინადვე მისცა ზავის წინადადება.

4 დეკემბერს, (ამიერიდან ვხმარობ ახალ სტილს) 1917 წელს ამიერ-კავკასიის კომისარიატის სხდომაზე მოსმენილ იქმნა კავკასიის არმიის მთავარ სარდლის განცხადება, რომ მან მიიღო წერილი ვეხიბ ფაშისაგან ზავის ჩამოგდების შესახებ. 5 დეკემბერს კომისარიატის დავალებით მთავარ სარდალი პრჟევალსკი პასუხს აძლევს თურქეთის მესამე არმიის უფროსს, ვეხიბ ფაშას, რომ ის იღებს ზავს. ამავე ცნობას ტელეგრამით უგზავნიან ინგლისის, მესოპოტამიის ჯარების სარდალს ბაღდადში.(იხ.დოკ. ნ.11).

მალე ორივე მხრიდან დაინიშნა კომისიები. რუსეთის არმიის კომისიის თავმჯდომარეს გენ.ვიშინსკის გადაეცა არმისტისის პირობები, სადაც მთავარი იყო მეორე მუხლი: "აბსოლუტური დაუშვებლობა ჯარების ნაწილების მოძრაობისა, სტრატეგიული გადაჯგუფების მიზნით, განსაკუთრებით, მესოპოტამია-სირიის ფრონტზე გადაყვანის მიზნით. ამ მუხლის დარღვევა უნდა ნიშნავდეს საომარი მდგომარეობის გაგრძელებას"(დოკ.ნ;13).

18 დეკემბერს, ქალაქ ერზინჯანში ორივე მხარემ ხელი მოაწერა არმისტისს. რუსული არმიის პირობები მიიღეს თურქებმა. ხოლო ისიც გარკვეულად იყო აღნიშნული რომ ზავი ხდება რუსეთისა და ოსმალეთის

არმიების შორის კავკასიის ფრონტზე.

ომის შეწყვეტას უნდა მოჰყოლოდა მოლაპარაკება ზავის ჩამოსაგდებად. ოსმალეთი ამაში დიდად იყო დაინტერესებული. ამავე დროს დაინტერესებული იყო რომ მას საქმე ჰქონოდა დამოუკიდებელ ამიერკავკასიასთან. ეს ნათლად ჩანს თურქეთის ნოტებიდან და არც ერთ შემთხვევას არ უშვებდნენ ხელიდან რომ დიპლომატიურად ეს აზრი არ ჩაეწვეთებინათ კავკასიელებისათვის. არმისტისის დროს ვიშინსკიმ განაცხადა რომ ის მოქმედებდა ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებელი მთავრობის სახელით (თუმცა ოფიციალურად ასეთი რამ არ არსებობდა). ამას ხელი ჩაავლო ვეხიბ ფაშამ და 14 იანვარს 1918 წელს გენ.ოდიშელიძეს კიდევ ერთხელ გაახსენა ეს ამბავი და გამოსთქვა სურვილი, რათა ამიერ-კავკასიის მთავრობამ მიიღოს დელეგაცია, რომელსაც გამოგზავნის თბილისში (დოკ.ნ.15).

ამიერ-კავკასიის მთავრობა ოფიციალურად დამოუკიდებელი არ იყო და თეორიულად თავს სთვლიდა რუსეთის არ არსებულ რესპუბლიკასთან დაკავშირებულად. ამიტომ მას ვერ გამოერკვია, მიეღო თუ არა თურ-

ქეთის წინადადება მოლაპარაკებაზე რუსეთისაგან დამოუკიდებლად. თუმცა თავმჯდომარემ იმავე ხანებში მიიღო პირი ვილსონის სიტყვისა, რომელიც ლაპარაკობდა ზავზედ. მთავრობა მაინც ტუმანში იყო. დადებითი პასუხის გაცემა ეძნელებოდა და არც უარის თქმა შეიძლებოდა. ამიტომ გეგეჭკორმა საკითხი დააყენა 17 იანვარს მუშათა, გლეხთა და ჯარის კაცთა საბჭოში, რომელმაც საპასუხოდ შეიმუშავა შემდეგი პროექტი:

"გვსურს რა შევკრათ ზავი რუსეთის დემოკრატიისათვის მისაღებ საფუძველზე, საჭიროდ მიგვაჩნია გაცნობოთ, რომ ვინაიდგან ჩვენ წარმოვადგენთ რუსეთის რესპუბლიკის შემადგენელ ნაწილს, შეგვიძლია შეუდგეთ ზავზე მოლაპარაკებას მხოლოდ დამფუძნებელი კრების მონდობილობით, რომელიც სწორედ ახლა შეიკრიბა. ჩვენი დელეგატები, რომელნიც მიემგზავრებიან დამფუძნებელ კრებაზე, დავალებულნი არიან თქვენი წინადადება ზავზედ, პირველ რიგში დააყენონ და პასუხი თქვენ დაუყოვნებლივ გაცნობებათ" (დოკ.ნ.18).

თურქეთი ნოტაში მოხერხებულად იყო გამოთქმული სურვილი თურქეთისა, რომ ამიერ-კავკასიას დამოუკიდებლობა გამოეცხადებინა. ამიერ-კავკასიის კომისარიატი კი ამას ვერ ბედავდა.

დამფუძნებელი კრების ამიერ-კავკასიის დელეგაცია ჯერ კიდევ თბილისში იყო რომ პეტერბურგიდან მოვიდა ცნობა ბოლშევიკების მიერ დამფუძნებელი კრების

გარეკისა. ამის გამო 25 იანვარს მუშათა, გლეხთა და ჯარის კაცთა ყაბჭო ადგენს, რომ მალე მოწვეული იქმნას დამფუძნებელი კრებისათვის არჩეული დეპუტატები (რომელნიც ისევ ადგილობრივ იყვნენ) ავტორიტეტული ხელისუფლების დასამყარებლად, რადგან: "დამფუძნებელი კრების გარეკამ, ამიერ-კავკასია ხელმეორედ დასტოვა თავისი ძალების ამარად" (დ.ნ.19)

26 იანვარს კომისარიატმა კვლავ გამართა თათბირი. აქ რუსული ელემენტები საქმეს ძველი მდგომარეობისაკენ მიათრევდნენ. ისინი კვლავ მოითხოვდნენ რომ ოსმალეთის პასუხში რუსეთის პატრონად კვლავ დამფუძნებელი კრება ყოფილიყო გამოცხადებული, რომელიც უკვე აღარ არსებობდა. საბოლოოდ ამ დღესვე კომისარიატი ვეხიბ ფაშას პასუხს აძლევს.

ის პრინციპიალურად იღებს ზავის პრინციპს და კიდევ ერთხელ ახსენებს:

"თუმცა ამიერ-კავკასიის მთავრობას არ შეუძლია დაგპირდეთ ბ. გენერალო, რომ მისთვის აუცილებელია ომის ლიკვიდაციის შესახებ მოქმედება შეუთანხმოს რუსეთის იმპერიის სხვა ავტონომიური ერთეულების შეხედულებათ, რომელთაც ამიერ-კავკასიის მთავრობასთან ერთად, ერთნაირად არიან დაინტერესებული ზავზედ". ეს პასუხი კიდევ დროებითი იყო. საბოლოო პასუხს მთავრობის თავმჯდომარე აღუთქვამს სამი კვირის შემდეგ...

ასე ათრევდნენ საქმეს იმის მოლოდინში, რომ პეტერბურგში ლაშქარი აღსდგებოდა. არც ვისმესთან იყო რამე შესათანხმებელი. უკრაინამ უკვე 4 დეკ. 1917 წელს გამოაცხადა დამოუკიდებლობა. ხოლო ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ ე.წ. რევოლუციონური ძალები ბურბუშელასავით ქაჭქრნენ: ბოლშევიკებთან ბრძოლაში დარჩნენ ნიკოლოზის გზადაბნეული გენერლები და რა საერთო უნდა ჰქონოდა მათთან ამიერ-კავკასიას?! ის ღა რჩება დასაშვებად, რომ ისინი ვერ ბედავდნენ საბოლოოდ მიეღოთ რუსებისაგან წამოშორების იდეა, რამაც სულ ახლო მომავალში ამიერ-კავკასიისათვის საბედისწერო როლი ითამაშა!..

ისეთი დრო იყო, როდესაც საათები იყო საანგარიშო და კვირებით საქმის თრევას არ შეიძლება ცუდი შედეგი არ მოჰყოლოდა. ამასობაში შეიქმნა ისეთი მდგომარეობა რომ თურქებმა დაარღვიეს არმისტისის პირობები და შეტევაზე გადავიდნენ. ზავის დარღვევა დაიწყო ასე: 22 იანვარს დაწერილ წერილში, რომელიც მიღებული იყო 31 იანვარს, ვეხიბ ფაშა აცნობინებდა კავკასიის არმიის სარდალს ოდიშელიძეს

იმის შესახებ, რომ რუსების მიერ დაკავებულ თურქულ პროვინციებში სომხები ხმარობენ ძალმომრეობას, და სთხოვს ბრძანება გასცეს ასეთი მოქმედება შეაჩერონ.

ტელეგრამებითა და მიწერ-მოწერით რომ არაფერი გამოვიდა, თურქები შეტევაზე გადავიდნენ და ზოგიერთი ადგილებიც დაიკავეს. ოსმალეთის მთავრობის ასეთმა მოქმედებამ ამ.კავკასიის მთავრობა აიძულა მოლაპარაკება დაეწყოთ, რაც გადაწყდა 14 თებერვლის სხდომაზე.

კავკასიაში რომ ეს ამბები ხდებოდა, მსოფლიოში მთელი რიგი ცვლილებებისა მოხდა. რუსეთში უკვე გამაგრებული ბოლშევიკური მთავრობა ხელშეკრულებას სდებს გერმანიასთან და მის მოკავშირეებთან: ბრესტ-ლიტოვსკში იკრიბებიან წარმომადგენლები.

14 თებერვალს 1918 წელს გენ. ოდიშელიძე იღებს და მთავრობას გადასცემს ვეხიბ ფაშის ცნობას ბრესტ-ლიტოვსკში საზავო კონფერენციის მოწვევის შესახებ:

"თანახმად მიღებული რწმუნებულებისა, მაქვს პატივი გთხოვოთ, აცნობოთ ამიერ-კავკასიის მთავრობას, რომ ცენტრალურ სახელმწიფოთა დელეგატები, რომელნიც შეკრებილნი არიან ბრესტ-ლიტოვსკში, მზად არიან მიიღონ ყოველი ზომები ამიერ-კავკა-

სიის მთავრობის დამოუკიდებლობის ცნობისათვის, რომელსაც დაიმედებული სრული გამარჯვებით, შეუძლია გაეგზავნოს თავისი წარმომადგენლები ბრესტ-ლიტოვსკში" (დოკ.ნ.24).

მთავრობამ როგორც კი მიიღო აღნიშნული წინადადება, იმავე დღეს შესდგა კომისარიატის თათბირი. გეგეჭკორმა კრებას მოაგონა 15 იანვრის წერილი, რომელშიც გათვალისწინებული იყო პირველი თებერვლისათვის თბილისში კონფერენციის მოწვევა მეზობელ მთავრობათა წარმომადგენლებთან. შემდეგ ამცნობს რომ სამხრეთ-აღმოსავლეთის ქვეყნებში ეს ვადა მოკლედ მიიჩნიეს და უკრაინისაგან პასუხიც არ მიუღიათ. გეგეჭკორმა აქვე თათბირს გააცნო ვეხიბ ფაშის წინადადება ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის შესახებ და მოითხოვა რომ ეს ახლავე იყოს გადაწყვეტილი.

გადაწყდა პასუხის გაცემა. მაგრამ აქ ლაპარაკი უფრო ადრინდელ დაპირებაზე თურქეთთან მოლაპარაკების შესახებ. მხოლოდ ბრესტ-ლიტოვსკის საკითხმა ჩუმად ჩაიარა, თითქოს ეს მათ სრულიად არ ეხებოდა. და ამაზე არც გადაწყვეტილება და არც უარი არა სჩანს დოკუმენტებიდან. მოკლედ მათ უარი სთქვეს

ბრესტ-ლიტოვსკში მონაწილეობის მიღებაზე, ალბად იმავე შიშით რომ ეს იქნებოდა აქტი რუსეთისაგან ჩამოცილებისა!

ამიერ-კავკასიის მთავრობა გაურკვეველ მდგომარეობაში იყო. თუმცა მდგომარეობა გამორკვეული იყო: სახელდობრ რუსეთის ბატონები იყვნენ ბოლშევიკები. ისინი ზავს კრავდნენ გერმანიასა და თურქეთთან. გერმანია-თურქეთი დაინტერესებული არიან ამიერ-კავკასიის და მოუკიდებლობით; ამიტომ სთხოვენ დელეგატებს რომელნიც საზავო კონფერენციაზე გამომხატველი იქნებიან ფაქტიურად დამოუკიდებელი ამიერ-კავკასიისა, ამაზე კი ამიერ-კავკასიის მთავრობა უარს ამბობს!...

მაშასადამე, ამიერ-კავკასიის მთავრობა ვერც კავშირს სწყვეტს რუსეთის არ არსებულ რასპუბლიკასთან და ამავე დროს უნდა მოლაპარაკება თურქეთთან რაღაც ანონიმური ფორმით. კვლავ გრძელდება ტიტინი და მოთქმა "დამფუძნებელი კრების" ცხედარზე. ხოლო სადაც რაიმე დამოუკიდებელ ნაბიჯს გადასდგამდნენ, ამას ამრთლებდნენ "ობიექტური პირობების" იძულებით, უფრო კი ყველაფერს აბრალებენ ბოლშევიკებს...

რეალობას თავისი გაჰქონდა. ამიერ-კავკასიას დამოუკიდებლად უნდა ემოქმედა. ამიტომ საჭირო იყო ფამოუკიდებლობის ოფიციალურად გამოცხადება და ნორმალური საერთაშორისო ურთიერთობის დამყარება. მით უმეტეს რომ ბრესტ-ლიტოვსკის სახით ეს მდგომარეობა მას უკვე იწვევდა საერთაშორისო სარბიელზე. აღარ გვინდა ამ უთავ-ბოლო გარემოებაზე შევჩერდეთ. საბოლოოდ გადაწყდა მოლაპარაკების დაწყება თურქეთთან 1).

სეიმმა შეიმუშავა დელეგაციისათვის სათანადო ინსტრუქციები. უმთავრესი მუხლები: 3. საზავო ხელშეკრულების საფუძვლად უნდა დაედოს რუსეთ-ოსმალეთის ომის (1914) წინადროინდელი საზღვრები და 4; დელეგაციამ უნდა მოითხოვოს აღმოსავლეთ ანატოლიისათვის თვითგამორკვევის უფლება და კერძოდ ოსმალეთის სომხეთის ავტონომია ოსმალეთის იმპერიის ფარგლებში.(დოკ.ნ.46);

---

1) 1956 წელს, პარიზში, ერთ საჯარო კრებაზე. აკაკი ჩხენკელმა აღიარა ეს შეცდომა.და ასაბუთებდა იმით რომ შემდეგში გერმანიის კანცლერთან შეხვედრის დროს, უკანასკნელს უთქვამს რომ დროზე რომ ბრესტ-ლიტოვსკის დასწრებულიყავით, ჩვენ მხარს დაგიჭერდით და თქვენს მიწებს თურქებს არ დავუთმობდით!

25 თებერვალს ამ.კავკ.კორმა გადასცა გენ.ოდიშელიძეს, რათა შეატყობინოს კონფერენციის მოწვევა ქ. ტრაპიზონში.

ამიერ-კავკასიის დელეგაცია შეხდგა აკაკი ჩხენკელის თავმჯდომარეობით. 8 მარტს ამიერ-კავკასიის დელეგაცია მივიდა ტრაპიზონში. სამი დღე და ღამე მოუხდა გემზე ცდა, რადგან მას თან ახლდა 50 კაცი შეიარაღებული. ტრაპიზონის გუბერნატორმა ისინი ქალაქში არ შეუშვა. 11 მარტს, როდესაც მან გადასწყვიტა ბათუმში დაბრუნება და იქ მოცდა, ამ დროს გამოჩნდა სტამბოლის თურქეთის დელეგაცია. მაშინ კი ამიერ-კავკასიის დელეგაციამ "ჯარი" გემზე დასტოვა და თვითონ ქალაქში გადავიდა.

სანამ ტრაპიზონის კონფერენციას შევეხებოდე, აქ უნდა გავიხსენოთ აქამდე მომხდარი ზოგიერთი მოვლენები, ურომლისოდაც გაუგებარი იქნებოდა აღნიშნული კონფერენციის მოქმედება.

მას შემდეგ რაც ამიერ-კავკასიამ უარი სთქვა ბრესტ-ლიტოვსკში თავისი დელეგატების გაგზავნაზე, თურქებმა სხვა ხაზი აიღეს: ყურადღების გარეშე

დასტოვეს

ამიერ-კავკასია, როგორც "დამოუკიდებელი" სახელმწიფო და კონფერენციაზე თავიანთი მოთხოვნილება გააჟღერეს. 2 მარტს (დოკ.47), რუსეთის გარეშე საქმეთა კომისარმა აცნობა ამიერ-კავკასიის კომისარიატს რომ თანახმად ბრესტ-ლიტოვსკის ზავისა, ყარსი, არდაგანი და ბათუმი გადადიოდა თურქების ხელში.

იმავე დღეს ამიერ-კავკასიის კომისარიატმა, მთელი მსოფლიოს სახალხო ქალაქების მისამართით დააგზავნა პროტესტი ბრესტ-ლიტოვსკის წინააღმდეგ, სადაც ნათქვამია: "ამიერ-კავკასიის მთავრობა, თანახმად სეიმის გადაწყვეტილებისა, ყოველგვარი ხელშეკრულობის, რომელნიც შეეხებიან ამიერ-კავკასიას და მის საზღვრებს, დადებულს მისი ცნობისა და დასტურის გარეშე, სთვლის საერთაშორისო მნიშვნელობისა და მის სავალდებულო ძალას მოკლებულად" (დოკ.48).

10 მარტს ვეხიბ ფაშა ტელეგრამით სთხოვს გენ-ლებედინსკის აღნიშნული ადგილების დაცლას, რადგან რუსეთის რესპუბლიკა დასთანხმდა ამაზედ (დოკ.49).

ამგვარად ამიერ-კავკასია-ოსმალეთის მოლაპარაკებას წინ უსწრებდა ეს ამბები და თურქებმაც ამიერ-

კავკასიის პროტესტი უყურადღებოდ დატოვეს. მით უმეტეს რომ თურქეთმა პირველმა შეატყობინა ბრესტ-ლიტოვსკის კონფერენციის შესახებ და დელეგატების გაგზავნაც სთხოვა. თურქეთმა ჩვენების შეცდომაზე კარგად გაითამაშა და ახლა სრულიად ბუნებრივად, მოითხოვდა აღნიშნული ზავის პირობების განაღდებას.

შექმნილი მდგომარეობის შესახებ ყოველივე აცნობა ევ. გეგეჭკორმა აკაკი ჩხენკელს. 11 მარტს შეიკრიბა სეიმის სხდომა და აქ ნ.ჟორდანიამ განაცხადა, რომ"ჩვენთვის საზღვრების დაცვა, არის დაცვა რევოლუციისაო"(დოკ.53).ეს ხ ოხი ვეღარ მორდებოდა"რევოლუციას" მაშინ როდესაც ტერიტორია ხელიდან ეცლებოდა. აზერბეიჯანის წარმომადგენელმა ქოის ხანმა კი შემდეგი განაცხადა: "რაც შეეხება თურქეთის მთავრობის მოქმედებას, ჩვენ მასში ვხედავთ ერთგვარ ლოღიკურ თანმიმდევრობას. თურქეთის მთავრობამ არა ერთხელ შეგვხედა ჩვენ როგორც დამოუკიდებელ ერთეულს და ის დაჟინებით თავს გვახვევდა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ამ იდეას. თურქეთის მთავრობა წინადადებას აძლევდა ამიერ-კავკასიის მთავრობას, რათა მას გაეგზავნა თავისი დელეგატები ბრესტ-ლიტოვსკში საზავო კონფერენციაზე დამოუკიდებელი მოლაპარაკების წარმოებისათვის.

ამიერ-კავკასიის მთავრობამ ამის შესრულება მაშინ, სხვა და სხვა მიზეზებით შესაძლოდ არ სცნო. თირქეთის მთავრობამ არა ერთხელ მიმართა ამიერ-კავკასიის მთავრობას, სადაც ხაზს უსვამდა მის დამოუკიდებლობას. ამაზედ ჩვენ გარკვეულ პასუხს არ ვაძლევდით. ჩვენ აგრეთვე გარკვეული პასუხი არ მივეცით სეიმის წინა სხდომაზედაც, როდესაც ეს კითხვა გარკვეულად და კატეგორიულად იყო დასმული ჩვენს წინაშე. ამიტომ, როდესაც ახლა თურქეთის მთავრობა ჩვენ გვიცქერის როგორც ნაწილს რუსეთის რესპუბლიკისა და მოგვმართავს ჩვენ როგორც ნაწილს რუსეთის რესპუბლიკისა, ამაში არ შეიძლება არ დავინახოთ გარკვეული ლოღიკური თანმიმდევრობა" (დოკ.53).

რასაკვირველია ამ სიტყვაშიც იყო გარკვეული ლოღიკა. მაგრამ ისიც ლოღიკური რომ თურქები კარგად იცნობდნენ ამიერ-კავკასიის ფაქტიურ მდგომარეობას და როდესაც ამიერ-კავკასიის მთავრობას ზავის წინადადება მისცეს, მას შემდეგ არაფერი შეცვლილა. ბრესტ-ლიტოვსკის ზავამდე თურქებს არავითარი ტერიტორიალური პრეტენზია არ უჩვენებიათ. მათი მოქმედებიდან უფრო ის იყო ნაგულისხმევი რომ მათ სურდათ ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობა და მათთან კეთილ-მეზობლური ურთიერთობის დამყარება. ჯერ კიდევ ომის დროს მათ ეს იდეა მიღებული ჰქონდათ, გერმანია-ავსტრიასთან ერთად, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტთან ხელშეკრულებით.

ქოის ხნის საყვედური ამიერ-კავკასიის მთავრობისადმი სამართლიანი იყო, მაგრამ ეს მაინც არ ამართლებს თურქეთის პოლიტიკას, რომელმაც ამიერ-კავკასიის გამოუცდელობით ისარგებლა და მოინდომა მისი სასიცოცხლო ბაზის მოშლა. მხოლოდ ამას ნიშნავდა ბრესტ-ლიტოვსკის მოპოება და მისი განაღდება.

როსედაც ვეხიბ ფაშამ ამიერ-კავკასიას ულტიმატუმი წარუდგინა, თურქების დელეგაცია სწორედ იმ დღეს გამოვიდა სტამბოლიდან. თურქეთს მანამდე ჰქონდა გადაწყვეტილი ამიერ-კავკასიის დელეგაციასთან შეხვედრა, იმ ფაქტიურ მდგომარეობაში რაც მანამდე სუფევდა და თუ აზრი შეიცვალეს, მაშინ კონფერენციაზე უარი უნდა ეთქვათ და ეს იქნებოდა უფრო ლოგიკური. ჯერ კი უნდა მოეთხოვათ ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადება, რაც მოხდა მოგვიანებით. მაშასადამე კონფერენციაზე ჯ მოცხადებაც იყო ერთგვარი პოლიტიკური მანევრი. რადგან მაშინ საომარი მდგომარეობა ისეთი იყო რომ ბრესტ-ლიტოვსკის განაღდების იმედი მათ არ უნდა ჰქონოდათ, ამიტომ მათ ძალა და დიპლომატია ერთად აამოქ-

მედეს. ამ დროს თურქეთის მთავრობა ალბად კარგად გრძნობდა ომის მომავალ შედეგებს და მათი მოქმედება არც თუ ბრძნული იყო და ისიც ცხადია რომ მათ მიერ შემოთავაზებულმა ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებლობის შესახებ იდეამ გულწრფელობა დაკარგა...

4. ტრაპიზონის კონფერენცია. ამიერ-კავკასიის დელეგაცია ჯერ კიდევ გემზე იყო, როდესაც თურქეთის დელეგაცია ჩამოვიდა სტამბოლიდან. პირველი შეხვედრა მოხდა იმავე გემზე. ურთი-ერთ შეხვედრისა და პროტოკოლის შესრულების შემდეგ, ჩხენკელი შეეკითხა თურქეთის დელეგაციის თავმჯდომარეს, რაუფ ბეის, რომ: ჩვენმა მთავრობამ მიიღო ტელეგრამა ვეხიბ ფაშისაგან, ბრესტ-ლიტოვსკით დათმობილი ადგილების დაცლის შესახებ. გთხოვთ გვიპასუხოთ, ვეხიბ ფაშის მოთხოვნა ხომ არ ნიშნავს სურვილს ჩვენი მოლაპარაკების შეწყვეტისა. რაუფ-ბეიმ უპასუხა, რომ ის ამ ამბავს არ იცნობს, ამიტომ სანამ პასუხს მოგცემდეთ, ამაზედ უნდა მოვიფიქროთ, ოღონდ ეს კითხვა მოითხოვა წერილობით ფრანგულ ენაზე.

თურქეთის დელეგაციის თავმჯდპმარე მხოლოდ ის

შეეკითხა თუ რა მმართველობის სისტემა გაქვთ და თქვენი დელეგაცია ვის ემორჩილება, მთავრობას თუ სეიმსო. ჩხენკელმა უპასუხა: ორივესო.(დოკ.55).

მაშინ რაუფ ბეიმ სთხოვა ქალაქში გადმოსულიყვნენ. ჩხენკელი გაჭირვეულდა. პასუხი ახლავე მოგვეცითო, რადგან თუ მოლაპარაკება შეუძლებელი აღმოჩნდა, უკანვე წავალთო. ბოლოს თურქებმა ის დაიყოლიეს და ქალაქში გადმოვიდნენ.

14 მარტს შედგა პირველი კრება. დასაწყისშივე თურქეთის დელეგაციამ ამიერ-კავკასიის დელეგაციას დაუყენა შემდეგი საკითხი:

"ოტომანის საიმპერიო მთავრობის დელეგაციას აქვს პატივი განაცხადოს, რომ მისი მთავრობის გულწრფელი განზრახვაა დაამყაროს კეთილმეზობლური ურთიერთობა იმ რესპუბლიკასთან, რომელიც ჩამოყალიბების პროცესშია ამიერ-კავკასიაში. ოტომანის დელეგაცია სთხოვს ამიერ-კავკასიის დელეგაციას განაცხადოს ნამდვილი არსი, ფორმა და ადმინისტრაციული ორგანიზაცია აღნიშნული რესპუბლიკისა და ეკითხება: შესრულდა თუ არა უკანასკნელი პირობები, რასაც მოითხოვს საერთაშორისო უფლება, სახელმწიფოს შესაქმნელად" (დოკ.56).

თურქებმა ძალიან კარგად იცოდნენ რომ ეს პირობაამიერ_კავკასიას შესრულებული არ ჰქონდა.ამიტომ ამაზე დადებით პასუხს ვერ მიიღებდა.

ამიერ-კავკასიის დელეგაციამ უპასუხა რომ ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ, ამიერ-კავკასიის ტერიტორიაზე შეიქმნა დამოუკიდებელი მთავრობა: "ამიტომ ამიერ-კავკასია დე ფაქტო (ფაქტიურად) უკვე თავისთავად წარმოადგენს სახელმწიფოს, თუმცა მას ჯერ დეკლარაცია არ გაუკეთებია და არ უცნობებია სახელმწიფოთათვის თავისი დამოუკიდებლობა" (დოკ. 57).

ამიერ-კავკასიის დელეგაცია გრძნობს ამ პასუხის სისუსტეს და ცდილობს მის გამაგრებას ზოგი აქტების დასახელებით, რომელსაც ჰქონდა საერთაშორისო უფლებრივი ხასიათი. მაგ: ოსმალეთის წინადადება ზავზე, მისი პროტესტი ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის შესახებ და ბოლოს "დღევანდელი საზავო კონფერენცია ტრაპიზონში აგრეთვე არის აქტი საერთაშორისო უფლებრივი ცხოვრებისა".

თურქებმა ეს დეკლარაცია არ ჩასთვალეს დამაკმაყოფილებლად. მათ უარჰყვეს ამიერ-კავკასიის პროტესტის მნიშვნელობა ბრესტ-ლიტოვსკის ზავზე, რადგან "ამიერ-კავკასიის მთავრობა ჯერ ჩამოყალიბებული არ იყო ბრესტ-ლიტოვსკის მოლაპარაკების დროს და აქამდე არც არაფერი გააკეთა მისი ცნობისათვის". თქვენი პასუხებითა და ბრესტ-ლიტოვსკში

დაუსწრებლობით დაადასტურეთ, რომ თქვენ არ იყავით დამოუკიდებელი ქვეყანა, რომ თქვენ სთვლიდით თავს ნაწილად რუსეთის რესპუბლიკისა და სხ.

კიდევ ერთხელ, თუმცა თურქების მითითებანი სიმართლეს შეიცავდა, მაინც ამიერ-კავკასიის შეცდომების გამოყენება "კეთილმეზობლურ დამოკიდებულებას" არ ამართლებდა. ამიტომ მთელი ეს კამათი და ურთიერთ მიკიცება უფლებათა შესახებ უშედეგოდ გათავდა.

ამიერ-კავკასიის დელეგაციის მიერ წარდგენილ ოთხ მუხლზედაც თურქებმა პროტესტი განაცხადეს, განსაკუთრებით მის მეოთხე მუხლზე (აღ. ანატოლიის თვითგამორკვევა), ეს ხომ ოსმალეთის შინაურ საქმეებში ჩარევას ნიშნავსო! მაშინ თურქეთის დელეგაციამ განაცხადა, რომ ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკის ცნობა მოხდება მაშინ, როდესაც ის უკან წაიღებს ბათუმის, ყარსისა და არდაგანის პრეტენზიას.

ამით შეწყდა მოლაპარაკება, სანამ ორივე მხარე თავიანთი მთავრობებიდან ახალ ინსტრუქციებს მიიღებდა. ამასობაში ანატოლიაში სამხედრო მოქმედება ვითარდებოდა ყარს-არდაგანის წინააღმდეგ.

22 მარტს ა.კ. დელეგაციის ერთი ნაწილი მიდის თბილისში და საქმის ვითარებას სეიმს მოახსენებს. 23 მარტს შესდგა სეიმის სხდომა. სადაც მოსმენილ იქმნა დელეგაციის მოხსენებები. სეიმმა დელეგაციის თავმჯდომარე აკაკი ჩხენკელი აღჭურვა განსაკუთრებული უფლებებით.

მდგომარეობა რთული იყო. სეიმს უნდა გადაეწყვიტა, თუ რის დათმობა შეეძლო მას. მაგრამ ახლო მომავალში გამოირკვევა რომ სეიმში თავის მტვრევას ფუჭად უნდა ჩაევლო, რადგან თურქებს უნდოდათ ყველაფრის მიღება. დელეგაციამ სწორად შეაფასა მდგომარეობა და ეს სწორად გადასცა სეიმს

ვინც ამ კონფერენციის აქტებს გადაათვალიერებს, დარწმუნდება, რომ თურქები ა.კავკასიის უცქეროდნენ როგორც ობოლ ბავშს, რომლის ბედის თამაში მათ ხელში იყო. მათ ისინი ისე მიიღეს როგორც სტუმრები და არა როგორც დელეგაცია, როგორც ამას დელეგაციის ჟევრი კაჩაზნუნი აღნიშნავდა.

ცხადია, მათ ბრესტ-ლიტოვსკის შემდეგ აღარ აინრესებდათ ზავზე ლაპარაკი. თუ კი ყარსს, არტაანს

და ბათუმს ხელში ჩაიგდებდნენ, უკვე ამით სანახევროდ თავიანთ კონტროლს ავრცელებდნენ ა.კავკასიაზე. იგივე კარაზნუნი თავის სიტყვაში ხაზს უსვამს ერთ საინტერესო გარემოებას. მისი აზრით თურქებს თუმცა სურთ ა.კ. დამოუკიდებლობა, მაგრამ არა სწამთ რომ ა.კ. შესძლებს ანტირუსული ორიენტაციით რუსეთის გამკლავებას, ამიტომ უნდათ ყარსი და ბათუმი მათ ხელში იყოს თავდაცვისათვის. (დოკ.69).სეიმში დიდი კამათი გაიმართა შექმნილ მდგომარეობაზე. სეიმის თავმჯდომარემ,ნ.ჩხეიძემ ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ სჩანს თურქების სურვილია ჩვენი დამოუკიდებლობის გამოცხადება ბრესტ-ლიტოვსკის საზღვრებში და მერე მოლაპარაკების გაგრძელება.

ამის შესახებ აქ მრავალი აზრი იყო მოსმენილი. სომხების წარმომადგენელმა გარჩიკიანმა განაცხადა, რომ ა.კ. დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემთხვევაში ჩვენ იძულებული ვართ ვუჩვენოთ საზღვრები. თუ ჩვენ ვუჩვენებთ ძველ საზღვრებს, მაშინ ეს ნიშნავს თურქეთთან პირდაპირ კონფლიქტში შესვლას. თუ

მივიღებთ ბრესტ-ლიტოვსკის საზღვრებს, მაშინ ფაქტიურად დამოუკიდებლობა აღარ იქნება. ამიტომ დამოუკიდებლობის გამოცხადების საკითხი უნდა გადაწყდეს მოლაპარაკების პროცესში.

მუსულმანებითან კანტემირმა განაცხადა: რადგან ჩვენ თავის დაცვა არ შეგვიძლია, უნდა დავთანხმდეთ ბრესტ-ლიტოვსკის ზავზე, ხოლო დამოუკიდებლობა გამოვაცხადოთ მაშინ, როდესაც ამას გვიჩვენებენ შინაური პირობები.

ქართველებიდან გ. ლასხიშვილი აღნიშნავს, რომ ჩვენ დამოუკიდებლობის საკითხში დავიგვიანეთ. ის წარსული წლის ოქტომბერში უნდა გამოგვეცხადებინა. ახლა უნდა დავაყოვნოთ და ის დავსვათ არა თურქების არამედ გერმანელების წინაშე. მეორე ქართველი, ი. ლორთქიფანიძე (სოც.დემ.) იმ აზრის არის რომ დამოუკიდებლობის გამოცხადება ნაადრევია,

> "ყოველ შემთხვევაში, თუ თურქებისათვის ჩვენი დამოუკიდებლობა აუცილებელია და სასურველი, ჩვენ შეგვიძლია გარანტია მივსცეთ დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა, ჩვენთვის მისაღებ საზავო ხელშეკრულების რატიფიკაციის დროს" (დოკ.68)

აზერბაიჯანის წარმომადგენელმა მეხტიევმა კი

პირდაპირ განაცხადა, რომ თუ დამოუკიდებლობა არ იქნება გამოცხადებული ჩვენ მხარს აღარ დავიჭერთ მოლაპარაკებაში.

კამათი იმით გათავდა მხოლოდ, რომ დელეგაციის თავმჯდომარეს მიეცა საგანგებო უფლებები, საჭიროების დროს ემოქმედა სეიმის დამოუკიდებლად. ქართულად ასეთ შემთხვევაზე თქმულა: ჭადი და თავში ქვა იხალეთ.

ქართველი სოციალისტების პოზიცია გაკვირვებული იყო. მდგომარეობას მივყავდით იქით რომ ყველაფერი სრული დათმობით უნდა გათავებულიყო. რაც საქმე გაჭიანურდებოდა, მეტს წავაგებდით (წავაგეთ კიდეც!). მიუხედავად ამისა 25 მარტის სხდომაზე ნ.რამიშვილი ბოლომდე გაიძახოდა, რომ ჩვენი დელეგაცია მკაცრად უნდა იყოს და არაფერი დაუთმოს. თუმცა სეიმმა მაინც გადაწყვიტა ნაწილობრივი დათმობა. თურქებისათვის უნდა დაეთმოთ: ოლთის ოლქი, არტაანის სამხრეთი ნაწილი, სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი ყარსისა და აღზევნის დასავლეთი ნაწილი. ეს კი მოხდა 5-6 აპრილის სხდომაზე...

თურქეთის დელეგაცია ამით არ დაკმაყოფილდა და

6 აპრილს რაუფ ბეი, ოსმანის იმპერიის სახელით, ა.კ. დელეგაციას უდგენს ულტიმატუმს, რომ თურქების მთავრობა რჩება 21 მარტის დეკლარაციის ნიადაგზე და სთხოვს ა.კ. დელეგაციას 48 საათის განმავლობაში გასცეს პასუხი.

და თუ აქამდე ერთობოდნენ კამათში, თურქეთის ასეთმა მოკლე ულტიმატუმმა ჩვენი დელეგაცია სულ დააფორიაქა. რადგან ამგვარი ფორმით მიმართვის ეს პირველი შემთხვევა იყო! 7 აპრილს ჩხენკელმა ამცნო ბათუმის კომენდანტს გენ. მდივანს ეს მდგომარეობა და სთხოვა პისდაპირი გზით გადასცეს ის მთავრობის თავმჯდომარეს. ჩხენკელი აცნობს მთავრობას აღნიშნულ ულტიმატუმს და დასძენს რომ დელეგაციაში ერთსულოვნება არ არსებობსო. ამავე დროს თურქების ჯარი მიიწევს აღნიშნული ადგილების დასაკავებლად. ეს გამოირკვა რაუფ ბეის საუბრის დროს და ჩემის აზრით, ამცნობს ჩხენკელი, რაშიც ვემყარები დელეგაციის თათბირს, უნდა მოხდეს შემდეგი: 1; პირველ რიგში სეიმმა უნდა გამოარკვიოს, შესძლებს თუ არა იარაღით დაიცვას

ყარსი არტაანი და ბათუმი. 2. თუ არა, ჩვენ იძულებული ვართ შემდეგი მაქსიმუმი დავუთმოთ:მთელი ყარსის ოლქი ქ. ყარსით, ჩრდილო ნაწილი არტაანის ოლქისა და ართვინის მხარე, ართვინის ჩათვლით. მე დარწმუნებული ვარ თურქები არც ბათუმს დაგვითმობენ, მაგრამ ვივაჭროთ, რადგან ბათუმზე ისისნიც ვაჭრობენ.ველი პასუხს ხვალისთვის, 8 აპრილისთვის, თუ ამ დროს პასუხი არ მექნა, ჩავთვლი რომ ეს წინადადება მიღებულია სეიმის მიერ.ხელს აწერს: ჩხენკელი.

მეორე დღეს ჩხენკელი მთავრობისაგან იღებს ორ ტელეგრამას (დოკ.74,75). პირველის მიხედვით ჩხენკელმა უნდა სთხოვოს თურქებს ჯარების შეჩერება. მეორე ტელეგრამით გეგეჭკორი ამცნობს რომ დელეგაციის წინადადება მიღებულია.

მაგრამ, იმავე 8 აპრილს, პირველი პასუხის მიღებამდე ჩხენკელი ახალი ტელეგრამით მიმართავს მთავრობას და უხსნის აუცილებლობას ბრესტ-ლიტოვსკით გათვალისწინებული ადგილების დათმობისა. იგი ამცნობს რომ ჩვენი მდგომარეობა ფრონტზე კიდევ გაუარესდა. არტაანი აღებულია და ყარსის ბედიც მალე გადაწყდება, ხოლო ბათუმთან 8 კილომეტრის

მანძილზე იმყოფებიან თურქები. ჩვენი ტაქტიკა, რომ არ ავჩქარებულიყავით, არ გამართლდა. ამიტომ ახლავე უნდა გადასწყვიტოთ, იმ შემთხვევაში თუ თურქები არ დაკმაყოფილდებიან ჩვენი მაქსიმუმი დათმობით, უნდა დავუთპოთ მთლად. ხოლო შექმნილი მდგომარეობის გამო ა.კ. უნდა გამოაცხადოს დამოუკიდებლობა, რასაც ის არ აკეთებს, მიუხედავად ჩემი დაჟინებისა;(დოკ.76).

ჩხენკელმა სწორედ ამის შემდეგ მიიღო ტელეგრამა მაქსიმუმი დათმობის შესახებ და როდესაც ის თურქებს გააცნო, უკანასკნელნი არ დაკმაყოფილდნენ და შეტევები გააძლიერეს. ასეთ ყოფაში, როდესაც ჩხენკელი 48 საათიანი ულტიმატუმით ხელში საათის ისრებს უცქეროდა და სეიმს ემუდარებოდა უველაფერი დაეთმოთ, სეიმში კვლავ გრძელი სიტყვები და მუქარები გაისმოდა და არავის უნდოდა აუცილებლობის წინაშე ქედის მოხრა...

აი ზოგი რამ სეიმის სტენოგრაფიული ანგარიშებიდან. როდესაც თურქები არ დაკმაყოფილდნენ სეიმის დათმობებით, სეიმში პირველი გაისმა ქართველი დემოსთენის, ირ.წერეთლის ხმა. მან განაცხადა:

"ჩვენ დავუთმეთ ყველა გარდა ბათუმისა, მაგ-

რამ ოსმალეთს ზავი არ სურს. მისი მიზანია მოახრჩოს კავკასიის დემოკრატია. ჩვენ ამოვწურეთ ყველა საშუალებები, მაგრამ ჩვენ ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის პირობებზე წასვლა არ შეგვიძლია. ხალხი მას არ მიიღებს, რადგან მისი პირობები დემოკრატიას მოუვლენენ ცარცვა-გლეჯას. სჯობს ომში სიკვდილი ვიდრე მიღება მომაკვდინებელი ლახვრისა. დღეს დადგა საათი, როდესაც ყველაზე ენერგიულად უნდა დავიცვათ ჩვენი ქვეყანა, როდესაც ყველა შინაგანი უთანხმოებანი უნდა აღმოფხვრილ იქმნან მტერთან პირისპირ ყოფნის დროს, როდესაც სურთ მთელი კავკასიის დაქცევა"!

ასეთი იყო აზრი სოციალისტებისა სეიმში. მას შეუერთდნენ სომხებიც. ახლა მოვისმინოთ აზერბეიჯანის წარმომადგენლის რუსტამბეკოვის სიტყვა:

"ამ საკითხში მუსულმანური დემოკრატიის მდგომარეობა განსაკუთრებულია. ჯერ ერთი აქამდე მას სამხედრო ბეგარის მოხდაში მონაწილეობა არ მიუღია და მეორედ ის თურქებთან სარწმუნოებრივად არის დაკავშირებული, რომელიც მას ნებას არ მისცემს მიიღოს მონაწილეობა ოსმალეთის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედების დროს" და ბოლოს მაინც ასეთი ასეთი ბუნდოვანი განცხადებით გაათავა: "თუმცა მუსავატების ფრაქციის მდგომარეობა ამ საკითხში გაძნელებულია, მაგრამ ფრაქცია პირობას იძლევა, ყოველი ღონისძიებით მხარი დაუჭიროს კავკასიის დემოკრატიის საქმეს" (სეიმის ანგარიშები, დოკ.82).

ამნაირად, ცხადი იყო რომ ომის წარმოება შეუძლებელი იყო, თუმცა ფორმალურად სეიმმა ის მიიღო. შეუძლებელი იყო რადგან სამიდან ერთი წევრი ახდილად განზე დგებოდა და მითვე ა.კ. მთლიანობას რეალური საფუძველი აღარ ჰქონდა.

ასე თუ ისე სეიმმა დაადგინა ოსმალეთს არ დაუთმოს ყველაფერი და 13 აპრ. მოსახლეობას მიმართა მოწოდებით ომისაკენ. ხოლო 14-ს ტრაპიზონიდან დელეგაციას უკან იწვევს და ა.კ. აცხადებს ომის მდგომარეობაში.

აქ კი მოხდა კურიოზი: სეიმში რომ ომის გამოცხადებას სწყვეტდნენ და კიდეც გადასწყვიტეს, ამ დროს ტრაპიზონში ყველაფერი გათავებული იყო, თვით ომიც, ომის დაუწყებლად! როდესაც თურქებმა ულტიმატუმზე პასუხი დროზე ვერ მიიღეს და ვერც ჩხენკელმა თავის მეორე ტელეგრამაზე, მაშინ მან გადასწყვიტა ემოქმედა დამოუკიდებლად, რაკი მას საამისო უფლებები მიცემული ჰქონდა. ამნაირად, 13 აპრილს რომ სეიმში, ომს უცხადებდნენ, 10 აპრილს ჩხენკელს უკვე დათმობილი ჰქონდა ის რაზედაც ომი ხდებოდა!

10 აპრილს ა.კ. დელეგაციამ თურქეთის დელეგაციას გადასცა შემდეგი განცხადება: "ამიერ-კავკასიის საზავო დელეგაციას, პასუხად ოტომანის დელეგაციის თავმჯდომარის წერილზე 6 აპრ. 1918 წ... აქვს პატივი განაცხადოს, რომ ის იღებს ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულებას და მზად არის განაგრძოს შემდეგი

მოლაპარაკება ამაზე დამყარებით"(დოკ.77).

ა.კ. სომხური სექციის სახელით, ხატისოვი და კაჩაზნუნიც ტელეგრამით ამცნობენ გეგეჭკორსა და კარნიკიანს რომ "შექმნილ პირობებში ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების მიღებას ვთვლით ყველაზე ნაკლებ ბოროტებად"(დოკ.78).

ხოლო ჩხენკელი დიდ იმედს გამოსთქვამს, რომ ამის შემდეგ მოლაპარაკება დადებითად გათავდება. 13 აპრილს ოსმანის დელეგაციის თავმჯდომარემ კი ა.კ. დელეგაციის თავმჯდომარეს განუცხადა, რომ ოსმანის მთავრობა იღებს მხედველობაში თქვენი მთავრობის მიერ ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების ცნობას, ხოლო შემდეგი მოლაპარაკების გაგრძელებისათვის, იმისთვის რომ ჩვენი მოკავშირენიც იყვნენ მოზიდულნი ამ მოლაპარაკებაში, "უწინარეს ყოვლისა აუცილებელია, რომ ამიერ-კავკასიამ გამოაცხადოს თავისი დამოუკიდებლობა"(დოკ.81).

კონფერენცია ამით შეწყდა. 14 აპრილს თურქები იკავებენ ბათუმს. და სწორედ ამ დროს მოუსწრო სეიმის ტელეგრამამ ა.კ. დელეგაციის უკან გაწვევის შესახებ. სწორედ რომ დროზე მოუსწრო, რადგან

თურქებმა ისინი წინა დღით დაითხოვეს! რასაკვირველია, თბილისში კიდევ არ იცოდნენ რა ხდებოდა ტრაპიზონში, თორემ გაწვევა აღარ დასჭირდებოდათ§!..

5. ამიერ- კავკასიის დამოუკიდებლობა. 13 აპრილს რომ სეიმმა ხალხს ბრძოლისკენ მოუწოდა, ხოლო ჩხენკელმა სამი დღით ადრე დაუთმო თურქებს ყველაფერი და ტრაპიზონის კონფერენციაც შეწყდა, თბილისში ამ დროს კიდევ სხვა კომედია გათამაშდა.

14 აპრილს ამ.კ. სეიმის სოც. დემოკრატიულმა ფრაქციამ მიმართა მოწოდებით რუსეთის დემოკრატიას დახმარებისათვის. ან სად იყო მაშინ რუსეთის დემოკრატია, ან ვისი მისამართითიყო გაგზავნილი ეს მიმართვა, ისტორია ამაზე სდუმს! ისინი მოუწოდებდნენ ძველ ამხანაგებს, რომ დაგვეხმარეთ ერთად დავიცვათ "ჩვენი წითელი დროშა რუსეთის დიდი რევოლუციისა და თავისუფლებისაო" (დოკ.86).

ხოლო ეს წითელი დროშა ამ დროს ბოლშევიკებს ეჭირათ და მათივე თანხმობით დაეთმოთ თურქებს ჩვენი მიწები.

და კიდევ სხვა ანეკდოტური ამბები ხდებოდა მაშინ. ამაზედ თქმულა ქართული ანდაზა: "თათარ კაცს თავსა სჭრიდნენ და ბოლი მშვიდობით ქუხნებოდაო".

ირ. წერეთლის რუსი "დემოკრატ ამხანაგების" რა მოვახსენოთ დღ ყოფა შექმნილმა მდგომარეობამ "წითელი დროშის" მწერავებზედაც იმოქმედა და ჯერ რომ მათ ბრესტ-ლიტოვსკით ბათუმი თურქებს დაუთმეს, ახლა, 13 აპრილს, როდესაც თურქები ბათუმს უახლოვდებოდნენ, საბჭოთა ხელისუფლებამ ამაზე პროტესტი განაცხადა. პროტესტს ხელს აწერენ საგარეო საქმეთა კომისარი ჩიჩერინი და მოადგილე კარახანი: (დოკ.92). გვიან კი მოირკვა ამ იცნაურობის აზრიც. ბათუმი რუსებს თავიანთთვის უხდოდათ, როდესაც საქართველოს გაანთავისუფლებდნენ "იმპერიალისტების ბატონობისაგან"! მაგრამ ამაზე შემდეგ...

15 აპრილს სტამბოლის სამხედრო უწყებამ ამცნო ქვეყანას ბათუმის აღება თურქების მიერ (დოკ.95).

17 აპრილს კავკასიის არმიის შტაბი იტყობინება რომ გენ. გედევანიშვილი თავისი შტაბით და პორველი ქართული დივიზიის უფროსი გენ.ართმელაძე აგრეთვე შტაბით ტყვედ ჩაუვარდათ თურქებს. თურქები სამხედრო მდგომარეობას აგრძელებენ და 22 აპრილს ვეხიბ ფაშა უპასუხებს ჩხენკელს, რომ სამხედრო

მოქმედება გამოწვეული ა.გ. დელეგაციის გაწვევით და მას ვერ შეაჩერებს, სანამ თქვენ არ შესცვლით თქვენს მდგომარეობასო. ეს მდგომარეობა კი ის იყო რომ ა.გ.დამოუკიდებლობას არ აცხადებდა და ამავე დროს სეიმმა გადასწყვიტა ომი. ამნაირად თურქები ხიშტებით მოისწრაფოდნენ რომ ა.გ. დამოუკიდებლობა გამოეცხადებინა! ეს ამბავი ყველას პარადოქსად მოეჩვენება, მაგრამ ფაქტები ამას ღაღადებენ!

ასეთი იყო მდგომარეობა ა.გ. დამოუკიდებლობის გამოცხადების წინ და ამ პირობებში შეიკრიბა 22 აპრილს სეიმის კრება.1)

---

1) შენიშვნა: ომის დროს რუსეთისა და მოკავშირეების გადაწყვეტილება იყო, ასეთი: რომლის ძალით რუსეთს ეძლეოდა უფლება მოეხდინა ტრაპიზონის მიდამოების ანექსია, ასევე აზრუმის ვანის და ბითლისის. საზღვრად იღებდა ტრაპიზონის ცოტა იქით.
ამიტომ ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის დასაწყისში თურქები კმაყოფილდებოდნენ 1914 წლის საზღვრებით. სჩანს, ა.გ. დელეგაცია რომ გამოცხადებულიყო აღნიშნულ კონფერენციაზე, თვით თურქებიც არ მოითხოვდნენ ზემოხსენებულ ადგილებს.

(Prof.Dr Gotart.Yachke. "Histoires des frontieres Turco-Russes au Caucase.."Extrait de la revue Egiptienne du droit intern. 19540)

სეიმის კრებაზე უმთავრეს საკითხად დასმული იყო ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადება.

თათბირზე პირველ მომხსენებლად გამოვიდა დ. ონიაშვილი (სოც.დემ.). მან თავშივე განაცხადა დამოუკიდებლობის გამოცხადების აუცილებლობა და ისევ ძველი შაბლონით დაასაბუთა:

"უნდა ითქვას რომ ა.კ. დამოუკიდებლობის გამოცხადება ნაკარნახებია არა მომენტის პირობებით, არა სხვა და სხვა პოლიტიკურ ჯგუფთა სუბიექტურ შეხედულებათა პირობებით, ეს არ არის ჩვენი რწმენის ან არ რწმენის საგანი, ეს არის საქმე პოლიტიკური აუცილებლობისა". ამ გულუბრყვილო და ქართულად გადაუთარგმნელი სიტყვების ავტორმა ისიც კი სთქვა, რომ დამოუკიდებლობის გამოცხადება დიდი ტრაგედიაო:

"ამიერ-კავკასიის ხალხთა წინაშე სდგას ასეთი ტრაგედია: ან გამოცხადება თავისა რუსეთის ნაწილად... და გაზიარება რუსეთის ანარქიისა... ან გამოცხადება თავისი დამოუკიდებლობისა და საკუთარი ძალებით დაცვა ფიზიკური არსებობის მთელი მხარისა" (დოკ.99, აქვე ყველა ქვემოდ მოყვანილი სიტყვები).

შემდეგი სიტყვა წარმოსთქვა აზერბეიჯანის წარმომადგენელმა რასულ ზადემ და მანაც დაახლოებით იგივე აზრები გაიმეორა სხვა ფორმით: "ეს დამოუკიდებლობა იქცა აუცილებლადო" და ისიც დასძინა რომ ჩვენ ის უნდა გამოვაცხადოთ არა შიშის გამო, არამედ სინიდისით!

დამოუკიდებლობის გამოცხადების ჭმო რ.არსენიძემ (სოც.დემ.) დაუმატა: "ეს ნაბიჯი არ ნიშნავს განხეთქვას, სულით, კულტურით ჩვენ მასთან ვართ (რუსეთის დემოკრატიასთან) და მასთანვე უნდა ვაწარმოვოთ ბრძოლა დემოკრატიის ბრწყინვალე იდეალებისათვის. და თუ ახლა იძულებული ვართ გამოვაცხადოთ ამიერ-კავკასიის მოუკიდებლობა და ჩვენი მოქმედების სფერო განვსაზღვროთ ამ ფარგლებში, ჩვენ მაინც, ახლაც გვასულდგმულებს ის დიდი იდეები, რომელიც გვაერთიანებდა ამ იდეალებისათვის ბრძოლაში, როდესაც ჩვენ ვიმყოფებოდით რუსეთის მთლიანი დემოკრატიის რიგებში. და რომ რუსეთის დემოკრატია არ იყოს ასე დაცემული და დაქსაქსული არა ჩვენი ძალით და ჩვენი ნებით, შესაძლებელია ასეთი მძიმე საპასუხისმგებლო მომენტში ასეთი ოპერაცია ჩვენ არ გაგვეკეთებინა" (დოკ.99).

აზერბეიჯანელი მსავატების და ქართველი სოციალისტების აზრს შეუერთდნენ სომხის დაშნაკებიც, რომელთა წარმომადგენელმა კაჩაზნუნიმ განაცხადა:

"დაშნაკელების პარტიამ შეიგნო რა სრულიად გარკვეულად ის დიდი პასუხისმგებლობა, რომელსაც ის იღებს თავის თავზე ამ ისტორიულ მომენტში, უერთდება ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადებას".

ყველა ესენი კი იყვნენ მბრძანებელნი ა.კ. სეიმისაც და მთელი ქვეყნისაც. ცხადია, სეიმში მყოფი მემარჯვენე ელემენტები სამივე ქვეყნისა ხომ უფრო დიდებითად შეხვდებოდნენ ამ აქტს!

არა ნაკლებ საყურადღებო იყო ოპოზიცია ესერების სახით. თუმცა ამ პარტიის ძალა და გავლენა

იყო სუსტი. მაინც მათ სიტყვებში გამოთქმულია მთელი რიგი შეცდომებისა და სიმართლისაც, ამიტომ მათი წარმომადგენლის თუმანოვის სიტყვაც მოვისმინოთ:

"მაქვს პატივი ვილაპარაკო აქ ესერების ფრაქციის იმ ნაწილის სახელით, რომელიც სასტიკად წინააღმდეგია ამ მომენტში ა.კ. დამოუკიდებლობის გამოცხადების. დეე უცნაურად ნუ მოგეჩვენებათ ასეთი განცხადება, სოც. რევ. პარტიის წარმომადგენლის პირიდან, იმ პარტიის, რომლის დროშაზე მუდამ ეწერა წმინდა სიტყვები ხალხთა თვითგამორკვევის შესახებ, თავისუფლებაზე, სრული დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე საკუთარი სახელმწიფოს ფარგლებში. ამას ვაკეთებ არა პრინციპიალური მოსაზრებით, არამედ მიზანშეწონილობის მოსაზრებით".

ის არ იზიარებს იმ აზრს, თითქოს ეს აქტი ყოფილიყო ხალხის სურვილების შედეგი და უსაყვედურებს, რომ თუ ეს ასეა, მაშინ მთელ წელიწადზე მეტი რატომ არ გამოაცხადეთ დამოუკიდებლობა! მაშასადამე დამოუკიდებლობას ღებულობთ თურქეთის იმპერიალისტების მუქარით და არც ხალხს ეკითხებით რამეს. რატომ არ მოახდენთ რეფერენდუმს?

"დარწმუნებული ხართ, რომ ამ საკითხის თავისუფალი ხმის მიცემით გადაჭრის დროს ხალხი არ იტყვის: არ მინდა ეს დამოუკიდებლობა თურქეთის სულთანის ჯოხის ქვეშ... ყველასათვის ცხადია, შევაბრუნებ რასულ ზადეს სიტყვას, რომ ა.კ. დამოუკიდებლობაზე ლაპარაკია არა სინიდის მიხედვით, არამედ შიშისა".

მოკლედ, მისი აზრით ასეთ პირობებში დამოუკიდებლობის გამოცხადება ნიშნავს ოსმალეთის ყმად გასდომასო. შთაბეჭდილება რჩება: სოციალისტები წინააღმდეგი იყვნენ პრინციპიალურად და ამას აკეთებდნენ აუცილებლობით, ხოლო ესერები მომხრე იყვნენ პრინციპიალურად და წინააღმდეგი არსებულ პირობებში.

რასაკვირველია, თუმანოვი მართალი იყო პარტიების მოქმედებათა შეფასებაში, და არა მართალი ხალხის სულისკვეთების გაგებაში.

თუ გაბატონებული წრეები აქამდე ჩქმალავდნენ ერების სურვილებსა და მისწრაფებებათ, არა იმიტომ რომ ეს არ ესმოდათ, არამედ იმიტომ რომ ისინი მოქმედობდნენ იდეოლოგიური თვალთახედვით, რომელსაც არაფერი ჰქონდა საერთო ეროვნულ ინტერესებთან და დამოუკიდებლობამდე რწმენით არ მისულან. ეს ნათლად გამოიხატა დ.ონიაშვილისა და რ.არსენიძის სიტყვებში.

რევოლუციამდე ისტორია ნათლად ღაღადებს, თუ რა იყო ხალხის მისწრაფება. მაგრამ მაშინ ხალხი და დემოკრატია მხოლოდ პირზე ეკერათ და მათ არავის არაფერს ჰკიხავდა: და როდესაც დრო დადგა,

ისიც რომ ვნახეთ ხალხმა რა პასუხი გასცა: სოციალისტებს სატრაბახოთ აქვთ: როდესაც მათ პარტიაში დაუსვამთ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება, ერთი პირიც არ აღმოჩენილა წინააღმდეგი.აი ხალხის ნამდვილი მისწრაფება რა ყოფილა! აქედან ვხედავთ რომ აქ ჯგუფის ამბავი არ იყო და ერი მანანასავით მოელოდა თავისუფლებას და დამოუკიდებლობას. მისმა მეთაურებმა ქვეყანა იმდენ ხანს სტანჯეს, სანამ თურქები მართლაც ხიშტებით არ მოადგებოდნენ, გინდა არ გინდა დამოუკიდებლობა გამოაცხადეთო!... საბოლოოდ ამ სხდომაზე სეიმი ადგენს გამოცხადებულ იქმნას ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებელი დემოკრატიული ფედერატიული რესპუბლიკა.

მეორე დღესვე, 23 აპრილს შედგა ახალი მთავრობა შემდეგი შემადგენლობით:

1.აკაკი ჩხენკელი - თავმჯდომარე და საგარეო საქმეთა მინისტრი.
2.ნ.რამიშვილი - შინაგან საქმეთა.
3. ალ.ხატისიანი - ფინანსთა მინისტრი.
4. ფ.ქოის ხანი - იუსტიციის.
5. გ.გიორგაძე - სამხედრო.
6. ნ.ხომერიკი - მიწადმოქმედების.
7. ხ.უსუბეკოვი - სახ.განათლების.

8. პ.ი. კაჯაზნუნი - სახელმწიფო მზრუნველო.
9. ხ.ბეკ ასლანოვი - გზათა
10. მ.ჰ. გადჟინსკი - ვაჭრობა-მრეწველობისა
11; ა.ი. სააკიანი - მომარაგებისა
12. ა.ბ. ერზინკიანი - შრომისა
13. ი.ბ. გაიდაროვი - სახელმწიფო კონტროლისა.

იმაქე 23 აპრილს ნ.რამიშვილმა დაუგზავნა ცირკულარი ყველა ადმინისტრაციულ დაწესებულებებს. აუწყა დამოუკიდებლობის გამოცხადება და მოუწოდა რომ ეს ემცნოს მთელ მოსახლეობას და დღეიდან იხელმძღვანელონ ამ დებულებით...

6. ბათუმის კონფერენცია. დამოუკიდებლობს გამოცხადებს დღესვე იყო დადგენილი რომ განახლებულიყო თურქებთან მოლაპარაკებ და ამავე დროს მიღებული, იყო ზომები დავდაცვისა·(დოკ.).

იმავე დღეს აკაკი ჩხენკელმა ტელეგრამით აცნობა ვეხიბ ფაშას, რომ ის იღებს ბრესტ-ლიტოვსკის ზავს (ეს მეორედ!) და მზად არის მოლაპარაკება განაგრძოს. ამავე დროს გენ·გაბაშვილსა და გენ.ნაზარბეკოვს ეგზავნებათ ბრძანება შეაჩერონ სამხედრო მოქმედება (დოკ.102-103).მეორე დღეს, 24 აპრილს ვეხიბ ფაშა ტელეგრამით უპასუხებს

ჩხენკელს, რომ ის აჩერებს სამხედრო მოქმედებათ. ოსმალეთის ჯარი შეჩერდება 1878 წლის ომამდე არსებულ საზღვრებზე და ამის შემდეგ მზად არის მოლაპარაკება განაგრძოს. მოლაპარაკების ადგილად დაინიშნა ბათუმი, რომელიც უკვე თურქების ხელში იყო.

28 აპრილს ვეხიბ ფაშამ ტელეგრამით ამცნო ამიერ-კავკასიის მთავრობას:

1. რომ ოსმანის მთავრობამ იცნო ა.კ. დამოუკიდებლობა და ის ამცნო თავის მოკავშირეებს.

2. ამ დღეებში სტამბოლიდან გამოვა თურქეთის დელეგაცია. იუსტიციის მინისტრი ხალილბეი და მე პირადად მივიღებთ მონაწილეობას მოლაპარაკებაში.

3. თანახმად თქვენი სურვილისა, ბათუმს ვღებთ პუნქტად მოლაპარაკებისა და სხ.

მიუხედავად ამ ცნობისა, თურქეთის არმიის ცალკე ნაწილები მაინც განაგრძობენ აგრესიულ მოქმედებას ყარსის აქეთა რაიონებში და ახალციხე-ახალქალაქის მაზრებში და როდესაც ამაზე ვეხიბ ფაშას მიმართეს, მან ეს უარყო.. ასეთ პირობებში შეიკრიბა ბათუმის კონფერენცია.

კონფერენცია დაიწყო 11 მაისს. პირველსავე სხდომაზე, ა.კ. დელეგაციის თავმჯდომარემ, აკაკი ჩხენკელმა, თანახმად ტრაპიზონში თურქეთის მო-

ხოვნილებისა, განაცხადა რომ მოლაპარაკების საფუძვლად უნდა დაედოს ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულებაო. ოსმალეთის დელეგაციის თავმჯდომარემ ამაზედ უარყოფითი პასუხი გასცა. მაშინ ჩხენკელმა სცადა თავისი დებულების დასაბუთება, რომ ტრაპიზონში თქვენ მოგვეცით 48 საათის ვადა ბრესტ-ლიტოვსკის მისაღებად, მაშინ ამას სთვლიდით აუცილებელ პირობად, ჩვენ ის მივღეთ დროზედ და მაშასადამე თანახმად ამ პირობისა, შემდეგი მოლაპარაკებაც ამ ნიადაგზე უნდა განახლდეს.

ხალილ ბეი უპასუხებს: ეგ ყველაფერი მართალია, მაგრამ ისიც მართალია რომ ამ ამბების შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა. ჩვენს შორის მოხდა ომი. სისხლი დაიღვარა. ამან ყველაფერი შესცვალა, ამიტომ ბრესტ-ლიტოვსკის ჩვენ ვერ მივღებთ შემდეგი მოლაპარაკების საფუძვლად და სხ.

მაგრამ სანამ კონფერენციის მსვლელობას განვაგრძობდე, საჭიროა ზოგიერთი განმარტება თურქების პოზიციების შესახებ. მაშინაც და ახლაც რჩეშთაბეჭდილება რომ თურქები უფრო ახალი პოზიცი-

ის მოპოვების შემდეგ ახალ და ახალ მოთხოვნილებას უყენებს ა.კ. მთავრობას. პირველი იყო ბრესტ-ლიტოვსკის ცნობა და ეს მიიღეს. შემდეგ პირობად დამოუკიდებლობის გამოცხადება დაუსვეს და ესეც განხორციელდა. ჩხენკელი ამ ფორმალობას ემყარებოდა და ის თავის ლოგიკაში იყო.

ამის შემდეგ კი იწყება ხალილ ბეის ლოგიკა, რომელსაც ჩხენკელმა დუმილი არჩია და ის ერთ სიტყვაში, "გაუგებრობაში" გამოხატა. მართალია, ეს გაუგებრობა ეხებოდა ა.კ.მთავრობის და სეიმის შეცდომებს, მაგრამ თურქებს თუ მართლა სურდათ ჩვენთან მეგობრული ურთიერთობა, ამით არ უნდა ეხელმძღვანელათ. ეს გაუგებრობა არ შეიძლება თურქებს არ სცოდნოდათ, მაგრამ ისინი მარტო თავიანთი ინტერესებით ხელმძღვანელობდნენ. ისინი ამ დროს ომში იყვნენ და ყველაფერს აკეთებდნენ თავიანთი პოზიციების გასამაგრებლად. ამ მიზნით აინტერესებდათ ა.კ. დამოუკიდებლობაც. მათ ეშინოდათ ბაქოში ინგლისელები არ შეჭრილიყვნენ.

ჩხენკელის "გაუგებრობა" კი იყო შემდეგი:

როდესაც მან 48 საათიანი ულტიმატუმის შედეგად იცნო ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი პრინციპში, მაშინ ის არ იცნო ა.კ. მთავრობამ და სეიმმა; თუმცა ეს მოხდა დროზე ერთმანეთისადმი ცნობის მიუწვდომლობის გამო. მაგრამ ეს ყველაფერი მაინც იყო ფაქტი და ამას ემყარებოდა თურქეთის დელეგაცია.

პირველი სხდომა იმით გათავდა რომ საქმეში ჩაერია გერმანიის წარმომადგენელი გენ.ფონ ლოსოვი, რომელმაც განაცხადა, რომ ის მხედველობაში იღებს ა.კ. და თურქეთის დელეგაციათა შორის სხვაობას, თვითონ შეისწავლის თურქეთის პროექტს ხელშეკრულებისა და გერმანიის ინტერესების დაცვის მიზნით მონაწილეობას მიიღებს საკითხის განხილვაში.

შემდეგ კრებაზე კი გამოირკვა შეთანხმების შეუძლებლობა, რადგან თურქებმა, გარდა ბრესტ-ლიტოვსკისა, საქართველოსაგან მოითხოვეს ახალციხის და ახალქალაქის მაზრები და სომხეთისაგან ალექსანდროპოლი (გუმრი). ამავე დროს სამხედრო ოპერაციები გრძელდებოდა, მიუხედავად ა.კ. მთავრობის პროტესტისა.

ა.კ. დელეგაცია გრძნობდა რომ მას წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლო, ამავე დროს იმასაც გრძნობდა რომ აღნიშნული ტერიტორიების დაკარგვით დამოუკიდებლობას აზრი ეკარგებოდა. ასეთ კრიტიკულ მდგომარეობაში ჩააყენა თურქეთმა ამიერ-კავკასია. რა ექნათ, ამ დროს ინგლის-საფრანგეთი შორს იყვნენ, რომელთაგან შეიძლებოდა შველა. დარჩა მხოლოდ გერმანია, მოკავშირე თურქებისა, რომელსაც შეიძლება თურქები რაიმე კომპრომისზე წაეყვანა.

გერმანიას თავისი ინტერესები ჰქონდა კავკასიაში. ეს შედიოდა მისი აღმოსავლეთში გავლენის მოპოვების გეგმაში. ამიტომ გერმანიის წარმომადგენელი ახლო თვალს ადევნებდა ამ ამბებს და ბოლოს ის დარწმუნდა რომ აქ არავითარ შეთანხმებას ადგილი არ ექნება, სანამ ა.კ. დელეგაცია სრულ დათმობაზე არ წავიდოდა, ხოლო ასეთი დათმობა არც გერმანიის ინტერესებში შედიოდა. ამიტომ მან 19 მაისს ა.კ. დელეგაციას შესთავაზა თავისი შუამდგომლობა მათ შორის.

როდესაც ჩხენკელმა მიიღო ეს წინადადება, ა.კ.

დელეგაციას გაეცნო. გაიმართა ვრცელი კამათი. ქართველები და სომხები ენთუზიაზმით შეხვდნენ ლოსოვის წინადადებას, ხოლო აზერბეიჯანელები კი მოითხოვდნენ ამაზე ჯერ თურქებთან მოელაპარაკათ. მაგრამ ბოლოს ისინიც დასთანხმდნენ ლოსოვისათვის დადებითი პასუხი გაეცათ. ჩხენკელმა მაშინადვე აცნობა ფონ ლოსოვს რომ ისინი კმაყოფილებით ღებენ მის წინადადებას...

მივჰყვეთ ქრონოლოგიურად... ახლად შობილი ა.გ. სულს ღაფავს... აქ რომ მოლაპარაკება გრძელდება, ფრონტზე თურქები განაგრძობენ წინ სვლას. 20 მაისს გენ.ნაზარბეკოვი იტყობინება ტელეგრამით, რომ თურქები ალექსანდროპოლის დაკავების მომიზეზებით წინ მოიწევენ და ისინი ფიქრობენ თბილისისაკენ დაშვებას (დოკ.150). ჩხენკელი კიდევ ერთხელ ნოტით მიმართავს თურქეთის დელეგაციას და სთხოვს დაიცვან ზავის პირობები.

ქართველებისათვის ცხადი შეიქმნა რომ თურქები მათ უქმნიდნენ მძიმე მდგომარეობას. ამავე დროს ა.გ. დელეგაციაში ერთსულოვნება არ სუფევდა.

აზერბეიჯანელები თან და თან ახდილად მიიწევდნენ თურქებისაკენ. ერთობა უკვე დარღვეული იყო და მტრისადმი წინააღმდეგობის ყველა ძალა ამოწურული. საჭირო იყო თავის შველა როგორც კი შეიძლებოდა. ერთი ასეთი გამოსავალიღა იყო დარჩენილი: გერმანია. ქართველებმა ენერგიული მუშაობა დაიწყეს ამ მიმართულებით.

22 მაისს, როგორც ამას გადმოგვცემს ზ.ავალიშვილი თავის მემუარებში, მოხდა ქართველთა ერთ პატარა წრეში გადამწყვეტი სხდომა. ავალიშვილს უკვე მზად ჰქონია პროექტი საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა. რადგან ა.კ. ფედერაცია ეცემოდა, ამ წრეში გადაწყდა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. ამ სხდომას ესწრებოდნენ: ზ.ავალიშვილი, ა.ჩხენკელი, ნ.ნიკოლაძე, ნ.ჟორდანია და პ.სურგულაძე. ჟორდანიამ აიღო ავალიშვილის პროექტი და გაქანდა თბილისისაკენ ნიადაგის მოსამზადებლად.

23 მაისს ამზადებენ დროებით შეთანხმებას გერმანიასთან. 24 მაისს გენ.ლოსოვი ატყობინებს

ა.კ. დელეგაციას რომ მისი შუამავლობა არ მიიღო თურქეთის მთავრობამ. ამიტომ 25 მაისს ის მიემგზავრება გერმანიაში, მთავრობისაგან ახალი დირექტივების მისაღებად.

25 მაისსვე, როდესაც მდგომარეობა დაჭიმული იყო და ყველა მოელოდა მეხის გავარდნას, ჩხენკელი მიმართავს თბილისში გენ. კვინიტაძეს შემდეგი ტელეგრამით: "გადაეცით საქართველოს ნაციონალურ საბჭოს შემდეგი: დამოუკიდებლობის გამოცხადების შეგვიანება გამოიწვევს გამოუსწორებელ შედეგებს. გერმანიის შუამავლობის ცდამ უშედეგოდ ჩაიარა. რჩება ერთი: დაუპირისპიროთ თურქების შემოსევას გერმანიისგან ზურგ გამაგრებული დამოუკიდებელი საქართველო. მისი წარმომადგენელი საქართველოს მთავრობის წინაშე იქნება გრაფი შულენბურგი, რომელიც უნდა იცნათ დამოუკიდებლობის გამოცხადებისთანავე... უკვე მომზადებულია ხელმოსაწერად გერმანიასთან დროებითი შეთანხმება. ველი სასწრაფო ცნობას ამაზე".

როდესაც ეს ოფიციალური ტელეგრამა მიიღეს, თბილისში, იქ ყველაფერი მზადდებოდა...

7. ა.კ. რესპუბლიკის დაცემა. 26 მაისს, დილით კიდევ არაფერი ისმის. გარდა ზღვის ნაპირას სეირნობისა და უბედობისა დელეგაციათა შორის. ორივე მხრიდან საიდუმლო მზადებაა. აზერბაიჯანელებმა დილითვე იციან თურქების ზრახვები და სხ...

ყველა აქამდე მოთხრობილი ამბებიდან მკითხველისათვის ნათელი ხდება, რომ თურქეთმა თავისი აგრესიობა ბოლომდე მიიყვანა და მისი იმპერიის ძლიერების მიწურულშიც არ დასთმო მისი ძველი პოლიტიკა. მას უნდოდა კავკასია ყოფილიყო დამოუკიდებელი, ხოლო მის სათამაშო ტიკინად ქცეული...

მათ ა.კ. შიგნით შექმნეს არეულობა და განხეთქილება. ქართველ მუსულმანურ მოსახლეობაში ეწეოდნენ პროპაგანდას რომ ისინი მოეწყვიტათ საქართველოსათვის. ამ მიზნით მათ აამხედრეს ახალციხე-ახალქალაქის მუსულმანობა. არბევდნენ და სცარცვავდნენ ქრისტიან მოსახლეობას. ამ ბრძოლას მეთაურობდ ცნობილი სერვერ ბეგ ათაბაგი, შთამომავალი სამცხის მთავრების, ჯაყელებისა, ახლა გათურქებული.1)

---

1) 1929 წელს ყარსში შევხვდი სერვერ ბეგს. დასაწყისში ჩემს ვინაობას ვმალავდი. შემდეგ ეს შეიტყო და ჩვენს შორის კარგი ურთიერთობა დამყარდა. ყველაფერში გვეხმარებოდა კიდეც. ის იცნობდა მამა ჩემს. ერთხელ ჩვენს ოჯახში უსადილია. ეს მე მახსოვს. 5-6 იყვნენ ჩვენთან სტუმრად, ყველა ჩოხებში. მე ვუსაყვედურე მის მოქმედებაზე, მით უმეტეს რომ ის თურქეთში დაჩაგრული იყო. მან ყველაფერი მენშევიკებს გადააბრალა. მათ ვებრძოდით. [illegible], გულის სიღრმეში გრძნობდა დანაშაულს და ქართველ ემიგრანტებს გულით ეხმარებოდა.

თუმცა მესხეთის გამაჰმადიანებული არისტოკრატიის დიდი ნაწილი მას მხარს არ უჭერდა.

1918 წლ. 26 აპრილს მესხეთის მოსახლეობის ერთ ჯგუფს (40 კაცის ხელმოწერით) გამოატანიეს დადგენილება, რითაც ოსმალეთის მთავრობას სთხოვენ თავიანთი ავტონომიით დარჩენილიყვნენ ოსმალეთის ფარგლებში. (დოკ. 160). მიუხედავად თურქების ენერგიული მოქმედებისა, ამ დადგენილებაზე მესხეთის არც ერთი გავლენიანი პირი ხელს არ აწერდა. ესენი იყვნენ უმთავრესად უცნობი პირები. ამ დადგენილებაში სხვათა შორის სწერია: "რომ ახალციხის და ახალქალაქის მცხოვრებთა დიდი უმრავლესობა თურქული შთამომავლობის არიან, და მათ თურქეთთან სულიერი კავშირი არასოდეს გაუწყვეტიათ". სინამდვილეში კი აქ ერთი მოქალაქეც არ ყოფილა თურქული წარმოშობისა; თვით ხელმომწერნიც იყვნენ გადაგვარებული ქართველები. ამ დროს იყო რომ თურქებმა დაიკავეს ეს მხარე. ახალქალაქიდან მთელი სომხობა აიყარა და საქართველოს მოედვა...

26 მაისს 1918 წელს დილით მოწვეული იყო

ამიერ-კავკასიის სეიმის სხდომა, სადაც დასმული იყო ა.კ. რესპუბლიკის არსებობის საკითხი და აქ საბოლოოდ გამოირკვა ა.კ. ხალხთა თანამშრომლობის შეუძლებლობა.

აზერბეიჯანელები ყოველ მხრივ მხარს უჭერდნენ თურქებს. ისიც მართალია რომ ოსმალეთთან საზღვრების საკითხი მათ არ აწუხებდათ და დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი სიმწიფე ვერ გამოიჩინეს. მაგრამ ოსმალეთი თავის პოლიტიკას სარწმუნოებასა და ეთნიურ ფაქტორზე არ ამყარებდა, მას მხოლოდ იყენებდა. ასე იყენებდა აზერბეიჯანელებსაც და მომავალში, როდესაც ეს დასჭირდებათ, მათ ადვილად გადაულოცავენ რუსებს (ამაზედ ქვემოდ). აზერბეიჯანელები მაშინ ამას ვერ მიხვდნენ. ამ მიზეზების წყალობით, მიუხედავად გარეგნობისა, ჩვენი ერთობა რაღაც ნაძალადევი იყო.

რაც შეეხება ქართველ-სომეხთა ურთიერთობას, ზოგი წვრილმანი ჰყოფდა, მაგრამ უფრო მეტი აერთებდა და მტრის საფრთხესაც ერთნაირად განიცდიდნენ. საერთო მოვლენებს ერთნაირად აფასებდნენ და მათ შორის ერთგვარი სოლიდარობაც სუფევდა.

მაგ: ქართველებმა მხარი დაუჭირეს სომხებს ოსმალეთის სომხების ავტონომიის საკითხში. სომხებმაც ქართველებს მხარი დაუჭირეს ბათუმის საკითხში, იმ შემთხვევაშიც თუ მათ ყარსი დაეკარგებოდათ!

ა.კ. რესპუბლიკის დაცემისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შესახებაც ნ.ჟორდანიას ფუნდვია სომხებისათვის. ის თავის მოგონებებში წერს:(გვ.129) "მოვიწვიე სომხები ცალკედ გავაცანი მდგომარეობა. აჰარონიანმა თბილი სიტყვებით მომმართა - რაკი ქართველებს ეს გადაარჩენს, რა დაგვრჩენია რომ არ დავადასტუროთ და მოგილოცოთ, ჩვენ უბედურებაში არ გვინდა სხვებიც ჩავითრიოთ" და სხ.

სესიის ამ უკანასკნელ სხდომაზე, მთავრობის მოხსენების მოსმენის შემდეგ, პირველი სიტყვით გამოვიდა ირ.წერეთელი. მან დაახასიათა ა.კ. ერთობის ფიქტიურობა. ახდილად აღიარა რომ ა.კ. ხალხთა შორის არა მარტო არ სუფევს ერთობა, პირიქით ერთი ნაწილი მტერს თანაუგრძნობს და ასეთ პირობებში ისღა დაგვრჩენია რომ ყველამ თავის თავს უშველოს , ისე როგორც შეუძლია...და კიდევ მოთქმა რუსეთის დემოკრატიაზე..."ჩვენ ყოველთვის ვინრძოდით რუსეთში შემავალი ხალხების ერთობისათვის.

ჩვენ გვესმოდა რომ იმ საერთაშორისო ქაოსში, იმ სისხლიან ომში, რომელშიც ჩაყენებულია არსებობა რუსეთის ხალხების, მისი დემოკრატიის მთლიანობა შექმნიდა მათი ინტერესების საუკეთესო პირობებს, და სოც.დემოკ. ფრაქციის მოლოდინიც მიმართული იყო

აქეთ, რომ შეექმნა ეს ერთობა, საერთო ბრძოლაში დამოუკიდებლობისა და დემოკრატიული მომავლისათვის ამ ხალხებისა. ამ ღონისძიებათ არ მოგვცეს სასურველი შედეგები. რუსეთის მთავრობა დანგრეული იქმნა შიგნით ანარქიით და გარედან იმპერიალისტური ძალებით" (დოკ.161) ამიტომ იძულებული ვართ ცალკე დამოუკიდებლობა გამოვაცხადოთ.

გაიმართა კამათი. მათ შორის ქართველი ნაციონალისტებიდან, გიორგი გვაზავა ბრალს სდებდა სოც.დემოკრატებს საშინაო დანაშაულში, რომ ისინი მუდამ იწევდნენ ცენტრალიზმისაკენ. წერეთელმა ყველა მოკამათეებს უპასუხა. საბოლოოდ სეიმმა გამოიტანა გადაწყვეტილება:

"რადგან ომისა დაზავის საკითხებში აღმოჩნდა შეუთანხმებლობა ა.კ. დამოუკიდებელი რესპუბლიკის შემქმნელ ხალხთა შორის, და ამიტომ შეუძლებელი შეიქმნა გამოსვლა ერთი ავტორიტეტული ხელისუფლებით ამიერ-კავკასიისათვის, სეიმი ხაზს უსვამს ამიერ-კავკასიის დაშლას და თავიდან იხსნის თავის რწმუნებულებას" (დოკ. 162). სეიმი

დაშლილად იყო გამოცხადებული და იმავე დღეს ეს აქტი ემცნო მსოფლიო სახელმწიფოებს (დოკ.163).

8. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება.

26 მაისს 1918 წელს ნაშუადღევის სამ საათზე დაეცა ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკა, ხოლო 4 საათზე და 50 წუთზე გამოცხადდა საქართველოს დამოუკიდებლობა. ქართველები უკვე მომზადებული იყვნენ ამ დღისათვის. დამოუკიდებლობის საკითხში უკვე მომხდარი იყო სრული ერთობა ყველა პოლიტიკურ პარტიათა შორის.

ა.კ. დაცემის მერე საათშივე შეიკრიბა საქართველოს ეროვნული საბჭო (რომელიც არსებობდა რევოლუციის მერე დიდანვე). ეს იყო მაშინ ერთად ერთი ეროვნული ავტორიტეტი. შექმნილი, ასე თუ ისე ქართული ძალებით.

საბჭოს სხდომას დაესწრო 42 წევრი და 36 კანდიდატი. აქ იყვნენ მოწვეულნი სხვა ეროვნებათა წარმომადგენლები, მათ შორის გრაფი შულენბურგი გერმანელი ოფიცრებით. მას ესწრებოდა თბილისის მიტროპოლიტი და ქართული მხედრობა. სასახლის ირგვლივ კი გავსებული ხალხი გულის ფანცქალით მოელოდა აქტს, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე იყო მათი ნატვრის საგანი.

სხდომას თავმჯდომარეობდა ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარე ნ. ჟორდანია. პრეზიდიუმში ისხდნენ: გიორგი ლასხიშვილი, გრ. ვეშაპელი და [illegible] საკვარელიძე. მდივნობას ასრულებდა [illegible] ზურაბიშვილი

თავმჯდომარე ხსნის სხდომას და დამსწრეთ მიმართავს შემდეგი სიტყვებით:

"მოქალაქენო! დღეს თქვენ აქ იყავით მოწმენი იშვიათი ისტორიული და ამავე დროს დრამატიული აქტისა. ამ დარბაზში გარდაიცვალა ერთი სახელმწიფო, და აი, ახლა ამავე დარბაზში საფუძველი ეყრება მეორე სახელმწიფოს.

ამ ორ სახელმწიფოს შორის, რომელთაგან ერთი მოკვდა და მეორე იბადება, არ შეიძლება არსებულიყო წინააღმდეგობანი. და თუ პირველი ოდესმე ალსდგე მკვდრეთით, ჩვენ უნდა დარწმუნებული ვიყოთ, მათ შორის მუდამ იქნება ინტერესთა შეთანხმება" (დოკ.164).

ნ. ჟორდანიას სიტყვის შემდეგ, რომელიც იყო დამოუკიდებლობის გამოცხადება, მან საზოგადოებას გააცნო დამოუკიდებლობის აქტი, რომელიც წინასწარ იყო დამზადებული. (შენიშვნა: როგორც ზემოდ ვნახეთ, ზ. ავალიშვილის სიტყვით მას უკვე ბათუმში შეუდგენია აქტი და ამით ხელში წასულა ნ. ჟორდანია თბილისში. ჟორდანია კი სწერს რომ დამოუკიდებლობის აქტის შესახებ დაუარსებიათ

კომისია. ამაზე ის სწერს თავის მოგონებებში:

"მე ვთხოვე კომისიის წევრს გიორგი გვაზავას შეედგინა პროექტი, როგორც იურისტს და მოეტანა ჩემთვის. მან შეადგინა, წავიკითხე, გავოცდი: სწორ ნაციონალურ დებულებათა გვერდით იყო ჩამოყენებული სოციალური რეფორმის დებულებები: რვა საათის სამუშაო დღე, მამულების კონფისკაცია და სხ. მე ასეთი მუხლები ჩავთვალე უადგილოდ. საჭირო იყო ერთი ყველა ქართველისათვის მისაღები ნაციონალური პლატფორმა, საიდანაც უნდა გამოირიცხოს ყველა გამთიშავი ელემენტები. ამ აზრის თანახმად შევასწორე პროექტი"... (იხ. მისი მოგონებები, გვ. 128).

აქტი ყველას მიერ ერთხმად იყო მიღებული და მერე ხელმოწერილი. ეს აქტი მაშინადვე ემცნო მთელ კაცობრიობას. ხოლო მთელი ქართველი ერი სიხარულსა და აღტაცებაში იყო. ერთი საუკუნის რუსეთის ბატონობის შემდეგ საქართველო განთავისუფლდა...

მაშინ როდესაც საუკუნით განაწამები ერი უცხოეთის უღლიდან თავისუფლდებოდა და რომ მთელი საუკუნე ამ თავისუფლებისათვის იბრძოდა, და რომ ამ თავისუფლებას ყველა სიხარულის ცრემლებით ხვდებოდა, დამოუკიდებლობის აქტის ავტორებმა კიდევ ერთხელ მოიხადეს ბოდიში, რომ ისინი იძულებული არიან ეს საქმე შეასრულონ და სხ. აქ მოვიტან დამოუკიდებლობის აქტს უკომენტაროთ:

"მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში საქართველო არსებობდა როგორც თავისუფალი და დამოუკიდებელი სახელმწიფო. მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს, ყოველმხრივ მტრისაგან შევიწროებული საქართველო თავისი ნებით შეუერთდა რუსეთს იმ პირობით, რომ რუსეთი ვალდებული იყო საქართველო გარეშე მტრისაგან დაეცვა.

რუსეთის დიდი რევოლუციის მსვლელობაში რუსეთში ისეთი შინაგანი წყობილება შექმნა, რომ მთელი სამხედრო ფრონტი სრულიად დაიშალა და რუსეთის ჯარმაც დასტოვა ამიერ-კავკასია.

დარჩენ რა თავისი ძალების ამარა, საქართველომ და მასთან ერთად ამიერ-კავკასიამ თვით იდვეს თავს საკუთარი საქმეების გაძღოლა და პატრონობა და შესაფერისი ორგანოებიც შექმნეს. მაგრამ გარეშე ძალთა ზეგავლენით ამიერ-კავკასიის ერთა შემაერთებელი კავშირი დაირღვა და მით ამიერ-კავკასიის მთლიანობაც დაიშალა.

ქართველი ერის დღევანდელი მდგომარეობა აუცილებლად მოითხოვს, რომ საქართველომ საკუთარი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია შექმნას, მისი საშუალებით გარეშე მტრის მიერ დაპყრობისაგან თავი გადაირჩინოს და დამოუკიდებელი განვითარების მტკიცე საფუძველი ააგოს.

ამისდა თანახმად საქართველოს ეროვნული საბჭო, 1917 წ. ნოემბრის 22-ს არჩეული საქართველოს ეროვნული ყრილობის მიერ, დღეს აცხადებს:

1. ამიერიდან საქართველოს ხალხი სუვერენულ უფლებათა მატარებელია და საქართველო სრულუფლებოვანი დამოუკიდებელი სახელმწიფო.
2. დამოუკიდებელი საქართველოს პოლიტიკური ფორმა - დემოკრატიული რესპუბლიკაა.
3. საერთაშორისო ომიანობაში საქართველო მუდმივ ნეიტრალური სახელმწიფოა.
4. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკას სურს საერთაშორისო ურთიერთობის ყველა წევრთან კეთილმეზობლური განწყობილება დაამყაროს, განსაკუთრებით კი მოსაზღვრე სახელმწი-

სახელმწიფოებთან და ერებთან.

5. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა თავის საზღვრებში თანასწორად უზრუნველჰყოფს ყველა მოქალაქის სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს განურჩევლად ეროვნებისა, სარწმუნოებისა, სოციალური მდგომარეობისა და სქესისა.

6. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა განვითარების თავისუფალ ასპარეზს გაუხსნის მის ტერიტორიაზე მოსახლე ყველა ერს.

7. დამფუძნებელი კრების შეკრებამდე, მთელი საქართველოს მართვა-გამგეობის საქმეს უძღვება ეროვნული საბჭო, რომელიც შევსებული იქნება ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლებით, და დროებითი მთავრობა პასუხისმგებელია საბჭოს წინაშე".

ამ აქტის მიღების შემდეგ თავმჯდომარემ წარმოადგინა სია მომავალი მთავრობისა, რომელიც მისი განცხადებით შედგენილი ყოფილა ყველა ფრაქციებთან შეთანხმებით. ეს სიაც ერთ ხმად იყო მიღებული. და ასე შეიქმნა დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი დროებითი მთავრობა.

მთავრობაში შედიოდნენ:

1. ნ. რამიშვილი - მთ. თავმჯდომარე და შინაგან საქმეთა მინისტრი.
2. აკ. ჩხენკელი - გარეშე საქმეთა მინისტრი.
3. გრ. გიორგაძე - სამხედრო.
4. გ. ჟურული - ფინანსთა და ვაჭრ.-მრეწველობისა.
5. გ. ლასხიშვილი - სახალხო განათლებისა.
6. ნ. ხომერიკი - მიწად-მოქმედების.
7. შ. მესხიშვილი - იუსტიციის.
8. ივ. ლორთქიფანიძე - გზათა-მიმოსვლის.

იმავე დღეს მთავრობის თავმჯდომარემ დამოუკიდებლობის გამოცხადება ამცნო ყველა ქვეყნებს, ამაში შედიოდა ოსმალეთიც. (იხ.დოკ.ნ.166)...

9. თურქეთთან მოლაპარაკების განახლება.

ახლა დავუბრუნდეთ თურქებთან მოლაპარაკებას. როგორც ვნახეთ, საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა 4 საათზე და 50 წუთზე, ხოლო იმავე დღეს საღამოს 9 საათზე თურქეთის დელეგაციამ გადასცა ამიერ-კავკასიას ულტიმატუმი 72 საათის ვადით, რომ ამ დროს განმავლობაში ამიერ-კავკასიამ უნდა დასცალოს მოთხოვნილი ადგილები (ახალციხე-ახალქალაქი და სხ.). აქაც მოხდა უცნაურობა. ულტიმატუმის ვადა გადიოდა 29 მაისს 8 საათზე. ხოლო ნ.რამიშვილმა ოსმალეთის დელეგაციას საქართველოს დამოუკიდებლობა აცნობა ოფიციალურად მხოლოდ 31 მაისს და ამავე დროს ეკითხება, რომ ჩვენმა მთავრობამ მიიღო თქვენი ულტიმატუმი 27 მაისს 9 საათზე, მიმართული ამიერ-კავკასიის მთავრობისადმი. ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკა აღარ არსებობს და ვრცელდება თუ არა ის საქართველოს რესპუბლიკაზედ.

ხალილ ბეიმ იმ დღესვე უპასუხა: რომ ა.კ. დაშლა ცალკე რესპუბლიკებად არაფერს სცვლის იმ პირობებთან, რომელთა შედეგი იყო ჩვენი ნოტა. ამიტომ ბუნებრივად ის ეხება საქართველოს რესპუბლიკასაც. (დოკ.169). და პასუხისთვის აძლევს კიდევ 12 საათს, რადგან ულტიმატუმის ვადა უკვე გასული იყო

ნ.რამიშვილმა იმავე დღეს აცნობა თურქეთის დელეგაციას რომ ის იღებს ულტიმატუმს.

ამის შემდეგ კი, როდესაც ოსმალეთმა ყოველმხრივ განაიარაღა საქართველო, ისღა დარჩენოდათ რომ ეს წერილობითი აქტით დაედასტურებინათ. და თუ აქამდე ჩვენები იყვნენ დაინტერესებულნი ყველაფერი მალე გათავებულიყო, ახლა ამაში თურქები იყვნენ დაინტერესებული, მით უმეტეს რომ ამ მიმართულებით გერმანია მუშაობდა საქართველოს სასარგებლოდ.

მოლაპარაკება განახლდა. თურქებმა ხელშეკრულების მზა ტექსტი დაუდეს წინ საქართველოს დელეგაციას. აქ ქართულ დელეგაციას ნ.რამიშვილი ხელმძღვანელობდა და მას მეტი აღარ დარჩენოდა რომ ოსმალეთის კარნახი მიეღოდა ხელი მოეწერა. ის

იმედი რჩებოდა რომ ეს მომავალში გამოსწორდებოდა.

4 ივნისს 1918 წელს ორივე მხარემ ხელი მოაწერა "საზავო და მეგობრობის ხელშეკრულებას ოსმანის საიმპერიო მთავრობისა და საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის შორის" (ტექსტი იხ. დოკ.172). ორივე მხარე ხელს აწერს როგორც ძირითად ისე დამატებით კონვენციას.

ძირითადი ხელშეკრულება განიხილავს საზღვრების და საერთო ხასიათის საკითხებს. ის შეიცავს აგრეთვე სამ დამატებას: 1. ვაჭრობის შესახებ, 2. საბაჟო შეღავათებზე და 3. საქართველოს მუსლიმანებზე.

მეორე დამატებითი ხელშეკრულება ეხება სამხედრო განიარაღებას საქართველოსთვის და ოსმალეთის ჯარების და სამხედრო მარაგის გადაზიდვის საკითხს. იგივე შეიცავს ერთ დამატებას, რომელიც შეეხება სამხედრო ტყვეების გაცვლას.

ამნაირად, თურქეთმა ამ ხელშეკრულებით თავისი ინტერესები უკარნახა საქართველოს და მის ტერიტორიაზე ყოველივე უფლება აჰყარა. მაგ: ძირითადი ხელშეკრულების მე-5-ე მუხლით საქართველო ივალ-

ებს განაიარაღოს მის ნავთსადგურებში დარჩენილი რუსების სამხედრო ფლოტი. დამატებითი ხელშეკრულების პირველი მუხლით საქართველომ დაუყოვნებლივ უნდა მოახდინოს თავისი ჯარების დემობილიზაცია. მეორე მუხლით ომის პერიოდში საქართველო მოვალეა თავის ტერიტორიაზე არ დაუშვას ოსმალეთის მოწინააღმდეგე სახელმწიფოთა ოფიცრები და სხ. მოქალაქენი. მესამე მუხლით: "საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობა თანახმაა ოსმალთა არმიამ აწარმოოს გადაზიდვა სამხედრო მარაგისა (ჯარი, ტყვია წამალი, სანოვაგე და სხ.), რესპუბლიკის მთავარი სტრატეგიული რკინის გზებით" და სხ.

მოკლედ, ეს მუხლი ისეთ შთაბეჭდილებას სტოვებს, თითქოს მთელი საქართველოს რკინის გზები თურქეთის სამხედრო საქმეს უნდა ემსახურონ.

თუმცა ოსმალეთმა ამ აქტით საქართველო მთლად დააჩოქა, ის მაინც გრძნობდა რომ ბათუმისა და ახალციხე-ახალქალაქის შენარჩუნება ადვილი საქმე არ იყო. მათ ისიც ხომ იცოდნენ რომ მათი მოკავშირე გერმანია საქართველოსთან კარგად იყო

განწყობილი. არც რუსეთი იყო კმაყოფილი და მიუხედავად ბრესტ-ლიტოვსკზე ხელმოწერისა, ხომ ვნახეთ რომ მათაც პროტესტი განაცხადეს ოსმალეთის მიერ ბათუმის დაკავებაზე. ამიტომ ხელშეკრულების გვერდით ისინი კიდევ სხვა ზომებს მიმართავდნენ რომ ეს მხარეები შეენარჩუნებინათ.

ერთი მათი ასეთი აქტი იყო ბათუმის პლებისციტი იმავე წელს. მათ უნდოდათ გამოერკვიათ, ბათუმის ოლქის მცხოვრებნი თურქებს დაუჭერდნენ მხარს თუ საქართველოს. ამ პლებისციტის დროს ქართველების მომხრე ყველა აჭარლები დაატუსაღეს და სხვებზედაც ძალა იხმარეს თურქებისათვის მიეცათ ხმა. პირველ აგვისტოს საქართველოს მთავრობამ თურქეთის მთავრობას გაუგზავნა დასაბუთებული პროტესტი მათ ასეთ საქციელზე. თურქებმა 12 აგვისტოს ეს ბრალდებები უარჰყვეს. მართალია, თანახმად ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლისა, არტაანის, ბათუმის და ყარსის ოლქები უნდა მომხდარიყო პლებისციტი, მაგრამ მეზობელ სახელმწიფოებთან შეთანხმებით. თურქებმა კი სხვების ანგარიშის

გაუწევლად ყველაფერი თვითონ და უწესოდ ჩაატარეს. ამიტომ საქართველოს მთავრობამ აღნიშნული ნოტა გერმანიასაც აცნობა. გერმანიის მთავრობამ კი წინადადება მისცა თავის ელჩს სტამბოლში, თურქეთის მთავრობისათვის განეცხადებინა რომ საქართველოს პროტესტი საფუძველს მოკლებული არ იყო.

საქართველოს ერთი გზაღა ჰქონდა, გერმანელებისათვის ხელი მაგრად ჩაეკიდა. ჯერ კიდევ 7 ივნისს ლოსოვი ატყობინებდა საქ.მთავრობას, რომ თურქებს წიააღმდეგობა არ გაუწიოთ, ხოლო ყველა პოსტებზე თქვენი ხალხი დააყენეთ და განუცხადეთ რომ ეს დატოვებულია გერმანიის სარდლობის მიერ. და რომ მალე გერმანიაში რევოლუცია არ მომხდარიყო, შეიძლება საქართველოს ბედი სხვანაირად წასულიყო..

ახლა კი საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, საჭირო იყო სახელმწიფოების მიერ მისი ცნობის მოპოვება, რათა საერთაშორისო უფლების წესებით ესარგებლა და ქვეყნის დაცვა უზრუნველეყო.

თავი მეოთხე

საქართველოს

საერთაშორისო მდგომარეობა

1. საქართველო და გერმანია. ძალიან მძიმე და თანაც გაურკვეველი იყო ამ დროს საერთაშორისო მდგომარეობა, საერთოდ და კერძოდ საქართველოსთვის. საქართველო დაიმედებული იყო გერმანიის დახმარებით. რუსეთში რეჟიმის შეცვლამ შეარყია მისი მდგომარეობა. რუსეთი სცილდება ძველ მოკავშირეებს და უახლოვდება გერმანიას. გერმანია მას შეეკრება ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით, რომლის შედეგები საქართველოსთვის ასე მძიმე იყო. მიუხედავად ყველა ამისა, კიდევ ერთად ერთი გერმანია იყო რომ მოისურვა საქართველოს დაცვა თურქეთის ძალმომრეობისაგან და ამ პირობებში მოხდა საქართველოს ურთიერთობის დამყარება გერმანიასთა; სხვა საშველი ხელი არცა სჩანდა.

მეორეს მხრივ, ოსმალეთი ხედავდა რა რუსეთის იმპერიის რღვევას, სცდილობდა გავლენის გავრცელებას მთელ კავკასიაზე, თუნდაც ზოგი ადგილების

ხელში ჩაგდებით. რაც მან შესძლო კიდეც, ხოლო ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით, ხოლო ძალით და ბოლოს ის ხელშეკრულებით გააფორმებინა ა.კ.რესპუბლიკებს.

გერმანიის შემდეგ გარეშე ძალა არა სჩანდა, რომელსაც შეეძლო საქართველოს დაცვა. მართალია, საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და თურქებთანაც ასე თუ ისე შეთანხმდა, მაგრამ საქმე ამით გათავებული არ იყო და როგორც ქვემოდ ვნახავთ, საქართველო მუდამ საფრთხეში დარჩება. ამიტომ მისი მდგომარეობა მოითხოვდა გარეშე ძალების დახმარებას. ახლად მოპოვებული დამოუკიდებლობა უნდა გაფორმებულიყო მისი ფორმალური ცნობით სახელმწიფოების მიერ და სხ. მაგრამ მნიშვნელოვანი იყო არსებითი მხარე. ის ამ დროს გარე შემორტყმული იყო ოსმალეთისა და დენიკინის ჯარებით. მას ახლავე სჭირდებოდა ძლიერი დამცველი. საქართველოს მთავრობის ცდა აქეთ იყო მიმართული, რომ დამოუკიდებლობის ნიადაგზე რომელიმე სახელმწიფოსთან მოეპოვებინა ისეთი კავშირი, რომლის დახმარებით თავის დამოუკიდებლობას უზრუნველ-

ჰქონდა. თურქეთთან კონფლიქტის დროს ასეთი როლი თავისი ინიციატივით იკისრა გერმანიამ და როგორც ვნახეთ ქართველებმა და სომხებმაც ის მიიღეს.

საქართველოს მიმართ ამ საკითხს გერმანიაში ნიადაგი მომზადებული ჰქონდა უფრო ადრე. გერმანიის მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობის ნიადაგი შემზადებული იყო ჯერ კიდევ ომის დროს ევროპაში მომქმედი "საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის" მიერ, რომელზედაც თავის ადგილას გვქონდა საუბარი.

ასე იყო განწყობილი თვით ვილჰელმ მეორე, ჰინდენბურგი და მთელი მხედრობა. ამის შედეგი იყო რომ ფონ ლოსოვი ჩაერია ჩვენს საქმეებში და მასთან დროებითი შეთანხმების შემდეგ ჩვენი დელეგაცია გაემგზავრა ბერლინში.

ქართველ ერში, რომელიც მეთხუთმეტე საუკუნიდან მოწყვეტილი იყო დასავლეთს, ახლა იქით ლტოლვის სურვილმა ვულკანიურად იფეთქა. ამგვარმა მდგომარეობამ ათქმევინა ნ. ჟორდანიას: "აღმოსავლეთის ბარბაროსებს დასავლეთის იმპერიალის-

ტები მირჩევნიაო"!

ამ გზაზე შემდგარ საქართველოს შეხვდა გერმანიის ინტერესები. გერმანიისათვის საქართველო მარტო ნედლი მასალის წყარო არ იყო, არამედ ბაზა და გზა მისი გავლენისა წინა აზიაში. ამიტომ საქართველო-გერმანიის ურთიერთობა იღებს ინტენსიურ ხასიათს, მიუხედავად ზოგიერთი ფორმალური დაბრკოლებებისა.

პირველი შეთანხმება მოხდა საქართველოშივე. მიღებული იყო პრინციპიალურად: გერმანია იცნობს საქართველოს სრულ დამოუკიდებლობას. გაამაგრებს ფინანსიურად, დაეხმარება სახელმწიფოს ორგანიზაციის და სამხედრო წყობის ჩამოყალიბებაში. საქართველო კი გადასცემს თავის ბუნებრივ სიმდიდრეებს დასამუშავებლად და სხ.

ამ მდგომარეობაში ჩავიდა ბერლინში საქართველოს დელეგაცია. იქ კი მდგომარეობა ცოტა გართულებული დახვდა. გერმანიამ ხელი მოაწერა ბრესტლიტოვსკის ზავს და ეს აბრკოლებდა რუსეთის იმერიისაგან ჩამოცილებულ ნაწილებთან ურთიერთობას.

მიუხედავად გერმანიის დიდი სიმპატიებისა, გარეშე საქმეთა მინისტრი საკითხს ფორმალურად შეხვდა.

ამიტომ ფონ ლოსოვი მოლაპარაკებას იწყებს პირდაპირ იმპერატორთან და სამხედრო წრეებთან. ამ დროს ინიშნება საქართველოში დიპლომატიურ წარმომადგენლად გენ.ბარონ ფონ კრესი. და ეს იყო უკვე ერთი ნაბიჯი წინ. ამ დროს საქართველოში უკვე შემოსული იყო ორი ბატალიონი გერმანული ჯარი (1800კ.)

მიუხედავად ასეთი ნაბიჯებისა, საქართველოს ცნობის შესახებ, საგარეო საქმეთა დეპარტამენტის უფროსი კრიგე შემდეგ პასუხს აძლევს საქ-დელეგაციას: "გერმანიის მთავრობამ არ შეიძლება ეს ქმნას რუსეთზე ადრე, რადგან ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის შემდეგ ასეთი მოქმედება რუსეთის მიმართ მტრობად ჩაითვლება. იქ, ბრესტ-ლიტოვსკში, რუსეთი წინადადებას გვაძლევდა ჩვენ ხალხთა თვითგამორკვევის პრინციპი გვეცნო, საერთაშორისო უფლების საერთო პრინციპის მნიშვნელობით. მაშინ ჩვენ ეს წინადადება კატეგორიულად უკუვაგდეთ და ამის შემდეგ როგორ შეგვიძლია საქართველოს თვითგამორკვევის მიმხდარი აქტის ნიადაგზე ვიცნოთ რუსეთის ნაწილის დამოუკიდებლობა, რომელმაც ის გამოაცხადა?!"

(იხ.ზ. ავალიშვილი. "საქართველოს დამოუკიდებლობა საერთაშორისო პოლიტიკაში". პარიზი.1924 წ. აქ და სხვაგანაც ვემყრებით მის ცნობებს. ის იყო ერთი მთავარი მონაწილე ყველა მოლაპარაკებებისა, ჯერ გერმანიაში და მერე მოკავშირეებთან).

ამ ფორმალობის დასაძლევად ერთ ერთი გამოსავალი იყო რუსეთის დაყოლიება, რათა შესაძლებელი

გამხდარიყო გერმანიის მიერ საქართველოს ცნობა. ამას კი მერე მოჰყვებოდა ლოსოვის გეგმის განხორციელება.

ეს მდგომარეობა გაგრძელდა 1918 წ. აგვისტომდე. ამ დროს განმავლობაში ქართული დელეგაცია მუშაობდა ენერგიულად. ის სწერდა ვრცელ მემორანდუმებს და ყველას აცნობდა საქართველოს მდგომარეობას. ამავე დროს მოლაპარაკებას აწარმოებდა სამრეწველო საზოგადოებებთან და სხ.

ამავე ხანებში საქართველოს საკითხი დაისვა რეიხსტაგში, სადაც მან დიდი სიმპატიები მოიპოვა. ამ დროს გერმანიის მცირე ჯარი საქართველოში ოსმალებს აჩერებდა თავდასხმისაგან. ასე ნელ-ნელა მზადდებოდა ნიადაგი. და როდესაც 27 აგვისტოს 1918 წელს რუსეთსა და გერმანიის შორის ბრესტ-ლიტოვსკის დამატებითი ხელშეკრულება იყო ხელმოწერილი, გერმანელებმა მოიპოვეს რუსებისაგან საქართველოს ცნობის პირობა. ხელშეკრულების მე-13-ე მუხლში ნათქვამია: "რუსეთი თანხმობას აცხადებს მასზედ, რომ გერმანია სცნობს საქართველოს დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრივ ორგანიზმად".

ეს მოვლენა უკვე ნიშნავდა რომ თუ არა გერმანიის დამარცხება, საქართველოს შემდეგი თავისუფლება უზრუნველყოფილი იყო.

ამნაირად, გერმანელებთან მთავარი დაბრკოლება გადალახული იყო. ამავე დროს პირველ რიგში დასმული,იყო ქართველების მიერ თურქებთან საზღვრების მოგვარების საკითხი. რადგან 4 ივნისის ხელშეკრულებით ხელთ იგდეს ბრესტ-ლიტოვსკით დათმობილი ადგილების გარდა, ახალციხე და ახალქალაქი და ენვერ ფაშა კიდევ ედავებოდა აბასთუმანსა და აწყვერს (ახალციხის მაზრის ნაწილები), რომელიც იმავე ხელშეკრულებით საქართველოს დარჩა. ამ მდგომარეობის გაგრძელება საქართველოსათვის მომაკვდინებელი იყო. საქმე საშური იყო და ქართული დელეგაცია ამ საკითხ ამიტომ სვამდა პირველად.

გარდა წმინდა ქართული საკითხებისა, გერმანიას კიდევ სხვა საკითხები ჰქონდა მოსაგვარებელი თურქებთან კავკასიაში. მაგ: ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების გერმანია ივალებდა თურქები არ შეეშვა ბაქოში. ყველა ეს საკითხები უნდა გადაწყვე-

ნილიყო კონსტანტინეპოლის კონფერენციაზე, რომელიც შეიკრიბებოდა ახლო მომავალში გერმანიის მოკავშირეთა წარმომადგენლებისაგან. საქართველოს საზღვრების საკითხს აქ უნდა მიეღო საბოლოო სახე და ქართველებს სრული იმედი ჰქონდათ, რომ გერმანელების დახმარებით ისინი შეღავათს მიიღებდნენ.

მაგრამ იყო ომი და ყოველ წუთში მოსალოდნელი მდგომარეობის გართულება. კონფერენცია გადაიდო. მალე ისეთი მდგომარეობა შაიქმნა რომ ის სულაც აღარ შემდგარა...

ქართულმა დელეგაციამ ამასობაში მოახერხა ზოგიერთი სამრეწველო შეთანხმება და პოლიტიკური ხელშეკრულების დადებაც. და როდესაც ყველაფერი გათავებული იყო და საჭირო იყო მხოლოდ ხელის მოწერა, გერმანიაში იფეთქა რევოლუციამ. ყველაფერი რადიკალურად შეიცვალა და შექმნილ პირობებში საქართველოს საკითხისთვის აღარავის ეცალა!

ამნაირად გერმანიასთან არც ერთი კონვენცია ძალაში აღარ შესულა. საერთო ხელშეკრულება ხელმოუწერელი დარჩა და გერმანიამ საქართველოს

ცნობა ველარ მოისმინა...

11 ნოემბერს 1918 წელს გერმანია ხელს აწერს არმისტიცს, რომლის ძალით უქმდება ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულება. ამით კი მართალია, ოსმალეთის უფლებანი, იხსნება მის მიერ დაკავებულ ტერიტორიებზე, მაგრამ ამავე დროს რუსეთის მხრიდაც უქმდება საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობა, გათვალისწინებული ბრესტ.ლიტ.დამ.ხელშეკრულებაში ასე გათავდა გერმანიის ორიენტაცია.

2. პირის შებრუნება მოკავშირეებისაკენ. დავუბრუნდეთ ცოტა ხნით უკანა მოვლენებს; "ივლისის განმავლობაში ძლიერდებოდა შთაბეჭდილება, რომ გერმანია ომს ვერ მოიგებს, და რომ გერმანია-საქართველოს ხელშეკრულებებისათვის საჭირო აღარ იყო ანგარება. საჭირო იყო შეცვლა და ამავე დროს საქართველო გადართვება დიპლომატიური კავშირებისა ცენტრალური ევროპის გარედ" სწერს თავის მოგონებებში ზ. ავალიშვილი.

ეს საქმე თვითონ ავალიშვილმა იკისრა. ის წავიდა შვეციაში და 7 სექტემბერს ის მიღებული იყო პირველად საფრანგ. წარმომადგენლის მიერ, რომელსაც გადასცა ნოტა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შესახებ. 9 სექტემბერს ის

მოწყობილი იყო ინგლისის წარმომადგენლის მიერ. მასაც გადასცა აღნიშნული ნოტა. შემდეგ გაიმართა მეორე საუბარი საქართველოს ურთიერთობის შესახებ თურქეთთან და გერმანიასთან და მერე ყოველივე ეს წერილობით მიართვა ინგლისის წარმომადგენელს; რომელიც დაჰპირდა რომ ლონდონს შეატყობინებს ამ ნაბიჯის შესახებ. ამის შემდეგ, ფორმალობის შესასრულებლად ინახულა გერმანიის კონსულიც და ამნაირად, მოკავშირეებთან ერთგვარი კავშირის დამყარების შემდეგ დაბრუნდა გერმანიაში.

იმავე თვის ბოლოში ბერლინში ჩამოვიდა ტალაათ ფაშა რომლის მიერ ზოგიერთი დაპირებების იმედით საზღვრების საკითხში - ზ. ავალიშვილი მიემგზავრება კონსტანტინოპოლში. მას უნდა შეეტყო კონფერენციის მოწვევის მდგომარეობა, რათა მთელი დელეგაცია იქ წასულიყო. აქ მან შეიტყო რომ კონსტანტინოპოლში უკვე ჩამოსულა საქართველოდან სხვა დელეგაცია და უკანვე გაბრუნებულა. დარჩენილა მხოლოდ ერთი წევრი, გვაზავა.

11 ნოემბერს ავალიშვილი ბრუნდება ხელცარიელი

ბერლინში. სწორედ იმ დღეს, როდესაც ხელი მოაწერეს არმისტისს...

ამ ამბების შემდეგ გადაწყდა მარშრუტის აღება პარიზისაკენ, ხოლო ლონდონის გზით, რადგან ამ დროს ჩვენს მხარეში მთავარ როლს ინგლისი თამაშობდა. უკვე 30 ოქტომბერს 1918 წელს ინგლისმა და ოსმალეთმა ხელი მოაწერეს მუდროსის ზავს. ამ ხელშეკრულებით თუმცა უარყოფილია კავკასიის სახელმწიფოებრივი ფორმაცია, მაგრამ ნაწილობრივ, ფაქტიური მდგომარეობა ძალაში რჩება. მუდროსის არმისტისის ძალით თურქებმა დასტოვეს: ახალციხე, ახალქალაქი, ბათუმი, ყარსი და არდაგანი. ზავის მე-15-ე მუხლი ითვალისწინებს, ოსმალეთის მაგიერ, მოკავშირეთა კონტროლს კავკასიის რკინის გზებზე. ბაქო და ბათუმიც მოკავშირეთა ჯარებმა უნდა დაიკავონ. აქ ჯერ საქართველოს ხსენებაც არ არის. ის ჯერ მოკავშირეთათვის არ არსებობს. ამის შემდეგ გადაწყდა ინგლისის ჯარების შემოსვლა საქართველოში.

ისინი პირველად შედიან ბაქოში. 23 დეკ.

1918 წლის ინგლისის მისიის უფროსი პოლკ. ჟორდანი უგზავნის ნოტას საქართველოს მთავრობას და სთხოვს ბინებსა და დახმარებას მისი ჯარებისათვის თბილისში. 24 დეკ. საქართველოს მთავრობა თანხმობას აცხადებს და თბილისში შემოდის ინგლისელების 1800 კაცი, სწორედ იმდენი, რამდენიც ჰყავდათ გერმანელებს და რომელთაც უკვე ნოემბერში დასტოვეს საქართველო.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მოკავშირეებთან კავშირის დამყარების ცდა უკვე ადრე მოხდა. ამიერიდან კი, როდესაც მოკავშირეთა სახელით ინგლისის ჯარები საქართველოში შემოვიდნენ, იწყება აქტიური დიპლომატიური კავშირები. ხოლო სანამ ამ საქმიანობას განვაგრძობდე, საჭიროდ მიმაჩნია ცოტა რამის გახსენება ჩვენი შინაური კავკასიური მეგობრობიდან, რადგან მომავალში მან ცუდი როლი ითამაშა ჩვენი საკითხის გადაწყვეტაში საერთაშორისო ასპარეზზე.

3. სომეხ-ქართველთა კონფლიქტი. ეს იყო სომეხ-ქართველთა კონფლიქტი. უცნაური, გაუგებარი და

საბედისწეროც, განსაკუთრებით სომხებისათვის. ვისი ბედიც გაცილებით უარესი იყო ვიდრე რომელიმე სხვა კავკასიელი ერისა!

ისე როგორც ქართველებს ადრე უმთავრესად გერმანიის გეზი ჰქონდათ აღებული, სომხები ანტანტის ორიენტაციას დაადგნენ. და ეს სრულიად გასაგები [illegible] იყო, რადგან მათი "დიდი სომხეთის" გეგმის განამ გზით იყო საიმედო მათთვის. ამდენადვე ისინი ნაწილობრივ გადიოდნენ კავკასიის პოლიტიკის საზღვრებიდან. ისიც უნდა გავიმეოროთ, რომ როდესაც გერმანიამ დახმარებისათვის ხელი გამოგვიწოდა, მაშინ ის სომხებმაც სიხარულით მიიღეს!

გარდა იმისა რომ სომხებს ჰქონდათ გეგმა "დიდი' სომხეთის"აღდგენისა, რაც უმთავრესად უნდა მომხდარიყო თურქეთის ტერიტორიის ხარჯზე, აგრეთვე პრეტენზიას აცხადებდნენ საქართველოს ისტორიულ ნაწილებზედაც. იმ იმედით რომ რადგან ქართველები გერმანიას ემყარებოდნენ, გამარჯვებული მოკავშირეები მათ იდეალს განახორციელებდნენ!

საქართველოში მათ ჰქონდათ შემდეგი მდგომარეობა: როგორც ცნობილია, სომხეთის სამეფო მეთერთ-

მეორე საუკუნის ბოლოდან აღარ არსებობდა. ის განაწილებული იყო თურქეთისა და სპარსეთს შორის. ხოლო შემდეგ საქართველოს დიდების ხანაში დიდ ნაწილად შედიოდა საქართველოს სამეფოში და ქართველი მეფეები მათ მხოლოდ მფარველობას უწევდნენ. შემდეგ, დროთა განმავლობაში მუსულმანთაგან დევნილი სომხობა საქართველოში აფარებდა თავს. უფრო გვიან რუსებმაც დიდძალი სომხობა გადმოასახლა ოსმალეთიდან საქართველოში. ეს ხალხი ჩასახლებული იყო რუსების მიერ იმ ადგილებში, საიდანაც აიყარა ქართველი მუსულმანობა და თურქეთში გადასახლდა. ამნაირად, საქართველოს ზოგ კუნჭში თავი მოიყარა სომხის მოსახლეობის უმრავლესობამ. სომხები აღნიშნულ ქართულ მიწებს მოითხოვდნენ.

კონფლიქტიც ამის შედეგი იყო. საქართველოს მთავრობა შეეცადა ომი თავიდან აეცილებინა. მაგრამ რაკი სომხები შეტევაზე გადმოვიდნენ, მაშინ საქართველომ თავისი ჯარები მოაგება და ალბად მთელ სომხეთსაც დაიკავებდნენ რომ ინგლისელები და ფრანგები არ ჩარეულიყვნენ და მათ ზავი არ

ჩამოეგდოთ. ამ აქტს ცუდი შედეგები მოჰყვა.

სომხების განწყობილების დასახასიათებლად ოდნავ უნდა შევჩერდე სომხის დიპლომატის მ. ვარანდიანის თხზულებაზე რომელიც გამოვიდა პარიზში 1919 წელს ("სომეხ-ქართველთა კონფლიქტი და კავკასიის ომი). ეს წიგნი გამოვიდა მაშინ, როდესაც სან რემოში იკრიბებოდა ევროპის სახელმწიფოთა წარმომადგენლობა და სადაც საბოლოოდ უნდა გადაწყვეტილიყო ამიერ-კავკასიის და მაშასადამე სომხეთის საკითხიც. (აქ იძულებული ვარ ქრონოლოგიას გადავუხვიო). ამ წიგნის შინაარსი და სულისკვეთება მიმართული იყო იქით, რომ ქართველობა გაესაღებინა როგორც გერმანიის მოკავშირე. ის ვრცლად ჩერდება ომის დროს ქართველ ნაციონალისტთა მუშაობაზე გერმანელებთან (თითქოს მოკავშირენი ამას არ იცნობდნენ, ან და არ ესმოდათ ამის მნიშვნელობა!), ახლა კი გერმანელებთა შეწყვეტილი იყო კავშირი და საქართველოს საკითხი იდგა ვერსალის უმაღლეს საბჭოში. ამ დროს ასეთი წიგნის გამოცემა ნიშნავდა ერთგვარ იაფ ფასიან დასმენას საქართველოსი

მოკავშირეთა წინაშე. ავტორს ვერ გაეგო რომ ის ამით ვნებდა თვით სომხეთის საქმეს, რადგან საერთაშორისო ასპარეზზე სომხეთის საკითხი უსაქართველოდ ვერ გადაწყდებოდა. მეორე კი ის იყო, რომ რუსეთის წინააღმდეგ მებრძოლი ერი რუსეთის მოწინააღმდეგე ბანაკში იქნებოდა. ეს ყველა კულტურული ხალხისათვის იყო გასაგები და ცხადია ამაში საქართველოს არავინ ანგარიშს არ მოსთხოვდა და არც მოუთხოვიათ!

როდესაც რევოლუციის შემდეგ გამომჟღავნდა თურქეთის აგრესია, მაშინ წინააღმდეგობის ხმა ქართველებისგან გაისმა, სომხებთან ერთად! საქართველო-სომხეთისაგან განზე გადგნენ მათი მეზობელი აზერბეიჯანელები. საქართველო და სომხეთი სუსტნი იყვნენ თურქებისათვის წინააღმდეგობა გაეწიათ და ამ დროს კი გერმანიის მიერ გამოწვეული დახმარება სომხებმაც ისევე მიიღეს როგორც ქართველებმა.

ამ არა სერიოზულ წიგნზე არაფერს ვიტყოდი რომ ასეთი რამ გამონაკლისი ყოფილიყო და თამამად შემიძლის ვსთქვა რომ ეს არ იყო სომეხ-ქართველთა ისტორიული ურთიერთობის დამახასიათებელი.

4. მოკავშირეებთან. ახლა დავუბრუნდეთ ჩვენი დელეგაციის მუშაობას. როგორც გერმანიაში გასაკეთებელი აღარაფერი იყო. დელეგაციის წევრი ავალიშვილი მიემგზავრება ლონდონში, მთელი დელეგაცია კი პარიზში.

ზ. ავალიშვილის გადმოცემით, ამ დროს როგორც მოკავშირეთა შორის, კერძოდ ინგლისშიც ის აზრი ბატონობდა, რომ რაიმენაირად აღედგინათ მოკავშირე რუსეთის მთლიანობა. მაგრამ ის აზრიც არ იყო გამორიცხული რომ დაიცვან განაპირა რესპუბლიკები და მთლიანობა ფედერაციის სახით. ვინაიდგან ეს ყოველივე იყო თეორია და საქართველო უკვე ფაქტიურად იყო დამოუკიდებელი, ამიტომ იძულებულნი იყვნენ მისთვის ანგარიში გაეწიათ. მოკავშირენი ამ აზრს ადგიან: დაიცვან უკრაინა და საქართველო ბოლშევიკების დავდასხმისაგან. ეს აზრი გაატარა თავის მოხსენებაში საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა პიშონმა 29 დეკ.1918 წლის დეპუტატთა პალატაში. ამ განცხადების შემდეგ ინგლისის პრესაც აუწყებს ჭვეყნებს, რომ მისი ჯარების შესვლის მიზანი კავკასიაში არის

მისი დაცვა თურქეთის ძალმომრეობისაგან, მორიგება სომეხ-ქართველთა და კასპიის მხარეს ინგლისის ჯარებისათვის გზების დაცვა.

31 დეკ.1918 წელს, ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრის ამხანაგი მალეტი აცნობებს ქართველ წარმომადგენლებს, რომ "მისი უმაღლესობის მთავრობა სიმპატიით შეხვდა საქართველოს რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის გამოცხადებას და მზად არის იზრუნოს მისი ცნობისათვის საზავო კონფერენციაზე" (ავალიშვილის მოგ. გვ.163-64).

მიუხედავად ამისა საქართველოს საკითხი მოკავშირეთა წინაშე მთლად გარკვეული არ იყო, რადგან ისინი ამ დროს იდგნენ მთელი რიგი პრობლემების წინაშე: ოსმალეთის იმპერიის დანაწილების საკითხი, ძველი რუსეთის აღდგენა და სხ.

1919 წლის იანვარში ზ. ავალიშვილი ლონდონიდან პარიზში ბრუნდება. ამავე დროს საქართველოდან ჩამოდის პარიზში სპეციალური დელეგაცია ნ. ჩხეიძის და ირ. წერეთლის მეთაურობით და შეუდგება მუშაობას.

22 იანვარს 1919 წელს ვერსალის უმაღლეს საბჭოში ვილსონმა შეიტანა წინადადება

მოეწყოთ კონსტანტინეპოლში კონფერენცია იმ ხელისუფლებათ წარმომადგენლებისა, რომელნიც რუსეთის იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენდნენ.

ქართველებმა გამოუცხადეს რომ ისინი ამ კონფერენციას არ დაესწრებიან, რადგან წარმოადგენენ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს და მოითხოვენ მხოლოდ ცნობას. ასეთივე აზრი გამოსთქვეს ზოგმა სხვა ერმა, ვისაც უკვე დამოუკიდებლობა გამოცხადებული ჰქონდა.

ეს კონფერენცია ვეღარ შესდგა, რადგან რუსების ერთი ნაწილიც წინააღმდეგი იყო აქ ბოლშევიკებს შეხვედროდნენ (კონფ. ისინიც იგულისხმებოდნენ).

ამის შემდეგ საჭირო იყო უმაღლეს საბჭოს გადაეწყვიტა, ვის იცნობდა რუსეთის ნამდვილ მთავრობად, რადგან რუსეთში სამოქალაქო ომი გაჩაღებული და საბოლოოდ ერთი ხელისუფლება არ იყო ჩამოყალიბებული. თუმცა იმ დროს მთავარი ცენტრები ბოლშევიკებს ეკავათ. მოკავშირეებს უფრო აინტერესებდათ ძველი რუსეთის აღდგენა.

საბოლოოდ უმაღლესმა საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება ეცნო ე.წ. ადმირალ კოლჩაკის მთავრობა, მიუხედავად იმისა რომ რუსეთის მდგომარეობა ჯერ კიდევ ბუნდოვანი იყო.

საბჭომ განიზრახა რუსეთის იმ ფორთით აღდგენა, რომ განაპირა ქვეყნების ინტერესები არ შელახულიყო, ე.ი. მხედველობაში იყო მიღებული ავტონომიური და უკვე დამოუკიდებელი რესპუბლიკებისათვის საერთაშორისო გარანტიები მიეცათ. ეს აზრიც ბუნდოვანი იყო. კოლჩაკისადმი მიცემულ ნოტაში გარკვეულად არა ჩანდა, განაპირა ქვეყნებს მიეცემოდათ თუ არა სრული დამოუკიდებლობა.

ქართული დელეგაციის წევრის ზ.ავალიშვილის შეკითხვაზე, ამერიკის დელეგატი პროფ. ლორდი ასე უპასუხებს: "რატომ ფიქრობთ, რომ თქვენ გადაგცემენ რუსეთს, არა, თქვენ არ იქნებით დატოვებული მარტო. სახელმწიფოები და ერთა ლიგა იზრუნავენ თქვენსა და მის(რუსეთის) ურთიერთობის შესახებ".

ამგვარად, კოლჩაკის საკითხმა თუმცა ხელი შეუშალა საქართველოს და კავკასიის საკითხს,

მაგრამ მაინც, სახელმწიფოთა წარმომადგენლები სიმპათიურად იყვნენ განწყობილნი კავკასიისადმი.

1919 წ. მარტში, ქართული დელეგაცია საბჭოს უდგენს მემორანდუმს და სთხოვს საქართველოს ცნობას. მემორანდუმს ხელს აწერს ჩხეიძე. (საქ. დამფუძნებელი კრება გაიხსნა 12 მარტს. ჩხეიძე არჩეული იყო თავმჯდომარედ).

ამას მოჰყვა ამ. კავკასიის რესპუბლიკების მიერ ერთად შედგენილი მემორანდუმი, რომლითაც სთხოვენ დადასტურებას რუსეთისაგან სრული გამოყოფისა. მაგრამ რუსული პროგრამა ისედაც ველარ განხორციელდა, რადგან მალე დაეცა ჯერ კოლჩაკის და მერე დენიკინის მთავრობაც...

5. საქართველო და თეთრი რუსები. როგორი იყო ამ დროს საქართველოს ურთიერთობა არა ბოლშევიკ რუსებთან. წინა თავში ჩვენ ვნახეთ რომ რუსეთის დროებითი მთავრობა შორს იყო განაპირა ქვეყნების დამოუკიდებლობის ცნობისაგან. ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ, როდესაც ამიერ-კავკასია ადგენს დროებით მთავრობას, მაშინაც ეს მოვლე-

ნა დროებითად იყო მიჩნეული.

მაგრამ ახლა სხვა მდგომარეობა შეიქმნა. უკვე ფაქტიურად არსებობდნენ ა.კ.დამოუკიდებელი რესპუბლიკები. რუსეთში კი სამოქალაქო ომი იყო. უმთავრესი ძალები: ცენტრში ბოლშევიკები და სამხრეთით დენიკინის ხელისუფლება. საქართველოს ფაქტიურად ამ ელემენტთან უხდება ურთიერთობა.

აქ ჩვენ შევეხებით მხოლოდ დენიკინთან ურთიერთობას, რადგან სხვა არა ბოლშევიკური ძალები საქართველოდან შორს იყვნენ, ბოლშევიკებს ცალკე შევეხებით.

მიუხედავად იმისა რომ დენიკინის გამარჯვებას არავითარი შანსი არა ჰქონდა, ის მაინც განაგრძობდა ძველი რუსეთის პრეტენზიას საქართველოზე. საქართველოზე თავდასხმებს ახდენს სოჭისა და გაგრის მხრიდან.

ბოლშევიკებთან ბრძოლის პარალელურად, სცდილობს ეს განაპირა მხარე ისევ ხელში ჩაიგდოს. ამ გართულებული მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად მოწვეული იყო კონფერენცია, მოხალისეთა არმიის (დენიკ.), ყუბანის მთავრობის და საქართველოს წარმომადგენლებისაგან. ჯერ კიდევ ომი გრძელდებოდა.

კონფერენცია გაიხსნა 25 დეკემბერს 1918 წ. მოხალისეთა არმიიდან დაესწრნენ: დენიკინი, გენ. ალექსეევი, გენ. რომანოვსკი, გენ. დრაგომიროვი, შულგინი, სტეპანოვი და გენ. ლუკომსკი. ყუბანის მთავრობიდან: ბიჩი და ვორობიოვი. საქართველოს წარმომადგენლები: ევ. გეგეჭკორი და გენ. მაზნიაშვილი.

კონფერენციის დასაწყისშივე გენ. ალექსეევი მიესალმა საქართველოს წარმომადგენლებს და იმედი გამოსთქვა, რომ ჩვენ ყველაფერში აუცილებლად შევთანხმდებით და დასძინა: "პირველ რიგში მე აუცილებლად მიმაჩნია განვაცხადო, რომ მოხალისეთა არმია საქართველოს დამოუკიდებლობაზე გამოდავებას არ აცხადებს და მას სცნობს სრული ზომით, და დეე იცოდეს მან, რომ ის ამ მხრივ უზრუნველყოფილია" (დოკ.196). ხოლო რაკი ჩვენ თავზე ვღებთ ასეთ ვალდებულებას, საქართველომ ასეთივე ურთიერთობა უნდა იქონიოს ჩვენთან. მაგრამ საქართველომ ისეთი მტრული განწყობილება გამოამჟღავნა, რომ ჩვენ ამას არ მოველოდით და ჩამოთვალა ზოგი რამ: ტუაპსეში ხელისუფლების დამყარება და სოჭის

დაკავება, როდესაც ეს ტერიტორია არასოდეს ეკუთვნოდა საქართველოს. მისი და ამ ტერიტორიის შორის იმყოფება აფხაზეთის ოლქიო და სხ. შემდეგ აბრალებდა რომ საქართველოში დარჩენილი რუსეთის ქონება ხელში ჩაიგდეთ, იქ რუსის ოფიცრებს ცუდად ეპყრობით და სხვა ამისთანები. ყველა ეს ბრალდებები უაზრობას წარმოადგენდა, რადგან სოჭი კავკასიის ქედის შიგნით იყო და აფხაზეთი ისტორიულად საქართველოს ნაწილი. ამის შემდეგ ალექსეევმა დასვა გადასაწყვეტად ხუთი საკითხი: 1.საქართველოს დამოუკიდებლობის შესახებ. 2. კუბანისა და საქართველოს საზღვრები. 3. საქონლის გაცვლა-გამოცვლა. 4. რუსებისადმი დამოკიდებულება საქართველოსი და 5. რუსების ქონება საქართველოში.

უკანასკნელი ორი საკითხის დასმაც უაზრობა იყო. რადგან რევოლუციის წინ საქართველო რუსეთის ნაწილად ითვლებოდა და თუ მის ტერიტორიაზე რამე დარჩა მთავრობას, ბუნებრივად საქართველოს ეკუთვნოდა. არც რუსებისადმი არსებობდა ცუდი დამოკიდებულება და საქართველოს წარმომადგენლის

სიტყვის შემდეგ რუსები ცოტა დაწყნარდნენ. პირველ და მთავარ საკითხზე, საქართველოს დამოუკიდებლობაზე დავა არ ყოფილა და საკითხის განხილვამდე თითქმის გადაწყვეტილი იყო. რადგან რუსებისა და კუბანის წარმომადგენელთა განცხადების შემდეგ ეს დასტურდებოდა.

ალექსეევს გრცელი სიტყვით უპასუხა ევ. გეგეჭკორმა. მან ალექსეევის ყველა ეჭვები გაფანტა. ხოლო სადავო აღმოჩნდა სოჭის საკითხი. ამაზე გეგეჭკორმა წინადადება შეიტანა რომ ჯერ-ჯერობით სოჭი დარჩეს საქართველოს და მისი საკითხი შემდეგ გადაწყდესო. რუსებმა ეს არ მიიღეს და მოითხოვეს მისი დაცლა. მაგრამ კიდევ შორს წავიდნენ და ქართველებს ედავებოდნენ გაგრაზედაც. შემდეგ ილაპარაკა გენ. მაზნიაშვილმა და დაასაბუთა სოჭის დაკავება ქართველი ჯარის მიერ, იმ მიზეზით, რომ მაშინ ჩვენ მოხალისეთა ჯარის არსებობა არც კი ვიცოდით და აქაურობას ბოლშევიკები ეპატრონებოდნენო. მაშინ დენიკინმა უპასუხა რომ ახლა სოჭი ჩვენ დაგვითმეთ, ჩვენ დავიცავთ და თუ

გაგვიჭირდა მისი დაცვა მაშინ საქართველოს მივმართავთ დახმარებისთვისო და სხ. აქ ქართველებს არ შეეძლოთ გამომჟღავნება რომ მათთვის დენიკინის დღეები დათვლილი იყო და არ უნდოდათ ეს ტერიტორია ბოლშევიკებს დარჩენოდათ. თორემ მათი პოზიცია, მათი განცხადების მიხედვით სუსტი იყო.

მეორე სხდომაზე ყუბანის წარმომადგენელმა განაცხადა რომ აღნიშნული ტერიტორია ყუბანს ეკუთვნოდა და სხ. საბოლოოდ, როდესაც ქართველებმა დაჟინებით დაიცვეს თავიანთი დებულება, მაშინ ალექსეევმა შეუძლებლად სცნო კონფერენციის გაგრძელება.

გეგეჩკორის ამნაირ დაჟინებას ის აზრი ჰქონდა რომ არ სწამდა ალექსეევის განცხადება საქართველოს დამოუკიდებლობის მიღებაზე. და ბოლოს გეგეჩკორმა ახდილად უპასუხა რომ თქვენი არმიაც და მთავრობაც ჯერ-ჯერობით კერძო ხასიათისანი არიან და მასთან რაიმე სერიოზული მოლაპარაკება ჩვენი მთავრობისათვის შეუძლებელია. რასაკვირველია, რუსებს ძალიან არ ესიამოვნათ ასეთი განცხადება, რადგან მათ თავი ნამდვილ რუსეთის

წარმომადგენლად მიაჩნდა; კონფერენცია დაიხურა.

ქართველები დახვდნენ უკომპრომისოდ, ზოგი სუსტი განცხადებისდა დამოუკიდებლად. ხოლო მათი გულწრფელი სურვილი იყო ლენინთან ზავი ჩამოეგდოთ. რადგან ამ დროს თურქებთანაც მდგომარეობა გართულებული ჰქონდათ.

რუსებთან მათი განცხადების სუსტი მხარე იყო ის შაბლონი, რასაც ყველგან იმეორებდნენ და ამით მხოლოდ ასუსტებდნენ ჩვენს უფლებებს. ლაპარაკი იყო მუდამ იმაზე რომ მათ იძულებით გამოაცხადეს საქართველოს დამოუკიდებლობა. აი სიტყვა-სიტყვით ქვ. გეგეჭკორის განცხადება:

წინასწარ მოვალეობად მიმაჩნია მივაქციო თქვენი ყურადღება მას, რომ საქართველომ თავისი 26 მაისის დამოუკიდებლობა გამოაცხადა მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც რუსეთი საბოლოოდ დაირღვა და მთელ ტერიტორიაზე ორასამდე დამოუკიდებელი რესპუბლიკა აღმოცენდა. და როდესაც საბოლოოდ გაჰქრა იმედი, რომ მოკლე ხანში რუსეთის ერთი მთლიანი ფრონტი აღსდგება, მხოლოდ მაშინ, ექვსი თვის ტანჯვის შემდეგ, საგარეო ფრონტზე დამარცხებული, მიტოვებული ყველას მიერ – იმისთვის რომ გადაერჩინა თავი და მისი ფიზიკური არსებობა, საქართველო იძულებული იყო გადაედგა ეს ნაბიჯი. მაგრამ სანამ ამას მოვახდენდით, დახმარებისათვის ჩვენ მივმართეთ ყველას (იგულისხმება რუსეთის ნაწილები) თვით ბოლშევიკებსაც კი, მაგრამ ჩვენი თხოვნა ხმად მღაღადებლისა უდაბნოსა შინა, თუ არ ჩავთ-

[illegible]

ვლით გამცემლობას ცენტრო-ფლოტისა, მიუხედავად ჩვენთან ხელშეკრულებისა, დადასტურებული ვილჰელმის რადიო-ტელეგრამით, რომ არც ერთი გემი არ წავა ბათუმის დასაცავად. აი, სწორედ ამ მომენტში, 26 მაისს 1918 წელს გამოცხადებული იქმნა საქართველოს დამოუკიდებლობა".

ამგვარი განცხადებები კიდევ მეტ მიზეზს აძლევდნენ ლენინს, რომ მიუხედავად მისი განცხადებისა საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობის შესახებ, ის მაინც მიილტვოდა რომ მის სრულ გამარჯვებამდევე დაეპყრა საქართველო და აზერბეიჯანი. გარეგნულად მისი ეს მისწრაფება თითქოს იმაში გამოიხატებოდა რომ ამ ხაზის უზრუნველყოფით გაუადვილდებოდა ბოლშევიკებთან ბრძოლა. თუმცა საქართველოს მხრიდა ბოლშევიკებთან ბრძოლაში მას საშიშროება არ მოელოდა. აღნიშნულ კონფერენციაზე გეგეჩკორმა შემდეგიც განაცხადა:

მასთან ერთად მოვალეობად მიმაჩნია გაგახსენოთ, რომ არ უნდა იქნას დავიწყებული აგრადვე ისიც, თუ როგორი სამსახური გაგიწიეთ თქვენ ბოლშევიკებთან ბრძოლაში, და ამ დახმარებასაც ანგა-

რიში უნდა გაუშვით თქვენ". (დოკ. 196).

სხვათა შორის ამის გამო იყო რომ ქართველმა სოციალისტებმა "სამართლიანი" გულისწყრომა დაიმსახურეს ბოლშევიკებისაგან. საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ტროცკი აბრალებდა სოციალისტებს "კონტრ-რევოლუციონერ გენერლებთან" თანამშრომლობას.1).

ცხადია, ტროცკის ბრალდება არ იყო სწორი. ქართველებს ამის მსგავსი ნაბიჯი არ გადაუდგამთ. ხოლო მათი ბრძოლა ბოლშევიკების წინააღმდეგ, იყო ერთგვარი არაპირდაპირი დახმარება დენიკინისა და გეგეჩკორის სიტყვაშიც მხოლოდ ეს არის ნაგულისხმევი. დენიკინის აგრესივობას არავითარი გამომწვევი მიზეზი საქართველოს წინააღმდეგ არ ჰქონია და რასაც აკეთებდა ეს იყო მხოლოდ გაგრძელება ძველი რუსული იმპერიალისტური სულისკვეთებისა. მას არავითარი იმედიც არა ჰქონია გამარჯვებისა, მაგრამ რუსეთის ნაწილებისა ჩამოცილებას მაინც ვერ ინელებდა...

დენიკინ-ალექსეევის მდგომარეობა დღითი დღე უარესდებოდა. ისინი მიდიოდნენ სრული დამარცხებისაკენ და რეალურად რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხი მათგან უნდა მოხსნილიყო და ხვალ ბოლშევიკებთან გადასულიყო.

1OL.Trotsky. "entre imperialism etl- Revolution." p. 93

ყოველ შემთხვევაში დენიკინისა და საქართველოს შორის კონფლიქტმა თავი იჩინა სოჭის საკითხში. რომელსაც მერე მიაყოლეს გაგრა და სოხუმი, რომელნიც საქართველოს ხელში იყვნენ. თვით აბხაზეთსაც, რომელიც ანტიკური დროიდანვე ქართველების განუყრელ ნაწილს წარმოადგენდა, სადაოდ აცხადებდნენ.

ამ დროს მოკავშირეები თვალ-ყურს ადევნებდნენ დენიკინის აგრესიობას საქართველოს მიმართ. მერე ისინი ჩაერევიან კიდეც და მათ შორის ქმნიან სადემარკაციო ხაზს. ამნაირად, აზერბეიჯანმა და საქართველომ თავიანთი ძალებით და მოკავშირეთა პირდაპირი ჩარევით დაიცვეს თავი დენიკინის შემოსევისაგან.

20 იანვარს 1919 წელს ამ.კავ. სამი რესპუბლიკის კოლექტიურ განცხადებაში აღნიშნული იყო დენიკინის მუქარები და უმაღლეს საბჭოს სთხოვდნენ დაცვას. რადგან ამ დროს დენიკინმა დაარღვია სადემარკაციო ხაზი, და ა.კ. დელეგაცია სთხოვს უმაღლეს საბჭოს, დენიკინს შეაჩერებინა შემოსევა.

მოკლედ ამ პერიოდში უმაღლესი საბჭო წარმოადგენს ერთგვარ სამხედრო კონტროლს საქართველოში.

ყველა ამ ამბების მოწმე ზ.[illegible]იშ[illegible]ნასძენს: "სადემარკაციო ხაზი, დარღვეული დენიკინის მიერ, რომელსაც მოკავშირეთა სარდლობა უსაყვედურებდა, იყო ცხადი მაჩვენებელი იმისა რომ არსებობდა უმაღლეს საბჭოს სამხედრო-პოლიტიკური კონტროლი კავკასიაზე ამ დროს"(მისი მოგ.გვ. 200).

ზ.ავალიშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ დენიკინი, გატაცებული რუსული იმპერიალიზმით,ვერ ხედავდა იმ სინამდვილეს, რომელშიც ის იმყოფებოდა. რომ გარემოებანი შეიცვალნენ და მას პრეტენზიების მაგიერ უნდა ეცნო ა.კ. რესპუბლიკები და ამ ფაქტიური მდგომარეობის თანახმად ემოქმედა. საქართველოს მხრიდან სასურველად მიაჩნდათ რომ დენიკინთან ახლავე გადაეწყვიტათ სადაო საკითხები, სანამ ის სუსტი იყო: თუ ხვალ დენიკინელებმა გაიმარჯვეს, ამ მორიგებით მხოლოდ მოვიგებთ, ხოლო თუ დამარცხდნენ, არაფერს დავკარგავთ! ასე აზროვნობდა თავისუფლი ქართველი, შორს მდგომი დოქტრინების გავლენისაგან. ეს გახლდათ ზ.ავალიშვილი. ხოლო ჩხეიძე-წერეთელი, რუსეთის რევოლუციის ბელადები

და მარქსის მოწაფენი კი იმავე რეცეპტებით მოქმედებდნენ, როგორც იქცეოდნენ სახელმწიფო სათათბიროში სტოლიპინის წინააღმდეგ და ავიწყდებოდათ, რომ ახლა მდგომარეობა შეიცვალა, საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და ახლა მხოლოდ სახელწიფოებრივი პრინციპებით უნდა ემოქმედათ. ისინი ფიქრობდნენ რომ თუ გაამაგრებდნენ კონტრ-რევოლიუციონერ გენერლებს, ამით დასცილდებოდნენ ევროპის დემოკრატიას! ეს სიტყვა "დემოკრატია" მაშინ დიდ მოდაში იყო!...

1918 წ. ნოემბერში კავკასიაში შემოვიდა ინგლისის ჯარი. მისი სარდალი ტომსონი თავის პროკლამაციაში აცხადებდა: "ამით ეცნობებათ კავკასიის მცხოვრებთ, რომ მოკავშირეთა ჯარების კავკასიაში გამოგზავნის მიზანია საზოგადოებრივი წესრიგის დამყარება, ამ შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გადაჭიმულ რუსულ ტერიტორიაზე".

ამს სწერდა ინგლისელი გენერელი მაშინ, როდესაც ა.კ. წარმოადგენდა დამოუკიდებელ რესპუბლიკებს. ამიტომ ამ გარემოებამ გამოიწვია ინგლისელებისადმი ერთგვარი უხდობლობა. ინგლისელმა გენერალმა სწორი ტაქტიკა ვერ გამოარჩია. მაგრამ ეს განწყობილება სულ მალე შეიცვალა, როდესაც

ინგლისმა ფაქტიურად იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა.

ახლაც, საქართველოში ინგლისის ჯარმა ისეთივე როლი ითამაშა საქართველოსთვის დენიკინის მიმართ, როგორც მათზე ადრე გერმანიის ჯარმა თურქების მიმართ.

მწუხარებით უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველებმა ინგლისის მიერ გამოწვდილი ხელი ვერ გამოიყენეს. ქართველი სოციალისტები ხედავდნენ საფრთხეს ინგლისის იმპერიალიზმში. ისინი ემყარებოდნენ ფიქციებს: დემოკრატიას, ინტერნაციონალს და სხ. რეალურ ძალებს "იმპერიალისტებს " კი უნდობლობას უცხადებდნენ. მათ ასეთ მოქმედებაზე ევროპის პრესაშიც ბევრი იწერებოდა და ეს ჩვენს ქვეყანას ახასიათებდა როგორც მოუმზადებელ ერს დამოუკიდებლობისათვის. მაგ: ა.ჩხენკელს ლუცერნის კონფერენციაზე განუცხადებია: ჩვენი დამოუკიდებლობა უნდა იცნათ, რადგან ჩვენს მემამულეებს მიწები უსასყიდლოდ ჩამოვართვით. ირ.წერეთლის თხოვნით კი 28 აპრილს 1919 წელს ამსტერდამის ყრილობამ ასეთი რეზოლუცია გამოიტანა: რომ ის ღება საქ-

ართველის დამოუკიდებლობას, ოღონდ გამორიცხული უნდა იყოს ყოველივე კონტროლი უცხო სახელმწიფოსი და სხ. ერთის მხრით გაჭირვების დროს სხვებს ეხვეწებოდნენ დახმარებისათვის და მეორეს მხრით არავის მიკარება უნდოდათ, თუ ვინმე რამე ინტერესს გამოიჩენდა საქართველოს მიმართ.

მართალია, ქართველობა ულამაზეს რასად არის გამოცხადებული, მაგრამ არ მგონია რომ ჩვენი სოციალისტების ლამაზი თვალებისთვის დაგვეხმარებოდნენ!

6. შინაური მდგომარეობა. სანამ საერთაშორისო ასპარეზზე ქართული საკითხის შესახებ საუბარს განვაგრძობდე, საჭიროა გავითვალისწინოთ ზოგი რამ შინაური ურთიერთობიდან. რათა გასაგები იყოს ჩვენი ძალების გამოსვლის ხასიათი უცხოეთის წინაშე.

აზერბეიჯანს, სომხეთსა და საქართველოს შორის არსებობდა ზოგი სადავო საკითხები საზღვრების შესახებ· რუსეთის მიერ ამ. კავკასიის დაპყრობამდე სომხეთის სამეფო აღარ არსებობდა. მისი მიწები განაწილებული იყო მეზობელ მუსულმანურ სახელმწიფოთა შორის. ~~მათ შორის ერევნის ხანი ითვლებო-~~

და ქართველი მეფის მოხარკე. აზერბეიჯანი როგორც ერთი მთლიანი სახელმწიფო არ არსებობდა. ის დანაწილებული იყო პატარა სახანოებად და ზოგი მათგანი იყო საქართველოს მოკავშირე და ზოგი მისი გავლენის ქვეშ. მაშინ საზღვრებზე დავაც არ არსებობდა. რუსების მოსვლის შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა. მათ რუსული ადმინისტრატიული დანაწილება შემოიტანეს და წაშალეს ძველი ეთნიური და პოლიტიკური საზღვრები. ამავე დროს მოახდინეს მოსახლეობის შერევა. მაგ/სომხებს ასახლებდნენ აზერბეიჯანსა და საქართველოში. თუმცა ჩვენი მეზობლების ჩამოსახლება ჩვენთვის ასატანი იყო. რევოლუციის შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა. ამ ხალხებმა დამუკიდებლობა გამოაცხადეს. საქართველომ ბუნებრივად თავისი ძველი ტერიტორია დაიცვა, რადგან რუსებს გეოგრაფიული და ფიზიკური მდგომარეობა არ წაუშლიათ. აქ დაიბადა უთანხმოება. ერთის მხრით აზერბეიჯანელები და მეორეს მხრით სომხები მოითხოვდნენ ყველა იმ ტერიტორიებს, სადაც მათი ელემენტი სჭარბობდა. ე.ი. ტერიტორიის

გადაწყვეტილებას მოითხოვდნენ მოსახლეობის პრინციპით. ამას კი საქართველო ვერ მიიღებდა, რადგან მაშინ საქართველოს თვით სატახტო ქალაქიც სომხებისათვის უნდა დაეთმო, რადგან ამ დროს მისი მოსახლეობის დიდ ნაწილს სომხობა შეადგენდა. როგორც ვაჭრობის მიმდევარი ხალხი, სომხობა აქ იყრიდა თავს როგორც მთელი კავკასიისათვის პოლიტიკურ, კულტურულ და ეკონომიურ ცენტრში. მართალია, სომხები აქამდე არ მისულან თბილისიც მოეთხოვათ, მაგრამ უცხო პრესაში ერთხელ გაისმა კიდეც თბილისის საერთო ქალაქად გადაქცევა მთელი ა.კ-თვის!

აზერბეიჯანის მხრივ, რომლისაც ქართველებმა დაიკავეს ბორჩალოს მაზრა, მათ პროტესტი განაცხადეს. მაგრამ საქმე შეთანხმებით გათავდა. საქართველოს მთავრობამ მიიღო აზერბეიჯანის წინადადება, რომ შეხვდეს საარბიტრო კომისია და ყოველივე მან გადაწყვიტოს.(დოკ.221). ასე მოხდა მათთან ზავი.

მდგომარეობა გართულდა სომხებთან, რომელიც, როგორც ზემოდ აღვნიშნე, შეიარაღებულ კონფლიქტამდეც მივიდა. 19 ოქტ.1918 წელს სომხებმა დაიკავეს სი-

ნაინის მხარე, რაც საქართველოს ეკუთვნოდა. მერე კიდევ მოითხოვდნენ ახალქალაქის მაზრას: სადაც 1827 წელს რუსებმა ჩამოასახლეს არზრუმის მხარის სომხობა და ამ მიზეზით უნდოდათ საქართველოს ეს ძველი კულტურული ცენტრი გადასულიყო სომხების ხელში... ბოლოს აქაც ზავი მოხდა 25 დეკემბერს ინგლისის ჯარების უფროსის გენ. ვილიამ რაიკროფტის, საფრანგეთის მისიის წარმომადგენლის პოლკ. შარდინის და საქ. მთ. თავმჯდომარის ნ. ჟორდანიას შორის. ამ შეთანხმებაში ვკითხულობთ:

"სამხედრო მოქმედება ქართველებსა და სომხებს შორის უნდა დაუყოვნებლივ შეწყდეს, და შერეული კომისია, რომელიც იქნება შედგენილი ბრიტანეთის და საფრანგეთის ჯარების ოფიცრებისაგან, საქართველოს მთავრობის წარმომადგენლობასთან ერთად გადამგზავრება ფრონტზე შეთანხმების დეტალების ასახსნელად და მისი შესრულების თვალყურის სადევნებლად, თანახმად ერევანში გაგზავნილი ტელეგრამისა".

ხელს აწერენ: რაიროფტი, შარდინი, ჟორდანია.

საერთოდ გადაწყდა საკითხის მოგვარება მომავალში შერეული კომისიის მიერ. ასე დამყარდა ზავი ა.კ. რესპუბლიკათა შორის.

ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკის დაშლის შემდეგაც ერთობის იდეა არ მომკვდარა. მართალია აზერბეიჯანელები დასაწყისში ბევრს მოელოდნენ თურქე-

ბისაგან და მერე სომხები მოკავშირეებისაგან, მაგრამ ეს იმედები არ გამართლდა და საჭირო იყო საკუთარ ძალებზე დაყრდნობა. ამიტომ მათ შორის ერთობა რაიმე ფორმით აუცილებელი იყო.

ამ მიზნით საქართველომ აიღო ინიციატივა კავკასიის ხალხთა კონფერენციის მოსაწვევად.

ჯერ კიდევ 27 ოქტ. 1918 წ. საქართველოს მთავრობამ მიმართა აზერბეიჯანის, სომხეთის და ჩრდილო-კავკასიის მთავრობებს და იწვევდა საერთო კონფერენციაზე შემდეგი საკითხების გადასაწყვეტად: ურთიერთ სახელმწიფოთა ცნობა, სადაო საკითხების გადაწყვეტა, სოლიდარული გამოსვლა საერთაშორისო საქმეებში და სხ. ყოველივე ეს დასაბუთებული იყო იმით რომ მსოფლიო ომის ბოლო ახლოვდებოდა და სასურველი იქნება რომ საზავო კონფერენციისათვის უკვე ერთად გამოვიდეთ. ამ მოწოდებას სომხები ცოტა ცივად შეხვდნენ, რადგან მაშინ ცოტა უკმაყოფილება ჰქონდათ ქართველებთან, ხოლო პრინციპი მაინც მიიღეს. ხოლო საქმეს აზვიადებდნენ და მოითხოვდნენ რომ სადაო საკითხები სომხებსა და ქართვე-

ლებს შორის ჯერ ცოტკე გადაეწყვიტათ და მერე შეხვედროდნენ კონფერენციაზე. კონფერენცია 3 ნოემბრიდან გადაიდო 14 ნოემბრამდე. ამასობაში მოხდა საყოველთაო არმისტისი(11 ნოემბერი). კონფერენცია შესდგა. სომხები არ დაესწრნენ. კონფერენცია შეწყდა სომხების დაუსწრებლობის გამო. რადგან ამ დროს დენიკინი ემუქრებოდა ერთნაირად ქართველებსა და აზერბეიჯანელებს, მათ შორის მოხდა შეთანხმება და 16 იანვარს 1919 წელს დაიდო საკავშირო ხელშეკრულება. ხელშეკრულების პირველი მუხლი ავალებს ორივე მხარეს, თუ გარეშე მტერი დაემუქრა ერთ მხარეს, მეორე მოვალეა პირველთან ერთად იმოქმედოს საერთო მტრის წინააღმდეგ. ყველა შინაური საკითხები მოგვარებული იქნება შეთანხმებით ან არბიტრაჟით. სომხეთსაც ეძლევა ვადა ამ ხელშეკრულებას შეუერთდეს და სხ. შემდეგ ეს ხელშეკრულება ემცნო ვერსალის კონფერენციას.

სომხეთის პოლიტიკის სარჩული იყო შემდეგი: როდესაც 28 მაისს 1918 წ. დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს, აქტი გულისხმობდა კავკასიის და ოსმალე-

თის სომხეთის გაერთიანებას და ამით ის ნაწილობრივ გადიოდა კავკასიის პოლიტიკის ზონიდან. ამან შეუშალა ხელი საზღვრების საკითხის მოგვარებას. რადგან ჯერ არ იცოდნენ რა მოხდებოდა. თუ სომხეთი მიიღებდა ტერიტორიებს ოსმალეთისაგან, მაშინ საქართველოსთან და აზერბაიჯანთან შეთანხმება ადვილდებოდა. ხოლო თუ ეს არ მოხდებოდა, უკანასკნელთ უნდა დაეკმაყოფილებინათ მესამე მეზობელი. ასეთი იყო ა.კ. მდგომარეობა, როდესაც მათი საკითხი ისმებოდა ვერსალის კონფერენციაზე.

7. ვერსალის კონფერენცია. ვერსალის კონფერენციაზე იდგა მთელი რიგი პატარა ქვეყნების მოვლა-პატრონობის საკითხი. სახელდობრ, გერმანიის ყოფილი კოლონიების საკითხი, ოსმალების ყოფილი ნაწილების სომხეთი, პალესტინა, მესოპოტამია) და სხ. მათ შორის ამ.კავ. საკითხიც უნდა ყოფილიყო განხილული.

მაშინ როდესაც სხვა ქვეყნებისათვის კონფერენცია აწესებდა ამა თუ იმ მანდატს, სულ სხვა იყო საქართველოს მდგომარეობა. მას უკვე დამოუკიდებლობა ჰქონდა გამოცხადებული და ის იდგა უკვე-

ლივე მანდატის გარეშე. ის მხოლოდ მოითხოვდა სახელმწიფოების მიერ ფორმალურ ცნობას.

ცხადია, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი, რომელიც გულისხმობდა სრულ დამოუკიდებლობას და რომელიც დამფუძნებელმა კრებამ ერთხმად მიიღო, საკმარისი გარანტია არ იყო დამოუკიდებლობისათვის. ამ ნაკლს ვერც მისი ფორმალური ცნობა შეავსებდა. ისეთ პატარა ქვეყანას, როგორც საქართველო , განსაკუთრებით მისი გეოგრაფიული პირობების გამო, სჭირდებოდა ვისმეს დახმარება. განსაკუთრებით კი ეს უნდა მოეპოებინა საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან ან მათი თანხმობით რომელიმე ძლიერი სახელმწიფოსაგან. ასეთ პირობებში ის შეიძლება რუსეთისაც ეცნო და საერთო გარემოების შედეგად, მას ხელი აეღო საქართველოზე. 1918 წელს ასეთი დახმარება იკისრა გერმანიამ. ხოლო გერმანიის დამარცხების შემდეგ, ბრესტ-ლიტოვსკის გაუქმებასთან ერთად, რუსეთმა გერმანიას აცნობა იმ მუხლის გაუქმებაც, რომლითაც საქ. დამოუკიდებლობის ცნობას ჰპირდებოდა.

ახლაც ასე იდგა საკითხი. ბევრს ეგონა რომ ფორმალური ცნობით საქმე თავდებოდა. და როდესაც ვერსალის უმაღლესმა საბჭომ იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა დე ფაქტო (ფაქტიურად), ამის გამო 14 იანვარს 1920 წელს საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარემ ნ.ჟორდანიამ ასე მიმართა დამფუძნებელ კრებას: "მოქალაქენო! ნება მიბოძეთ მოგილოცოთ თქვენ, მივულოცო საქართველოს ხალხს საერთაშორისო ოჯახში გაშლილი დროშით შესვლა და ევროპის ხალხთა გვერდით საკუთარი ადგილის დაჭერა. ამიერიდან ქართველი ერი მიღებულია დიდი ერების მიერ, როგორც თანასწორი თანასწორთა შორის. დღეიდან ჩვენი ცხოვრებადა მომავალი გზა-კვალი მჭიდროდ, უშუამავლოდ გადაეჯაჭვა დასავლეთს და ამ კავშირის გაქარწყლება არ ძალუძს არავითარ ძალას". (იხ.დამფუძ.კრების სტენოგრაფ.ანგარიშები).

ჩვენ აქ ფაქტებს გავასწორით, მხოლოდ იმისთვის, რომ გვეჩვენებინა თუ როგორი ილუზიებით საზრდოობდა საქართველოს მაშინდელი მმართველობა და მომავალი გვაჩვენებს რომ საქართველოს ფაქტიური კი არა სწორედ მისი იურიდიული ცნობის შემდეგ დაატყდება თავს ყველაზე დიდი უბედურება!...

ფაქტიურად 1919 წელს საქართველო "უშუამავლოდ" არ ყოფილა, როგორც ამაში ჟორდანია არწმუნებ-

და დამფუძნებელ კრებას. ამ დროს საქართველოს მფარველნი მოკავშირენი და თვით ვერსალის უმაღლეს საბჭო იყო.

ახლა დავუბრუნდეთ ვერსალის კონფერენციას. ზ. ავალიშვილი თავის მოგონებებში ბევრ საინტერესო ამბებს გადმოგვცემს, რაც მომავალ თაობებს გამოადგება გაკვეთილად!

ზ. ავალიშვილი ფიქრობდა, რომ ისეთი ქვეყანა როგორც საქართველო (ოსმალეთ-რუსეთის შორის), ფინლანდია და სხ. რომელთაც დიდი ხანია სახელმწიფოებრივი ცხოვრება შეწყვეტილი ჰქონდათ, საჭიროებდნენ დაცვას ამა თუ იმ დიდი სახელმწიფოსაგან. ამისთვის გერმანიის შემდეგ მოწოდებულნი იყვნენ მოკავშირენი. მაგრამ ასე არ ფიქრობდა ჩვენი მთავრობის დელეგაცია. გაბატონებული წრე ერიდებოდა დასავლეთის "იმპერიალისტებს". თუმცა არც მათ კომპლიმენტებს გაურბოდნენ! ისინი საფრთხეს ვერ ხედავდნენ. "მსოფლიო დემოკრატია" თუ მხარს დაუჭერდა, ეს ყველაფრად კმაროდა!

ზ. ავალიშვილი ფიქრობდა მიეღოთ მანდატი. და ფიქრობდა რომ არსებითად ეს მანდატი იქნებოდა შესატყვისი გერმანია-საქართველოს ურთიერთობისაო.

ოფიციალური წრეები ფრთხებოდნენ სიტყვა "მანდატისაგან".

ხანამ ინგლისი თავის ჯარს გაიყვანდა საქართველოდან, რადგან მათ აქ უნდა მოხდა მოკავშირეთა საერთო შეთანხმებით, იტალია-ინგლისი მორიგდნენ რომ ინგლისის ადგილი იტალიას დაეკავებინა. ეს ამბავი ევროპის პრესაში ოფიციალურად იყო გამოცხადებული.

ამ ჯერად ეს მიიღო საქართველოს მთავრობამ. შესაძლოა ეს სასარგებლო ყოფილიყო საქართველოსთვის და იტალიასაც აინტერესებდა საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრეების დამუშავება. ის განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო ქვა-ნახშირით, რითაც საქართველო მდიდარი იყო. ის იქამდე დაინტერესებული იყო, რომ ავალიშვილის მოსწრებული სიტყვით, ახლა იტალიას გაუჩნდა საქართველოს ორიენტაცია და არა უკუღმა. ვინაიდან იტალია-ინგლისის შეთანხმება მოხდა მოკავშირეთა გეგმით, ეს იმას ნიშნავდა რომ მათ აინტერესებდათ საქართველოს დაცვა. ამის შემდეგ იტალია აგზავნის საქართველოში სპეციალურ მისიას პოლკ. გაბბას მეთაურობით ადგილობრივი

პირობების შესასწავლად. იტალიაში კი მომზადებული იყო ერთი კორპუსი ჯარი საქართველოსათვის.

ქართველ დელეგატებსა და იტალიელებს შორის მოლაპარაკება დაიწყო პარიზში. იტალიელები ჰპირდებოდნენ რომ ისინი დაეხმარებოდნენ ცხობის საქმეშიც. 10 მაისს 1919 წელს ინგლისის ჯარების სარდალი გენ.ტომსონი ამცნობს ნ.ჟორდანიას, რომ მისი ჯარები დასტოვებენ საქართველოს და მათ მაგიერ შემოვა იტალიის ჯარი. როდესაც ეს ამბები ხდებოდა, სწორედ მაშინ გაიზარდა დენიკინის საფრთხე და პოლკ.გაბბა გაიწვიეს პარიზში.

იტალიის მისია შეუდგა მუშაობას საქართველოში. ომის შემდეგ პირველი იტალიამ განაახლა საზღვაო მიმოსვლა საქართველოსთან. გახსნეს ბანკები და სხ.

ამ დროს იტალიის მთავრობის თავმჯდომარე გახდა ფრ.ნიტტი და მან მთელი ეს გეგმა უარჰყო. აქ მინდა მოვიყვანოთ ვრცლად მისი აზრი. რომელიც ცოტა გვიან მუსოლინის მოსვლის შემდეგ ის გაემიგრანტდა ცხოვრობდა პარიზში და თავისი აზრი რამდენიმე თავის თხზულებაში გაიმეორა. ის იგონებს:

"როდესაც ივნისში 1919 წელს მე ვიყავი მიწვეული იტალიის მთავრობის თავმჯდომარედ, მზად იყო სამხედრო ექსპედიცია საქართველოს სამხედრო ოკუპაციისათვის. ანტანტის ქვეყნები, რომელნიც იყვნენ რუსეთის მოკავშირენი, არა მარტო თანახმა იყვნენ რომ იტალიას დაეკავებინა საქართველო, ქვეყანა მდიდარი ნავთით, მინერალებითა და ნაყოფიერი ნიადაგით, არამედ გვაქეზებდნენ კიდეც. გვარწმუნებდნენ რომ საქართველო იქნებოდა იდეალური ასპარეზი იტალიის მოქმედებისათვის. როდესაც მე მივიღე მთავრობის ხელმძღვანელობა, ჩემი წინამორბედი დიდის ენთუზიაზმით მელაპარაკებოდა ამ ექსპედიციის შესახებ, რომელიც პარტიების მიერ დადებითად იყო აღიარებული. ექსპედიციისათვის უკვე მიღებული იყო ზომები და ბანკებიც დაარსებული.
მე მაშინვე მივხვდი რომ ეს ექსპედიცია ნიშნავდა დარღვევას საერთაშორისო უფლების ყველა წესებისა. ის იყო სახიფათო სამხედრო თვალსაზრისით და რომ ის აუცილებლად მიგვიყვანდა მოსკოვთან ომამდე. საქმიანობის შექმნის მაგიერ, რუსეთის ტერიტორიის დაკავება იყო უბედურება. მე უყოყმანოდ შევაჩერე ექსპედიციის სამზადისი და კმაყოფილი ვიყავ ამ ზომების მიღებით, რადგან ცოტა ხნის შემდეგ ბოლშევიკების ჯარი შევიდა თბილისში, მას უნდა ეომა რუსეთის წინააღმდეგ".1).

ეს ვრცელი ამონაწერი იმიტომ მოვიტანე რომ მკითხველმა ნათლად დაინახოს თუ ევროპის ზოგიერთი პოლიტიკოსი როგორი ბნელი სათვალეებით უცქეროდა საქართველოს. ნიტტის ეს მოუვიდა რუსეთის შიშით, თორემ იტალიელები საქართველოს დიდი

---

1) F.NITTI. "Bolchevisme, Fascisme et la democratie ". Paris 1926 p.150."La Deemocratie" Paris. 1933.t.1, et A"Europa senzaA"

ხნიდან კარგად იცნობდნენ. მიუხედავად იმისა რომ საქართველო დამოუკიდებელი იყო და თვით იტალიელებიც ეხმარებოდნენ მის ცნობაში, ნიტტი საქართველოს რუსეთის ტერიტორიად სთვლის. და არც არავითარ "საერთაშორისო უფლების" დარღვევასთან გვქონდა საქმე. რაკი მათი ჯარების შემოყვანა ხდებოდა ერთის მხრით უმაღლეს საბჭოს თანხმობით და მეორეს მხრით საქართველოს მთავრობისა. ეს რომ იტალიას ცალმხრივ გადაეწყვიტა, მაშინ იქნებოდა ეს ოკუპაცია. მთავარი მაინც ის იყო რომ ეს ყოველივე ხდებოდა საქართველოს მთავრობასთან შეთანხმებით. ხოლო უფრო ადრე არც გერმანელებს და არც ინგლისელებს საქართველოს ოკუპაცია არ მოუხდენიათ და იტალიის ჯარის შემოსვლაც ამავე პირობებით ხდებოდა. ის დაეხმარებოდა საქართველოს სამხედრო თვალსაზრისით და მიიღებდა ეკონომიურ შეღავათებს. რუსეთთან ომის შიშიც მაშინ უადგილო იყო, რადგან მაშინ ბოლშევიკები სამოქალაქო ომში იყვნენ და სხვებისთვის არ ეცალათ. მაგ: ყველა წყაროები ადასტურებენ რომ 1921 წელს რომ საქართველო სათანადოდ მომზადებული

ყოფილიყო და აგრეთვე თურქებს აზერბეიჯანის მიმართ გამცემლობა არ ჩაედინათ, იმ პერიოდში რუსეთი საქართველოში ფეხს ვერ შემოდგამდა. ყოველ შემთხვევაში, იტალიის დახმარების იმედიც გაქრა...

8. ევროპა სტოვებს საქართველოს. იტალიის შემდეგ კიდევ მოსალოდნელი ერთი გარემოება, ეს იყო ამერიკის მანდატი სომხეთზე. ამას მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს ცნობისათვისაც. თუ ამერიკა მიიღებდა მანდატს სომხეთზე, საქართველოც ერთნაირად მისი მფარველობის ქვეშ მოჰყვებოდა. ამერიკას შეეძლო გაემაგრებინა საქართველო დიპლომატიურად და ფინანსიურად. გარდა ამისა თუ აღ.ანატოლიის ავტონომია გამოცხადდებოდა, მითვე საქართველო უშუალოოდ მოსწყდებოდა ოსმალეთს. მაგრამ მალე ეს იმედიც გაჰქრა, რადგან ამერიკის მანდატი სომხეთზე არ განხორციელდა!

ვილსონმა გაგზავნა კავკასიაში სპეციალური კომისია გენ.დ.გ.ჰარბორდის მეთაურობით. კომისიამ უარყოფითი ცნობები ჩამოიტანა. ამის შემდეგ ამერიკას ეკარგება ინტერესი სომხეთზე. მაშასადამე, ამერიკაშიც ჩვენი საკითხი დადებითად ვერ გადაწყდა?

ინგლისმა და იტალიამ ხელი აიღეს საქართველო-კავკასიაზე. გერმანიის საკითხი ხომ ადრევე მოხსნილი იყო. ახლავე გულცივად იყო საფრანგეთი. ის უფრო ძველი რუსეთის აღდგენით იყო დაინტერესებული: და გამოდიოდა რომ საქართველოს ბედს ისევ რუსების ამარას სტოვებდნენ...

გონიერი თვალი მაშინაც შენიშნავდა ამას, და დღეს იქნებოდა თუ ხვალ, თეთრი თუ წითელი დათვი დახევდა მის ტყავს, ამიტომ მით უფრო ახლა საჭირო იყო შიგნით მტკიცე ერთობა.

კავკასიის რესპუბლიკები მაინც მიიწევდნენ დამოუკიდებლობის ცნობის მოპოებისაკენ. ამის ნიადაგი მზადდებოდა რუსეთის თეთრი გენერლების დამარცხების შემდეგ. 1919 წ. მიწურულში ეს ფაქტი ხდება. იუდენიჩი ვერ იღებს პეტერბურგს, კოლჩაკს დაახევინეს შორეული ციმბირისაკენ და დენიკინიც სამხრეთით იწევს, გასაქცევი გზა ღა რჩება...

მას შემდეგ რაც მოკავშირეებმა იცნეს კოლჩაკის მთავრობა, ბევრი რამ შეიცვალა. 1920 წლის დასაწყისში ბოლშევიკებმა წინადადება მისცეს საქართველოს, შეეკრა მასთან სამხედრო კავშირი დენი-

კინის წინააღმდეგ, რადგან მათ იცოდნენ რომ დენიკინი აწუხებდა საქართველოს. საქართველომ უარი უთხრა. მიზანშეწონილად არ იცნო რუსეთის შინაურ საქმეებში ჩარეულიყო.

ამ ხანებში ბოლშევიკების გაძლიერება შესამჩნევი იყო და ვერსალის საბჭომაც იგრძნო თეთრების დამარცხება. სწორედ ამ დროს იყო რომ უმაღლესმა საბჭომ დაადგინა ფაქტიური ცნობა 11 იანვარს 1920 წელს საქართველოსი და აზერბეიჯანისა და 18 იანვარს სომხეთისა.

საქართველო იცნეს შემდეგი თანმიმდევრობით:

არგენტინამ იცნო საქართველო იურიდიულად 15 სექტ.1919 წლის დეკრეტით 1).

11 იანვარს 1920 წელს ფაქტიურად: ინგლისმა, საფრანგეთმა და იტალიამ. 7თებერვალს იაპონიამ, ხოლო 7 მაისს 1920 წელს სპეციალური ხელშეკრულებით საბჭოთა რუსეთმა ფაქტიურად და იურიდიულადაც. 26 აგვისტოს 1920 წელს იცნო ბელგიამ იურიდიულად.

---

1) Documents Presente'e par le gouvernement de la republique de Georgie a la premiere assemblee de la Societe des Nations,. London, 1920.

24 სექტ. 1920 წ. გერმანიამ; ხოლო 11 თებ. 1920 წ. საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი ევ. გეგეჭკორი, დენიკინის წარმომადგენლის პოლკ. დიესნისაგან იღებს ცნობას: "მაქვს პატივი ამით გაცნობოთ, რომ სამხრეთ რუსეთის ჯარების მთავარსარდალი გენ. დენიკინი სცნობს ფაქტიურ არსებობას საქართველოს, აზერბეიჯანის და სომხეთის მთავრობებისა". ამგვარად, ევროპის მაგალითმა, თუმცა დაგვიანებით, დენიკინიც აიძულა ეცნო საქართველო დე ფაქტო.

საქართველოს ამ ცნობით მოპოებული იყო მხოლოდ მორალური მხარე და რეალურად დიდ ერთა შორის მან მტკიცე ადგილი ვერ მონახა. ამაში კი მას დიდად შეუშალა ხელი შინაურმა შეუთანხმებლობამ.

13 აპრილს 1920 წელს, სან რემოს კონფერენციის წინ, ინგლისის წარმომადგენელი რ. ვანსიტარტი ხვდება ამ. კავ. დელეგაციებს და პირდაპირ უცხადებს: "უმაღლეს საბჭოს წრეებში უმრავლესობა იმ აზრისაა, რომ ამ. კავ. რესპუბლიკებს არავითარი მომავალი არა აქვთ".

თუმცა ეს წინ უსწრებდა ბოლშევიკების მიერ საქართველოს ცნობას, მაგრამ 28 აპრილს 1920 წ. აზერბეიჯანი უკვე ბოლშევიკებმა დაიკავეს.

ვანსიტარტი უთითებდა რომ თქვენ ერთმანეთში ვერ შექმენით სოლიდარობა და ამ გარემოებამ ხელი შეუშალა თქვენი საკითხის გამაგრებას გარედო. (ამ უთანხმოებაზე უკვე გვქონდა საუბარი).

ბოლოს ამ.კავ. დელეგაციები შეთანხმდნენ რომ საერთო აზრი წარედგინათ ინგლისის წარმომადგენლისათვის, რომელსაც უნდა დაეცვა ა.კ. საკითხი სან რემოს კონფერენციაზე.

ადრე მათი შეთანხმება პარიზში ვერ მოხდა და ახლა სან რემოში უნდა ეცადათ. ბევრ რამეში ურთიერთ დათმობის შემდეგ სომხებმა მოითხოვეს ბათუმის ოლქის ერთი ნაწილი, სახელდობრ; ჭოროხის მარცხენა მხარე, რათა შავ ზღვაზე მისულიყვნენ მათი რკინის გზით. ამით კი ისინი იჭრებოდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე. ბოლოს ეს მოხსნეს. ჩხეიძე წინადადებას აძლევს, რომ საქართველო მისცემს გზას: ერევანი-თბილისი-ბათუმი. სომხები მოითხოვენ რომ ისინი ააშენებენ საკუთარ რკინის გზას ჭოროხის ხეობით ბათუმთან ახლოს. ქართველები ამაზე დასთანხმდნენ. ხოლო სომხებმა მოითხოვეს რომ როგორც რკინის გზა

ისე მისი ზონა მათი საკუთრება იქნებოდა და აგრეთვე ააშენებდნენ საკუთარ ნავთსადგურებს. ამაზე კი ქართველები არ დასთანხმდნენ. ამის შემდეგ ინგლისის წარმომადგენელმა მიატოვა ისინი... ამ მოლაპარაკებაში ორივე მხარემ დიდი სიბეცე გამოიჩინა, მაგრამ აღარ ღირს ახლა კრიტიკა...

როდესაც ა.კ. დელეგაციები თვითონ ვერ შეთანხმდნენ, მაშინ კონფერენციამ მათი საკითხი ასე გადასჭრა: ის სცნობს ამ რესპუბლიკებს და 92 მუხ. ძალით რესპუბლიკათა შორის საზღვრების საკითხი უნდა მოგვარდეს ურთიერთ შეთანხმებით. თუ ეს არ მოხდა თურქეთ-სომხეთის საზღვრების გამორკვევამდე, მაშინ ის მოწესრიგებული იქნება მთავარ მოკავშირეთა მიერ. 351 მუხლის ძალით ბათუმის სუვერენობის საკითხი რჩება ღიად. გახსნილი იქნება თავისუფალი ვაჭრობა ყველასათვის, ვინც ერთა ლიგაში შედის. რეჟიმი იქნება ერთა ლიგის კონტროლის ქვეშ...

9. საქართველო და ერთა ლიგა. ამნაირად, საქართველო მთავარმა მოკავშირეებმა იცნეს ფაქტიურად, ხოლო ზოგმა, მათ შორის საბჭოთა რუსეთმაც, იურიდი-

ულადაც. ამის შემდეგ საკითხი იდგა ერთა ლიგაში შესვლის შესახებ. ეს ერთი საშუალება კიდევ დარჩა რომ საერთაშორისო გზით რაიმე გარანტია მისცემოდა საქართველოს.

15 ნოემბრისათვის 1920 წლისა, ქართულმა დელეგაციამ წარადგინა ლიგაში თავისი მემორანდუმი. ამ დღეს უნდა გახსნილიყო ლიგის პირველი ყრილობა.

ერთა ლიგას დასაწყისშივე თან დაჰყვა ერთი ანომალია. იქ მონაწილეობას არ იღებდა ის ქვეყანა, რომლის პრეზიდენტის ინიციატივითაც შეიქმნა ეს დაწესებულება. მის გარეშე იყვნენ აგრეთვე გერმანია, რუსეთი, ოსმალეთი და სხ.

საქართველოს მიერ წარდგენილი დოკუმენტი გადაეცა სპეციალურ კომისიას ნანსენის თავმჯდომარეობით.

კომისიამ განიხილა საკითხი და თითქმის ყველაფერი დამაკმაყოფილებლად იცნო. ცოტა საზღვრების საკითხი აღიარა გამოურკვევლად. კომისიამ ყრილობას წარუდგინა შემდეგი: "კომისია ურჩევს ყრილობას აცნობოს საქართველოს მთავრობას: 1. რომ მისი თხოვნა იყო განხილული თანაგრძნობით; მაგრამ გარემოებანი მას ჯერ ნებას არ აძლევენ მასზე საბოლოო

გადაწყვეტილების მიღებისა.2. შემდეგი გადაწყვეტილების მიღებამდე ერთობის მიერ, ეს სახელმწიფო თავისუფალია მიიღოს მონაწილეობა ლიგის საერთო ხასიათის ტექნიკურ ორგანიზაციებში". (იხ. ამ ერთობის ანგარიშები გვ.639).

16 დეკემბერს 1920 წელს ლიგის ერთობა იხილავს საქართველოს მიღების საკითხს და მასთან ერთად საკითხს ბალტიის ქვეყნებისა: ესტონიის, ლატვიის და ლიტვისა. საქართველოს საკითხმა დიდი კამათი გამოიწვია. როგორც ზემოდ ნიტტის სიტყვებიდან ვანახეთ, ევროპაში კიდევ დაძრწოდა თეთრი დათვის (ახლა წითლად შეღებილის) აჩრდილი! საილუსტრაციოდ აქ ზოგი სიტყვა უნდა გავიხსენოთ.

ნორვეგიის წარმომადგენელი დოქ. ნანსენი:

"დამოუკიდებლობა საქართველოსი, უკეთ ქართველი ერისა მოდის ძალიან შორეული წარსულიდან. ეს ძველი ერი, რომელიც შეიცავს საკვირველ ღირსებებს, და რომელიც დაკავშირებული იყო რუსეთთან უკანასკნელი საუკუნის განმავლობაში, ახლა ის დამოუკიდებელია, როგორც ის იყო რუსეთთან შეერთებამდე. ამგვარად, ამ თვალსაზრისით, არ არსებობს საბუთი, რომ მისი მიღების შესახებ თხოვნა უკუგდებულ იქნას" და სხ.

სამხრეთ აფრიკის წარმომადგენელი ლორდ სესილი:

"ეს ქვეყანა არ იმყოფება მუქარის ქვეშ სხვა მეზობლებზე მეტად, და არა გვაქვს საბუთი ვიფიქროთ, რომ იქ არსებობს ომი მისსა და მის რომელი-

მე მოსაზღვრე ქვეყნის შორის. საწინააღმდეგო საბუთები ამ ქვეყნის მიღების შესახებ არ არიან ძლიერნი. სამაგიეროდ მისი სასარგებლო საბუთები მრავალია. აუცილებელია დამყარდეს ხანგრძლივი ზავი. აუცილებლობა მოითხოვს დაცულ იქმნას საქართველო ბოლშევიზმის წინააღმდეგ"..

ინგლისის წარმომადგენელი მ.ფიშერი:

"ნუ ავრევთ გრძნობის საკითხს სახელმწიფო ადამიანის მოვალეობის საკითხში. მე ვსთხოვ დელეგატებს, რომელნიც იღებენ თავზე ხმის მიცემის პასუხისმგებლობას, დაფიქრდნენ, თუ ისინი მზად არიან ურჩიონ თავიანთ მთავრობებს, დაეხმარონ მატერიალურად რუსეთის საზღვარზე მყოფ ამ მამაც პატარა სახელმწიფოს, როდესაც მდგომარეობა ამის საჭიროებას მოითხოვს" 1).

და ბოლოს ყრილობამ ხმის უმრავლესობით მეხუთე კომისიის დადგენილება მიიღო: საქართველო, ესტონია, ლატვია და ლიტვა არ იქნებიან მიღებული. ხმების დანაწილება მოხდა ასე:

ხმების	საქართველო	ლიტვა	ლატვია	ესტონეთი
საერთო რიცხვი	23	28	29	32
მომხრე:	10	5	5	5
წინაღ:	13	23	24	27

მცირე უმრავლესობით გადაწყდა საქართველოს არ მიღება.2),

---

1) Documents relatifs a la question de la Georgie devant la Societe des Natios. Paris 1925.

2) 1921, წ. ლიგის მეორე ყრილობაზე ბალტიის ქვეყნები მიღებული იქნენ.

საქართველოს უარის მეორე დღესვე, უარი მიიღო სომხეთმაც. საქართველოს ლიგაში ბევრი დამცველები ჰყავდა. განსაკუთრებით იცავდა მას სპარსეთის წარმომადგენელი, პორტუგალიის და სხ. მაგრამ ის მაინც არ იქმნა მიღებული. გადამწყვეტი იყო ინგლის-საფრანგეთი და მათ არ იკისრეს ნათლობა. არც ერთად და არც ცალ-ცალკე, არავინ იკისრა საქართველოს დაცვის დაპირება. ინგლისის წარმომადგენელმა, როგორც ვნახეთ ეს ხაზგასმით აღნიშნა, რომ საქართველოს დაცვას გარეშე თავდასხმისაგან ჩვენ ვერ ვიკისრებთ (თუმცა ერთა ლიგა ამისთვის იყო დაარსებული). ეს ნათლად იყო გამოხატული საფრანგეთის წარმომადგენლის, ვივიანის სიტყვაშიც. ის პირდაპირ ამბობს:

"... რომ ჩვენ არ შეგვიძლია მოვატყუოთ ერები. დავპირდეთ დახმარებას, მაშინ როდესაც ვერ დავეხმარებით. ამავე დროს ამ ქვეყნების ლიგაში მიღებაზედ ხმა მისცეს ისეთმა ქვეყნებმა, რომელნიც შორს არიან და არავითარი დახმარება შეუძლიათ" და სხ.

ისევ რუსეთის შიში. მის წინააღმდეგ საქართველოს დაცვას არავინ კისრულობს და საქართველო რჩება საკუთარი ძალების ამარად.

ამ ფაქტიდან ისიც სჩანს, რომ ერთა ლიგამ და-

საწყისშივე აუწყვა მისი დანიშნულების გზას და გადაიქცა სულ სხვა დაწესებულებად, ვიდრე ამას ფიქრობდა მისგან მონაწილეობის შორის მდგომი, მაგრამ დამაარსებელი ვილსონი, ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტი.¹

საქართველოს არ მიღება ლიგაში იყო შედეგი ინგლის-საფრანგეთის პოლიტიკისა. განსაკუთრებით კი საქართველოს საკითხის დამარცხებისა სან რემოში და ინგლისში ბოლშევიკების მომხრე ლოიდ ჯორჯის პოლიტიკის გამარჯვებისა ლორდ კერზონის პოლიტიკაზე. ამიტომ ეს მოულოდნელი არ უნდა ყოფილიყო, მიუხედავად იმისა რომ საქართველომ ლიგის 40 სახელმწიფოს თვალში დიდი ყურადღება დაიმსახურა, თვით ინგლის-საფრანგეთის თანაგრძნობის ჩათვლით.

10. საქართველოს იურიდიული ცნობა. აქ ჯ მოვიტოვებთ ამ პერიოდში რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხს, რასაც შემდეგ თავში ვიხილავთ და მოვათავსებთ საქ.საკითხს საერთაშორისო ურთიერთობაში. ეს უკანასკნელი აქტი იყო მისი იურიდიული ცნობა. 1921 წლის დასაწყისში ეს ნიადაგი უკვე მზად

იყო. ამ დროს ამ. კავკასიაში ერთი საქართველოღა იყო დარჩენილი დამოუკიდებელი. ჩრდილო-კავკასიის რესპუბლიკა ფაქტიურადაც არ იყო ცნობილი და ის პირველი დაიკავეს რუსებმა ხოლო 1920 წლის ბოლომდე, ბოლო მოუღეს აზერბეიჯანისა და სომხეთის დამოუკიდებლობას. საქართველოსადმი მათ სხვა ტაქტიკა აირჩიეს. 7 მაისს 1920 წელს მათ ფორმალურად იცნეს საქართველოს დამოუკიდებლობა სათანადო ხელშეკრულებით. 16 ნოემბერს საქართველო აგრეთვე სდებს სატრანზიტო ხელშეკრულებას საბჭოთა რუსეთთან და საბჭოთა აზერბეიჯანთან, რითაც საქართველო ნებას აძლევს ამ ორ ქვეყანას ბათუმში თავისუფალი ვაჭრობისა.

ასე რომ გარეგნულად მდგომარეობა ისე მოჩანდა, თითქოს რუსეთს საქართველოზე თავისი პრეტენზია მოხსნილი ჰქონდა. მაგრამ ქვემოთ, აღნიშნული ხელშეკრულების ანალიზი დაგვარწმუნებს, რომ რუსეთის ასეთი პოზა საქართველოს მიმართ იყო მოჩვენებითი. არსებითად კი სწორედ ამ ხელშეკრულებით მოამზადა მისი მომავალი აგრესიული ნაბიჯი.

მოუხედავად შექმნილი მდგომარეობისა, 27 იანვარს 1921 წელს, ვერსალის უმაღლესმა საბჭომ იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა იურიდიულად. სწორედ იმ დღეს ე.ი. ძველი სტილით 14 იანვარს, როდესაც ქართველი ერი დღესასწაულობდა მისი განმანათლებელის წმ. ნინოს დღეობას. ამ ამბავს ასე ამცნობდა საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ბრიანი, საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრს გეგეჭკორს:

> "ვამცნე რა თავაზიანად თქვენი წერილი კონფერენციას, უკანასკნელმა ერთხმად მიიღო გადაწყვეტილება ეცნო საქართველოს მთავრობა იურიდიულად. მოკავშირე სახელმწიფოები ბედნიერნი არიან კიდევ ერთხელ დაგიმოწმონ თავიანთი თანაგრძნობა, რომლითაც ისინი ხვდებოდნენ ქართველი ხალხის მისწრაფებას დამოუკიდებლობისაკენ, და აღტაცება მის მიერ უკვე აღსრულებული საქმით გამოწვეული".
>
> ხელს აწერს: ბრიანი.

თავი მეხუთე

ბოლშევიკური რუსეთი
და
საქართველო

1. რუსეთ-ოსმალეთი და საქართველო. სან რემოს კონფერენციაზე გამოირკვა თუ როგორ ადგილს დაიჭერდა საქართველო "საერთაშორისო ოჯახში". ამის შემდეგ დიდი ფასი აღარ ჰქონდა ნ.ჟორდანიას აღტაცებას დამფუძნებელ კრებაზე! ბევრად უკეთესი იქნებოდა შეიარაღებული ძალის შექმნაზე ზრუნვა, მაგრამ ნუ ავჩქარდებით...

უკვე 1920 წლის საქართველოს მომავლის პერსპექტივები გამორკვეული იყო. მართალია ის იცნეს სახელმწიფოებმა ფაქტიურად (და უფრო გვიან იურიდიულადაც), მაგრამ ამან საქართველოს მთავრობის შინაურ მოქმედებაზე უარყოფითი როლი ითამაშა. სანამ საქართველოს დამოუკიდებლობას იცნობდნენ, საქართველოს მთავრობა გაცილებით ენერგიულად მუშაობდა თავდაცვისათვის. ახლა კი დაიმედებული ამ ცნობით ეს მუშაობა უფრო შენელებული იყო. მან სათრანგეთის

წარმომადგენლის ვივიანის სიტყვა ვერ შეაფასა სწორად. ყველა პირდაპირ გვეუბნებოდა: დიდი სიპატია გვაქვს თქვენი, გიცნობთ კიდეც, მაგრამ თუ საფრთხეში ჩავარდით, ჩვენ ვერ დაგეხმარებით. თქვენ თავზე თქვენ უნდა იზრუნოთ. ამიტომ, მოგვიანებით, როდესაც ასეთი გაჭირვების დრო დადგა, უცხოეთის დაუხმარებლობის მიზეზი უადგილო იყო!

მაგ: ჟორდანია თვითონ გადმოგვცემს, რომ როდესაც ინგლისელებმა შესთავაზეს ყარსის დაკავება, რადგან "ყარსის ციხე და მთელი ყარსის ოლქიც მოითხოვს განსაკუთრებულ ყურადღებასო", ჟორდანიამ ჰუმანიურობა გამოიჩინა და ამაზე უარი უთხრა, ამ ოლქს სომხებმა უნდა უპატრონონო. ამით ინგლისელები ქართველებს უპირატესობას კი არ ანიჭებდნენ, არამედ ფიქრობდნენ რომ საქართველო მას უკეთ დაიცავდა და ამავე დროს მის სიძლიერეს შეჰმატებდა.

საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრი და ერ.დემ. პარტიის ერთი ლიდერი რ.გაბაშვილი სწერს თავის მოგონებებში, რომ ჯერ გერმანელებმა და მერე ინგლისელებმა საქართველოს მთავრობას შესთავა-

ზეს ერთი და იგივე წინადადება: რომ ისინი თავიანთი ხარჯით შეუქმნიან ორ დივიზია ჯარს. ისისნი გაილებდნენ , ფულს, იარაღს და ინსტრუქტორებსაც მისცემდნენ. საქართველოს მთავრობა მუდამ წუწუნებდა - - არ გვეხმარებიანო. იმ მდგომარეობაში ამაზე უკეთესი დახმარება რაღა იქნებოდა! მაგრამ საქართველოს მთავრობამ უარი უთხრა, უნდობლობა გამოუცხადა..

მოკლედ საქართველოს მთავრობამ ვერ შესძლო შეიარაღებული ძალის შექმნა.

როგორი იყო ამ დროს რუსეთის მდგომარეობა. ბოლშევიკები სრული გამარჯვებული გამოდიან თეთრ გენერლებთან ბრძოლაში და იწყება ნელ-ნელა "გაქცეული" ქვეყნების შემოკრება. ისინი თვალს ადევნებდნენ ამ.კავ. საერთაშორისო მდგომარეობას და თავიანთ აგრესიულ მოქმედებას მას უთანხმებდნენ.

სან რემოს კონფერენციის შემდეგ მათ მოქმედების გზები ეხსნებოდათ. ჯერ კიდევ ამ.კავ.დელეგაციები სან რემოდან პარიზში დაბრუნებული არ იყვნენ, რომ 28 აპრილს 1920 წელს შეესხნიენ და დაიკავეს აზერბეიჯანი. ამ მოვლენაზე უნდა შევჩერ-

დეთ, რადგან ამ დროს კიდევ გაჩნდა ახალი ფაქტორი, რომელიც ხელს შეუწყობს ამ.ფავკასიის დაცემას.

ეს იყო რუსეთ-ოსმალეთის დაახლოება, რაც მოხდა სწორედ აზერბეიჯანის დაპყრობის წინ. აქ არაფერს ვიტყვი მათ ადრინდელ ურთიერთობაზე. ეს ცნობილია. იმპერიის დაცემისა და სრული დაშლის მუქარის ქვეშ მყოფი თურქეთი გამოვიდა თავის დასაცავად მუსტაფა ქემალ ფაშის მეთაურობით. მოკავშირეთა წინააღმდეგ ამხედრებული ქემალი, რუსეთში ხედავს ხსნას. რუსეთსაც ეს უნდოდა. ხოლო მათ კავშირის შორის მოთავსებული, იყო ამ.კავკასია, რომელიც უკვე დამოუკიდებელი იყო და ასე თუ ისე მოკავშირეები მფარველობდნენ. და თუ სულთნის ფაშები აიძულებდნენ ამ.კავკასიას დამოუკიდებლობა გამოეცხადებინა, ახლა ქემალისათვის ეს იყო მხოლოდ დაბრკოლება და ამავე დროს სახარკო მასალა რუსების დახმარების მოსაპოვებლად. ამიტომ მან ამ.კავ. ადვილად გასწირა. ამ კავშირში ჩააბეს აზერბეიჯანიც. ამ უკანასკნელის ასეთმა მიდრეკილებამ ჯერ თავი იმსხვერპლა მერე მეზობლებიც მათ სათარეშოდ გახადა.

15 აპრილს 1920 წელს აზრუმში ხელი მოაწერეს შეთანხმებას ოსმალეთის მე-15-ე არმიის უფროსმა კიაზიმ კარა ბექირ ფაშამ და აზერბეიჯანის სამხედრო მინისტრმა შიხლინსკიმ. შეთანხმების მეხუთე მუხლით აზერბეიჯანი ივალებდა დახმარებოდა ოსმალებს ბოლშევიკებთან დაახლოებაში და "საჭიროების დროს აზერბეიჯანიც შეუერთება ამ კავშირს".1)

ამ ცნობას ამოწმებს აზერბეიჯანელი კომუნისტი სულთან გალიევი, რომელიც 2 მაისს 1920 წელს გაზ. "იზვესტიაში" სწერდა: "აზერბეიჯანის ჯარში მეოფი თურქის ოფიცრები ეწეოდნენ საბჭოთა რუსეთთან შეერთების პროპაგანდას".

ამის შემდეგ კარა ბექირ ფაშა სწერდა: "ბოლშევიკების, აზერბეიჯანის და ჩვენს მიერ ხელმოწერილი პირობის საფუძველზე, დიდი რიცხვი ჩვენი ოფიცრებისა, ექიმების და მოხელეების წავიდნენ აზერბეიჯანში. ბოლშევიკები წინადადებას გვაძლევენ დაუყოვნებლის სამხედრო მოქმედების დაწყებას, სომხების და კილიკიაში ფრანგების წინააღმდეგ. დაღესტანში შექმნილი მწვანე არმია, ენვერის, ნურის და ხალილის მიერ, უნდა შეეცადოს აპრილის დასაწყისში, დაიკავოს ბაქო. რომ ეს გამარჯვებული იქმნას მოკავშირეთა წინაშე, აზერბეიჯანის

---

1) იხ. ჟურნ. "კავკაზ" (რუს.) პარიზი. არჭრუნის წერილი.

ჯარებმა უნდა მოაწყონ საწინააღმდეგო მოსაჩვენებელი დემონსტრაცია". 1)

ამ საბუთით ნათელი ხდება, თუ ბოლშევიკებმა სულ მცირე წინააღმდეგობის შემდეგ როგორ დაიკავეს ბაქო! მაშასადამე ოსმალებმა მოხერხებულად გადასცეს რუსებს აზერბეიჯანი, ისე რომ აზერბეიჯანის მთავრობაც დაითანხმეს ამაში.

ეს იყო მიზეზი რომ საქართველო-აზერბეიჯანის სამხედრო კავშირი აღარ განაღდებოდა. საქართველოს ჯარები აღარ გაუგზავნია დასახმარებლად.

28 აპრილს რომ ბოლშევიკებმა ბაქო დაიკავეს, 30 აპრილს საქართ.მთავ. თავმჯდომარემ, ნ.ჟორდანიამ, დამფუძნებელ კრებაზე შემდეგი სიტყვა წარმოსთქვა (იხ.სტენ.ანგარიშები) - რომ თუ ბოლშევიკები აზერბეიჯანს დაესხნენ, ჩვენ მოვალე ვართ

---

1) ეს ადგილი ამოვიღე არწრუნის წერილიდან, რომელიც თავის მხრივ ემყარება ს.ვრაციანის წიგნს: "სომხეთის რესპუბლიკა" რუსულ. პარიზი. 1928 წ. აზერბეიჯანის მოღვაწემ რუსტემ ბეილიმ პასუხი გასცა არწრუნის (იხ."კავკაზ" 19-20), რომელიც ცოტა გადაჭარბებულად ირხევს არწრუნის აზრებს. მას ვერ აბათილებს და დამატებით ცნობასაც იძლევა:რომ აზ.მთავ. ნაწილი ბოლშევიკებისაკენ იყო განწყობილი. (გაჯინსკი, რასულ ზადე და სხ.

მას დავეხმართ, არა მარტო იმიტომ რომ მასთან სამხედრო კავშირი გვაქვს, არამედ იმიტომაც რომ ამას ჩვენი საკუთარი ინტერესები მოითხოვენ. ხოლო თუ აზერბეიჯანი გარეშე ძალას შეხვდა უბრძოლველად, ჩვენ არ გვაქვს უფლება შევებრძოლოთ მას ვინც აზერბეიჯანმა მიიღო. ამის შემდეგ საქართველომ ვეღარ გაბედა შებრძოლებოდა აზერბეიჯანელების მიერ მოწვეულ ბოლშევიკებს.

დაგვიანებით, ერთ საპოლემიკო ბროშურაში, მუსავატის ლიდერი რასულ ზადე სწერდა (იხ. მისი "პანთურანიზმზე, კავკასიის პრობლემასთან დაკავშირებით" რუსულად. პარიზი, 1930):

"გარეშე პოლიტიკური კომბინაციებისა, დამოუკიდებელი კონფედერაციული კავკასიისათვის ხსნა არ არსებობდა. ეს პრინციპი ნაწილობრივ განხორციელებული იყო თავდაცვითი კავშირის სახით, რომელიც შეკრული იყო საქართველოს და აზერბეიჯანს შორის. თუ ჩვენ ვერ შევძელით მისი სრული განხორციელება, ეს მოხდა მრავალი მიზეზების გამო, რომელზედაც ლაპარაკის ნებას არ გვაძლევს ამ მოხსენების ჩარჩოები. ვიტყვი მხოლოდ რომ, ამ იდეის განხორციელების ერთი მიზეზი იყო იგივე პროვოკაცია და დემაგოგია, რომელიც ახლაც ბ.ხონთქარიანის და კო. პირით სცდილობს დაარღვიოს კავკასიის ხალხთა მთლიანობა". (გვ.19).

რასაკვირველია, "მოხსენების ჩარჩოებით" და "პროვოკაცია-დემაგოგიის" საბუთებით რასულ ზადეს

არ შეეძლო მომხდარი ამბების მიჩქმალვა. წიგნაკი, რომელშიც რასულ ზადე ამასა სწერს, გამოცემულია იმავე ნ.ჟორდანიას წინასიტყვაობით და ცხადია, უკვე ემიგრანტ რასულ ზადესთვის, რომელიც იბრძვის ბოლშევიკების ბატონობის წინააღმდეგ ადვილი არ არის ამ მწარე წარსულის მოგონება!

ჟორდანია კი თავის მოგონებებში ამაზე სწერს:
"აპრილში მოხდა აზერბეიჯანის მართლა გასაბჭოება, ე.ი. უიარაღოდ და უბრძოლველად. შესრულდა ოსმალეთის ნება-სურვილი. გამოჩნდა რომ აზერბეიჯანი არის აგენტურა ოსმალეთისა და მოქმედობს მისი კარნახით" (მისი მოგ. გვ. 169).

ყოველ შემთხვევაში, ბაქოს დაცემა პირდაპირი ცუდი ნიშანი იყო საქართველოს მოუკიდებლობისათვის· თითქოს ესმოდა საქართველოს მთავრობას რომ ბაქოს დაცემა იყო წინამორბედი თბილის-ბათუმის დაცემისა და ამ ფაქტების წნევით იძულებული იყო ზოგიერთი ზომები მიეღო, უფრო კი ისევ ილუზიებით ცხოვრობდა. იმავე 30 აპრილს ნ.ჟორდანია დამფუძნებელ კრებას ასე მიმართავდა: "ჩვენ არა ვართ მარტო, მთელი ევროპა განურჩევლად პარტიისა და მიმართულებისა ჩვენთან არისო". არ ვიცი რა

მიზეზით იყო ეს განცხადება გაკეთებული, მაგრამ ევროპა ჩვენთან აღარ იყო და სწორედ იმავე დროს, როდესაც საქართველო და სომხეთი მათ ფაქტიურ ცნობას დღესასწაულობდნენ, ბოლშევიკები თავდასხმისათვის ემზადებოდნენ!

რაკი ბოლშევიკებმა ბაქო ხელში ჩაიგდეს, ამის შემდეგ ადვილი იყო საქართველოსთან კომერციული-მოლაპარაკების დაწყება. საქართველოსაც აღარ ჰქონდა შემოსავალი, ისევ ბოლშევიკებთან უნდა გაემართა მოლაპარაკება: მიუხედავად იმისა რომ "მთელი ევროპა ჩვენთან იყო", ამას ურჩევდნენ ინგლისელებიც. ბოლშევიკები, გამარჯვებული ყველა ფრონტზე, არაფერში უკან არ დაიხევენ. მათი მიზნები გადაუდებელია. ბაქოს ბათუმი სჭირია, მაშასადამე საქართველოც. ამიტომ დაიკავეს თუ არა აზერბეიჯანი, იმავე დღიდან იწყეს აგრესიობა საქართველოს მიმართ. რასაკვირველია, ყოველ დაბურობას ისინი ხელსაყრელ პირობებს ურჩევდნენ ხოლმე.

რომ მომავალი მკითხველისათვის გასაგები იყოს ბოლშევიკების ეს სიფრთხილე, უნდა აღვნიშნო რომ

ამ დროს ისინი სამხედრო თვალსაზრისით არც ისე ძლიერნი იყვნენ. ამიტომ სჭირდებოდათ ანგარიში.

აზერბაიჯანის დაპყრობის შემდეგ მოახდინეს ცდა საქართველოს "გასაბჭოებისაც", მაგრამ ამ ჯერად უშედეგოთ ჩაუარათ.

საქართველოს ჯარების მთავარსარდალი გენ. გ. კვინიტაძე მოგვითხრობს:

"უკვე 1-2 მაისს (1920), ბოლშევიკებმა მოახდინეს ცდა თბილისში გადატრიალებისა. 2 მაისს გადმოვიდნენ ჩვენს საზღვარზე წითელ ხიდიდან ხრამზე" (იხ. ჟურ. "კავკაზ" ნ.14-15, პარიზი).

და სწორედ ამავე დროს დაესხნენ თბილისში ქართულ სამხედრო სკოლას. გენ. ჩხეიძე თავის მემუარებში გადმოგვცემს: "რომ აზერბაიჯანის მთავრობის წრეებში უკმაყოფილო არ იყო რიგზე, მთავრობის ზოგიერთმა წევრმა მოამზადა ბოლშევიკების შემოსვლა... როგორც სჩანს აზერბაიჯანის ჯარებმა წინააღმდეგობა არ გაუწიეს და ბოლშევიკებიც ბაქოში თავისუფალი მატარებლით შემოვიდნენ... მაისის პირველ რიცხვებში ბოლშევიკებმა მართლაც, როგორც შემდეგ აღმოჩნდა, განიზრახეს მოეწყოთ ჩვენთვის ყაზახის მხრიდან იგივე, რაც აზერბაიჯანში ქმნეს. საზღვრის დარღვევის გასაადვილებლად, შინაურმა ბოლშევიკებმა მიზნად დაისახეს შეექმნათ უწესობა თბილისში და უკეთეს შემთხვევაში ხელთ ჩაეგდოთ მთავრობა. ამ მიზნით მაისის ორს ჩვენს სამხედრო სკოლას დაესხნენ თავს, ვინაიდან სკოლის ხელში ჩაუგდებლივ ქალაქში ისინი გამოსვლას ვერ გაბედავდნენ... ბოლშევიკებმა გადასწყვიტეს რომ ჯერ იუნკრებს ჩაიგდებდნენ ხელში,

და შემდეგ ათასეულის ჯარის კაცებს თავის მხარეზე გადმოიტყუებდნენ" (იხ. ჟურნ. "მხედარი" ნ.13)

ამ თავდასხმის ისტორია რომ აღარ განვაგრძო, დავასკვნი რომ იუნკრებმა ისინი მამაცურად მოიგერიეს და ყველა ბოლშევიკები ამოხოცეს.

რა მოხდა ამ დროს. აზერბეიჯანის საზღვრებზე ომი გრძელდება. გვინიტაძე ძლიერად უტევს მტერს და ქართული ჯარი ამარცხებს წითელ ჯარებს. გენ. გვინიტაძე კავშირში შედის ბოლშევიკების მოწინააღმდეგე აზერბეიჯანელებთან. მა მიზნად დაუსახავს დამარცხებული მტრის დევნა და მისი კავკასიიდან გაძევება. მტრის ძალებზე ის სწერს: როცა გაჩაღდა ომი ბოლშევიკებისა პოლონელებთან და ვრანგელთან, ჩვენს მხარეს ბოლშევიკების ერთი დივიზია ისე იყო დამარცხებული, რომ ფრონტიდან მოხსნეს. მეორე დივიზია დავამარცხეთ და ვდევნიდით. ჩვენი ცნობით ბოლშევიკებს კიდევ ჰყავდათ ერთი დივიზია ბაქოსთან, შეიძლება მეტიც, ჩრდილო-კავკასიიდან წამოსული. ამ დროს მე მყავდა 40000 ხიშტი"1).

---

1) ბოლშევიკების დივიზიაში ითვლებოდა 4-5 ათასი კაცი. შენიშვნა გვინიტაძისაა. (მისი "ჩემი პასუხი". გვ.14; პარიზი, 1954).

ამავე დროს "ჩვენ გვქონდა აზერბაიჯანელებთან დადებული პირობა, რომ ისინი რუსების ზურგში მოახდენენ აჯანყებას, რაც მართლაც მოახდინეს განჯაში 25 მაისს.;.. 18 მაისს სამხედრო მინისტრი გრ.ლორთქიფანიძე და მე გავემგზავრეთ ფრონტზე ნ.ჟორდანიას თანხმობით. უკვე გაცემული იყო ბრძანება 19 მაისისათვის მთავარი შეტევა დაგვეწყაო"... და სწორედ ამ დროს მთავარსარდალი ნ.ჟორდანიასგან იღებს ბრძანებას ომის შეჩერების შესახებ. ე.ი. 12 დღის შემდეგ რაც მან ხელი მოაწერა ბოლშევიკებთან ხელშეკრულებაზე. კვინიტაძემ შეტევის ბრძანება მოხსნა და ომიც შეწყდა.

ფრონტზე რომ ომი გრძელდებოდა და ქართველები არა მარტო გამარჯვებული იყვნენ, მთავარსარდალი დაიმედებული იყო ბოლშევიკები გაეძევებინა კავკასიიდან, ამ დროს ზურგში სხვა ამბები ხდებოდა. ნ.ჟორდანია საიდუმლოდ, ერთი პირის საშუალებით მოლაპარაკებას აწარმოებდა ბოლშევიკებთან მოსკოვში.. ეს ამბავი გაცილებით ადრე ყოფილა დაწყებული. ამაზე თვითონ ჟორდანია სწერს:

"რაკი პირდაპირი მიდგომით, ევროპის წინაშე შუამდგომლობით და იქ პროპაგანდით არა გამოდიოდა რა, ცხადი გახდა, საქმის ისევ რუსებთან დაწყების აუცილებლობა" (იხ. მისი "ჩემი წარსული")

მან ამ მიზნით მოსკოვში გაგზავნა გრ. ურატაძე.

ის სწერს: "ამ მისიის ერთი მთავარი პირობა იყო მისი საიდუმლოება... მთელი ეს ამბავი, გრიშას გამგზავრება და იქ მუშაობა, საქართველოში არავის გაუგია. ვიფიქრე, თუ მოსკოვმა გვიცნო, ჩვენი დამოუკიდებლობა დაადასტურა, ამ პასუხით წარვდგებით ევროპის არეოპაგის წინაშე და ეს უეჭველად გასჭრის".

ასეთი იყო "დემოკრატიული" მთავრობის მოქმედება. ის აგზავნის ასეთ საპასუხისმგებლო საქმისათვის ერთ კაცს, და ეს არ იცის არც მთავრობამ და არც დამფუძნებელმა კრებამ!

შემდეგ ჟორდანია სწერს: "აპრილში უკვე მივიღე ცნობა გრ. ურატაძისაგან მოსკოვიდან. გვამცნო მოლაპარაკების შინაარსი და აგრეთვე პროექტის ტექსტი".. აქედან ჩანს რომ ჟორდანიას ის ადრე გაუგზავნია, შეიძლება აზერბეიჯანის დაკავებამდე.

მაშასადამე, მაშინ როდესაც მოსკოვში რუსები ჟორდანიას წარმომადგენელთან მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ, იმავე დროს მათ დაიკავეს აზერბეიჯანი და სცადეს საქართველოს დაკავებაც და როგორც შიგნით არეულობის შექმნის ცდაში ისე ომში,

ისინი სასტიკად დამარცხდნენ. თუ ჟორდანიას წარმომადგენელმა მოსკოვში ეს ყველაფერი არ იცოდა, სამაგიეროდ იცოდნენ ბოლშევიკებმა და ასეთ პირობებში იყო რომ მათ საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობა შესთავაზეს. შემდეგში ნ.ჟორდანიამ ბოლშევიკების ეს "ტაქტიკა" მათი გაორებული პოლიტიკით ახსნა. მაგრამ ფაქტი და შედეგი იყო ერთი. ამაზე ჟორდანია სწერს: "აშკარა იყო მოსკოვის ორი ტენდენცია: ერთი - პოლიტიკური და მეზობლური, მეორე იმპერიალისტური. ამ უკანასკნელს მეთაურობდა ტროცკი, სამხედრო მინისტრი და სტალინი, ეროვნებათა მინისტრი (კომისარი), პირველს კი ლენინი. პირველმა ორმა უბრძანეს თავის ჯარს აზერბეიჯანში, ჩვენი დაბყრობა. ეგონათ ადვილი იქნებოდა. ხოლო როცა ლენინმა დაინახა, რომ უომრად ეს არ შეიძლებოდა, ევროპის სკანდალს მოერიდა და გადასწყვიტა ხელშეკრულების დადებაო". (იქვე)

ჟორდანიას ეს აზრი უარსაყოფია.: ჯერ ერთი იმიტომ, რომ მაშინ მართლია ტროცკი დიდი ავტორიტეტი იყო და არც ჯუღაშვილი იყო ჯერ სტალინი, მაგრამ დაუჯერებელია ლენინის თანხმობის გარეშე მათ რამის გაკეთება გაებედათ. ქვემოდ მოყვანილი საბუთებიდან ნათელი გახდება რომ ყველაფრის თავი და ბოლო იყო სწორედ ლენინი. ხოლო ის უფრო

ფრთხილი გზებით სცდილობდა იმავეს შესრულებას. რაც შეეხება იმას რომ თითქოს ლენინი დარწმუნდა - უომრად ეს არ მოხერხდებოდაო, ამას აქარწყლებს ფაქტი და მთავარსარდლის დამოწმება, რომ ეს ომი უკვე იყო და ბოლშევიკები დამარცხდნენ. და სწორედ ამ გარემოებამ აიძულა ლენინი ეს საქმე გადაედო და ჯერხნობით ქართველებისათვის თვალები ახვია ხელშეკრულებით. ეს არის ისტორიული სინამდვილე და ამას სრულებით ვერ ხსნის ტროცკი-სტალინზე გადაბრალება და ლენინის გათეთრება, როგორც მერეც სცადეს ზოგიერთებმა.

ის ფაქტიც საგულისხმოა, რომ ჟორდანიას მიერ გაგზავნილი ერთი კაცი, რომელსაც ვითომ მდგომარეობის დაზვერვა ჰქონია დავალებული, უცბად ბოლშევიკების მიერ შეთავაზებულ ხალშეკრულებას აწერს ხელს! ესეც ხომ აბუჩად აგდება იყო საქართველოსი! წარმოიდგინეთ სურათი: ორ სახელმწიფოს შორის იდება ხელშეკრულება, მეორე მხრიდან ამას ხელმძღვანელობს მხოლოდ ერთი ადამიანი. მაშასადამე ერთ და იმავე დროს ის უნდა ყოფილიყო ისტო-

რიისა და საზღვრების ექსპერტი, სამხედრო საქმის მცოდნე, იურიდიული ექსპერტი, ეკონომისტი და სხ. და ურატაძეს ყოველივე ამაზე შეეძლო პასუხის გაცემა?! ხოლო ჟორდანიამ ერთი კაცი გაგზავნა საიდუმლოების დაცვის მიზნით. საიდუმლოება ვისთან? იმაზე კი აღარ უფიქრია თუ ის ასწევდა მისთვის დანიშნულ ტვირთს. ხოლო მისივე სიტყვით ურატაძე იმისთვის აურჩევია რომ: "დესპანი უნდა ყოფილიი-ლენინის და მისი შტაბის ნაცნობი, სოც.დემოკრატი, პარტიის ყრილობაზე ნამყოფი" და ასეთი კი ყოფილა ურატაძე. სხვა თვისებები დესპანისთვის საჭირო აღარ ყოფილა!

უთუოდ ასე მოიქცა ვახტანგ მეფეც, როდესაც საბა-სულხან ორბელიანს ირჩევდა თავის ელჩად ლუდოვიკო მეთოთხმეტის კარზე, რადგან საბა ლუდოვიკოს ნათლია იყო!...

აღნიშნული მდგომარეობიდან გასაგებია თუ რანაირ ხელშეკრულებაზე მოაწერინებდნენ ხელს ჟორდანიას წარმომადგენელს§ რასაკვირველია, რუსებმა მას წინ დაუდეს წინასწარ დამზადებული ტექსტი, სტანდარტული, რაზედაც ისინი საერთოდ ხელს აწერინებდნენ პატარა ერებს. ასე დაიდო 7 მაისის 1920წლ.

ხელშეკრულება რუსეთის ფედერატიული რესპუბლიკისა და საქართველოს შორის. მასზე ხელს აწერენ: საქართველოს მხრივ გრ.ურატაძე და რუსეთის მხრივ საგარეო კომისრის მოადგილე ამხ.კარახანი.:

2. 7 მაისის 1920 წ.ხელშეკრულება.საჭიროდ მიმაჩნია აქ მოვიყვანოთ ამ ხელშეკრულების მთავარ მუხლები:

&1. "ემყარება რა რუსეთის სოციალისტურ-ფედერატიული საბჭოთა რესპუბლიკის მიერ აღიარებულ ყველა ხალხთა თავისუფალი თვითგამორკვევის უფლებას, გათავებული სრული გამოყოფით, იმ სახელმწიფოსგან, რომელსაც ისინი ეკუთვნიან - - რუსეთი სცნობს ურეზერვოდ საქართველოს სახელმწიფოს დამოუკიდებლობასა და სუვერენობას და სრული ნებით უარს ამბობს ყველა იმ სუვერენულ უფლებებზე, რომელიც ეკუთვნოდა რუსეთს ქართველი ხალხისა და მისი ტერიტორიის მიმართ".

&2. "ემყარება რა წინამდებარე ხელშეკრულების პირველ მუხლში აღიარებულ პრინციპებს, რუსეთი ივალებს უარი სთქვას საქართველოს შინაურ საქმეებში ყოველგვარ ჩარევაზე".

&3. ამ მუხლში განხილულია საზღვრების საკითხი. საბოლოო ხაზი შემუშავებული იქნება სპეციალური კომისიის მიერ, რომელშიც შევლენ ორივე მხრის წარმომადგენლები.

მანამდე კი ყველა უღელტეხილები გამოცხადებულია ნეიტრალურ ზონად 1922 წლ. იანვრამდე. არ შეიძლება მათი დაკავება არც ერთი მხარის ჯარე-

ბით, არც გამაგრება - ხუთი ვერსის მანძილზე საზღვრის ხაზიდან ორივე მხარეს.

& 4. რუსეთი სცნობს საქართველოს საკუთრებად ყოფილი იმპერიის შემდეგ გუბერნიებს: თბილისის, ქუთაისის, და ბათუმის ყველა ოლქებით და მაზრებით, ასევე ზაქათალისა და სოხუმის ოლქებს. ის სცნობს აგრეთვე საქართველოს ტერიტორიის ნაწილად იმ ადგილებს, რასაც სათანადო ხელშეკრულებით დაიმტკიცებს მეზობლებისაგან.

& 5. ამ მუხლით საქართველო ივალებს განაიარაღოს და მოათავსოს საკონცენტრაციო ლაგერებში ყველა შეიარაღებული ძალები, რომელნიც იმყოფებიან საქართველოს ტერიტორიაზე და ემუქრებიან რუსეთს ან რუსეთის მთავრობის პრეტენზიას აცხადებენ, ხოლო ყველა მათი ქონების რუსეთისადმი გადაცემას.

საქართველო ივალებს თავისი ტერიტორიიდან მოიცილოს უცხო ძალები. აუკრძალოს თავის ტერიტორიაზე ტრანსპორტი რუსეთის მოწინააღმდეგე ძალებს. აუკრძალოს მათ გაჩერება თავის ნავთსადგურებში.

& 10. "საქართველო ივალებს გაანთავისუფლოს სასჯელისა და სამართლის ან ადმინისტრატიული დევნისაგან ყველა ის პირები, რომელნიც არიან საგანნისმგვარი დევნისა საქართველოს ტერიტორიაზე, რუსეთის საბჭ.ფედერ. რესპუბლიკის ან მისი კომუნისტური პარტიის სასარგებლოდ ჩადენილ მოქმედებათ გამო.

შენიშვნა: საქართველო ივალებს დაუყოვნებლივ გაანთავისუფლოს ყველა ის პირები, რომელნიც შეპყრობილი არიან ზემო აღნიშნული აქტების გამო".

& 12. ამ მუხლით რუსეთი უკარნახებს საქართველოს თავის კომერციულ ინტერესებს. და სხ.

ზემოდ გათვალისწინებული საერთაშორისო მდგომარეობის შემდეგ, როდესაც საქართველოს მთავრობა იძულებული ხდება ისევ ბოლშევიკურ რუსეთს მიმართოს, ცხადია, რუსეთი უველაფერს თავისი ინტერესების მიხედვით უკარნახებდა საქართველოს. და როდესაც ამ ხელშეკრულებას ხელს აწერდნენ, ამ დროს აზერბეიჯანის მხარეს ომი სწარმოებდა. ბოლშევიკების დამარცხების მსვლელობა არ შეიძლება მოსკოვში არ სცოდნოდათ და ამნაირად, დამარცხებული გამარჯვებულს უკარნახებდა თავის პირობებს ხოლო თვალების ასახვევად ერთად ერთ დამოუკიდებლობის ცნობას სთავაზობდა. ამავე დროს როდესაც ჟორდანია დამფუძნებელ კრებაზე აცხადებდა: ევროპა ჩვენთახ არისო, მისი წარმომადგენელი მოსკოვში ამ ევროპელების წინააღდეგ ხელს უწერდა ბოლშევიკებს. რადგან იქ მოხსენებული "უცხო ძალების მოცილება" შეეხებოდა ინგლისის ჯარებს. რომელიც არც საქართველოს ნებით იყო მოსული და ხელშეკრუ-

ლების დადების შემდეგ სულ ცოტა ხანში დასტოვა საქართველო, არა ბოლშევიკების მუქარით, არამედ უმაღლესი საბჭოს გადაწყვეტილებით. ამნაირად ევროპის "ჩვენთან ყოფნის" ეს პატარა სიმბოლოც გაქრა...

მოკლედ, აღნიშნული ხელშეკრულება იყო პირდაპირ ნაკარნახები. იქ მოხსენებული პირობები მათ ინტერესებს ემსახურებოდა. აქ ვნახულობთ ისეთ მოვლენებსაც, რაც სრულიად უცხოა საერთაშორისო ურთიერთობის ხასიათის აქტებისათვის და რაც დამახასიათებელია საერთაშორისო უფლების "ბოლშევიკური თეორიისა". ამ მხრივ გაცილებით მაღალ დონეზე იდგა იმპერატორების რუსეთისა და მეფეთა საქართველოს შორის 1783 წელს დადებული ხელშეკრულებისა, მიუხედავად იმისა რომ მაშინ საქართველო შედიოდა რუსეთის მფარველობაში და ბუნებრივი იყო დაეკარგა ნაწილი თავისი სუვერენობისა. ახლა კი ეს ორი "დემოკრატიული" ქვეყნის შორის დადებული ხელშეკრულებით პირიქით, საქართველო სცნობდა რუსეთს და უკანასკნელი სცნობდა მის სრულ დამოუკიდებლობას და იმავე დროს საქართველოს სუვერენობა ყოველ

მხრივ იყო შელახული...

ქრთამად ერთი რაც რუსეთმა საქართველოს უძღვნა, ეს იყო მისი დამოუკიდებლობის ცნობა, რაც მამასისხლად დაუსვა და მკითხველს ნუ გაუკვირდება, საქართველოს მთავრობა ამით დაკმაყოფილდა. აი ამაზე რას სწერს თავის მოგონებებში ნ.ჟორდანია:

გრ.ურატაძემ "გვამცნო მოლაპარაკების შინაარსი და აგრეთვე ტრაქტატის ტექსტი. ჩვენი მთავარი მოთხოვნილებანი გამოჩნდა მიღებული, სადაც იყო წვრილმანები, განსაკუთრებით ერთი მუხლი - საქართველოს ტერიტორიაში არ იდგეს სამტრო უცხო ჯარით. ჩვენ ვაცნობეთ ამ მუხლის სრული ამოგდება, ჩვენი ტერიტორიის სუვერენი ჩვენ ვართთქვა. გრიშამ გადმოგვცა პირდაპირი მავთულით, რომ მუხლს არ სცნიან - თქვენ ეგებ თქვენი ქვეყანა გახადოთ ბაზად უცხო შემოტევისა ჩვენს წინააღმდეგ და სხ. მე ვიფიქრე, ბოლშევიკები მართალი არიან, თუ კი ასეთი ეჭვი აქვთ, მუხლი მისაღებია. ევგენი იყო წინააღმდეგი, არ გვინდა მათი ცნობა, თუ ჩვენი ტერიტორიის მოხმარებაში გვერევიან და სხ. ჩემთვის მთავარი იყო ჩვენი იურიდიული ცნობა, რუსეთისაგან, რასაც შემდეგ სხვა სახელმწიფოებიც მიმართავდნენ" (იხ.მისი მოგონებები, გვ.166).

ამ აქტის შემდეგ აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ბოლშევიკებმა უსიტყვოდ აცნობინეს საქართველოს აზერბეიჯანის "გასაბჭოება". მას მოჰყვა აქსტაფის ხელშეკრულება, მალე საკომერციო-სატრანზიტო ხელშეკრულება და ასე ალყა შემოარტყეს საქართველოს.

საქართველოს თავისი გეოგრაფიული პირობებით დიდი პრივილეგიები აქვს თავდაცვისათვის. ამიტომ იყო რომ ძველ რუსეთს სამოცი წელი დასჭირდა საქართველოს საბოლოო შემტკიცებისათვის. ბოლშევიკებმა სწორედ აქედან დაიწყეს საქართველოს თავდაცვის შესუსტება. ყველაზე მნიშვნელოვანი პუნქტები სტრატეგიულად, რომელიც აშორებდა ამ ორ ქვეყანას, ე.ი. კავკასიის ქედი თავისი უღელტეხილებით, ნეიტრალურად იყო გამოცხადებული. დარიალიც ნეიტრალური რჩებოდა ბალტისა და კობის შორის. ხოლო დანარჩენი უღელტეხილები: მამისონის, ზარმაგის, ონის და სხ. ორივე მხრიდან ხუთი ვერსის მანძილზე. აქედან ვხედავთ რომ საქართველოს ეს მთავარი თავდაცვის სიმაგრე რუსეთმა შემოსცარცვა. ამით მას საშუალება ეძლეოდა, კავკასიაში მყოფი ჯარებით ომის ატეხის შემთხვევაში სასწრაფოდ შემოეყვანა დამატებითი ჯარები. და ქართველებს ასეთ პირობებში არც დრო ექნებოდათ და არც ძალა ის გაემაგრებინათ და როგორც მერე ვნახავთ, 1921 წ.მათი თავდასხმის დროს ეს ასეც მოხდა.

ამის შემდეგ რუსეთს უნდა საქართველოს მოაცილოს გარეშე ძალები, რომელთაგან მოსალოდნელია საქართველოსადმი დახმარება. და მეხუთე მუხლით საქართველო ივალებს თავისი ტერიტორია გასწმინდოს უცხო ძალებისაგან. ეს ეხებოდა როგორც ძველი რუსეთის ნაწილებს ისე ევროპელებს. ამ დროს ბათუმი ეკავათ ინგლისელებს. როგორც აღვნიშნეთ, ისინი იყვნენ მოსულნი უმაღლესი საბჭოს დადგენილებით, არა როგორც ოკუპანტები, არამედ ადგილობრივი ხალხების დასაცავად და დენიკინთან კონფლიქტის დროს კიდეც დაეხმარნენ. ცხადია, სანამ საქართველოში ინგლისის ჯარები იქნებოდნენ, მათთვის საქართველოზე თავდასხმა ადვილი არ იქნებოდა. ბოშევიკებს ბათუმი აინტერესებდათ და არა სიღნაღი და ზესტაფონი. ხოლო იქ ინგლისელები იყვნენ და ბოლშევიკებს სურდათ ეს ეკალი ქართველების ხელით მოეგლიჯათ...

აღნიშნული მუხლზე ხელის მოწერით საქართველო სწირიდა იმ ტოტს, რომელზედაც მის და უნებურად თვითონ იჯდა. ე.ი. თავისი სურვილით უარს ამბობდა დასავლეთის ყოველგვარ დახმარებაზე. მითვე

უარჰყო დასავლეთის ორიენტაცია, რომლისთვისაც ორი წელიწადი მუშაობდა.

სანამ ხელშეკრულების შედეგებზე საბოლოო სიტყვას ვიტყოდე, კიდევ ერთ დამახასიათებელ მოვლენაზე უნდა შევჩერდე.

ამ ხელშეკრულებაში ვერ ვხედავთ მუხლთა შორის თანხმობას, და ასეთი მოვლენა დამახასიათებელია საბჭოებისათვის. ასეა შედგენილი მათი კონსტიტუციაც. მაგ: ხელშეკრულების მე-10-ე მუხლი ეწინააღმდეგება მეორე მუხლს. მეორე მუხლით ის ივალებს რომ რუსეთი არ ჩაერევა საქართველოს შინაურ საქმეებში. მაგრამ ის ახლავე ამ ხელშეკრულების მეათე მუხლით ერევა საქართველოს შინაურ საქმეებში, როდესაც მოითხოვს ციხეებში მყოფი ქართველი კომუნისტების განთავისუფლებას. ეს ხალხი თუ ციხეში იმყოფებოდნენ, მაშასადამე მათ სახელმწიფოს წინააღმდეგ რამეში ბრალი ედებოდათ და ეს წმინდა წყლის შინაური საქმე იყო. განა ქართველი სოციალისტები სთხოვდნენ რუსებს რომ მათი სოციალისტები ციხეებიდან გაენთავისუფლებინათ!

მართლაც, საქართველოს მთავრობამ იმავე წელს ციხეებიდან გაანთავისუფლა 900 კომუნისტი. ტროცკი დასძენს რომ 7 მაისის ხელშეკრულებით ვაიძულეთ ქართველები, ქართველი კომუნისტებისათვის თავისუფლება მიეცათ! (იხ. მისი:"რევოლუციისა და იმპერიალიზმის შორის". ფრანგულად, გვ.78).

ამ მხრივ კიდევ საინტერესოა ხელშეკრულების საიდუმლო მუხლები. პირველ მუხლში ნათქვამია:

"საქართველო ივალებს , თავის ტერიტორიაზე მყოფი კომუნისტური ორგანიზაციებისათვის იცნას უფლება თავისუფალი არსებობისა და მოქმედებისა. სახელდობრ უფლება თავისუფალი ორგანიზაციისა, კრებებისა და უფლება თავისუფალი გამომცემლობისა საერთოდ და კერძოდ პრესის ორგანოებისა. არავითარი ფორმით, არავითარი რეპრესიები არ უნდა იყოს გაწეული კერძო პირთა წინააღმდეგ, არც სამოსამართლო და არც ადმინისტრატიული, კომუნისტური პროგრამის პროპაგანდის და აგიტაციისათვის, ან და იმ პიროვნებათა და ორგანიზაციათა მოქმედებისათვის რაც ემყარება კომუნისტურ პროგრამას"1).

---

1) იხ. 1922 წელს გამოცემული საბჭოთა დიპლომატიური დოკუმენტების კრებული. აგრეთვე:

MIRKIN-GUETZEVITCH. La doctrine sovirtique du droit International. Paris,1926 .

ასეთ ჩარევას ახდენდნენ ბოლშევიკები ყველგან. მაგ:1921 წ. ლიტვინოვი ჩაერია ესტონიის შინაურ საქმეებში, ესტონიის კომუნისტების დასაცავად. ასევე 22 ივლისს 1921 წ. უნგრეთის ხელისუფლებას გაანთავისუფლებინეს 400 კომუნისტი. ბოლშევიკებმა გასცვალეს ისინი უნგრელ ოფიცრებში და უნგრელი კომუნისტები რუსეთში წაიყვანეს და ტროცკი კიდევ ერთხელ დასძენს: "ამნაირად, მაისში, სამოქალაქო ომის დროს ჩვენ ვაიძულეთ საქართველოს მთავრობა, მოეხდინათ კომუნისტური პარტიის ლეგალიზაცია".

ამ ამბების შემდეგ ინგლისის ჯარების ყოფნა ბათუმში უმიზნო შეიქმნა. საქართველო ფაქტიურად უკვე ბევრმა სახელმწიფომ იცნო. ერთად ერთი საშიშროება მას მოელოდა რუსეთისაგან, და ახლა მანაც იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა. ბათუმის საქართველოს მთავრობის ხელში გადასვლას მართლა ჰქონდა მორალური ფასი (რაც ადრე თუ გვიან ასეც უნდა გათავებულიყო), მაგრამ ინგლისის წასვლას რა შედეგი მოჰყვებოდა ამაზე არავის უფიქრია.

აზერბეიჯანის დაკავებისა და რუსეთ- საქართველოს შორის ხელშეკრულების დადების შემდეგ, ამ პირობებით ისარგებლა ლოიდ ჯორჯმა და ინგლისის ჯარები გაიყვანა ბათუმიდან.

4 ივნისს 1920 წელს ქართული ჯარები იკავებენ ბათუმს. დიდი ზეიმიც იყო გამართული. მაგრამ რუსეთთან ერთად ოსმალეთიც უთვალთვალებდა ინგლისელების წასვლას. მსგავს ზეიმებს რომ ვიგონებ, წარმომიდგენია ღარიბი კაცის ქორწილი: ყვირილი და ყრიამული, სიმღერა და ცეკვა-თამაში, ზურნა-დუდუკის ბრახა-ბრუხი - ცარიელ სუფრაზე!

ამნაირად, საქართველო მომწყვდეული დარჩა ოსმალეთ-რუსეთის შორის. თუმცა ამ დროს ისინი მეგობრულად იყვნენ განწყობილნი, ორივეს ერთნაირად უღრენდა გული ბათუმსა და საქართველოსათვის.

ბოლშევიკები გამაგრდნენ ბაქოში. სანამ პოლონეთთან ომი გრძელდებოდა, სომხეთიც დაიკავეს. ვრანგელის ჯარებიც საბოლოოდ დამარცხდნენ. ინგლისმა პოლონეთის დაცვა ფრანგებს გადაულოცა და როდესაც ძველი რუსეთის აღდგენის იმედი გაქრა, ბოლ-

შევიკებთან სავაჭრო მოლაპარაკება გამართა და საიდუმლოდ, ცნობილი ლოიდ ჯორჯ-კრასინის ხელშეკრულებაც დასდო, რითაც ის ნებას აძლევდა რუსეთს ამ.კავკ. რესპუბლიკებში თავისუფალი მოქმედებისა. ბრმა უნდა ყოფილიყო ადამიანი, რომ საქართველოს ცაზე აშლილი ღრუბლები ვერ შეენიშნა...

3. სამზადისი ომისათვის. იქვე სჩანდა რომ ახლო მომავალში საქართველოს საზღვრებზე ყუმბარა უნდა გავარდნილიყო. როგორი იყო საქართველოს მთავრობის რეაქცია? ყველა ამ საკითხებზე, საქართველოს დამარცხების შემდეგ, ემიგრაციაში, დიდი კამათი გაიმართა. ყოფილი მთავრობის წინააღმდეგ მთელი ეროვნული პრესა ამხედრდა, მათ შორის მხედრობაც. დამარცხებას აბრალებდნენ მთავრობას, რომ მან დროზე ზომები არ მიიღო თავდაცვისათვის. მთავრობის წრეები კი თავს იმართლებდნენ იმით რომ მათ არავინ დაეხმარა და მოკლებული იყვნენ იარაღს. და სხ. ამ დავაზე აქ არაფერს ვიტყვი.

მოსალოდნელი ამბების შესახებ, თვით ჟორდანია გვამცნობს. ის სწერს: აღნიშნულ პირობებში

"დავფაცურდით, თავდაცვის საბჭო დავაარსეთ და შევუდექით მზადებას ჩუმად, არავის გაეგო რაშია საქმე. ეს საიდუმლოება საჭირო იყო, რომ ხალხში პანიკა არ გამოეწვია და მორალური კრიზისი არ შეექმნა. საბჭოს დაარსება მოხდა 11 ნოემბერს. ამ დროს მაშასადამე, უკვე ვიცოდით მოსკოვის განზრახვა. საბჭოს მე ვთავმჯდომარეობდი. არ ყოფილა შემთხვევა, სამხედრო უწყებას რაიმე წინადადება შემოეტანოს და ჩვენ არ მიგვეღო" (მისი, მოგონ.)

და მერე გვიამბობს რომ მიუხედავად დიდი მცდელობისა ევროპიდან იარაღით დახმარება ვერ მივიღეთ.

ამ მოვლენათა დაფასებამდე მდგომარეობა უნდა გავითვალისწინოთ თანახმად სამხედრო ექსპერტთა მონაცემებისა. დავასახელებ მხოლოდ უმთავრეს ცნობებს. ქართველი მხედების მტკიცებით ბოლშევიკებთან ომის მოგება შეიძლებოდა 50-60 ათასი კაცით. ზოგი კი ფიქრობს ნაკლებითაც (იხ."მხედარი"14-15).

3 იანვარს 1921 წელს სამხედრო მინისტრის თანაშემწე გენ. ოდიშელიძე თავის მოხსენებაში მთავრობისადმი სწერდა: "საბჭოთა რუსეთის შემოსევისას აღმოსავლეთის საზღვარზე უნდა დავაგროვოთ 35,000 კაცი, სამხრეთზე 10,000 კაცი. ამავე დროს რეზერვში უნდა დავიტოვოთ 15,000 კაცი სხვა მიმართულებისათვის. ამნაირად ჩვენი შეიარაღებული ძალე-

ბის რიცხვი უნდა აღწევდეს 60 ათას ხიშტს და ხმალს. ამ ჯარს ის ვარაუდობდა მტრის 70 ათასი კაცის წინააღმდეგ. (მოხსენების სრული ტექსტი გამოქვეყნებული იყო გაზეთ "კლდის" ნ.17-18-ში).

აქაც გვერდს ავუხვევ დეტალებს, მხოლოდ ვიტყვი რომ თანახმად მთავარსარდლის გენ.კვინიტაძის ცნობისა, პირველ ომში ე.ი. სულ რვა თვის წინ მას ჰყოლია ორმოც ათასზე მეტი შეიარაღებული ძალა. ხოლო რუსეთთან ხელშეკრულების შემდეგ დემობილიზაცია მოახდინეს და უკანასკნელ ომში მისი ნახევარი ჯარიც არ გვყავდა. ამაზე უთქვამს მუსტაფა ქემალს: - დიდი ომის დროს რუსეთის ცარის დასაცავად საქართველომ გამოიყვანა ორასი ათასი ჯარის კაცი, ხოლო თავისი ეროვნული დამოუკიდებლობის დასაცავად მხოლოდ ცხრა ათასი კაცი. სამუდამო სირცხვილად დარჩება ქართველი ერის ისტორიაში თებერვლის კატასტროფა!...

ქართულ სამხედრო საქმესთან დაკავშირებით აქ არ შემიძლია ერთი კურიოზიც არ გავიხსენო. 10 დეკ.- 1920 წელს საქართველოს მთავრობამ მიართვა თხოვ-

ნა ერთა ლიგაში მისი მღების შესახებ. გავიხსენოთ რომ ამ დროს საქართველომ იცოდა რუსეთის განზრახვა თავდასხმისათვის. რაკი ჯარების დემობილიზაცია იყო მომხდური, მას დეკემბერში 15 ათასზე მეტი არც ეყოლებოდა. აღნიშნულ თხოვნაში კი საქართველოს მთავრობა ერთა ლიგას თავის შეიარაღებულ ძალებზე შემდეგ ჩვენებას აძლევს: რეგულიარული ჯარი 55,000 კაცი, სახალხო გვარდია 60,000. სულ 115,000 კაცი.1)

არ ვიცი რაზედ დასჭირდათ ასეთი ცნობის მიცემა (მაშინ როდესაც ყველა ქვეყნის დაზვერვამ იცოდა სინამდვილე!). ისიც ვიცით რომ ვერსალის ზავით მოკავშირეებმა გერმანიას მხოლოდ ასი ათასი ჯარი დაუტოვეს, ეს გეყოფათ თქვენი საზღვრების დასაცავად და თუ პატარა საქართველოს ამაზე მეტი ჯარი ჰყავდა სხვისი დახმარება რაღაზედ უნდა დასჭირებოდა?!

ყველა ეს გულუბრყვილობანი დაუჯერებელი იქნებოდა რომ ის არ იყოს საბუთებში აღნუსხული.

ცეცხლის ავარდნის ნიშნები უკვე მოჩანდნენ.

---

1) Documents relatifs à la question de la Georgie devant la Societe des Nations, Paris.1925.

ამ დროს აზერბეიჯანი და სომხეთი უკვე დაკავებული ჰქონდათ რუსებს. თუმცა აზერბეიჯანი მისმა მთავრობამ დაუთმო, მაგრამ ხალხი როდის იყო ამის მომხრე. ამიტომ აჯანყდნენ და დამარცხდნენ.

სომხებს რუსებმა თურქები შემოუსიეს და სომხის მთავრობას წინადადება მისცეს: თუ ხელისუფლებას კომუნისტებს გადასცემთ, დაგეხმარებით. სომხის მთავრობამ ეს იძულებით მიიღო. ასე მოხდა სომხეთის "გასაბჭოება". შემდეგ სომხეთიც აჯანყდა. თუ არა ეს აჯანყება, შეიძლება ბოლშევიკებს დეკემბერშივე შეეტიათ საქართველოსთვის. მაგრამ სომხებმა რამდენიმე თვე გაუძლეს ბოლშევიკებს და მერე ისინიც დამარცხდნენ.

ბოლშევიკების აგრესიობა შეუმჩნეველი არ დარჩა ევროპელთათვის და 1920 წლის დეკემბერშივე ინგლისის მთავრობამ ლორდ კერზონის პირით, სპეციალური ნოტით შეეკითხა მოსკოვს, ის ხომ არ აპირებდა საქართველოს დაპყრობას! მოსკოვის კომისრის ჩიჩერინის პასუხის გამო 3 დეკ.1920 წლის გაზ- "დეილი ჰერალდში" ვკითხულობთ: "ჩიჩერინის მიერ

ლორდ კერზონისადმი გაგზავნილი იყო ნოტა ბათუმის საკითხის შესახებ. ნოტა პროტესტს აცხადებს წინააღმდეგ იმის მტკიცებისა, თითქოს ბათუმი და საქართველო იმყოფება რუსეთის საფრთხის ქვეშ. ეს არ არის მართალი. ერთად ერთი საფრთხე, რომელიც იმუქრება, ეს არის საფრთხე ანტანტისა. რუსეთმა იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა, ანტანტამ კი არ ქმნა, (ამ დროს საქართველო ჯერ არ იყო ცნობილი იურიდიულად მათმიერ). რუსეთის მთელი პოლიტიკა მიმართულია პატარა ერების თვითგამორკვევის სასარგებლოდ, არავითარ მოთხოვნას საქართველოს მიმართ ადგილი არა ჰქონია, გარდა იმისა რომ ბათუმი არ იყოს დაკავებული მტრის ძალების მიერ. საბჭოთა რუსეთს არ მიუღია და არც მიიღებს სამტრო მოქმედებას საქართველოს წინააღმდეგ ბათუმის დაკავებით თუ სხვანაირად".

როდესაც ინგლისში ეს ცნობა გამოქვეყნდა, ე.ი. 3 დეკემბერს, სწორედ იმავე დღე იწერებოდა საქართველოს დაბყრობის პირველი გეგმა რუსეთის მეთერთმეტე არმიის უფროსის ნეკკერის მიერ.

ქართველებმა ხელთ ჩაიგდეს ნეკკერის მოხსენება საქართველოს ოკუპაციის შესახებ, დაწერილი 18 დეკემბერს 1920 წელს და წარდგენილი სამხედრო საბჭოში. ამ მოხსენებიდან ვტყობულობთ რომ იმავე საკითხზე პირველი მოხსენება 3 დეკემბერს წარუდგენია. ამ თარიღების ასეთი შეხვედრა მოწმობს თუ რუსეთი საქართველოს საკითხს როგორ დასცინოდა!

ნეკკერი 18 დეკემბრის მოხსენებაში სწერდა:

"როგორც მე უკვე ვაუწყე მიმდინარე 3 დეკემბერს მეთერთმეტე არმიის სამხედრო რევოლუციურ საბჭოს, რომ საქართველოს წინააღმდეგ ოპერაციები შესაძლებელია მხოლოდ იმ აუცილებელი პირობით, თუ მეკობრულ ნაიტრალობას დაიცავენ კიაზიმ კარაბექირის ჯარები, რადგან თუ ამ ოპერაციებისთვის დანიშნული იქნება მეთერთმეტე არმიის გარდა მთელი მეცხრე არმია და კავალერიის ორი არმია, მაინც ჩვენ სარდლობას არ ეყოლება საკმარისი ძალები რომ თურქებს წინ გადაეღობონ იმედიანად" (იხ. ზემოდ აღნიშნული დოკუმენტების კრებული, რომელიც ჩვენი მთავრობის მიერ იყო გამოცემული).

შემდეგ უკეთებს რა ანალიზს ქართველებისა და თურქების ძალებს, დაასკვნის, რომ ქართველების წინააღმდეგ გალაშქრება შეიძლება მხოლოდ ისეთ პირობებში, თუ ოსმალეთი ნეიტრალური დარჩება და ჩვენც კიდევ ვიქნებით მომზადებული. ის სწერს: "ასეთ პირობებში, ჩემი ღრმა რწმენა, რომელიც მოვალეობად მიმაჩნია წერილობით გადმოქცეთ, ის არის, რომ სანამ თურქებთან ჩვენი ურთიერთ დამოკიდებულება არ იქნება მოგვარებული, სახიფათო იქნებოდა საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციების დაწყება"

და საჭირო ძალების აღნუსხვის შემდეგ დაასკვნის:

"ზემოდ აღნუსხული მოსაზრებანი არ არიან მოუვანილნი, საქართველოს წინააღმდეგ შეტევის შეუძლებლობის დასამტკიცებლად, არამედ მხოლოდ იმიტომ, მე ვფიქრობ, რომ შეტევა უნდა მოხდეს მხოლოდ სათანადო მომზადების შემდეგ, რათა რაც

შეიძლება მალე ბოლო მოუღოთ თბილისის ხალხს".

წინა წლის მაისის დამარცხების შემდეგ, გასაგებია ნუკკერის სიფრთხილე და როგორც მერე ვნახავთ თურქების ნეიტრალობაც მოიპოვეს და მეგობრობაც.

4. ბოლშევიკების შემოსევა. ნუკკერის მოხსენებიდან შემოსევამდე ორი თვის ვადა იყო. ჟორდანია თვითონ სწერს რომ დეკემბერში ყველაფერი ვიცოდით. მიუხედავად ამისა, არ სჩანს რომ ამ ორი თვის განმავლობაში სერიოზულ მომზადებას ადგილი ჰქონდა. "მსოფლიო დემოკრატიის" ხაზში ვცხოვრობდით და მამა-პაპური "ქუდზე კაცის" დაძახება სირცხვილი იქნებოდა!

ეს ნათლად გამოჩნდა ომის დასაწყისშივე. საქართველომ ვერ შესძლო იმდენი ძალის გამოყვანაც, რამდენიც რვა თვის წინ ჰყავდა. ცხადია ეს ფაქტი უიარაღობის მიზეზებსაც აბათილებს!

ბოლშევიკებს ქართველებზე უკეთ ცნობები ჰქონდათ და თუ მაინც ეშინოდათ, იცნობდნენ ქართველების ბრძოლას და რას წარმოიდგენდნენ რომ სამშობლოს დასაცავად მთელი ერი არ ეკვეთებოდა მათ!

დროც ჰქონდათ მომზადებისა. საქართველოს მოუმზადებლობასთან, ნეკკერის გეგმა თურქების მიმართაც განხორციელდა. შეტევაც გადაჭუდა.

11 თებერვალს 1921 წელს, ომის გამოუცხადებლად, მეთერთმეტე არმია სომხეთის მხრიდან შემოესია საქართველოს.

საქართველოს მთავრობის შეკითხვაზე, საქართველოში რუსეთის ოფიციალური წარმომადგენელი არონ შეიმანი უპასუხებს, რომ ამ შემთხვევის შესახებ რუსეთში არაფერი იციანო, და მან ის გადაბრალა სომხებს. თავის მხრივ გასაბჭოებული სომხეთის წარმომადგენელმა შავერდოვმა განუცხადა საქართველოს მთავრობას, რომ ეს შემოსევა სრულიად უცნობი იყო სომხეთისათვის˙ ფაქტებმა დაამტკიცეს რომ სომხეთის წარმომადგენელი იყო მართალი. ეს შემდეგაც დადასტურდა იმით, რომ როგორც ქვემოდ ვნახავთ, ამ შემოსევაზე თვით ქართველმა კომუნისტებმაც არაფერი იცოდნენ...

პირველი შეტევისთანავე ქართველებმა მრავალი ტყვე ჩაიგდეს ხელში; აქ ერთი სომეხიც არ ერ-

ია და ყველა რუსები იყვნენ.

15 თებერვალს რუსეთის კავალერიამ შემოუტია აზერბაიჯანის მხრიდანაც. 16 თებერვალს საქართველოს მთავრობას სურს მოსკოვთან ტელეგრაფით მოლაპარაკება, მაგრამ კარახანმა ლაპარაკზე უარი განუცხადა. მეორე დღეს თბილისის რადიო სადგური ამცნობს: ჩიჩერინი უარჰყოფს რა რუსეთის თავდასხმას, საქართველოს წინადადებას აძლევს შუამავლობა გაუწიოს ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკებს. საქართველოს მთავრობა უპასუხებს: ის მიიღებს ამ წინადადებას, თუ რუსის ჯარები დასტოვებენ საქართველოს ტერიტორიას.

21 თებერვალს ნ. ჟორდანია კიდევ ერთხელ ეკითხება ჩიჩერინს რუსეთის შემოსევის შესახებ. პასუხი არ არის.

22 თებერვალს ჟორდანია პირდაპირ მიმართავს ლენინს და ტროცკის და სთხოვს ომის შეჩერებას. არც ისინი აძლევენ პასუხს...

ამასობაში ბრძოლა მწვავე ხასიათს იღებს. თბილისს მტერი მოადგა ორი მხრიდან. ქართველები

გმირულად იბრძვიან. როგორც გადმოგვცემენ, ჟორდანიას ჯერ კიდევ 16 თებერვალს გადაუწყვეტია თბილისის დატოვება. მხედრობა და დამფუძნებელი კრება მას აჩქარებს. ხდება უკანასკნელ ძალთა შემოკრება და წინააღმდეგობა.

ქართველების შეკითხვების საპასუხოთ ბოლშევიკები კიდევ აძლიერებენ შემოტევებს სამი მხრიდან: ვლადიკავკაზის მხრიდან საქართველოს სამხედრო გზით, მამისონის უღელტეხილიდან ქუთაისისაკენ და სოჭის მხრიდან შავი ზღვის ნაპირებზე.

ამნაირად, საქართველოს ალყა შემოარტყეს: მე-9,8,11 და მეცამეტე არმიებით და კიდევ ბუდიონისა და ჟლობას ცხენოსანი ჯარებით.

ასეთ შემთხვევაში, ისედაც მოუმზადებელი საქართველო ვერ ახერხებს ღირსეულ წინააღმდეგობას.

ბოლშევიკებს ამაგრებენ თურქებიც. საქართველოს დაპყრობაში თურქეთმაც ითამაშა თავისი როლი. ის უკვე რუსეთთან კავშირში იყო. მაგრამ მიუხედავად ამ კავშირისა, ის რომ დაინტერესებული ყოფილიყო საქართველოს დამოუკიდებლობით, შეიძლება

მდგომარეობა სხვანაირად შეტრიალებულიყო. მაგრამ თურქებმა საქართველო ისევე ადვილად გასწირეს როგორც აზერბეიჯანი. იმასაც შეეცადნენ რომ ზოგიერთი ადგილები მაინც ჩაეგდოთ ხელში. ამაზე მათ ჩუმი მოლაპარაკები ჰქონდათ რუსებთან, აქეთ კი ქართველებს ატყუებდნენ. მაგ. ომის დასაწყისშივე თურქეთის წარმომადგენელი ქიაზიმ ბეი ხვდება ნ. ჟორდანიას. უკანასკნელი ასე გადმოგვცემს ამ ამბავს თავის მოგონებებში: "ის გამოცხადდა ჩემთან მეორე დღესვე და გამიცხადა სრულიად კატეგორიულად: ჩვენი ინტერესია საქართველოს დამოუკიდებლობა და ამ მიზნის მისაღწევად არ დავერიდებით ომსაც ბოლშევიკების წინააღმდეგ. ასეთია ჩვენი მთავრობის აზრიო. ეს იყო პირდაპირ ჩვენი გაკეთება, ვინაიდან ვიცოდით, რომ დიდ მნიშვნელობას აძლევს მოსკოვი ოსმალოს ნეიტრალობას"

ხოლო რუსებმა ოსმალოს ნეიტრალობა მოიპოვეს იმით რომ მათ დაუთმეს არტაანისა და ართვინის ოლქები.

22 თებერვალს ანგორის მთავრობა ულტიმატუმს უდგენს საქართველოს მთავრობას დასცალოს არტაანისა და ართვინის ოლქები. საქართველოს მთავრობამ ის შეასრულა. მას არ შეეძლო ბრძოლა ერთ და იმავე დროს რუსებისა და თურქების წინააღმდეგ.

ამის შემდეგ თურქეთის წარმომადგენელს კიაზიმ ბეის კიდევ გაუმეორებია ცინიკურად, რომ ამის შემდეგ ჩვენს შორის დავა ამოწურულიაო და ამით კი კიდევ ერთხელ ასუსტებდა საქართველოს მთავრობას, რადგან ისინი მიილტვოდნენ ახალციხისა და ბათუმის დასაკავებლადაც.

5. თბილისის დაცემა. საქართველოს მდგომარეობა მძიმე შეიქმნა. რუსები ხუთი მხრიდან უტევენ მას. ბრძოლა ხდება მეტად არა თანასწორ ძალთა შორის. ქართული სარდლობა გადასწყვეტს დასცალოს სატახტო ქალაქი, რადგან თავს გრძნობს გარემოცულად: ბრძოლა განაგრძოს დასავლეთ საქართველოდან და ბათუმი სამხედრო ბაზად შემოინახოს.

ამ ომის აღწერა და თბილისის გარშემო შექმნილი მდგომარეობაც ჩვენი საგნის ფარგლებს სცილდება. ხოლო სატახტო ქალაქის დატოვებაზე უნდა შევჩერდე. ამ საკითხმა ემიგრაციაში დიდი კამათი გამოიწვია. პატრიოტული გრძნობით ანთებული ქართველის გული ვერ ითმენს სატახტო ქალაქის უბრძოლველად მიტოვებას, თუნდაც სამხედრო თვალსაზრისით ის აუცილებე-

ლი ყოფილიყო. აი, რატომ გამოიწვია მან კამათი. თბილისის დატოვებას ერთი მეორეს აბრალებენ მთავრობა და სარდლობა. მიუხედავად იმისა რომ ამ საკითხზე ორივე მხრიდან გამოქვეყნებული იყო ცნობები, მაინც საბოლოო მსჯავრი ისტორიას ეკუთვნის. ჩვენს მოსაზრებას კი შეიძლება იმდენად ჰქონდეს ფასი რამდენადაც მოცემული საბუთები სწორად გადმოგვცემენ ვითარებას.

სურათი, სადაც პირველად წყდებოდა თბილისის დატოვების საკითხი, პირველად გამოქვეყნდა კოტე იმნაძის მოგონებაში (იხ."ბედი ქართლისა"ნ.29).

იმნაძე იყო ჟორდანიას ადიუტანტი და ჟორდანიასთან ერთად ესწრებოდა თათბირს გენ. კვინიტაძესთან. მისი გადმოცემით მთავარსარდალს ასე დაუსაბუთებია თბილისის დატოვების აუცილებლობა: რომ მტრის მიერ ალყა შემორტყმული ვართ და ერთი გზაღა გვაქვს დარჩენილი. თბილისის დატოვებით ფრონტს შავამცირებთ და მერე დავამარცხებთ მტერს დასხ. იმავე იმნაძის განცხადებით, სწორედ ამ დროს მოდის ცნობა ქართველი ჯარების გამარჯვებისა (რაც შემდეგ კვინიტაძემ უარჰყო). მაშინ გენ. ოდიშელიძეს უთქ-

ვამს: ასეთ პირობებში თბილისის დატოვება იქნებოდა უაზრობა, საჭირო შეტევაზე გადასვლაო. მიუხედავად ამისა გენ. კვინიტაძე განაგრძობს კარნახს ბრძანებისა უკან დახევის შესახებ და უთქვამს: "თქვენს განკარგულებაში ბატონო თავჯდომარე, ორი საათი; მე ვიწყებ უკან დახევას ღამის 12 საათზე. ისარგებლეთ ამ დროით როგორც საჭიროდ მიგაჩნიათ". ეს ხდება მაშასადამე, 24 თებერვალს საჩამოს 10 საათზე.

ამის შემდეგ მთავრობის თავმჯდომარე შეეკითხა გენ.ოდიშელიძეს: - აქვს თუ არა მთავარსარდალს უფლება პირადი გადაწყვეტილებით გადასდგას ასეთი საპასუხისმგებლო ნაბიჯიო. გენ.ოდიშელიძე უპასუხებს: "მთავარსარდლის საომარ სტრატეგიულ განკარგულებაში ვერავინ ჩაერევაო"˙ (ამას ადასტურებს ჟორდანიაც თავის მოგონებებში)."ამ განცხადების შემდეგ ჟორდანიამ დასტოვა შტაბი და ჩემი თანხლებით გაემართა სასახლისაკენ... მან გააცნო დამფუძნებელ კრების წევრთ ჩვენი ჯარის უკან დახევის და თბილისის დატოვების აუცილებლობა იმ სახით, როგორც ეს მთავარსარდალმა გადასწყვიტა, და დასძინა, უკან დახევა დაიწყება ღამის 12 საათზე".

"ამ ამბავმა საერთო ჩოჩქოლი გამოიწვია დამსწრეთა შორის. პირველი სიტყვა ალო ვეშაპელმა და გაოცებული შეეკითხა მთავრობის თავმჯდომარეს — — ვინ გაბედა, ვისი აზრია დედა-ქალაქის დატოვება?! — ~~ასეთი~~ ასეთია მთავარსარდლის ურყევი გადაწყვეტილება. თუ ეს არ მოგწონთ, მე მას გადავაყენებ და თქვენ დანიშნავთ, ან ვინმეს, ვისაც ინებებთ, მოუგო მთავრობის თავმჯდომარემ!"...

თუ მართლა ამ ცნობას დავემყარებით, გამოდის რომ თბილისის დატოვება გადაუწყვეტია მთავარსარდალს, მხოლოდ მთავრობის თავმჯდომარეს მიუღია ეს გადაწყვეტილება. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას შეეძლო ის გადაეყენებინა და დაენიშნა ისეთი პირი ვინც წინააღმდეგი იქნებოდა თბილისის დატოვებისა. მაგრამ ცხადი ხდება რომ ამ მძიმე პირობებში მთავრობის თავმჯდომარემ პასუხისმგებლობა თავზე არ აიღო.

ახლა მოვუსმინოთ მეორე მხარეს, თვით კვინიტაძეს. 1954 წელს მან გამოსცა წიგნაკი ჟორდანიას მოგონებების საპასუხოდ, სადაც სწერს:

"თვით ნოე ჟორდანიას უნდოდა დასაწყისში თბილისის დატოვება უბრძოლველად. მე ვიყავი რომ შევაჩერე და ვუთხარ მას, მომეცით ათასი კაცი და მე შევებრძოლები მტერს, თბილისის დატოვება უბრძოლველად შეუძლებელია". ხოლო შემდეგ როდესაც ჟორდანიამ ეს გადაწყვეტილება გაუზიარა, "სპ. კედიამ არ დაიჯერა და რამდენიმე წევრის თანხლებით მოვიდა ჩემთან და მკითხა: მართალია რომ თბილისს ვტოვებთ

უბრძოლველად? -ჩემი პასუხი იყო: "ჯობიას დავირტყამ თავში, ვიდრე დავუტოვებ მტერს თბილისს უბრძოლველად".

თვით სპ.კედია ასე გადმოგვცემს ამ ამბავს, რომ დამფუძნებელ კრებაზე გამოცხადდა ნ.ჩხიკვიშვილი და გადმოგვცა ჟორდანიას დავალება, რომ მთავრობა ამაღამ თბილისს სტოვებს და ვისაც წამოსვლა უნდა დილის ორი საათისთვის სადგურზე გამოვიდნენო. შემდეგ 12 საათზე ჟორდანიაც მოსულა და იგივე გაუმეორებია. ამზე დიდი სკანდალი ატეხილა. ყველა წინააღმდეგი ყოფილა თბილისის დატოვებისა. შემდეგ სპ.კედია სწერს: "უკანასკნელი შეკითხვა იყო, თუ რა აზრისა იყო ამ საკითხზე თვით მთავარსარდალი. ჟორდანიამ გვიპასუხა, რომ ისიც მისებრ ფიქრობდა. ჩვენ მაინც მოვისურვეთ მთავარსარდლის ნახვა და მასთან მოლაპარაკება. ამ მიზნით იმ წამსვე კომისია იყო არჩეული, რომელშიც შედიოდნენ: ი.გობეჩია, იმნაიშვილი და მე. სულ რამდენიმე წუთში მთავარსარდლის სამუშაო ოთახში ვიყავით... მთავარსარდალი გაოცებული დარჩა თბილისის დატოვების გაგონებაზე! - მირჩევნია თავში რევოლვერი დავიცე, ვიდრე თბილისის დაცვაზე ასე ხელი ავიღო, ი.ო. სიტყვასიტყვით მისი პირველი რეპლიკა"(იხ."საქართველოს გუშაგი" ნ.3, პარიზი,1933).

მაგრამ ეს ყოველივე მომხდარა 16 თებერვალს, როდესაც კვინიტაძე ახლად იყო დანიშნული მთავარსარდლად. ამის შემდეგ ერთგვარი ოპტიმიზმი დამყარებულა და დაუწყიათ თავდაცვის გაძლიერება.

თბილისის ნამდვილი დატოვება სწყდება 24 თებერვალს და დავის საგნადაც ეს იყო გამხდარი. და როდესაც ჟორდანია და იმნაძე ამბობენ რომ მთავარსარდალმა გადასწყვიტაო, ამაზე მთავარსარდალი არაფერს გვეუბნება. მაშასადამე ამ ფაქტს ის არ უარჰყოფს. მიუხედავად ამისა სწერს რომ თბილისის დატოვება მთავრობის მიერ იყო გადაწყვეტილი, ხოლო მთავარსარდალს ეკუთვნოდა დროს ამორჩევაო. და თავს იმართლებს იმ ფაქტით რომ ჟორდანიამ თბილისის დატოვება გადაუწყვეტია 16 თებერვალს, ხოლო კვინიტაძეს ასეთი რამ საჭიროდ უცვნია მხოლოდ 24 თებერვალს. ამ დებულების გამართლებისათვის მას მოყავს კიდევ ის საბუთი, რომ როდესაც მთავარსარდლობა მიუღია მთავრობისათვის დაუსვია: "მთავარი საკითხი, როგორც მოვიქეცი 1920 წელს, ე.ი. ჩვენი წინააღმდეგობა თავდება თბილისში, თუ ის გაგრძელდება თბილისის დაცემის შემდეგაც? დაადგინეს ✓ როგორც 1920 წელს, სრულიად სამართლიანად, რომ ომს არ ვათავებთ თბილისში და წინააღმდეგობას ვუწევთ მტერს შემდეგშიც. თანახმად ამ დადგენილებისა, მაშინვე ყველა მინისტრები და სამინისტროები იყო გადაყვანილი ქუთაისში,

მთავრობის თავმჯდომარე, საგარეო მინისტრის თანაშემწე კ. საბახტარაშვილი და დამფუძნებელი კრება კი რჩებიან თბილისში. ამათთვის მომზადებული იყო განსაკუთრებული მატარებლები და ყველას აუწყეს რომ მზად იყვნენ ერთ საათში ჩამსხდარიყვნენ მატარებელში. ასე რომ თბილისის დატოვება და მისი ევაკუაცია იყო დადგენილი მთავრობის მიერ, ჯარების დახევის დროს ამორჩევა კი, რასაკვირველია, სარდლობას ეკუთვნოდაო" (მისი: "ჩემი პასუხი").

მაგრამ ჟორდანია სულ საწინააღმდეგოს სწერს,

ჯერ კიდევ 24 თებერვლის შეხვედრამდე:
"რამდენჯერ მივდიოდი შტაბში, იმდენჯერ კვინიტაძე დაიწყებდა – ერთად ერთი გამოსავალია უკან დახევა... ეს ყოველ დღე. ეს საკითხი დავსვი სამხედრო კომისიაში, დაესწრნენ დეპუტატებიც. ამათ სახე ჩამოსტიროდათ, საქმე წაგებულად მიაჩნდათ. არც ერთი გამამხნევებელი სიტყვა მათგან არ გამიგონია, გარდა ერთი სპ. კედიასი. მხოლოდ ის იყო ქალაქის დატოვების წინააღმდეგი, წინააღმდეგი იყო მთავრობა და თავდაცვის საბჭო".

მაშასადამე მთავრობის გადაწყვეტილებას თბილისის დატოვების შესახებ ჟორდანია უარჰყოფს. ამიტომ ამ საკითხის გადაწყვეტაც გადავდოთ. ისე როგორც საკითხი იმის შესახებ თუ საერთოდ რამდენად სწორი იყო თბილისის დატოვება, და დავუბრუნდეთ ფაქტებს.

25 თებერვალს თბილისი დაცლილია. რუსები შემოდიან უბრძოლველად და წითელ დროშას აფრიალებენ...

6. საქართველოს დამარცხება. ქართული ჯარი უკან იხევს და ბრძოლა კიდევ გრძელდება სამი კვირა... თბილისის დაცემით არსებითად გადაწყდა ომის ბედი. წავიდა ის დრო, როდესაც დავით აღმაშენებელი უთბილისოდ სდევნიდა მტრებს. დღეს ეს აღარ შეიძლება. არც ქუთაისიდან და არც ბათუმიდან დაცვა აღარ შეიძლებოდა...

მეტად მძიმე და შემზარავი იყო ამ დროს თბილისის მდგომარეობა. როდესაც გენ. ჩხეიძე ღებს დახევის ბრძანებას ტაბახმელიდან თბილისისაკენ, ამ ამბებს ასე გადმოგვცემს: "ძნელი ასაწერია ის განწყობილება, რომელსაც განვიცდიდი ქალაქში გამოვლის დროს. გვიბყრობდა რაღაც დაბეჩავებული გრძნობა. გვენანებოდა მშობელი ქალაქი. გვეცოდებოდნენ მცხოვრებნი. ვნანობთით მათ უპატრონოდ და დაუფარავად მიტოვებას. ხშირად გვაწვებოდა სირცხვილის გრძნობა. ფანჯრებიდან გამოყოფილი თავები და სასოწარკვეთილი შეკითხვები - ყველა ეს იწვევდა საძაგელ განცდას და გინდოდა ჩქარა გასულიყავი ქალაქიდან. მოვიგონე ჩემი მეგობრები - - დაჭრილი ოფიცრები და იუნკრები. ისინი რჩებოდნენ საქართველოში... მაგრამ რა უნდა მექმნა... ასეთია ომი" (იხ. მისი მოგ. "მხედარი").

ნელ-ნელა უკან იხევენ და ჩვენმა ჯარებმა თავი მოიყარეს ბათუმში. აქაც თურქებმა უკანასკნელი სამსალა დაალევინეს საქართველოს.

არტაანისა და ართვინის დაკავების შემდეგ, საქართველოს მთავრობას უცხადებენ, რომ საზღვრების საკითხი გამორკვეულია, რომ დაეხმარებიან რუსებთან ბრძოლაში, ოღონდ ბათუმში შეიყვანონ მათი ჯარები. თურქების ჯარები შედიან ბათუმში და მეორე დღესვე ანგორის ეროვნული ერილობა აცხადებს მის ანექსიას. მერე ულტიმატუმს უგზავნის საქართველოს მთავრობას ჯარების განიარაღების შესახებ.

ნ. ჟორდანია სწერს რომ, ბათუმში რომ ჩავედით, აქედან გვინდოდა ბრძოლის გაგრძელება, "მაგრამ ეს პლანი სავსებით ჩაგვინგრია ოსმალეთმა, უცებ, მოულოდნელად დაგვარტყა ბათუმის მხრით და მოინდომა ქალაქის დაჭერა" (თარიღებს არ აღნიშნავს) ამის შემდეგ კი "აღმოვჩნდით ორ ცეცხლს შუა... გამოსავალი არ იყო.. დროს მოსაგებად ჩვენ დავთანხმდით ბოლშევიკებთან მოლაპარაკებაზე და ზავის პირობების გამიმუშავებაზედ". ეს კი მოხდა 15-16 მარტს.

გენ. კვინიტაძე ამ ამბავს ასე გადმოგვცემს: "12 მარტს ჩამოვედი ფრონტიდან ბათუმში, ჩვენი

უკანასკნელი წინააღმდეგობის მოსაწყობად... ბათუმში გაკვირვებით ვნახე, ქუჩებში დადიან თათრების დარაჯები. თურმე ნ.ჟორდანიამ ნება მისცა ოსმალოს შემოეყვანა თავისი ჯარი ბათუმშიო"...

რა მოხდა ამ დროს, როგორც პრელუდი დრამის უკანასკნელი აქტისა. ნ.ჟორდანია სწერს: "ბათუმში, დაპატიმრებული ბოლშევიკები გავანთავისუფლეთ· მოვიდნენ ჩვენს ვაგონში მოსალაპარაკებლად. საუბარი იყო მოკლე· ჩვენი საერთო ინტერესია მხოლოდ ერთი - ბათუმისა და მისი ოლქის საქართველოს საზღვრებში დარჩენა, რა გინა წყობილებაც იყოს აქ, თუ შეგიძლიათ ამ ხაზე იმოქმედოთ, დაეხმარეთ ჩვენს ჯარებს, ოსმალოს ბათუმიდან გასარეკად - - განვუცხადე მე".

ამ შეხვედრის მთავარი პირი ბოლშევიკებიდან იყო ს.ქავთარაძე. ის თავის მოგონებებში სრულებით არ იხსენიებს ჟორდანიას მიმართვას დახმარებისათვის· რაც მისი სიტყვით ჟორდანიას უთქვამს, ეს არის შემდეგი: -"მე თქვენ მოგიწვიეთ რათა მოგელაპარაკოთ, სანამ ჩვენ საქართველოს დავტოვდეთ. საქართველოს მთავრობა იძულებულია დატოვოს საქართველო· ჩვენ ვერ გავუძლებთ საბჭოთა ჯარის შეტევას.

განთიადზე გადავლოთ კრეისერზე, რომელიც გვიცდის რეიდზე. მე მოგმართავ თქვენ, როგორც პასუხისმგებელ პარტიულ პირებს... მიიღეთ ზომები, რომ თქვენმა ჯარმა არ დაარბიონ ხალხი და ქვეყანა, არ დაანგრიონ და არ მოსპონ კულტურული და ისტორიული განძეულობა, რომელიც შექმნილია ჩვენი ხალხის მიერ". (იხ. ქავთარაძის მოგონებანი? "მნათობი", ნ.11, 1957 წ.).

ამის შემდეგ კი ქავთარაძე გვიყვება, რომ მან მოიწვია გენ. მაზნიაშვილი და აიძულა ჯარებს სათავეში ჩასდგომოდა და თურქები გაეძევებინა ბათუმიდან. ასე გამოდის რომ თითქოს ბათუმიდან თურქები გააძევეს ქართველმა ბოლშევიკებმა ქართული ეროვნული ჯარების საშუალებით. თუმცა ქავთარაძე იმასაც გადმოგვცემს რომ სანამ ის მაზნიაშვილს დანიშნავდა, ქალაქში უკვე სროლა ისმოდაო. ამას ამოწმებს გენ. კვინიტაძეც. არც ჟორდანია და არც ქავთარაძე ზუსტ თარიღებს არ იძლევიან საკითხის სწორი დადგენისათვის. გენ. კვინიტაძე 18 მარტს დილის 3-4 საათზე გადასულა გემ "მარიაზე" ხოლო 8-9 საათზე გემ "კისალიზე". ამ საათებში იქიდან გამოუგზავნია ორი იუნკერი ამბის შესატყობად, თუ რა ხდებოდა ქალაქში. მათი მოტანილი ცნობებით ბათუმში ბრძოლა იყო გაჩაღებული და გამარჯვებაც

ჯერ-ჯერობით ჩვენს მხარეზეა. მათვე უნახავთ გენ.მაზნიაშვილი წითელი ნიშნებით. მაშასადამე, კვინიტაძის მოწმობით ომი დაწყებულა 17-18 შუაღამის შემდეგ ე.ი. 18 მარტს, ჟორდანია კი გემზე 17 მარტს 9-10 საათზე, ბოლშევიკებთან მოლაპარაკების შემდეგ. ასე უნდა შესწორდეს თარიღები.

დაგვრჩენია გამოვარკვიოთ ერთი საინტერესო მოვლენა. სწორედ 16 მარტს 1921 წელს, მოსკოვში, თურქებმა და რუსებმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას, რომლის მეორე მუხლით, თურქეთი უთმობს საქართველოს თავის სუვერენულ უფლებებს ბათუმზე. აქედან ირკვევა რომ ეს "სუვერენობა" მას უკვე გამოცხადებული ჰქონდა 16 მარტის თუნდაც ერთი დღის წინ, სხვანაირად როგორ დაუთმობდა იმას რაც მას არ ეკუთვნოდა. მაშასადამე ამ დროს თურქების მიერ ბათუმის დაკავება იყო მხოლოდ დიპლომატიური მანიოვრი. თუმცა მისი პრეტენზია მიდამ ჰქონდათ, მაგრამ ისიც იცოდნენ რომ რუსები ბათუმისთვის მოდიოდნენ და მას თურქებს როგორ დაუთმობდნენ!

ეტყობა არც საქართველოს მთავრობას, არც სარ-

ლობას და არც ადგილობრივ კომუნისტებს 17 მარტს ეს არ სცოდნიათ, თორემ ღია კარების მტვრევა არ დასჭირდებოდათ. ე.ი. ბრძოლა იქნებოდა ზედმეტი. თურქები, თანახმად ხელშეკრულებისა უნდა წასულიყვნენ და თურქულ საბუთებშიც დამარცხებაზე არ ლაპარაკობენ, არამედ ბათუმის დაცლაზე.

ამნაირად რუსეთმა დაიკავა მთელი საქართველო ბათუმით, ხოლო თურქებს დაუთმო არტაანი და ართვინი თავიანთი ოლქებით და რომელიც იმავე წელს, 21 ოქტ.1921 წლის ყარსის ხელშეკრულებით ამიერ-კავკასიის საბჭოთა მთავრობებს დაამტკიცებინეს, როგორც თურქეთის საკუთრება.

1921 წელს 18 მარტს მცირე შემადგენლობით, საქართველოს ეროვნული მთავრობა გაემგზავრა ევროპისაკენ და მასთან ერთად ერთი ნაწილი მხედრობისა და პოლიტიკური მოღვაწეებისა.

ასეთი დრამატული სურათით თავდება ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვანი გმირული ეპოპეის უკანასკნელი მოქმედება!...

თავი მეექვსე

საქართველო დაპყრობის შემდეგ

1. საქართველოს დაპყრობა და ქართველი კომუნისტები.

საქართველოს შინაურ მდგომარეობას ვრცლად არ შევეხებით. აღვნიშავთ მხოლოდ ზოგიერთ მოვლენებს, დამახასიათებელთ რუსეთის პოლიტიკისა საქართველოში, ქართველი კომუნისტების დამოკიდებულებაზე აღნიშნულ მოვლენებთან და უმთავრეს აჯანყებებს რაც მოჰყვა საქართველოს დაპყრობას; აგრეთვე მის გამოძახილს უცხოეთში, ხოლო მას უფრო ვრცლად შემდეგ თავში განვიხილავთ. ყოველივე ეს იქნება განხილული ქრონოლოგიურად, რადგან ისინი ერთმანეთთან არიან დაკავშირებულნი.

პირველ რიგში აქ უნდა გამოირკვეს ერთი საკითხი, რომელიც ქართველმა კომუნისტებმა და რუსებმა "გამოსარკვევი" გახადეს, თორემ აქ გამოსარკვევი არაფერია. საქართველოს დაპყრობის დღიდანვე რუსები პროპაგანდას სწევენ, რომ საქართველოს დაპყრო-

ბას ადგილი არა ჰქონია. რუსის ჯარები შემოვიდნენ მხოლოდ დასახმარებლად ქართველი "აჯანყებულებისა". ქართველი კომუნისტებიც ბანს აძლევენ და ბოლომდე სულ იმის მტკიცებაში არიან, რომ საქართველოში საბჭოთა წყობილების დამყარება იყო შედეგი "მუშათა და გლეხთა"აჯანყებისა და მათი გამარჯვებისა. ამისთვის მათ მრავალი მელანი დაღვარეს. მაგრამ სინამდვილე მაინც ვერ დაფარეს და აქა-იქ მათ ნაწერებშივე ვხვდებით მათი აზრების გამაბათილებელ საბუთებს. მაგ: პირველ რიგში ძველი ქართველი კომუნისტების მემუარები აშკარად ღაღადებენ რუსეთის წითელი არმიის შემოსევისა და საქართველოს დაბყრობის აქტს. ამის საუკეთესო ნიმუშია ძველი ბოლშევიკის ს.ქავთარაძის მოგონებანი, რომელიც დაიბეჭდა ჟურნ."მნათობის" 1957 წლის მე-11-ე ნომ-ში.

ის სიცრუვე, რასაც კომუნისტები აქამდე ქადაგობენ, მხოლოდ ერთი საბუთით შეიძლება გაქარწყლებულ იქმნეს და ეს არ არის ჩვენი მოგონილი. კომუნისტებისწერენ რომ რუსეთის წითელი არმია შემოესია საქართველოს თითქოს, "ქართული რევოლუცი-

ური კომიტეტის" მიმართვით და თხოვნით. მათივე ცნობით ეს კომიტეტი შემდგარა 16 თებერვალს 1921 წელს.   ამიტომ ცხადია ის 16 თებ. ადრე ვერ მიმართავდა მოსკოვს დახმარებისათვის. ხოლო უველამ იცის და არც კომუნისტები უარჰყოფენ რომ საქართველოს წინააღმდეგ რუსეთის მეთერთმეტე არმიამ შემოტევა დაიწყო 11 თებერვალს. მაშასადამე ქართველი კომუნისტები არითმეტიკაში შეცდნენ. თარიღი მათი კომიტეტის "თხოვნისა" ცოტა მაინც იქით უნდა გადაეწიათ 11 თებერვლიდან!

ნამდვილი ისტორია ზემოდ უკვე იყო აწერილი. ჯერ ერთი არავითარი გამართლება არ შეიძლება რუსების შემოსავისა, თუნდაც ის ქართველ კომუნისტებს მოეწვიათ ხოლო სინამდვილე კიდევ უარესს გვეუბნება შემდეგში შექმნილი აღნიშნული ლეგენდის წინააღმდეგ. სულ მალე ისიც გამოირკვა რომ "კომიტეტის თხოვნა" კი არა ქართველმა კომუნისტებმა თვითონაც არ იცოდნენ რუსეთის შემოსევის გადაწყვეტილება. რუსებს მათთვის ანგარიში არ გაუწევიათ   თუ მხედველობაში არ მივიღებთ გადა-

რუსებულ სტალინ-ორჯონიკიძეს!...

საქართველოს დაპყრობის შემდეგ საბჭოთა პრესაში აუარებელი საბუთი იყო გამოქვეყნებული, რაც უარჰყოფდა მათ პროპაგანდას. თუმცა ეს საკითხი ძველია და უკვე ცნობილი, რადგან კომუნისტები მას აქამდე იცავენ, საჭიროა რომ ზოგი ამ საბუთთაგანი მაინც ყველამ გაიცნოს.

როდესაც სტალინი გარდაიცვალა, როგორც იქ წესია, ყველაფერი მას გადააბრალეს რომ ლენინი და მისი აღზრდილნი აბრაამის ბატკნებად გამოეყვანათ.

1921 წელს სტალინი ჯერ კიდევ არ იყო გადამწყვეტი ძალა. ის იყო ეროვნებათა კომისარი და რომ თავისი თანამდებობა გაემართლებინა, თავისი სამშობლოს დაბყრობაც სურდა და აგრეთვე შურისძიება მენშევიკებისა. მაშინ ლენინის დაუკითხავად არავის არაფერი შეეძლო. ამ დროს ყველაფრის სათავე ლენინი იყო. სტალინ-ორჯონიკიძე წარმოშვებით ქართველები იყვნენ, მაგრამ მათ საქართველოსთან ამის მეტი არაფერი აკავშირებდა და უთუოდ დიდი როლი ითამაშეს საქართველოს წინააღმდეგ

აგრესიაში. ლენინი კი დიქტატორი იყო და მისი ნების გარეშე საქართველოში რუსის ჯარი ფეხს ვერ შემოდგამდა!

ახლა ვნახოთ როგორ მოხდა საქართველოში "აჯანყებულების" გამარჯვება. რუსეთის მეთერთმეტე არმიის ორგანო "კრასნი ვოინ" 2 მარტს 1921 წ. ასე გადმოგვცემს თბილისის აღების ამბავს:

"... ჯავშნოსანი მატარებლები, ხოლო შემდეგ კი ტანკების რაზმი, წავიდნენ წყნარად, მაგრამ მრისხანებით და დიდებულად, როგორც გოლიათები, რომელნიც შინჯავენ მიწას, რათა თავიანთი სიმძიმით არ გასრისონ.. ირგვლივ სამარისებური სიჩუმე იყო... ჩვენ აქ გავცურეთ, როგორც ბნელმა ჩრდილებმა. ქართველებს მოუხდენიათ უეცარი ევაკუაცია, იმ უიმედობითა და გრძნობით, რომ უძლურნი არიან გაუძლონ და წინააღუდგნენ რუსეთის ძლევამოსილ და მრისხანე ძალას... (მახსენდება ასურეთის იმპერატორების ტრაბახი!) აი ნავთლუღიც, მერე თბილისი. მტრის წინააღმდეგობა გატეხილია; მან უკან დაიხია და ჩვენ გამარჯვებული შევედით თბილისში...არმიის უფროსმა ნეკკერმა მიულოცა ჯავშნოსნებს გამარჯვება და მადლობა უთხრა თავდადებული მუშაობისათვის"!

ბრმაც დაინახავს თუ რომელ აჯანყებულებს დაუკავებიათ თბილისი, ისიც უბრძოლველად მიტოვებული!

ხოლო ამის შემდეგ 5 მაისს 1921 წელს

ქართველი კომუნისტები "კომუნისტში" სწერდნენ: "რუსეთის კომუნისტური ჯარი, ეს ჩვენი კლასობრივი ამხანაგები, ჩვენ დავიხმარეთ, ჩვენს

შინაურ კლასობრივ ბრძოლაში... ისინი იქნებიან

აქ მანამდე, სანამ არ შევქმნით ჩვენს, საქართველოს წითელ ჯარს და არ გავტეხთ ჩვენი მტრების ყოველივე ფიქრს – ოცნებას ძველის აღდგენა-განმეორების შესახებ"...

ამის შემდეგ მრავალი წელი გავიდა და ეტყობა ქართველ კომუნისტებს ვერც "ქართული წითელი ჯარი" შეუქმნიათ და ვერც "კლასობრივი მტერი" მოუსპიათ, რადგან რუსეთის ჯარი ისევ საქართველოში დგას!

იმავე გაზეთში სწერია რომ რუსეთი დავიხმარეთ და "საქართველო ანტანტის კლანჭებიდან გავანთავისუფლეთ". მაშინ როდესაც არც ერთი უცხო ჯარის კაცი არ ყოფილა საქართველოში ამ დროს.

საქართველოს "გასაბჭოების" 15 წლისთავზე, ლ. ბერია სწერდა თავის მოხსენებაში:

"25 თებერვალს 1921 წელს ქართველმა ხალხმა რუსეთის პროლეტარიატისა და მუშურ-გლეხური წითელი არმიის დახმარებით გადაგდო მენშევიკების ბატონობა და შექმნა საბჭოთა წყობილება".1)

---

1) იხ. რუს. გაზეთი "იზვესტია" 26 თებ. 1936 წ.

(და როდესაც "საქართველოს პროლეტარიატი" იბრძოდა, მაშინ ლ. ბერია აზერბაიჯანის მთავრობის დაზვერვაში მუშაობდა იმპერიალისტებისათვის. ეს ცნობა მოდის უშუალოდ აზ. დაზ. უფროსისაგან).

გაზ."კომუნისტის" 22 თებ.1961 წ. ნომერში მოთავსებულია წერილი ვინმე მ.ტ.ტასკუნოვისა, "საბრძოლო მეგობრობის ფურცელი". აქ მას მოჰყავს ს.ორჯონიკიძის სიტყვები: "წინათ მენშევიკები ეძებდნენ და ლებდნენ დასავლეთ ევროპის იმპერიალისტების ჯარების მხარდაჭერას, ახლა კი საქართველოს კომუნისტებმა ჰპოვეს მხარდაჭერა რუსეთის მუშურ-გლეხური არმიის სახით".

სინამდვილე კი ის იყო რომ მენშევიკებს არავითარი უცხო ძალა არ მოუყვანიათ საქართველოში. ჯერ გერმანელები და მერე ინგლისელები მოვიდნენ ომის გარემოებათა შედეგათ . ისინი ჩვენ ნამდვილად დავეხმარნენ და მერე თავიანთი ნებითვე წავიდნენ, რუსებმა კი საქართველო დაიპყრეს, თითქოს ხელისუფლება ქართველ კომუნისტებს გადასცეს და უკან კი აღარ მიდიან!...

შემდეგ ტრასკუნოვი განაგრძობს: "კავკასიის ფრონტის მეთერთმეტე არმიის ნაწილები საქართველოში მოვიდნენ აჯანყებულთა და მათ მიერ შექმნილი რევოლუციური კომიტეტის მოწვევით".

ზემოდ უკვე გვქონდა საუბარი, რომ 16 თებ. შექმნილი კომიტეტი 11 თებ. რუსის ჯარს ვერ მოიწვევდა! ამავე დროს 16 თებერვალს ბრძოლა ისეთ სასტიკ ხასიათს ლებდა რომ პირველად მაშინ დაბა-

დებულა აზრ თბილისის დატოვებისა...

იმავე წერილში ტრასკუნოვი წერს: "მეცხრე მსროლელთა დივიზიის პოლკები 1921 წ.25 თებერვალს, მეორე მსროლელთა დივიზიის ნაწილებთან დასხ. შევიდნენ განთავისუფლებულ თბილისში, რომლის მშრომელი მოსახლეობა სიხარულითა და აღფრთოვანებით შეხვდა საბჭოთა მეომრებს".

არ ვიცი თუ ქვეყნად არსებობს ერი, რომელიც ბრძოლით შემოსულ მტერს სიხარულით შეხვედროდეს! ხოლო თუ როგორი იყო ეს "სიხარული და აღფრთოვანება", ამაზე უკეთესია მოვუსმინოთ ქართველი კომუნისტების ერთ-ერთ ლიდერს ს.ქავთარაძეს. ის რუსეთის საელჩოსთან თანამშრომლობდა. ომი რომ დაიწყო, საქართველოს მთავრობამ ის დაატუსაღა და თბილისის დატოვების შემდეგ ბათუმში წაიყვანა. და როდესაც ის სადგურზე მოუყვანიათ, აქ რაც მან ნახა და განიცადა, აღწერა თავის მოგონებებში.

(იხ."მნათობი" 11-1957) ის ასე გადმოგვცემს მოსახლეობის სურათს: "სადგურის წინ, მოედანზე, რომელიც ეკვრის წინა შესავალს, სრულიად უწესრიგოდ ეყარა ჩემოდნები, დატენილი ტომრები, ფუთები, სამზარეულოს ნივთები, ქოთნები, ტაშტები, ერთი სიტყვით უგვარიფერი ხარახურა, შეშაც კი. ერთი ტომრიდან ლობიო ცვიოდა. იქვე ფუსფუსებდნენ ვიღაც ქალები დაფლეთილი ტანსაცმელით და თმაგაბურძგნულნი. მათ სახეზე სასოწარკვეთილება და საშინელება იყო აღბეჭდილი. ისმოდა ოხვრა და წყევლა-

გრუხვა. დატვირთული მანქანების, ეტლების და დროგების რიცხვი სულ მატულობდა. ეს იყო შეუკავებელი გაქცევა ნახევრად შეშლილი ხალხისა, რომელსაც ამოძრავებდა შიშის გრძნობა".

აი, თურმე როგორ დახვედრია თბილისის მშრომელი მოსახლეობა რუსის ჯარის შემოსვლას, და ყველა ამას გვიმოწმებს კომუნისტი ს.ქავთარაძე.

2. რუსები და ქართველი ბოლშევიკები. ახლა უნდა გამოვარკვიოთ ქართველი კომუნისტების როლი რუსების შემოსვლაში. საქართველოში, როგორც ქვემოდ ვნახავთ, კომუნისტები ძალიან მცირერიცხოვანი იყვნენ. 30 მარტის 1961 წ. გაზ."კომუნისტში" სწერდნენ რომ კომუნისტური პარტიის რიგებში "..1921 წლის დამდეგს 9000-ზე მეტი კომუნისტი იყო". ეს ცნობაც სწორი არ არის, თუმცა ეს რიცხვი დიდს არაფერს წარმოადგენს, თუმცა მარტო მენშევიკებს ამაზე ათჯერ მეტი ჰყავდათ და ასეთ პირობებში ბოლშევიკები რანაირად გაბედავდნენ აჯანყებას.

სინამდვილეში, რუსეთის თავდასხმა საქართველოზე ქართველმა კომუნისტებმა არც კი იცოდნენ. თავდასხმის შემდეგ კი ზოგი მათგანი იცნობდა

რომ რუსების წყალობით ხელისუფლებას ჩაიგდებდნენ ხელში და მერე რუსებს ალბად მოიშორებდნენ. რუსები საქართველოდან აღარ წასულან, ხოლო აღნიშნული კომუნისტები კი თითო-თითოდ ყველა იყვნენ დახვრეტილნი. საქართველოს დაბყრობის აზრი მოდიოდა ზევიდან, მოსკოვიდან. რუსეთში ბოლშევიკური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ, მათ მიზნად დაისახეს ყველა გამოყოფილი ქვეყნები უკან დაებრუნებინათ, ნებით თუ ძალით. ყველამ იცის რომ საერთოდ სოციალისტებს და კომუნისტებსაც ძიღებული ჰქონდათ ე.წ. ერთა თვითგამორკვევის პრინციპი. მაგრამ როგორც აგრეთვე ცნობილია, ლენინმა მას ახალი "კომუნისტური" განმარტება გამოუნახა: ამ პრინციპს ვღებთ შეთანხმებით მსოფლიო პროლეტარიატის ინტერესებთანო. ეს ინტერესები კი მოითხოვენ ამ ძალების ერთად ყოფნას, ხოლო მათი მოურავი კი რუსეთი უნდა იყოს, ამიტომ ეს თვითგამორკვევა წყალმა წაიღო! ...

ბოლშევიკები ერთა თვითგამორკვევის პრინციპს თავიდანვე ალმაცერად უცქეროდნენ. მაგ: 1905 წლ. ნოემბრის ბოლშევიკების მე-4-ე კონფერენციის

რევოლუციაში ვკითხულობთ:

"...იქებს რა მხედველობაში: ა) რომ ბურჟუაზიის იდეოლოგების მიერ წამოყენებული კავკასიის ეროვნებათა ავტონომია და ფედერაცია აღმართავს და ამაგრებს რა უკანასკნელთა მიერ ნაციონალურ ზღუდეებს, უსათუოდ მიგვიყვანდა პროლეტარიატის ძალების დაქსაქსვამდე! ბ) რომ რუსეთის სოც.დემოკრატიის ამოცანა არის არა განმტკიცება ნახსენები ზღუდეებისა, არამედ მისი სრული დანგრევა და რუსეთის ყველა პროლეტარის შეერთება, რომლებიც იბრძვიან ერთი განუყოფელ პროლეტარულ არმიაში".
(იხ.1905-1907 წლ. რევოლუცია საქართველოში.
თბილისი,1955 წ.გვ.347).

მაშასადამე, თვით რუსეთის ბატონის ლენინისათვის ეს საკითხი იმ თავითვე გადაწყვეტილი იყო. ხოლო გამოყოფილი ქვეყნების კვლავ დასაპყრობლად, ის უფრო ფრთხილობდა და ეძებდა ხელსაყრელ შემთხვევებს, რათა მდგომარეობა არ გაერთულებინა არც შიგნით და არც გარედ. და თუ მან საქართველოზე ცოტა ლიბერალური აზრები გამოსთქვა, ესეც მისი ტაქტიკა იყო . თუმცა ისიც ცნობილია რომ მთელ იმპერიაში რუსები ქართველებს მეტ ანგარიშს უწევდნენ. ლენინმა ერთის მხრივ ჟორდანია დააჯერა მის მშვიდობიანობის პოლიტიკაში და მეორე მხრით მის მოთაყვანეთ მისცა პროპაგანდის საშუალება, თითქოს ლენინს სრულებით არ სურდა საქართველოს

დაპყრობა და ეს იყო საქმე სტალინისა და ტროცკისა და სხ. მაგრამ ისიც ხომ ვნახეთ რომ ომის დაწყების დროს ჟორდანიას პასუხიც არ გასცა. სინამდვილეში ლენინიც იმავე აზრისა იყო.

აი, თავიდანვე რას ფიქრობდა ლენინი კავკასიაზე. 1917 წლის 18 დეკემბრის თარიღით, ს.შაუმიანის სახელზე გაცემულ მანდატში სწერია:"ამ მანდატის წარმომდგენი, პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის წევრი, ბაქოს მუშათა და ჯარის კაცთა საბჭოს თავმჯდომარე, სტეფანე შაუმიანი დანიშნულია კავკასიის საქმეთა დროებით საგანგებო კომისრად, კავკასიაში სამხარეო საბჭოთა ხელისუფლების შექმნამდე"

ამ მანდატს ხელს აწერენ ლენინი და სტალინი.

(იხ.შ.ცერცვაძე: ლენინი და საქართველო."მნათობი" ნ.4,1960).

მაშასადამე, როდესაც კავკასიას ფაქტიურად სულ სხვა ორგანიზაციები განაგებენ და კომუნისტებს არსად ხმა და ძალ არა ჰქონდათ, ლენინ ამდროიდან მთელ კავკასიას თავისად სთვლიდა და მომავლის გეგმასაც აწყობდა...

შემდეგ. ამიერ კავკასიას უკვე დამოუკიდებლობა გამოცხადებული ჰქონდა და ცალკე რესპუბლიკების გამოცხადების სულ ორიოდე დღის წინ, 24 მაისს,

1918 წელს ლენინი იმავე შაუმიანს ბაქოში სწერდა: "ბაქოს მდგომარეობა ძნელია საერთაშორისო თვალსაზრისით. ამიტომ გირჩევდით, სცადოთ კავშირი (ბლოკი) ნ. ჟორდანიასთან. თუ შეუძლებელია, უნდა გააჭიანუროთ გადაწყვეტილების მიღება, სანამ არ გამაგრდებით სამხედრო თვალსაზრისით".

(იხ. ა. ხურშუდიან. "ვ.ი. ლენინ ი ბაკინსკაია კომუნა. იზვესტია აკადემიი ნაუკ არმიანსკოი ს.ს.რ. ოკმ. 1956; ნ.10)

აქედან ნათლად ჩანს ლენინის განზრახვა და ისიც მაშინ, როდესაც მათ საბოლოო გამარჯვების იმედი ჯერ არ ჰქონდათ. სულ სხვა მდგომარეობა შეიქმნა 1921 წელს. ამ დროს ერთის მხრივ ბოლშევიკები სრული გამარჯვებულები იყვნენ ყველა ფრონტზე და მეორეს მხრით კავკასიას ჩამოსცილდა დასავლეთის დახმარება; ამას დაუმატეთ რომ კავკასიაში ამ დროს მხოლოდ საქართველო იყო თავისუფალი და ასეთ პირობებში ლენინისათვის ხელსაყრელი პირობებიც დამდგარი იყო რომ საქ. თავისუფლებისათვის ბოლო მოეღო.

ახლა მოვუსმინოთ მეორე კომისარს რუსეთის რესპუბლიკისა, ს. ორჯონიკიძეს, თუ როგორ მოიწვი-რუსის ჯარები. კიროვის წითელი დროშის ორდენით დაჯილდოების შესახებ, ის სწერდა ვოროშილოვს:

"1920 წელს კავკასიის ფრონტის რევოლუციური სამხედრო საბჭოს ბრძანებით ამხ. კიროვმა დაძრა ჯარი ჩრდილოეთ კავკასიისაკენ. 1921 წელს ჩვენ მენშევიკური საქართველოს წინააღმდეგ მივდიოდით. ამ მხრივ კიროვი თვითონ მიუძღოდა ჯარს მამისონის უღელტეხილზე, სადაც გზას იკაფავდა 1-15 საჟენის სიღრმის თოვლში. მხოლოდ ამხ. კიროვის იქ ყოფნას შეეძლო აღეფრთოვანებინა თითქმის ნახევრად ტიტველი და ფეხშიშველი წითელი არმიელები ასეთი საგმირო საქმისაკენ" (იხ. გაზ; "კომუნისტი" 1 ნოემბ. 1958 წ. რეცენზია ნაშრომისა: ს.მ. კიროვის მოღვაწეობა ამ.კავ-ში" - ლ. ბარამია და გ.ივანიძე).

ეს რენეგატი თავის სამშობლოს დაბყრობას დიდ გმირობად სთვლიდა!

საკითხის სრულყოფისათვის დავასახელებ კიდევ ერთ საბუთს. 1924 წელს საქ.კომ.პარტ. ცენტრალურმა კომიტეტმა დაბეჭდა ერთი პატარა წიგნი, ბესო ლომინაძის ავტორობით, რომელიც იყო განკუთვნილი ახლად მოწვეული პარტიის მესამე კონგრესის წევრებისათვის. აი რას სწერს ავტორი ქართველ კომუნისტებზე:

"1921 წლის არავითარი აქტივობის გამოჩენა, საქართველოს წინააღმდეგ წითელი ჯარების შემოტევის დროს. ჩვენი რევოლუცია 1921 წ. დაიწყო რუსეთის მიერ საქართველოს დაბყრობით წითელი არმიის ხიშტებით, რომელსაც ქართველი პატრიოტები სთვლიან გარეშე ძალად, თვით საბჭოთა რევოლუციას გამოიხატა რუსების მიერ საქართველოს ოკუპაციაში".

(წიგ.გვ. 7. იხ. ვასო ჩულაძის მოგონებანი: "კავკასიონი" ნ.13. პარიზი, 1968).

1922 წელს ბერლინში, სამი ინტერნაციონალის კონფერენციაზე და ათასჯერ სხვაგანაც, რუსეთის კომუნისტებმა ახდილად განაცხადეს, რომ კავკასიის დაბყრობა ჩვენ გვინდოდა ნავთისთვისო და სხ.

მაგრამ ყველაზე საინტერესო დოკუმენტია ფილიპე მახარაძის მოხსენება რუსეთის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტისადმი, 1921 წლის 6 დეკემბრის თარიღით. მნიშვნელობა ამ დოკუმენტისა მით უფრო დიდია, რომ ეს პირი გახლდათ "გასაბჭოებული" საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე! ის უკმაყოფილოა ფაქტიურად დამყარებული მდგომარეობით და კომიტეტს მოუწოდებს რომ ის როგორმე იყოს გამოსწორებული.

ფ.მახარაძე ამ მოხსენებაში აღნიშნავს რომ 1920 წ.რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება, რომელმაც მათ ლეგალობა მიანიჭა, მათთვის თურმე დამღუპველი აღმოჩნდა. მათი პარტიული ორგანიზაცია შეასუსტა, იქამდე რომ "1921 წლის დასაწყისშისაქართველოს კომუნისტური პარტია სავსებით თავმოკვეთილი შეიქმნა". (ამ მოხსენების სრული ტექსტი

დაიბეჭდა ჟურ. "თავისუფალ საქართველოში" ნ.24 1922 წ. სტამბოლი)...."და მოხდა ის, რომ როდესაც დაიწყო წითელი ჯარების შეჭრა, ამ შეჭრების მიზანსა და განზრახვაზე, არც ერთმა იაჩეიკამ, . წარმოიდგინეთ, პარტიის არც ერთმა წევრმა საქართველოში არაფერი არ იცოდა და იჭვიც კი არ ჰქონდა. ამიტომ ჩვენი ორგანიზაციის მხრივ, რამდენად ისინი კიდევ მიათრევდნენ თავის წუთისოფელს, არავითარი გამაფრთხილებელი ზომის მიღება არ შეიძლებოდა... ამრიგად მოხდა შემდეგი:
1. საქართველოში წითელი ჯარის შემოსვლამ და საბჭოთა ძალაუფლების გამოცხადებამ მიიღო აშკარა გარედანდაბყრობის ხასიათი, ვინაიდან შიგნით ამ დროს არავინ არც კი ფიქრობდა აჯანყების მოწყობაზედ. 2. საბჭოთა ხელისუფლების გამოცხადებისას, საქართველოში არ აღმოჩნდა არც ერთი პარტიული იაჩეიკა, არც, მეტი რომ არ ვთქვა, პარტიის წევრი, რომელსაც შეეძლებოდა ხელისუფლების ორგანიზაციის მოწყობა. რომ ამ საქმეს ხელი მოჰკიდეს უმეტეს შემთხვევაში საეჭვო ან და პირდაპირ ბოროტმოქმედმა ელემენტებმა" და სხ.

მოკლედ ეს მოხსენება სავსეა საყვედურებით. ის ამტკიცებს რომ რუსებმა საქართველო ისე დაიბყრეს, რომ ის არ იცოდნენ თვით ქართველმა კომუნისტებმაც. დაბყრობის შემდეგ შექმნილ ადგილობრივ მთავრობას არაფერს აკითხებინებდნენ და ყველაფერს ხელმძღვანელობდა მოსკოვის წარმომადგენელი, ე.წ. პარტიის კავკასიური ბიურო.

მოხსენებიდან სჩანს რომ მოსკოვი ქართველ კომუნისტებს არა მარტო არაფერს ეკითხებიან, არც

ენდობიან რამეში და ერთხელ ორჯონიკიძეს ეს პირდაპირ უთქვამს: "ნუ თუ ვერ გაიგეთ, რომ მოსკოვი თქვენ არ გენდობათ" და თვითონ მოსკოვის კაცი იყო!

გულუბრყვილო მახარაძე კიდევ ფიქრობდა რომ რუსებს აინტერესებდათ საქართველოს მხოლოდ გასაბჭოება და სხვა არაფერი, და კიდევ ეგონა რომ საქართველო კიდევ შეინახავდა ნასახს დამოუკიდებლობისა!

ბოლოს ის შიშითა და მოკრძალებით მიუთითებს მოსკოვს, რომ ტაქტიკური მოსაზრებით, დროებით მაინც, ხალხის მოსაჩვენებლად, შევუნახოთ საქართველოს ერთგვარი დამოუკიდებლობა და მერე როცა ხალხს შევიჩვევთ, ადვილი იქნება ჩვენი ერის გათქვეფა რუსებში!...

3. საქართველოს ანექსია. რა მოუტანეს რუსებმა საქართველოს. მათი ოსმალებთან თანამშრომლობის შედეგად თურქეთს გადასცეს საქართველოს და სამხეთის მიწები ჯერ 16 მარტის 1921 წლის რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულებით, და შემდეგ 13 ოქტ.1921 წელს ყარსში დაადებინეს ხელშეკრულება ოსმალეთთან ე.წ. ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკებს, რითაც დაამტკიცე-

ბინეს მოსკოვის ხელშეკრულების მუხლები. ოსმალეთის საკუთრებად აცნობებინეს მათ საკუთარი მიწები: ყარსის, არტაანის და ართვინის ოლქები მთლიანად და ნაწილი ბათუმის ოლქისაც და ასე მოსტეხეს ფეხი ამ "რესპუბლიკების" არსებობას. რა მოხდა შიგნით:

რუსებმა მხოლოდ რამდენიმე თვე შეინახეს საქართველოს ფიქტიური დამოუკიდებლობა. ხოლო იმავე 1921 წელს რუსეთის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბრძანებით აუქმებენ მას და სომხეთ-აზერბეიჯანთან ერთად ფედერაციაში უერთებენ რუსეთის, უკრაინის, და თურქესტანის რესპუბლიკებს. არც ეს აქტი მომხდარა ქართველი კომუნისტების თანხმობით. მაშინ ქართველ კომუნისტებს სურდათ რომ საქართველო ცალკე შესულიყო კავშირში და არა ამიერ-კავკასიის ფედერაციის სახით. ეს მოხდა ასე: რუსეთის კომ.პარტიამ გამოგზავნა პროექტი. საქართველოს კომ.პარტიის 5 წევრი იყო მისი წინააღმდეგი მხოლოდ 1 მომხრე. სათათბირო ხმის უფლებით კომიტეტის სხდომაზე დამსწრეთაგან 19 წინააღმდეგი იყო და 6 მომხრე. ე.ი. საქართველოს ცეკამ არ მიიღო რუსეთის პროექტი.

მაშინ ისინი რუსეთში აგზავნიან თავის წარმომადგენელს ბ. მდივანს საკითხის გამოსარკვევად. მოსკოვი არ იღებს ქართველი კომუნისტების აზრს და 16 ოქტომბერს სტალინი შემდეგ დეპეშას უგზავნის ს. ორჯონიკიძეს:

"ამხ. ორჯონიკიძეს! გრუზცეკას წინადადება, შესახებ გაერთიანების უდროობისა და დამოუკიდებლობის ატრიბუტების შენარჩუნებისა, ერთხმად უკუაგდო ცეკამ (რუსეთის პარტიის). დაინახა რა პლენუმის ერთსულოვნება, საქართველოს ცეკას წარმომადგენელი მდივანი იძულებული გახდა უკან წაეღო გრუზცეკას წინადადება. პლენარულმა სხდომამ უცვლელად მიიღო კომისიის წევრების: სტალინის, ორჯონიკიძის, მიასნიკოვის და მოლოტოვის წინადადება, შესახებ ამიერკავკასიის ფედერაციის დატოვებისა და მისი რ.ფ.ს.რ.-ის, უკრაინის და ბელორუსიის გაერთიანება "სოც. რესპუბლიკათა კავშირში". - სტალინი.

ამგვარი ბრძანების შემდეგ ქართველმა კომუნისტებმა პირდაპირ ლენინს მიმართეს. მანაც უბრძანა: ცეკას დადგენილებას უნდა დაემორჩილოთ!

22 ოქტომბერს საქ. კომ. პარტიის პლენარულ სხდომაზე განხილულ იქმნა ეს საქმე. რუსეთის წინადადებისა და ბრძანების ყველა მოწინააღმდეგენი გადადგნენ თანამდებობებიდან. ხოლო საქართველოს ანექსიის მომხრეებმა მეორე დღესვე შეადგინეს ახალი კომიტეტი და მოწინააღმდეგენი ყველა რუსეთში გადაასახლეს.

ამით გათავდა საქართველოს მეორე, ფორმალური ანექსია. და ისიც ვნახეთ რომ ლენინიც დასთანხმდა ამაზე. ხოლო შემდეგ შეთხზეს რაღაც ანდერძი ლენინისა (თუ ეს ანდერძი მართალია!). ლენინი აქ უკმაყოფილებას გამოსთქვამს საქართველოს ანექსიის ამ ფორმით ჩატარებაზე, რომელსაც წმინდა "დერჟიმორდული" ნაძალადევი ხასიათი ჰქონდა. აღნიშნულ ანდერძში, რომელსაც ლენინს მიაწერენ, ვკითხულობთ:

"ასეთ პირობებში სრულიად ბუნებრივია, რომ ის - თავისუფლება კავშირიდან გასვლისა - რომლითაც ჩვენ თავს ვიმართლებთ, გადაიქცევა ცარიელ ქაღალდად და ვერ დაიცავს რუსეთის მცირე ერებს - ჭეშმარიტ რუსის, დიდი რუსეთის შოვინისტის, ნამდვილად კი ფლიდი და მოძალადე ტიპიური რუსის ბიუროკრატიის თავდასხმისაგან. უეჭველია რომ საბჭოთა და გასაბჭოებულ ერთა არსებული მცირე პროცენტი ჩაიხრჩობა ამ დიდ რუსულ ნაძირალათა შოვინიზმის ზღვაში, როგორც ბუზი რძეში".
და ბოლოს დასძენს: "პატარა ერის ნაციონალიზმის მიმართ, ჩვენ - დიდი ერის ნაციონალისტები, თითქმის ყოველთვის, ისტორიულად დამნაშავე ვრჩებით".
(იხ. ჟურნ. "ბრძოლა" ნ.19-30 პარიზი. როგორც ამ ცნობის ისე ზემოდ აღნიშნული დ. მახარაძის მოხსენების იდენტიურობის შესახებ არაფრის თქმა შეგვიძლია!)

4. ტერორი. საქმე საქართველოს ანექსიის მოხდენით არ გათავებულა. სახელმწიფოებრივი აპარატის გარდაქმნის შემდეგ, შინაგანი მოწყობის საქმე,

მსგავსად სახისა და საქმისა კომუნიზმის მოციქულთა, უნდა ჩამოყალიბებულიყო. მაგრამ ამ საკითხს სულ მოკლედ შევეხებით.

მათი პირველი აქტი იყო მოწინაღმდეგეთა ციხეებში გამომწყვდევა. შემდეგ. გლეხობის გული რომ მოეგოთ ჩაატარეს მიწის რეფორმა. სარეფორმო კი აღარაფერი იყო. ის უკვე ჩატარებული იყო საქართველოს სოც. მთავრობის მიერ. მაგრამ ბოლშევიკების რეფორმას სხვა პრინციპი ედო საფუძვლად. დეკრეტ ნ:-17-ით მათ მოახდინეს მიწების სრული ნაციონალიზაცია. ეს იყო თეორიულად. ფაქტიურად კი მიწები ერთმეოდა მხოლოდ მათ ვისაც დაწესებულ ნორმაზე მეტი ჰქონდა, და ეძლეოდა მას ვისაც ნორმაზე ნაკლები ჰქონდა. ხოლო ვისაც სრული ნორმა ჰქონდა ისინი აღწერას არ ექვემდებარებოდნენ. როგორც აღვნიშნე, რეფორმა უკვე მომხდარი იყო და ფაქტიურად არაფერი შეცვლილა და კოლმეურნეობის შემოღებამდე ძველი მდგომარეობა გრძელდებოდა. რეფორმამ მხოლოდ ის დააკანონა, რომ პრინციპიალურად ყველა მიწები იყო სახელმწი-

ფოს საკუთრება...

ამას კიდევ მოჰყვა პატრიოტული ელემენტების დაჭერები და გადასახლებები, დახვრეტები და სხ. შემდეგ დაიწყო რელიგიური დევნა. იჭერდნენ მღვდლებს, წვერს ჰკრეჭდნენ და მერე ციმბირში აგზავნიდნენ; ხურავდნენ და ანგრევდნენ ყოვ ეკლესიებს და ეს მოქმედება დიდად არ განირჩეოდა ძველი რუსეთის მოქმედებისაგან.

ამის შესახებ სიტყვა მივსცეთ საპასუხისმგებლო პოსტებზე მყოფ, ყოფილ კომუნისტს და მერე გაემიგრანტებულ კ. კაკაბაძეს. ის გადმოგვცემს:

რომ რუსეთმა "ჯერ ამნისტია გამოაცხადა და დაჰპირდა ქართველ ხალხს სამოთხის მოწყობას საქართველოში. საქართველო უნდა ყოფილიყო მაძღარი და ბედნიერი ყოველ მხრივ. ნამდვილად კი გაძარცვა საქართველო. ის პატარა დოვლათი, რომელიც საქართველოს აღმოაჩნდა მისი დაპყრობის შემდეგ, დაუყოვნებლივ გაზიდეს საქართველოდან, ხოლო უკანასკნელი კი გაავსეს ფერდაკარგული რუსული ბონებით.

ყველა სტრატეგიულ სოფლებში ჯარი ჩააყენეს და ხალხს დააკისრეს მისი შენახვა. აკრძალეს პოლიტიკური პარტიები და ჩეკის ჯალათი პანკრატოვი შეუდგა თავის სისხლიან მუშაობას... აავსეს ჩეკის სარდაფები და ქურდულად დაიწყეს ხვრეტა ქართველი ხალხის ერთგული შვილებისა". (იხ. მისი წერილი: "დამოუკიდებელი საქ." ნ.103)

5. აჯანყებები. შექმნილ მდგომარეობაზე სანამ უშუალო შინაგან რეაქციას შევეხებოდე, საჭიროდ მიმაჩნია მკითხველის ყურადღება შევაჩერო ერთ კურიოზულ მოვლენაზე. თუმცა ეს საკითხი საერთაშორისო მოვლენებს უკავშირდება, რასაც მერე შევეხებით, მაგრამ ის იქამდე დამახასიათებელია ყველა სოციალისტების (მენშევიკ-ბოლშევიკებისა) სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის მეთოდის, რომ ის შემდეგში გასაგები იყოს ეს ფაქტი ახლავე უნდა აღვნიშნო.

როდესაც საქართველოს მთავრობა უცხოეთში გაიხიზნა, მას თან გაჰყვა დიდი ემიგრაცია. მათ შორის იყვნენ მთავრობის წევრები, დეპუტატები, გენერლები მწერლები და სხ. ასეთი ფართო ემიგრაცია იმ თავითვე უფრო ხელს შეუშლიდა გარედ მუშაობას. ნ.ჟორდანიამ სხვა და სხვა საშუალებებით აქაც შეინახა თავისი პარტიის ჰეგემონია, რასაც მრავალი პირობა უწყობდა ხელს. მოსაჩვენებლად თავის წრეს ხანდისხან აფართოებდა სხვა ელემენტებითაც და ქართველი პატრიოტები ასეთ პირობებში არ თაკილობდნენ მასთან თანამშრომლობას, რადგან სამშობლოს

ინტერესები ამას მოითხოვდნენ.

მაგრამ ნ. ჟორდანიამ უცხოეთში მუშაობაშიც გადაიტანა მეთოდი იდეოლოგიური მომენტისა: მან აქ დარაზმა თავისი ხალხი. მაშინ მათ არც ფული აკლდათ და არც ენერგია. მოეწყვნენ მთელ ევროპას და დაიწყეს პროპაგანდა. მაშინ ჩვენს სოციალისტებს უფრო მიესვლებოდათ ევროპის სოციალისტურ წრეებთან და ყველა მათ ერთხმად დააგმობინეს ბოლშევიკების მოქმედება. მართალია, ამგვარ პროპაგანდასაც ფასი ჰქონდა, რადგან ევროპაში სოციალისტობა მონაწილეობას იღებდა მთავრობებში და მათი გზით სიმპატიების მოპოვება შეიძლებოდა. მაგრამ ეს გადამწყვეტი ვერ იქნებოდა და მათი იმედი რომ ამ წრეების დახმარებით შეიძლებოდა საქართველოს განთავისუფლება, ეს უტოპია იყო. და სამწუხაროდ მათ ეს უტოპია ნაწილობრივ ბოლომდე შეინახეს. მათ ასეთ მუშაობას იმავე მეთოდებით გასცა პასუხი ტროცკიმ თავისი წიგნით "რევოლუციისა და იმპერიალიზმის შორის". იმ განსხვავებით რომ ტროცკისთვის ეს მხოლოდ ფორმალობა იყო, რეალურ-

ად კი ის ემუქრებოდა შეიარაღებულ ძალას.

ტროცკი ქართველ მენშევიკებს აცხადებს ჟირონდისტებად და მათ ბრალს სდებს მასში, რომ ისინი ემსახურებოდნენ რუსეთის კონტრრევოლუციურ გენერლებს და შემდეგ "ევროპის იმპერიალისტების" გავლენის ქვეშ იყვნენ. რომ საქართველოს დამოუკიდებლობა არ არსებობდა, რადგან მენშევიკებს ამაზე არასოდეს უფიქრიათ. ტროცკი ყველაფერში სტყუოდა. ის მართალი იყო მხოლოდ უკანასკნელ საკითხში, მაგრამ ნაწილობრივ. რადგან, ე.ი. ერთა თვითგამორკვევის უფლება ბოლშევიკებმა უარჰყვეს, ხოლო მისი განხორციელება ქართველ მენშევიკებს ამართლებდა დამოუკიდებლობის გამოცხადებაში მათივე იდეოლოგიური თვალსაზრისით. მაგრამ სამწუხაროდ, ქართველი სოციალისტები კვლავ იდეოლოგიური თვალსაზრისით იმართლებენ თავს, იმის მაგიერ რომ საქ. დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ მისთვის ეროვნული პრინციპი დაეპირისპირებინათ და ტროცკი ნაეჩუმებინათ. ნ.ჟორდანიამ პასუხი გასცა ტროცკის (ტექსტი იხ."თავისუფალი საქართველო".ნ.25).

უარჰყო ტროცკის ბრალდებები საქართველოს დამოუკიდებლობის შესახებ და მან ისევ თავისი ჩვეულებრივი "თეორია" ჩამოაყენა: "სახელმწიფო იბადება როგორც შედეგი ისტორიული ევოლუციის, ამა თუ იმ მოვლენათა იძულებით, რომელნიც განსაზღვრავენ როგორც კერძო მოქალაქეების ისე მთელი ერის ნებისყოფას", მერე ისევ ძველი ფრაზები და ბოლოს მაინც ბოლშევიკებს გადააბრალა საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება.

"ასე და ამგვარად, ერთი და იმავე მიზეზებმა, ოსმალეთიდან თავდაცვის საჭიროებამ გამოიწვია მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში საქართველოს დამოუკიდებლობის დათმობა; ხოლო 1918 წლის 26 მაისს მისი ხელახლად აღდგენა". თავი დავანებოთ ისტორიის ამ სრულ უვიცობას...

მაგრამ უნდა ვიგულისხმოთ, როგორც ეს არა ერთ დოკუმენტშია აღნიშნული, რომ ყველაფერი რუსების ბრალი იყო. რადგან მათ მიგვატოვეს და თავის დასაცავად იძულებული ვიყავით ოსმალეთს საკუთარი ძალებით დავხვედროდით. რომ ეს ყველაფერი იყო და არის მეტად პრიმიტიული მეთოდი თუნდაც რუსების მოტყუებისა, ეს ბავშვსაც კი ესმის. ხოლო ასეთი არგუმენტებით ხომ არ შეიძლებოდა ლაპარაკი ევროსახელმწიფოთა წინაშე?! ამიტომ ჟორდანიამ სხვა

მისამართი აირჩია საჩივლელად. ეს იყო "ინტერნაციონალური პროლეტარიატი". და ის ასეთ წინადადებას აძლევს ტროცკის:

"გადავცეთ ყველა დოკუმენტები საქართველოს შესახებ ინტერნაციონალური პროლეტარიატის მიუდგომელ ტრიბუნალს, და, მან საკითხი შეისწავლოს და გამოიტანოს თავისი განაჩენი. ჩვენ წინასწარ ვიხრით თავს ამ განაჩენის წინაშე: დეე ბოლშევიკებმაც დასდონ ასეთი პირობაო".

ჟორდანიამ ვერ გაიგო ცნობილი არაკის აზრი: ბატკანი რომ ემუდარებოდა მგელს: რა დაგიშავე, რაზედ მისპობ სიცოცხლესაო და მგელმა უპასუხა: ის დამიშავე რომ შენი შეჭმა მინდაო. მიუხედავად ჟორდანიას გულუბრყვილო პოლიტიკისა, ტროცკი მგლის დებულებას ახდილად აცხადებდა და ყოველგვარი ილუზია საფუძველ მოკლებული იყო!...

მაგრამ სულ სხვა იყო ქართველი ერის ფიქრი და ზრახვა. შექმნილ პირობებში ის "ინტერნაციონალური პროლეტარიატის" განაჩენს არ ელოდა და რუსების რეპრესიებს აჯანყებებით უპასუხებდა.

პირველმა აჯანყებამ იფეთქა სვანეთში. მთელი სვანეთი იარაღით ხელში გამოვიდა ხელისუფლების წინააღმდეგ. რუსის ჯარები შეესხნიენ მის ჩასა-

ქრობად. სვანებმა შეიბურეს ისინი და განაიარაღეს. შემდეგ კავშირში შედიან ჩრდილო კავკასიელებთან, რომელნიც ამ დროს აგრედვე აჯანყებული იყვნენ. მთავრობა მეორედ აგზავნის ჯარს, უკვე მძიმე არტილერიით. სვანეთი გმირულად იბრძვის და დიდი ჯარიც გაუწყვიტა რუსებს, მაგრამ საბოლოოდ მარცხდება. ბოლშევიკებმა პირობა დაუდეს რომ ჯარს გაიყვანენ სვანეთიდან. პირველად ეს შეასრულეს, სხვანაირად სვანები არ ნებდებოდნენ; მერე კი უფრო მეტი ჯარები შეიყვანეს და აჯანყებას ბოლო მოუღეს. ამას მოჰყვა უფრო დიდი აჯანყება ხევსურეთსა და კახეთში, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ქ.ჩოლოყაშვილი, რომელიც უკვე პარტიზანულ ბრძოლას ეწეოდა თავის "შეფიცულთა" ჯგუფით. ამ აჯანყებამ მალე მასიური ხასიათი მიიღო და მხოლოდ ამ შემთვევაში ჰქონდა გამარჯვების შანსი, თუნდაც დროებითი, რომ კვლავ ჩვენს უკუღმართობას არ ეჩინა თავი...

როდესაც სვანეთი აჯანყების ცეცხლში იყო გახვეული, ამ დროს ბოლშევიკების წარმომადგენელი გენუის კონფერენციაზე, ჩიჩერინი, არწმუნებდა

ყველას, თითქოს საქართველოში სრული სიწყნარე სუფევდა. მაგრამ საქართველოს ეროვნული მთავრობისა და საქართველოს კათალიკოსის მემორანდუმითა და სხვა საბუთებით, მთელმა ქვეყანამ იცოდა რა ხდებოდა საქართველოში. (ამაზე ქვემოთ).

1922 წლის ხევსურეთის აჯანყება უფრო დიდი გეგმით ხდებოდა. ჩოლოყაშვილთან კავშირში იყო მთელი ქართველი მხედრობა, მათ შორის ბოლშევიკების ჯარში მყოფი ქართველი მხედრებიც. მათთან საიდუმლო კავშირში იყო ამ. კავკასიის წითელი ქართული დივიზიის შტაბის უფროსი პოლკ. როსტომ მუსხელიშვილი. (ამის შესახებ იხ. დ. ვაჩნაძის მოგონება: "მხედარი" ნ.14-15). უკანასკნელის გეგმით მთელი რუსის ჯარი უნდა ყოფილიყო შემწყვდეული მთებში და განადგურებული... საქმის მონაწილეთა გადმოცემით, ამ დროს რომ შინაურ უთანხმოებას ადგილი არ ჰქონოდა, გამარჯვების გაცილებით მეტი იმედი იყო.

ამ სპონტანური თუ ნახევრად ორგანიზაციული აჯანყებების დამარცხებამ ქართველი ხალხი ვერ

დააწყნარა. ამ გამოცდილების ნიადაგზე დაიწყო ახალი მზადება, უკვე ზევიდან.

1922 წელს საქართველოში დაარსდა საიდუმლოდ დამოუკიდებლობის კომიტეტი და მის გვერდით დაარსდა სამხედრო ცენტრი, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ გამოჩენილი ქართველი მხედრები.

მაგრამ 1923 წლის მარტში კომუნისტებმა აღმოაჩინეს სამხედრო შტაბი. იქ შედიოდნენ: გენ.ვარდენ წულუკიძე, გენ. ალ.ანდრონიკაშვილი, გენ.კ. აფხაზი; პოლკ.მუსხელიშვილი, პოლკ.ხიმშიაშვილი და სხ. კომუნისტებმა სულ მცირე გამოძიების შემდეგ, ყოველგვარი გასამართლების გარეშე, 20 მაისს 1923 წელს დახვრიტეს 15 გამოჩენილი მხედარი.

აი, ბოლშევიკების განაჩენი:

"ანტანტის კაპიტალისტების აგენტების დანარჩენი მუშაობა საქართველოში აჯანყების მოსამზადებლად მოისპო დაპატიმრებით, რომელიც მოახდინა საგანგებო კომისიამ. საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ შეთქმულების, საქართველოში ბანდიტური მოძრაობის მოწყობისა და მასში მონაწილეობის მიღების და მუშურ-გლეხური სახელმწიფოს ღალატის გამო, ამიერ კავკასიის საგანგებო კომისიის მიერ დამთავრებული გამოძიებით, საქართველოს ს.ს.რესპუბლიკის საგანგებო კომისია (ჩეკა) ადგენს: მიესაჯოს უმაღლესი სასჯელი"...

(იხ.გაზ. "კომუნისტი" 25 მაისის 1923 წ.5.)

და იქ ჩამოთვლილია შემდეგი პირები: გენ. ჟულუკიძე, გენ. ანდრონიკაშვილი, გენ. აფხაზი; პოლკოვნიკები: ხიმშიაშვილი, მუსხელიშვილი, მაჭავარიანი, გულისაშვილი, ჩრდილელი და სხ. სულ 15 კაცი.

აქ მინდა გავიხსენო საქართველოდან საიდუმლოდ გადმოცემული ცნობები მათი დახვრეტის შესახებ, რომელიც იმავე წელს დაბეჭდილი იყო ცალკე ჟურნალად სტამბოლში.

"მსხვერპლთაგან, რამდენიმე ისე მძიმედ იყო ავადმყოფი რომ ჩეკის ადმინისტრაციას საავადმყოფოში ჰყავდა გადაყვანილი. როდესაც ავადმყოფი გულისაშვილი სამკურნალოდან ჩეკაში მიჰყავდათ, ერთმა სადისტმა ჩეკისტმა გესლიანად ჰკითხა: ხომ იცი რად და რისთვის მიგამგზავრებენო. გულისაშვილმა უპასუხა: ვიცი, მივდივარ იმისთვის რომ საქართველოსთვის მოვკვდეო. უკვე სიკვდილს მისჯილნი სასტიკად ნაწამები იყვნენ. ერთ ამათგანმა, ბეითალმა ქუთათელაძემ ვერ გაუძლო წამებას და ჭკუაზე შეცდა. ამან ჯალათებს ხელი არ შეუშალა: ჭკუაზე შეშლილი კაცი დასაკლავად ხარივით გაათრიეს სამკურნალოდან. ნიკო ზანდუკელი მძიმედ იყო ავად. 41 გრადუსი სიცხე ჰქონდა, ისე უგრძნობლად იყო რომ საკაცით წაიღეს ჩეკაში...

დადგა სისხლიანი წუთები ჩეკაში...

განწირულნი ორ-ორი გაჰყავდათ საკნიდან და თავს უყრიან განსაკუთრებულ ოთახში. აქ მათ ელიან ჯალათები: პანკრატოვი (რუსი), პეტროსიანი (სომეხი), და აშუკინი (რუსი). მათ შორის ურევია ქართველი იუდა კვანტალიანი. ბოლოს მობრძანდება ზაკ. ჩეკის თავმჯდომარე მაგილევსკი (ებრაელი). ყველა ესენი გაჟღენთილი არიან ქართველთა სისხლით. კითხულობენ სასიკვდილო განაჩენს. ერთი წუთით

მძიმე დუმილი ჩამოვარდება. ამას არღვევს პოლკ. ხიმშიაშვილი, რომელიც წინ წამოდგება და ამბობს: "ჩვენ ვიცით რისთვისაც გვკლავთ, თქვენც კარგად იცით რომ ბანდიტები არა ვართ. მალე დადგება დრო და თეთრი გიორგი მრისხანედ მოგთხოვთ პასუხს, გაუმარჯოს საქართველოს!" ხიმშიაშვილის შემდეგ ჯალათებს მიმართავს გაწამებული, რაინდული გარეგნობით და სულით, გენ.ვ.წულუკიძე: "სიკვდილით ვერ შეგვაშინებთ. ჩვენი სიკვდილი საქართველოს განთავისუფლების თავდებია; იგი დაასალკლდევებს ერის სიმტკიცეს, ერთი ათად გაამრავლებს მებრძოლთ". თვით პანკრატოვზე, ამ მთელ რუსეთში ცნობილ ჯალათზეც კი ახდენს მთაბეჭდილებას ასეთი გმირული თავდაჭერა და სრული სიმშვიდე სიკვდილის წინ. ის მიმართავს წულუკიძეს: "თქვენ მართლა გმირულად კვდებით, გინდათ გადავცე რამე თქვენიანებს"? წულუკიძე: - გადაეცით რომ ჩვენ

დავიხოცეთ ვით ქართველ პატრიოტების შეფერის".

შემდეგ კოტე აფხაზი: "მე ვკვდები სიხარულით, რადგან ღირსი გავხდი სამშობლოს სამსხვერპლოზე ზვარაკად მიტანისა, ჩვენი სიკვდილი გამარჯვებას მოუტანს საქართველოს".

პოლკოვნიკი მაჭავარიანი: "ჩვენ არ ვიპირობდით შებრალებას და არც თქვენგან მივიღებთ ლმობიერებას. ეს ჩვენი შეურაცყოფა იქნებოდა".

ბოლოს მშვიდი, მუდამ აუღელვებელი გენ.ანდრონიკაშვილი ესვრის მტერს: "იქნებ ქართველები ყველა ამისთანები გგონიათ (მიუთითებს კვანტალიანზე)? მრავალი ათასი ჩვენზე უკეთესები, ზრდიან თავიანთ გულში თქვენდამი სიკვდილს"

პოლკ.წრდილელი: "რუსეთში დაივიწყეს იდეისათვის თავგანწირულად სიკვდილი. წადით და უთხარით მათ, თუ როგორ იბრძვიან ქართველები სამშობლოსათვის"!

"ჯალათები შეუდგნენ უკანასკნელ ოპერაციებს ზაჩეკაში. დაუწყეს მსხვერპლთ ხელ-ფეხის შეკვრა. მოხუცი წულუკიძე გამალდა – ჯალათებო, ნუ მიკრავთ ხელებს, კარგად იცით რომ მონები არა ვართ... ამაოდ! ყველა შებორკეს, დაჰყარეს ორ საბარგო ავტომობილზე და დააქანეს სასაფლაოსაკენ.

ავტომობილებს ორივე მხრიდან მისდევს კავალერია ხმალ ამოღებული. წინ მიუძღვის მსუბუქი ავტომობილით პანკრატოვი... გზაში აფხაზმა და ჩრდილელმა მოახერხეს ხელები გაეხსნათ ხიმშიაშვილისათვის. იგი სწვდა კისერში ერთ ერთ კომენდანტს და ააგლიჯა რევოლვერი, გადახტა ავტომობილიდან, მაგრამ ბედმა უღალატა, გადახტომის დროს რევოლვერი დაუვარდა, ცხენოსნები დაედევნენ, შეიქმნა სროლა.. ხიმშიაშვილი ფეხებში დაიჭრა. ორმა ჯალათმა: ამიროვმა და აბაზოვმა ტყვიებით დაცხრილეს. წაათრიეს და პირველი ჩააგდეს გამზადებულ ორმოში.

"შემდეგ დახოცეს დანარჩენებიც: დახვრეტაში პირადი მონაწილეობა მიიღო პანკრატოვმა...

"ასე დახოცეს საქართველოს ეროვნული გმირები. უკანასკნელ წუთამდე მათი ფიქრი და გონება სამშობლოს ეკუთვნოდა და სამშობლოც სამუდამოდ შეინახავს გულში მათ მსხვერპლით დაცისკროვნებულ სახეს"!

(იხ."სამშობლოს თავდადებულ გმირთა ხსოვნას" სტამბოლი, 1923 წელი).

ამ დახვრეტების შემაძრწუნებელმა ამბავმა მთელი ერი გლოვის ძაძებში გახვია. ერი დრტვინავდა. მაგრამ რა ექნა? რუსის ხიშტი თავს დასდგომოდა და უზომოდ იყენებდა იმ უცხო ელემენტებსაც, რომელთაც აგრეთვე ქართველი ერის სისხლი სწყუროდათ· თუ არა მოსკოვი, ქართველი მოღალატენი გაბედავდნენ ამდენს?!

ახლა კიდევ მოვუსმინოთ ყოფილ კომუნისტს გ.კაკაბაძეს: "ეს შემაძრწუნებელი ტერორი, რა თქმა უნდა უზომო აღშფოთებას და გულისწყრომას იწვევდა მთელ ხალხში. თვით კომუნისტური პარტიის ფართო წრეებშიც. მაგრამ ვინ გაბედავდა ხმის ამოღებას?! ვინ გაბედავდა გამოქომაგებოდა უდანაშაულო მსხვერპლთ"! (იხ."დამოუკიდებელი საქართველო" ნ.108 გვ.10).

ამ შემზარავმა მოვლენამ კიდევ ერთხელ გაასალკლდავა ქართველი ერის შეურიგებელი სული და რაც ახლო მომავალში 1924 წლის აჯანყებაში გამოჩნდა.

იგივე კაკაბაძე ამ აჯანყების მიზეზებზედაც მოგვითხრობს: "კომუნისტური პარტიის მონოპოლური მდგომარეობა, უთვალავი თავისუფლების აღკვეთა, ბარბაროსული ტერორი, ეროვნული სულის დევნა, მასიური გადასახლება და სხ. ასეთ მდგომარეობას ვერ შეურიგდა თავისუფლების მოყვარული ქართველი ხალხი. ტერორმა და ეკონომიურმა გაჭირვებამ ისეთი ხასიათი მიიღო, რომ ხალხი თანდა თან უკიდურეს მდგომარეობამდე მიიყვანა და ერ-ერთ გამოსავალს ხედავდა აჯანყების გზით საოკუპაციო წყობისუფლების განდევნაში". (იხ.იქვე, გვ.7, ნ.111).

1924 წლის აჯანყების დამახასიათებელი ის იყო, რომ ის არ ჰგავდა წინა აჯანყებებს, რომელთაც ხალხის წიაღში სპონტანურად იფეთქეს, და ორგანიზაციული მხარე სუსტი ჰქონდათ. ეს აჯანყება პირიქით ორგანიზაციული მომზადების შედეგი იყო. ამაზედ ბევრი რამის თქმა შეიძლებოდა, მაგრამ ჯერ დუმილი

სჯობს.რადგან ასეთი დიდი მოვლენის მიუდგომელი დაფასებისათვის დროის მანძილის გავლა საჭირო და მთავარი მასალაც საქართველოში არაა და ჩვენთვის ხელმიუწვდომელი. ამიტომ მისი ვრცელი შესწავლა მომავალ თაობას გადაულოცოთ!.. ჩვენი მიზანი კი არის მკითხველს მისი ზოგადი სახე დავუხატოთ.ჩვენ უმთავრესად ვემყარებით უცხოეთში გამოქვეყნებულ მოგონებებს ამ აჯანყების მონაწილე პირთა და აგრეთვე ზოგიერთ, პირადად ჩვენს მიერ ნახულ გაგონილთ.

აჯანყებას ამზადებდა და ხელმძღვანელობდა საქართველოში შექმნილი პარიტეტული კომიტეტი. მას კავშირი ჰქონდა საზღვარ გარეთ მყოფ მოღვაწეებთან და ყოფილ მთავრობასთან. სამხედრო შტაბის ჩავარდნამ დიდად ხელი შეუშალა აჯანყების მზადებას. მნიშვნელოვანი ხელმძღვანელი სამხედრო ძალაც ხელიდან გამოაცალა. მიუხედავად ამის 1924 წლ. აგვისტოსათვის სამზადისი დამთავრებული იყო. აჯანყების დღედ 17 აგვისტო იყო დანიშნული. (იხ. ს. ზალდასტანიშვილის წიგნი: "საქართველოს 1924 წლ. ამბოხება. მიუნხენი; 1956).

მაგრამ ამასობაში მდგომარეობა გართულდა. 6 აგვისტოს დაატუსაღეს უცხოეთიდან ჩამოსული ვალჯულელი. კომუნისტებმა გაიგეს აჯანყების მზადება. მათ აიძულეს ჯულელი, წინადადება მიეცა კომიტეტისათვის აჯანყება შეეჩერებინათ. კომიტეტმა არ მოისმინა ჯულელის რჩევა. მათ მასთან კავშირი გასწყვიტეს. ამნაირად ორივე მხრიდან იყო მზადება. მთავრობამ დაიწყო შესაფერისი ზომების მიღება. მთელი ჯარები თბილისში მოაგროვეს. დაატუსაღეს გენ. ყვარალაშვილი, რომელიც დანიშნული იყო გურიის აჯანყებულთა მეთაურად. დაატუსაღეს გენ. ფურცელაძე, რომელიც დანიშნული იყო ბათუმის სამხედრო ნაწილის ხელმძღვანელად. დაიწყეს ყველა შემჩნეული პირების დაჭერები. ბოლშევიკებმა მხოლოდ აჯანყების დაწყების დღე არ იცოდნენ.

შექმნილმა მდგომარეობამ შეასუსტა გამარჯვების იმედები. მორალიც ეცემოდა, მათი გეგმაც ინგრევა, მთავარი დარტყმის ცენტრი უნდა ყოფილიყო თბილისი და მერე ბათუმი. ახლა კი საჭირო შეიქმნა ამ გეგმის შეცვლა. მაშასადამე აჯანყების გადა-

დება. ს.ფალდასტანიშვილი წერს: "ამ ამბავმა თავზარი დაგვცა. მთავარსარდალმა გენ.ჭავჭავაძემ ძალების შესუსტება იგრძნო... გამოირკვა, რომ მთავარსარდალს გამარჯვების იმედი დაჰკარგოდა".

მას წმოსვლა შეუძლებლად მიაჩნდა. დამკომი კი განაგრძობდა თავის საქმეს.

ეს ამბები აცნობეს ჩოლოყაშვილს, რომელიც უნდა ყოფილიყო მთავარი ხელმძღვანელი თბილისზე თავდასხმისა: "ქაქუცას გული გაუტყდა, დაღონდა, გეგმის შეცვლა არ ესიამოვნა, აჯანყების გადადებამ კიდევ ააღელვა".

როდესაც გეგმა შეიცვალა, თბილისის მაგიერ აჯანყების ცენტრად კომიტეტმა ჩოლოყაშვილის ბანაკი გამოაცხადა და მალე კომიტეტიც ამ ბანაკში გადავიდა. ჩოლოყაშვილმა მიიღო ეს გადაწყვეტილება, მაგრამ გააფრთხილა, თუ აჯანყებას რამდენიმე დღით გადასდებთ, საქმე მოგვარდება. თუ მეტით, მაშინ ხალხს ველარ შევაკავებ. ასეთ შემთხვევაში უკეთესია აჯანყება გადაიდოს სამი თვით და სხ.აჯანყება გადაიდო 11 დღით. ამგვარად ერთის მხრით კომუნისტების ტერორმა და მეორეს მხრით გეგმის შეცვლამ აჯანყების გამარჯვებას

შანსები გამოაცალა. კავკასიის ხალხებთანაც კავშირი შეაწყვეტინეს. ჩრდილო კავკასია იყო მზად ქართველებთან ერთად აჯანყებულიყო და ახალი გეგმის შემდეგ ალბად იქაც ყველაფერი აირია. ასეთ პირობებში უკვე გამოჩნდა ხალხი, რომელიც წინააღმდეგი იყო აჯანყებისა და ამანაც მებრძოლთა რიგებში დიდი რყევა შეიტანა. მაშინ როდესაც ბრძოლის მთავარი სარბიელი უნდა ყოფილიყო თბილისი და აღმ. საქართველო, სადაც უნდა გადაწყვეტილიყო ბოლშევიკების ბედი, ახლა მთავარ ცენტრში ინიციატივა ბოლშევიკების ხელში იყო. დამკომი წავიდა ჩოლოყაშვილის ბანაკში და იქიდან წამოქეზებულ ცნობებს გზავნიდა.

აჯანყება 29 აგვისტოს, დილის 2 საათზე უნდა დაწყებულიყო, ერთ და იმავე დროს მთელ საქართველოში. აქაც მოხდა ერთი დიდი მარცხი: ჭიათურაში, შეცდომით, 24 საათით ადრე დაიწყეს აჯანყება. ბოლშევიკებმა მაშინვე მიიღეს სასწრაფო ზომები. ატუსაღებენ კახეთის ორგანიზაციის მეთაურებს თბილისში ცხადდება საალყო წესები. აჯანყების

მეთაურები უკან ვეღარ იხევენ და 29 აგვისტოს იწყება საყოველთაო აჯანყება. შექმნილი მდგომარეობის გამო აღ.საქართველოში აჯანყება ვერ მოხდა ისე როგორც ეს იყო გათვალისწინებული. ჩოლოყაშვილის შიში გამართლდა. აქაურმა ძალებმა დაკარგეს ინიციატივაც და ასპარეზიც ბრძოლისა. სამაგიეროდ დასავ.საქართველოში, სადაც ბოლშევიკების სამზადისი სუსტი იყო, აჯანყებამ მიიღო მეტად მასიური და მხაფრი ხასიათი. აქ სულ მალე ხელისუფლებაც ხელში ჩაიგდეს აჯანყებულებმა. აჯანყებაში მონაწილეობას იღებდა მთელი მოსახლეობა. მაგრამ პერიფერიებში გამარჯვება საკმარისი არ იყო...

ამ აჯანყების შესახებ იგივე კ.კაკაბაძე გადმოგვცემს: "აჯანყება იყო მასიური, ხალხური. მისი მთავარი მამოძრავებელი ძალები იყვნენ გლეხები და მუშები. რა თქმა უნდა ყოფილი თავად-აზნაურობაც და მღვდლებიც იღებდნენ მონაწილეობას, მაგრამ როგორც ქართველები, და არა როგორც რომელიმე წოდების წარმომადგენლები" (დამოუკიდ.საქართ.ნ.111). ამას სწერს ადამიანი, რომელიც ამ დროს ალბად

აჯანყების მოწინააღმდეგეთა ბანაკში იყო. კომუნისტურმა მთავრობამ კი ის გამოაცხადა მღვდლებისა და თავადების ავანტიურად და უამრავ მუშებთან და გლეხებთან ერთად, თავად-აზნაურობის მთელი ოჯახები ამოჟლიტა.

მიუხედავად აჯანყებულთათვის შექმნილმა მძიმე მდგომარეობამ, აჯანყებამ მეტად შეურიგებელი ხასიათი მიიღო. განსაკუთრებული ის იყო რომ აჯანყებულები სულგრძელობას იჩენენ კომუნისტ ტყვეების მიმართ; იგივე კაგაბაძე სწერს: "არ ყოფილა არც ერთი შემთხვევა, რომ აჯანყებულებს დატუსაღებული კომუნისტი მოეკლათ. ეს იმდენად აღსანიშნავი ფაქტია, რომ თვით სიყალბის და გათახსირების ოსტატმა ორჯონიკიძემ, ვერაფერი შეთხზა ამის შესახებ, გარდა იმისა, რომ დასცინოდა "მენშევიკების სენტიმენტალობას", რომ არავინ მოკლეს და თანაც ხაჭაპურებს აჭმევდნენო"!

კომუნისტებმა ეს აჯანყებაც სისხლში ჩაახრჩეს. ხალხს ხვრეტდნენ სპეციალური გემით. გარდა მთავრობისა, ამ დროს ჭამოუვეს თავები ყველა

შურისმაძიებელმა ძალებმა და დროის შერჩევით იყო განუწყვეტელი ჟლეტა ხალხისა. ხალხის დახვრეტა ხდებოდა ქალაქებსა და სოფლებში, განუკითხავად. აჯანყების სრული ჩაქრობის შემდეგ ხვრეტდნენ სრულიად უდანაშაულოთ და აჯანყებაში არა მონაწილეთაც. ხვრეტდნენ მასამდე დატუსაღებულ პირებს. დამხვრეტ რაზმებს ეროვნულად შეადგენდნენ რუსები და სომხები. ეს უკანასკნელნი საუკუნეებით იყვნენ შემოხიზნულნი ჩვენს მიწაზე და სცხოვრობდნენ ბედნიერად და ასე მადლობას გვიხდიდნენ ახლა!

მინდა აქ ჩემი პირადი მოგონებით მკითხველი შევაწუხო. ორიოდე სიტყვა კი უნდა ვსთქვა. აჯანყების დღეებში ქ. ახალციხეში ვიყავ. აქ აჯანყებას ადგილი არ ჰქონია. ან და ვინ უნდა აჯანყებულიყო, რომელსაც აქ ქართველობა უმცირესობაში, დასაც გრული ვიყავით ჩვენს საკუთარ მიწაზე "უცხოელები" ვიყავით. და აქაც აუარებელ ქართველებს იჭერდნენ და ქალაქში რომ ადგილი აღარ იყო, ქართველ სოფლებში რომ ხალხს იჭერდნენ სომხის სოფლებში ატუსაღებდნენ. ერთ სრულიად უდანაშაულო ქართველის

დახვრეტაც მოასწრეს. ერთი იყო პოლკ. [illegible], მეორის გვარი არ მახსოვს. მცირე ავანტიურის შემდეგ მე მთაში ამოვყავ თავი და სანამ ყველაფერი არ დაწყნარდა, მანამდე იქ ვიყავი და მერე თბილისში მოვხვდი სასწავლებლად. მიამბეს: როდესაც აქ დახვრეტები დაიწყეს, [illegible] გავლენიანი პირი, ქართველი კომუნისტი თბილისში გავარდა და მეორე დღეს იქიდა ბრძანება მოვიდა რომ აქ [illegible] დაეხვრიტათ. მაშინ აქ ქართველმა კომუნისტებმა ნამდვილი ქართველობა გამოიჩინეს, ხედავდნენ რა რომ უცხო ელემენტები თავგასულობას ეწეოდნენ!...

და თუ აქ, სადაც, ვიმეორებ, ერთი თოფიც არ გავარდნილა და ასე იქცეოდნენ, წარმოსადგენია რა უნდა ყოფილიყო დას. საქართველოში, სადაც მთელი მოსახლეობა იარაღით ხელში გამოვიდა!

ჩიათურის აჯანყებულები თურმე საბარგო ვაგონებში შეყარეს და ტყვიამფრქვევებით დაცხრილეს. ქართლსა და კახეთში, სადაც აგრეთვე აჯანყება სუსტი იყო , ისეთ შემთხვევებსაც ჰქონდა ადგილი, რომ მთელი გვარები ამოხოცეს!

ური კომიტეტის" მიმართვით და თხოვნით. მათივე ცნობით ეს კომიტეტი შემდგარა 16 თებერვალს 1921 წელს. ამიტომ ცხადია ის 16 თებ. ადრე ვერ მიმართავდა მოსკოვს დახმარებისათვის. ხოლო უკელამ იცის და არც კომუნისტები უარჰყოფენ რომ საქართველოს წინააღმდეგ რუსეთის მეთერთმეტე არმიამ შემოტევა დაიწყო 11 თებერვალს. მაშასადამე ქართველი კომუნისტები არითმერიკაში შეცდნენ. თარიღი მათი კომიტეტის "თხოვნისა" ცოტა მაინც იქით უნდა გადაეწიათ 11 თებერვლიდან!

ნამდვილი ისტორია ზემოდ უკვე იყო აწერილი. ჯერ ერთი არავითარი გამართლება არ შეიძლება რუსების შემოსავისა, თუნდაც ის ქართველ კომუნისტებს მოეწვიათ ხოლო სინამდვილე კიდევ უარესს გვეუბნება შემდეგში შექმნილი აღნიშნული ლეგენდის წინააღმდეგ. სულ მალე ისიც გამოირკვა რომ "კომიტეტის თხოვნა" კი არა ქართველმა კომუნისტებმა თვითონაც არ იცოდნენ რუსეთის შემოსევის გადაწყვეტილება. რუსებს მათთვის ანგარიში არ გაუწევიათ თუ მხედველობაში არ მივიღებთ გადა-

რუსებულ სტალინ-ორჯონიკიძეს!...

საქართველოს დაპყრობის შემდეგ საბჭოთა პრესაში აუარყებელი საბუთი იყო გამოქვეყნებული, რაც უარჰყოფდა მათ პროპაგანდას. თუმცა ეს საკითხი ძველია და უკვე ცნობილი, რადგან კომუნისტები მას აქამდე იცავენ, საჭიროა რომ ზოგი ამ საბუთთაგანი მაინც ყველამ გაიცნოს.

როდესაც სტალინი გარდაიცვალა, როგორც იქ წესია, ყველაფერი მას გადააბრალეს რომ ლენინი და მისი აღზრდილნი აბრაამის ბატკნებად გამოეყვანათ.

1921 წელს სტალინი ჯერ კიდევ არ იყო გადამწყვეტი ძალა. ის იყო ეროვნებათა კომისარი და რომ თავისი თანამდებობა გაემართლებინა, თავისი სამშობლოს დაბყრობაც სურდა და აგრეთვე შურისძიება მენშევიკებისა. მაშინ ლენინის დაუკითხავად არავის არაფერი შეეძლო. ამ დროს ყველაფრის სათავე ლენინი იყო. სტალინ-ორჯონიკიძე წარმოშვებით ქართველები იყვნენ, მაგრამ მათ საქართველოსთან ამის მეტი არაფერი აკავშირებდა და უთუოდ დიდი როლი ითამაშეს საქართველოს წინააღმდეგ

თავი მეშვიდე

საქართველოს საკითხი უცხოეთში

1. საქართველო და გენუის კონფერენცია. რუსეთის ვერაგულმა საქციელმა საქართველოს მიმართ მთელს მსოფლიოში დიდი აღშფოთება გამოიწვია. ყველა ქვეყნებში როგორც მთავრობებმა, ისე პოლიტიკურ და კულტურულმა ორგანიზაციებმა სასტიკად დაჰგმეს რუსეთის თავდასხმა საქართველოზე; იმ ქვეყანაზე, რომელთანაც სულ რვა თვის წინ ხელშეკრულება დასდეს და იცნეს მისი დამოუკიდებლობა.

ამ მდგომარეობაზე მთელი მსოფლიო ალაპარაკდა. იმ დროინდელი მსოფლიო, პრესა სავსეა პროტესტებით. საფრანგეთის მთავრობის თავმჯდომარე ერიო სწერდა:

> "მშვიდობიან საქართველოზე თავდასხმა მას შემდეგ, რაც დადებული იქმნა მისსა და რუსეთის შორის კანონიერი ხელშეკრულება, წარმოადგენს უსაზიზღრეს აქტს, რომელიც კი ისტორიას აღუნიშნავს... ანტანტამ რომ ეს ბოროტმოქმედება მოითმინოს – ეს იქნება მისი სილაჩრის მოწმობა".
>
> (მოყვ.იხ."თავისუფალი საქართველო"ნ.18)

ეს და მრავალი სხვაც ითქვა და დაიწერა. მაგრამ

სიტყვა უძლური აღმოჩნდა ხმლის წინაშე. ხოლო ანტანტამ, ახლაც და მერეც, იმდენი მოითმინა და აიტანა, რომ მისი სილაჩრის დამოწმება აღარავის უცდია. იგივე ბ. ერიოც, მაშ დაივიწყებს თავის სიტყვებს. ერთ მშვენიერ დღეს ის თვითონ გახდა სტუმარი ამ "უსასიყლრესი აქარის" ხამდენთა. მართალია, იოსებ ჯუღაშვილმა ქართული სტუმართ-მასპინძლობის წესი დაარღვია და ის პირადად არ მიიღო, სამაგიეროდ წითელმა "მარშალმა" ბ. ერიოს სმოკინგის საყელოზე პოლკოვნიკის ჩინი მიაკერა, მაგრამ თავი დავანებოთ ჩინებსა და სპარსულ ხალიჩებს!...

ზემოთ ჩვენ ვნახეთ თუ რუსეთი როგორ შეეცადა საქართველოს დაპყრობა "შინაგან გადატრიალებად" გაესაღებინა. ეს რომ არ გაუვიდა, მერე სცადა რომ ქვეყნებს ეცნოთ ფაქტიური მდგომარეობა. დასაწყისში მათ იმედები არ გაუმართლეს, რადგან ბევრს კიდევ არ სწამდა ბოლშევიკების საბოლოო გამარჯვება... მაგრამ გავა დრო, ევროპელები დაივიწყებენ, ბოლშევიკებსაც იცნობენ, ერთა ლიგაშიც მიიღებენ, საერთაშორისო ოჯახშიც საპატიო ადგილს

დაუთმობენ, მაგრამ ნუ აჩქარდებით...

1922 წელს აპრილში როდესაც რუსებმა გენუის კონფერენციაზე (ამაზე ქვემოდ) საქართველოს სახელით ბ. მდივანი წარადგინეს, კონფერენციამ ის არ იცნო საქართველოს წარმომადგენლად.

პირველი აპრილის ხდომაზე, საფრანგეთის ჯერ სენატის და მერე დეპუტატთა პალატის საგარეო საქმეთა კომისიებმა შემდეგი რეზოლუციები გამოიტანეს: 1. ამიერ-კავკასიის ევაკუაცია უნდა იქმნას მოლაპარაკების დაწყების პირველ და მთავარ პირობად საფრანგეთისა და მის მოკავშირეთა შორის ერთის მხრით და საბჭოთა რუსეთისა და ანგორის შორის მეორე მხრით. 2. როდესაც მოწვეულ იქნება კონფერენცია ახლო აღმოსავლეთის საკითის შესახებ, იქ აუცილებლად უნდა იქმნას განხილული საქართველოს და ამიერ-კავკასიის საკითხიც და სხ.

საფრანგეთის მთავრობის თავმჯდომარის რ. პუანკარეს მიერ მიცემულ ინსტრუქციაში თავისი დელეგაციის მიმართ ნათქვამია: "საფრანგეთის მთავრობას არ შეუძლია დაუშვას განსახილველად ასეთი

ხასიათის საკითხი ფაქტიური ხელისუფლების წარმომადგენლებთან, რომელთაც გააძევეს კანონიერი მთავრობა". საფრანგეთის წინადადება გაზიარებულ იქნა კონფერენციის მიერ და საბჭოთა წინადადება უკუგდებული. (1922-1923 წ. საბჭოთა დელეგაციამ ასეთივე პრეტენზია საქართველოზე განაცხადა ლოზანის კონფერენციაზე და იქაც უარი მიიღო).

სანამ აღნიშნული კონფერენციის მოქმედებას განვაგრძობდე, საჭიროდ მიმაჩნია აქვე გავიხსენო ერთი კურიოზი. მრავალჯერ აღვნიშნე რომ საქართველოს ყოფილი მთავრობა, მთავრობა სოციალისტური, საერთაშორისო ასპარეზზედაც ხშირად მიმართავდა იდეოლოგიური მეთოდის გამოყენებას, რომელსაც არავითარი სარგებლობის მოტანა არ შეეძლო და ამავე დროს ქვეყნის თვალში მათ ისევ ბოლშევიკებთან აახლოებდა, რომელთაც დღეს ისინი ებრძოდნენ შინ და საერთაშორისო ნიადაგზე. ზემოდ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ჟორდანია მოუწოდებდა ტროცკის, "საერთაშორისო პროლეტარიატის მიუდგომელ ტრიბუნალს" გადავსცეთ ჩვენი საქმე.

გენუის კონფერენციის შეკრების სწორედ სამი თვის წინ, 1922 წ. იანვარში ბერლინში შესდგა სამი ინტერნაციონალის კონფერენცია. ჟორდანიამ იქ წარგზავნა ირ. წერეთელი; რასაკვირველია, აქაც და სხვაგანაც ეს იყო საქართველოს ინტერესების დაცვის მიზნით. აქ მოხდა შეხვედრა კვლავ ბოლშევიკებთან. ამ კონფერენციაზე, თავმჯდომარემ, ადლერმა (მეორე ინტერ.) განაცხადა: "საერთაშორისო კაპიტალიზმი იკრიბება გენუის კონფერენციაზე, მართალია ძალიან საეჭვოა, რომ მათ საერთო ენა გამონახონ, მაგრამ თუ მათ იქ რამეს მიაღწიეს, ეს იქნება მუშათა კლასისათვის ახალი ტვირთის დაკისრებაო". და ამის სულ ცოტა ხნის შემდეგ იმავე საერთაშორისო კონფერენციისაგან მოელოდა ხსნას ჟორდანია.

ამნაირად, ნ. ჟორდანია ერთ და იმავე დროს ღმერთთანაც ლოცულობდა და ეშმაკსაც საკმეველს უკმევდა. ღმერთმა რა მისცა, ამას ქვემოთ ვნახავთ, ხოლო ეშმაკმა რადეკის პირით, საქართველოს სოციალისტების წარმომადგენელს ირ. წერეთელს შემდეგი უპასუხა: "წერეთელს არა აქვს უფლება საქართველოს დამოუკიდებლობა მოითხოვოს, ვინაიდან ის თვით-

ონ ველიკოროსიის პატრიოტი იყო კერენსკის კაბინეტში და ფრონტზე სიკვდილით დასჯა დააწესაო".

ხოლო ისიც განაცხადა რომ, საქართველო იმიტომ დავიპყარით რომ ნავთი (ე.ი. ბათუმიც) გვჭირდებოდა! ირ. წერეთელმა მხოლოდ ის მოიპოვა, რომ მოითხოვა ოქმში შეეტანათ:

> "რადეკის სიტყვაში ბოლშევიკებმა პირველად აღიარეს საჯაროდ, რომ მათ დაარღვიეს საზავო ხელშეკრულება საქართველოსთან და ამ ქვეყანას ომის საშუალებით დაეპატრონენ ამ ოკუპაციის საბუთად მათ მოიყვანეს ის გარემოება, რომ რუსეთს ნავთის წყაროების მიდამოების უზრუნველყოფა ესაჭიროებოდათ"!

გენუის კონფერენცია შეიკრიბა აპრილში 1). როგორც უკვე აღვნიშნე, აქ სამანდატო კომისიამ უკუაგდო რუსების მიერ დასახელებული წარმომადგენელი საქართველოსათვის. მაშასადამე რუსეთის წარმომადგენლობა საქართველოსათვის კონფერენციამ არ იცნო.

კონფერენციაზე, კულისებიდან მუშაობდა არაოფიციალური ქართული დელეგაცია. ის იყო გაგზავნილი პარიზიდან გადმოხვეწილი მთავრობის მიერ.

---

1) ამ კონფერენციაზე, პარიზიდან საქართველოს ეროვნულმა მთავრობამ გაგზავნა არაოფიციალური დე-

აქ უმთავრესად იდგა ნავთის საკითხი; რაკი ის უკავშირდებოდა რუსეთის მიერ კავკასიის ოკუპაციას, ბუნებრივად, საქართველოს საკითხიც უნდა დასმულიყო.

აქვე გავიხსენოთ კონფერენციის სამანდატო კომისიის დადგენილება. მან საქართველოს შესახებ შემდეგი გადაწყვეტილება მიიღო:

"1. უმაღლესმა საბჭომ კანში არ მოიწვია აზიაში მდებარე საქართველო, ამიტომ ლაპარაკი არ შეიძლება მიწვეულ დელეგაციაზე.

"2. საქართველო რომ მოეწვიათ, იმ შემთხვევაში წარმომადგენლობის უფლება ჰქონდა და აქვს იმ მთავრობას, რომელიც ჩვენ გვცანით იურიდიულად და ემყარება ხალხის ნებისყოფას.

"3. მოსკოვის მთავრობას, რომლის ჯარებს ძალადობით უკავიათ საქართველო და მის მიერ დაყენებულ თბილისის მთავრობას არავითარი უფლება არა აქვთ საქართველოს სახელით ილაპარაკონ და ამიტომ მათი მანდატი, როგორც უკანონო, უკუგდებული უნდა იქნას".
(იხ. "თავისუფალი საქართველო" ნ.21)

მაშინ კიდევ შეიძლებოდა ასე "ფუფუნებით მოქმედება. ჯერ მატერიალურად გასაჭირში არ იყვნენ და ერთობასაც ახერხებდნენ.

(წინა გვ. შენიშვნის გაგრძ.) ლეგაცია. მასში შედიოდნენ: აკ. ჩხენკელი, ირ. წერეთელი, ს. მდივანი, (ძმა ბოლშევიკების "წარმომადგენლის" ბ?მდივნისა) გ. ვეშაპელი და ზ. ავალიშვილი.

აქედან და კიდევ სხვა საბუთებიდან, რაც კონფერენციის დროს გამოქვეყნდა, ცხადი იყო რომ ბოშევიკების პროპაგანდას არ გაუჭრია და მთელი ქვეყანა დარწმუნებული იყო რომ საქართველო ბოლშევიკების მიერ შეიარაღებული ძალით იყო დაბყრობილი.

მაგრამ, მიუხედავად საქართველოს დრამის რეალურად ცნობისა, რადგან ამ კონფერენციაზე უმთავრესად ეკონომიური კითხვები იყო დასმული, ისინი გაურბოდნენ პოლიტიკურ საკითხებში ღრმად შეჭრას; ხოლო რაკი ბაქოს ნავთის საკითხი , თავისთავად ეკონომიური, გადანასკვული იყო კავკასიის პოლიტიკურ საკითხთან, ამიტომ საქართველოს საკითხი ერთნაირად ისმებოდა და ირჩეოდა კულისებში. სწორედ იქ, სადაც თავისუფლად მოქმედებდა საქართველოს არაოფიციალური დელეგაცია.

მდგომარეობა მძიმე იყო. ინგლისი დაინტერესებული იყო ბაქოს ნავთის გაზიდვის მონოპოლია მოეპოვებინა. ამ პოლიტიკას კი საფრანგეთი და სხვებიც ვერ ურიგდებოდნენ. ამ ჭიდილში კი, როგორც ყოველთვის, რუსეთი მოხერხებულად სარგებლობდა,

რათა მის მიერ დაბყრობილი ქვეყნები შეენარჩუნებინა და მომხდარი ფაქტი მიევიწყებინა მსოფლიო საზოგადოებრივი აზრისათვის. და ისტორიამაც დამტკიცა, რომ თუ ის მთლად ვერ დაავიწყებს, ფაქტურად მაინც აცნობინებს...

აქ არ შევჩერდებით ამ კონფერენციის წმინდა საერთაშორისო ხასიათზე. ხოლო რაც შეეხება საქართველოს აქ სხვანაირადაც იყო განმეორებული და ყველასაგან თანაგრძნობა მიღებული. ცხადია, ეს თანაგრძნობაც დამყარებული იყო გარკვეულ ინტერესებზე. მაგ:აქ პირველად თავი იჩინა ამერიკის ინტერესებმა.

ინგლისელები იმედოვნებდნენ რომ ნავთს ისინი ჩაიგდებდნენ ხელში, თუნდაც კომუნისტების ბატონობის პირობებში და ეს მდგომარეობა კი ასუსტებდა საქართველოს დამოუკიდებლობისადმი ინტერესს. მაგრამ ამერიკა შეებრძოლა მათ ნავთის "მონოპოლიის" პოლიტიკას და მოითხოვდა ისეთი მდგომარეობის შექმნას, რომ ამიერ-კავკასიის ნავთი ყველასათვის ყოფილიყო ხელმისაწვდომი. 11 მაისს 1922 წელს ფრანგულ გაზეთ "ტემპში" გამოქვე-

ყენებული იყო განცხადება ამერიკის საელჩოსი რომში:

"შეერთებული შტატები არასოდეს დასთანხმდებიან, რომ ცხოვრებაში გატარებულ იქმნას რომელიმე პროექტი(ნავთის შესახებ), ეროვნულ ან საერთაშორისო ფარგლებში ისე, რომ არ იყოს დაცული ღია კარების პრინციპი, რომელიც ყველას თანასწორ უფლებას მიაკუთვნებსო".

ამაზედ ამერიკის პრესაც ალაპარაკდა. ეს კი ნიშანია იმისა რომ ასეთი თავისუფლება შესაძლებელი იყო მხოლოდ ამ.კავკასიის სრული დამოუკიდებლობის ნიადაგზე. ამ აზრისა იყო საფრანგეთიც. საფრანგეთის პრესამაც ამ საკითხს მრავალი წერილი უძღვნა...

აქვე უნდა დავუმატოთ რომ იმავე 1922 წ. გერმანია-რუსეთის შორის დადებული ხელშეკრულების დროს გერმანელებმა განაცხადეს რომ:

"ეს ხელშეკრულება არ ეხება და ვერც შეცვლის გერმანიის პოზიციას საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხში. ხელშეკრულების ვალდებულებანი ეხებიან მხოლოდ გერმანიისა და რუსეთის ურთიერთობას და არ ვრცელდებიან იმ სახელმწიფოზედ, რომელნიც რუსეთს გამოეყვნენ ან მომავალში გამოეყოფიან". (იხ. "თავისუფალი საქართველო" ნ.21)

შეუძლებელია ამაზედ უკეთესად და მკაფიოდ ყოფილიყო გამოთქმული საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცვის საკითხი!

ამის გამო იყო რომ რუსებმა ქართველ კომუნისტებს შანტაჟი მოაწყობინეს. 24 აპრილს 1922 წელს, ქართველმა კომუნისტებმა ხოჯით მიმართეს გერმანიას, (თუმცა ყველამ იცის რომ პატარა "რესპუბლიკებს" რუსები არასოდეს არ აძლევენ ნებას იქონიონ რაიმე გარეშე ურთიერთობა!), რომ ისინი:

"იძულებულნი არიან საქართველოში მცხოვრები გერმანელები გადაასახლონ, ვინაიდგან გერმანიის მთავრობამ უყურადღებოდ და უპასუხოთ დასტოვა არა ერთხელ განმეორებული წინადადებებ საქართველოსთან სავაჭრო ხელშეკრულების შესახებო".

რასაკვირველია, რაკი გერმანია არ სცნობდა ბოლშევიკურ ხელისუფლებას საქართველოში, მასთან ვერც ვერავითარ ხელშეკრულებას დასდებდა!...

სწორედ ამ ხანებში იყო რომ საქართველოში, სვანეთსა და ხევსურეთში ბრძოლები მიმდინარეობდა, და ეს კი მთელმა ქვეყანამ იცოდა. ბოლშევიკები შეეცადნენ გენუის კონფერენციის გახსნამდე ამ აჯანყებისათვის ლიკვიდაცია მოეხდინათ, მაგრამ ვერ შესძლეს; და სწორედ ამავე დროს გენუის კონფერენციაზე გაისმა ხმა საქართველოს კათალიკოსისა,

ამბროსის მემორანდუმის სახით. საქართველოს კათალიკოსმა თავი გასწირა სამშობლოსათვის და შექმნილ ჯოჯოხეთურ პირობებში, თბილისიდან ხმა მიაწოდა კონფერენციას. მემორანდუმში დაწვრილებით არის აწერილი საქართველოს უბედური მდგომარეობა და განათლებული კაცობრიობისაგან მოითხოვს დახმარებას. მემორანდუმი წაკითხული იყო კონფერენციაზე, რამაც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა!

გარედან მოქმედებდა საქართველოს არა ოფიციალური დელეგაცია, რომელსაც ენერგია არ დაუკლია რომ საქართველოს საკითხში მთელი მსოფლიოს თანაგრძნობა და დახმარება მოეპოებინა.

ნ. ჟორდანიამ პირადად მიმართა მაკდონალდსა და ადლერს. უხსნიდა სვანეთის აჯანყების ამბებს. მეორე ინტერნაციონალის კომიტეტმა დეპეშით გადასცა მოსკოვს მოთხოვნილება, სვანეთზე შეტევები შეეჩერებინათ.

ამავე დროს ქართულმა არა ოფიციალურმა დელეგაციამ შესძლო ეს საკითხი დაესვა კონფერენციის ერთ ერთ კომისიაში და აქაც ყველად თანაგრ-

ძნობა მოიპოვა. ამ კომისიამ ჩაანდო იტალიის საგარეო საქმეთა მინისტრს "მეგობრული წინადადება" წაეყენებინა რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისრის ჩიჩერინისადმი...

მაშინ ამ საკითხზე ალაპარაკდა მთელი ევროპის პრესა. ყველაფრის მოხსენება აქ შეუძლებელია. მაგ: ფრანგული გაზეთი "ჟურნალ დე დება", 13 აპრ. 1922 წლის თავის მეთაურ წერილში სწერდა:

"ვიდრე საბჭოებს გენუაში მოიწვევდნენ, მათთვის უნდა მოეთხოვათ ჯარების გაყვანა საქართველოს რესპუბლიკიდან, რომელიც მათ ძალით აქვთ დაბყრობილი. მაშინ ამ ზომას სათანადო ყურადღება არ მიაქციეს, მაგრამ ჯერ კიდევ არის დრო, რომ ასეთი მოთხოვნილება წარედგინოს ჩიჩერინს".

ერთი სიტყვით მთელ მსოფლიო პრესაში რუსეთი სასტიკად იყო გაკიცხული საქართველოზე თავდასხმის გამო და ყველა მოითხოვდა რუსების ჯარების გაყვანას საქართველოდან.

ნ. ჟორდანიამ ცალკე დეპეშითაც მიმართა კონფერენციის წევრებს, და სხვათა შორის იტალიის მინისტრის ნოტაში ჩიჩერინისადმი, მოყვანილი იყო ჟორდანიას დეპეშაც და ჩიჩერინი იძულებული იყო წერილობითვე გაეცა პასუხი, სადაც მან ყველა ბრალდე-

ბები უარჰყო, თითქოს საქართველოში ყველაფერი რიგზედ იყო და არავითარ აჯანყებას ადგილი არა ჰქონდა!

ნ.ჟორდანიამ კიდევ ერთხელ მიმართა კონფერენციას დასაბუთებული წერილით, სადაც ფაქტების დასამტკიცებლად იმოწმებდა თვით საბჭოთა პრესას, და ყოველივე ამით გათავდა...ე.ი. არაფრით...

რუსებმა კი აღმართიც მოხნეს და მომავალში უარესების მოწმესაც გავხდით! კულტურულმა კაცობრიობამყველაფერი მოინელა და მომავლისთვის მთელი ქვეყნის დაბყრობის გზებიც გაუხსნა!...

2. საქართველოს საკითხი ერთა ლიგაში. სრულიად ბუნებრივად, საქართველოს საკითხი ერთა ლიგაშიც უნდა დასმულიყო.1).

---

1) ყველა დოკუმენტები, დაკავშირებით ერთა ლიგასთან, მოთავსებულია კრებულებში:

"Documents relatifs a la question de la Georgie devant la Societe des Nations, Paris,1925.

M. Leonetti. Documents: la democratie, le Socialisme et la S.des N. contre la [illegible]ix. Pompei, 1957.

ჯერ კიდევ 12 მაისს 1921 წელს ზ.ავალიშვილმა გადასცა ერთა ლიგის გენ.მდივანს ერიკ დრიუმონდს სათანადო დოკუმენტები საქართველოს მდგომარეობის შესახებ. ხოლო 29 აგვისტოს საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა ევ.გეგეჭკორმა ერთა ლიგას მიართვა მემორანდუმი და სთხოვდა: რომ თანახმად ერთა ლიგის პაქტის პრინციპებისა, ყრილობას პროტესტი გამოეცხადებინა ბოლშევიკების თავდასხმის წინააღმდეგ და სხ.

26 აგვისტოს 1922 წელს, საქართველოს სრულუფლებიანმა წარმომადგენელმა ევროპაში, აკ.ჩხენკელმა კიდევ გადასცა ლიგას მემორანდუმი.

20 სექტ.1922 წელს ერთა ლიგის ყრილობამ გაარჩია საქართველოს საკითხი. ყრილობაზე გაიმართა კამათი. ბელგიის წარმომადგენელმა დე ბრუკერმა, როგორც მომხსენებელმა, მტკიცედ დაიცვა საქართველოს უფლებები და ის დაასაბუთა. საქართველოს საკითხს იცავენ: პოლონეთის, ინგლისის, შვეიცარიის და სხვათა წარმომადგენლები. და ბოლოს რეზოლუციის პროექტიც იყო წარმოდგენილი, რომელიც ერთხმად იყო მიღებული, შვეიცარიის წარმომადგენლის

მოცას მცირე შესწორებით. ეს რეზოლუცია მიღებული იყო 20 საქტემბერს მეექვსე კომისიის მიერ ხოლო 22 სექტემბერს ერთა ლიგის ყრილობის მიერ. რეზოლუცია დასძენს:

> "ერთა ლიგის ყრილობა ყურად იღებს რა საქართველოს მდგომარეობას, მოუწოდებს საბჭოს ყურადღებით თვალი ადევნოს ამბებს ქვეყნის ამ ნაწილში, რათა დაიჭიროს ხელსაყრელი შემთხვევები, რომ დაეხმაროს მას მშვიდობიანი და საერთაშორისო უფლების წესებთან შეთანხმებულ პირობებში, რათა „ამ ქვეყანას დაუბრუნდეს ნორმალური მდგომარეობა"."

1923 წელსაც, როდესაც ერთა ლიგის ყრილობა იკრიბებოდა, საქართველოში საიდუმლოდ მომქმედმა კომიტეტმაც მოწოდებით მიმართა ერთა ლიგას. ეს მოხდა, ზემოდ აღნიშნულ, ქართველ მხედართა დახვრეტისა და რეპრესიების გამეფების დროს, 25 მაისს 1923 წელს. მოწოდება ასე თავდება:

> "საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი გამოსთქვამს მტკიცე რწმენას, რომ ერთა ლიგა, როგორც სამართლიანობის უმაღლესი ორგანო, ხმას აღიმაღლებს რუსეთის დღევანდელი ბატონების მიერ ქართველი ხალხის მიმართ ჩადენილ ბოროტმოქმედებათა წინააღმდეგ"...

შემდეგშიც, როდესაც 1924 წლის აჯანყება სისხლში იქმნა ჩახრჩობილი, ერთა ლიგის მეხუთე ყრილობაზედაც დაისვა საქართველოს საკითხი. ის შეისწავლა სათანადო კომისიამ, რომელმაც შედი-

ოდნენ: იტალიის, ინგლისის, საფრანგეთის, ბელგიის და კანადის წარმომადგენლები. მომხსენებელი ბ.რ.მაკდონალდი მხურვალედ იცავს საქართველოს საკითხს და თავის სიტყვას ასე ათავებს:

" ქართველი ხალხის ტანჯვა შეუწყნარებელია. ტერორი, რომელიც რუსეთში პერიოდულად ნელდება, არა მარტო არ მცირდება საქართველოში, არამედ უფრო მეტი ძალმომრეობის ხასიათს იღებს. გადასახლებები, დატუსაღებები, წამებანი ჩეკის სარდაფებში, დახვრეტები გაუსამართლებლად ყველა კლასების წარმომადგენელთა, უფრო და უფრო მრავლდება.
დაჭერილი პოლიტიკური მოღვაწეები გამოცხადებულნი არიან ბანდიტებად. ინტელიგენცია და მუშები მოკლებული არიან მუშაობის ყოველგვარ საშუალებებს. ვინაიდგან ქართველები ხელისუფლების წინააღმდეგი არიან, აბრკოლებენ მათ მიღებას, როგორც კერძო კომერციულ ისე ინტერნაციონალურ წამოწყებებში და სახელმწიფო სამსახურში.
სამღვდელოება დევნილია თავიანთი რელიგიური მოვალეობის შესრულების გამო... თვით საქართველოს პატრიარქს, ამბროსის მიუსაჯეს რამდენიმე წლის ციხე, სადაც ის ამ ჟამად იმყოფება"...

ამ სიტყვის შემდეგ მეექვსე კომისიის დადგენილება ახლაც მიიღო ერიობამ, საყურადღებოდ საქართველოში შექმნილი მდგომარეობისა. ე.ი. ძალაში დარჩა 22 სექტ.1922 წ.რეზოლუცია.

ამიერიდანაც ერთა ლიგა განაგრძობს საქართველოს საკითხის დაცვას. ის რჩება საგნად საერთაშორისო უფლებისა.

3. რუსეთის გამაგრება საერთაშორისო ურთიერთობაში.

ახლა მოკლედ შევეხოთ თვით რუსეთის მდგომარეობას საერთაშორისო ურთიერთობაში. როგორ და რით გათავდა მათი ცნობის საქმე და როგორ მიეცა მივიწყებას საქართველოს საკითხიც.

სანამ სამოქალაქო ომი მიმდინარეობდა, მსოფლიო მას დიდ ანგარიშს არ უწევდა. მაგრამ ბოლშევიკებმა ისარგებლეს ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით. გარეშე ომი შესწყვიტეს და მთელი თავიანთი ენერგია მოანდომეს შინაგან გამაგრებას...

ომი დამთავრდა. დამარცხდა ცენტრალურ სახელწიფოთა კავშირი. ვერსალის ზავმა დასცა გერმანიის ჰეგემონია. მას ჩამოართვეს პოლონეთის ნაწილები: პოზნანი და დანციგი; საფრანგეთს გადაეცა ალზას-ლორენი; გერმანიამ გაიღო დიდი კონტრიბუცია. შემცირეს მისი სამხედრო ძალები; ნეიტრალიზაცია მოახდინეს რეინის სამხრეთი ნაწილებისა საზღვრებიდან 50 კილომეტრის მანძილზე და სხ.

დაიშალა ავსტრიის იმპერიაც. რაც დაამტკიცა სან ჟერმენის ხელშეკრულებამ. ჩეხოსლოვაკია

აცხადებს დამოუკიდებლობას. სერბია, კროატები და სლოვენები ქმნიან იუგოსლავიის ფედერაციას. რუმინია მიიღებს ბესარაბიას, ტრანსილვანიას, ბენატს. იტალია მიიღებს ტრენტს და ტრიესტს. უნგრეთიც აცხადებს თავის დამოუკიდებლობას...

მოკვდა "ავადმყოფი ადამიანიც" (ასე უწოდებდნენ მაშინ ოსმალეთს). ოსმალეთის დაარსების დღიდან მისი დაყოფის გეგმა ასჯერ იყო შედგენილი და ეს საკითხი აღნიშნულ ომს საბოლოოდ უნდა გადაეწყვიტა... ჯერ კიდევ ომის პროცესში ოსმანთა იმპერიას წინააღუდგნენ არაბები. მექა აძევებს თურქებს. არაბები აღარ ემორჩილებიან კონსტანტინეპოლის უზურპატორებს. (პირველი ხალიფები და ისლამის რელიგიური მათაურები ბაღდადის და დამასკოს არაბები იყვნენ. ხოლო თურქებმა მათ წაართვეს ეს პრივილეგია და ის სულთანმა მიითვისა. ომის დროს კი არაბებმა ისარგებლეს შემთხვევით და მას წინააღუდგნენ...).

10 აგვისტოს 1920 წელს სევრის ხელშეკრულებამ დააკანონა ოსმალეთის დანაწილება. მან დაჰკარგა

არაბეთი, სირია, მესოპოტამია და სხ. მუსტაფა ქემალის გამარჯვებამდე , კონსტანტინეპოლიც ფაქტიურად მოკავშირეთა ხელშია, ხოლო სულთანი მათი ტყვე.

გამარჯვებული მოკავშირეები ასე აწესრიგებენ ევროპის საქმეებს. ამ დროს განმავლობაში რუსები გამორიცხულნი არიან საერთაშორისო ოჯახიდან; გერმანიასთან დადებული ბრესტ-ლიტოვსკის ზავიც გაუქმდა. და თუ კიდევ არსებობდა რამე, ეს იყო ძველი რუსეთის ძალები, ვისაც მოკავშირენი იცავდნენ.

მაგრამ საზავო კონფერენციების დამთავრების შემდეგ მდგომარეობა იცვლება. ბოლშევიკები გამარჯვებული გამოდიან სამოქალაქო ომიდან და მაშინადვე შეუდგებიან ჩამოშორებული ქვეყნების დაბურობას. ისინი მხოლოდ პოლონეთის ბრძოლაში მარცხდებიან და პოლონეთი რჩება დამოუკიდებელი. მაშინ ვერ დაიბურეს აგრედვე ბალტიის ქვეყნები, ხოლო დაიბურეს უკრაინა, თურქესტანის ქვეყნები და კავკასია.

ეს იყო რუსეთის გამარჯვების მეორე პერიოდი. ვუწოდებ რუსებს, რადგან დაბურობით პოლიტიკაში, თეთრები და წითლები, თუ შავები ყველა ერთად არიან

გამარჯვებული მოკავშირენი ერთხანს უნდოდ უცქერიან ბოლშევიკებს. ზოგი გვიანამდე აგრძელებს ამ უნდობლობას. ხოლო ნელ-ნელა ყველა უწვდის მათ ხელს და ე.წ. საბჭოთა კავშირი ფეხზე დადგება, ევროპის კონცერტშიც ჩაებმის და მსოფლიო პოლიტიკაშიც როლს ითამაშებს!

როდესაც დასავლეთში ევროპამ მას პირი არ აჩვენა, ისინი აღმოსავლეთისაკენ შებრუნდნენ. დაიპყრეს რა კავკასია, გაამაგრეს ბაქო-ბათუმის ხაზი და პარალელურად 26 თებ.1921 წ. დადეს ხელშეკრულება სპარსეთთან. 28 თებ.1921 წ.ავღანისტანთან და 16 მარტს 1921 წ. ოსმალეთთან. ასე გაიმაგრეს ამ მხარეს მათი პოზიციები.

ამის შემდეგ კი პირი იბრუნეს ევროპისაკენ და მათაც აიძულებენ კავშირის დამყარებას. 16 მარტს 1921 წელს პირველი ინგლისი სდებს რუსეთთან კომერციულ ხელშეკრულებას. (ამის გამო ლოიდ ჯორჯს მიაწერენ შემდეგ სიტყვებს: - აფრიკის კაცი-ჭამიებთან ვვაჭრობთ და რუსებთან რატომ არ უნდა ვივაჭროთ" და ზოგმა ამაში დიდი სიბრძნე დაინახა!)

შემდეგ რუსებთან ხელშეკრულებას სდებენ: 23 აპრილს გერმანია, 2 სექტემბერს დანია, 6 დეკემბერს ავსტრია, 26 დეკემბერს იტალია და 3 იანვარს 1922 წელს ჩეხოსლოვაკია.

მალე რუსეთთან ეკონომიურ ურთიერთობაში შედიან სხვა ქვეყნებც. ამ ამბებს კი მოჰყვება ჯერ მათი ფაქტიური და მერე იურიდიული ცნობა.

1921 წ. 6 მაისის დროებით შეთანხმებით გერმანია უკვე სცნობდა რუსეთს ფაქტიურად. 1922 წლ. 16 იანვრის რაპალოს ხელშეკრულებით კი მას იცნობს იურიდიულადაც.

1922 წელს კანის კონფერენციაზე მოკავშირეები აცხადებდნენ, რომ რუსეთის ცნობისათვის საჭიროა, რომ ის იყოს წესიერი სახელმწიფო და ისეთ დეტალებსაც მიუთითებდნენ, რომელიც ძირშივე სპობდასაბჭოთა რეჟიმს. 1).

და თუ გენუის კონფერენციაზედაც კიდევ ჭირვეულობდნენ, სამაგიეროდ, ლოზანის კონფერენციაზე მათ იწვევენ, თუმცა, "მხოლოდ ერთი" სრუტეების საკითხის გასარჩევად.

---

1) [illegible] Paris, [illegible], t.2, p.554.

ამის შემდეგ ორი წელი გავიდა და პირველი სწორედ მოკავშირეებმა იცნეს რუსეთი.

1924 წ. რუსეთი იცნო ინგლისმა და იმავე წლის 2 ოქტ. საფრანგეთმა. ინგლისის ეს ცნობა მოხდა საქართველოს 1924 წლ. აჯანყების წინ, ხოლო საფრანგეთისა, აჯანყების შემდეგ.

ამით რუსეთის ბედი გადაწყდა ევროპაში. ამის შემდეგ მის წინსვლას ვერაფერი შეაჩერებდა, მიუხედავად ინგლის-საფრანგეთის ზოგიერთი რეზერვებისა, საქართველოს საკითხში, როცა ხელშეკრულებას სდებდნენ... მაგ: ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრი, 1 თებ.1924 წ. სწერდა რუსეთის მთავრობას: "თანახმად ჩემი მთავრობის ინსტრუქციებისა, მაქვს პატივი გაცნობოთ თქვენს აღმატებულებას, რომ იგი სცნობს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირს, როგორც იურიდიულ მთავრობას ძველი რუსეთის იმპერიის იმ ტერიტორიაზედ, რომელნიც სცნობენ მის ხელისუფლებას".

ამის შესახებ, ცნობილი ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე ივ.ზურაბიშვილი სწერდა: "ცნობის ფორმულა საკმარის საფუძველს იძლეოდა, რომ ინგლისს არ ჩაეთვალა საქართველო იმ ტერიტორიათა რიცხვში, რომელნიც სცნობდნენ საბჭოთა ხელისუფლებას. ესმით

უფრო ადვილი იყო ინგლისის მთავრობისათვის, რომ 1922 წლ. ერთა ლიგის საზოგადო კრებაზედ, სხვებთან ერთად, მისმა დელეგაციამაც გამოსთქვა სურვილი, საქართველოში ნორმალური მდგომარეობის ე.ი. დამოუკიდებლობის აღდგენისა". (იხ. მისი: "საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა". პარიზი. 1936).

რასაკვირველია, ინგლისის ასეთი ჟესტიც ერთგვარი ნუგეში იყო ქართველებისთვის, რეალური ღირებულება კი მას არ ჰქონდა. რადგან ამ დროს საქართველო, ამ.კავკ.ფედერაციის გზით უკვე წევრი იყო "საბჭოთა კავშირისა" და ვინ იყო მსაჯული რომ ასეთ პირობებში მისი ბედი გადაეწყვიტა! ცხადია, პრაქტიკულად მათი ცნობა ვრცელდებოდა ყველაზე ვინც რუსების ხელქვეით იყვნენ!/..

ინგლისს მოჰყვა საფრანგეთი. უკვე მაისში 1924 წ. საფრანგეთის მთავრობის თავმჯდომარე გახდა ედ.ერიო. და მისი პირველი აქტი იყო რუსეთის ცნობა. ერიოს ტელეგრამაში რუსეთის მთავრობისადმი ნათქვამია: "რესპუბლიკის მთავრობა, დღევანდელი თარიღით(2° ოქტ.1924 წ) სცნობს იურიდიულად საბჭოთა კავშირის მთავრობას, ძველი რუსეთის იმპერიის ყველა იმ ტერიტორიებზე , სადაც მისი ხელისუფლე-

ლება მცხოვრებთა მიერ არის მიღებული" და რუსეთის მთავრობას იმავე დროს აცნობს რომ ეს "ოდნავადაც ვერ შეცვლის საფრანგეთის მიერ მიღებულ ვერც ერთ მოვალეობასო".

ე.ი. ფრანგებიც იმეორებენ ინგლისის დებულებას: მის მიერ ნაკარნახებ მოვალეობაში უნდა ვიგულისხმოთ საფრანგეთის მიერ საქართველოს იურიდიული ცნობა. მაგრამ პირდაპირ მითითებასთან აქაც არა გვაქვს საქმე. მოკლედ ინგლისმა და საფრანგეთმა არც მწვადი დასწვეს და არც შამფური!

ხოლო ისიც აღსანიშნავია, რომ როდესაც ინგლისშიც და სხვა ქვეყნებშიც გააუქმეს საქართველოს წარმომადგენლობანი, საფრანგეთმა საქართველოს ლეგაცია დიდ ხანს შეინახა.

აშკარად, ევროპის მთავარი სახელმწიფოების მიერ რუსეთის ცნობის შემდეგაც, საქართველოს საკითხისადმი პატივისცემა, თითქოს, თეორიულად მაინც ძალაში დარჩა.

ფაქტიურმა მდგომარეობამ მაინც თავისი გაიტანა და სამართლიანობის საკითხები, რომელიც

განსაკუთრებით ეხებოდა პატარა ერებს, მივიწყებას ეძლევიან. რუსეთი კი უფრო გაბედულად იჭრება საერთაშორისო ცხოვრებაში მისი ძალით გავლენის მოსაპოვებლად.

რომ ამის შემდეგ ხანის დეტალებზე მსჯელობა აღარ განვაგრძოთ, მეორე მსოფლიო ომის წინ, სამ მნიშვნელოვან მოვლენაზე უნდა შევჩერდე.

პირველი იყო ამერიკის ამბები, მეორე, რუსეთ-საფრანგეთის თავდაუსხმელობის პაქტი და მესამე რუსეთის მიღება ერთა ლიგაში.

საქართველოს წარმომადგენლობა კარგა ხანია მუშაობდა ამერიკაში, რომ აქაც შეექმნა თანაგრძნობა ჩვენი საკითხისადმი. 1926 წელს ვირჯინიის წარმომადგენელმა ბ.მურმა სენატში წინადადება შეიტანა, რათა პრეზიდენტს მისცემოდა უფლება, თავისი წარმომადგენელი დაენიშნა პარიზში მყოფ, საქართველოს ემიგრანტულ მთავრობასთან.

ეს წინადადება განიხილა სათანადო კომისიამ, ხოლო არავითარი რეალური შედეგი არ მოჰყოლია. ამ კომისიის სხდომის ოქმები და სხვა მასალები გამოცემული იყო სახელმწიფო სტამბის მიერ.

რაც შეეხება რუსეთ-საფრანგეთის თავდაუსხმელობის პაქტს, ამაზე მოლაპარაკება, ხელის მოწერიდან 2-3 წლის წინ იყო დაწყებული და ბოლოს 29 ნოემბერს 1932 წელს პაქტს ხელი მოაწერეს.

ამ პაქტის მე-4-ე მუხლში ნათქვამია:

"ხელშეკრულების დამდები ორივე მხარე ივალებს: არ შექმნას, არ გაუწიოს მფარველობა და დახმარება შეიარაღებით, ფულით და თავის ტერიტორიაზე ყოფნის ნებაც არ მისცეს სამხედრო ორგანიზაციებს, რომელნიც ითვისებენ მეორე მხარის მთელი ტერიტორიის ან ნაწილის მთავრობის ან წარმომადგენლობის სახელს".

ყველასათვის მისახვედრი იყო რომ ეს მუხლი სრულებითაც არ უდგებოდა საფრანგეთის ინტერესს, რადგან რუსეთში არავინ ქმნიდა ისეთ ორგანიზაციებს, რომელნიც ან ემუქრებოდნენ მას ან მისი მთავრობის სახელს ითვისებდნენ. ეს ეხებოდა მხოლოდ რუსეთს რადგან რუსეთის იმპერიის ემიგრაციით გავსებული იყო პარიზი. ხოლო რუსეთის "ნაწილის" პრეტენზიაზე რომ არის ლაპარაკი, ეს პირდაპირ ეხება საქართველოს, რადგან მაშინ ერთად ერთი საქართველოს ყოფილი მთავრობა იყო პარიზში და ოფიციალურად არსებული მისი ლეგაცია. საქართველოს დამოუკიდებლობის 12 წლის დაკარგვის შემდეგ

ეს ლეგაცია გამოხატავდა საფრანგეთისა და მთელი ევროპის თვალში საქართველოს დამოუკიდებლობას!

მაშასადამე, ბოლშევიკებს ეს ლეგაცია ჰქონდათ ამოღებული მიზანში; აღნიშნული მუხლი პაქტისა სწორედ ამას გულისხმობდა და მიზანსაც მიაღწიეს.

სანამ აღნიშნული პაქტის რატიფიკაცია მოხდებოდა, პარიზის უნივერსიტეტის საერთაშორისო უფლების პროფესორი ლუი ლე ფური ამტკიცებდა, რომ პაქტი არ გულისხმობდა საქართველოს ლეგაციის გაუქმებას. და ამას იმით ასაბუთებდა' რომ ხელშეკრულების ორივე მხარეს ნაკისრი ჰქონდათ დაეცვათ მანამდე მიღებული ვალდებულებანი.1) საფრანგეთის მხრივ იგულისხმებოდა საქართველოს იურიდიული ცნობა 1921 წელს. მაგრამ ეს არ გამართლდა. კომუნისტები სწორედ საქართველოს ლეგაციას უმიზნებდნენ და ამას როგორ დასთმობდნენ!

1934 წ. აპრილში ამ სტრიქონების ავტორი სწერდა: "პაქტის რატიფიკაციამდე... პროფ. ლე ფური შეეცადა დაემტკიცებინა რომ პაქტის მე-4-ე მუხლი არ შეეხებოდა, საფრანგეთში მყოფ ქართული ლეგაციის გაუქმე-

---

1) Prof.L.Le U R."L- Georgie et le droit des Gens " (revue generale du droit International Public. Jullet-aout, 1932)

ბასო. მაგრამ რეალობის ლოგიკამ თავისი გაიტანა და საფრანგეთმა გააუქმა საქართველოს ლეგაცია". (იხ. "მომავალი" ნ.2).

როდესაც საფრანგეთის დეპუტატთა პალატაში, 18 მაისს 1933 წ. საკითხი დაისვა აღნიშნული პაქტის რატიფიკაციის შესახებ, საქართველოს ლეგაციის საკითხმა დიდი კამათი გამოიწვია· გარდა კომუნისტებისა, ყველა დიდ სიმპატიას უცხადებდა საქართველოს; მაგრამ, საბოლოოდ საქართველოს ყველაზე დიდმა დამცველებმაც მიიღეს ის და პაქტი ერთხმად იყო დადასტურებული. 1933 წლის მაისის შემდეგ გაუქმდა საქართველოს ლეგაცია, პ.რენოდელის სასამძიმრო სიტყვით საქართველოსადმი:

"პირობების გარეშე ვაძლევ ხმას აქტს, მაგრამ ეს ხმა მელანქოლიით არის აღსავსე, რადგან ის გვაიძულებს დავადასტუროთ, რომ ზოგჯერ მნიშვნელოვან საზოგადო აქტების წინაშე ადამიანი იძულებულია თავის პოლიტიკაში დასთმოს ნაკლებ მნიშვნელოვანი" - მე ვლაპარაკობ საქართველოს მდგომარეობის შესახებო"!...

ამნაირად, 1933 წელს წაიშალა ის უკანასკნელი სიმბოლო, რომელიც არა მარტო საფრანგეთს, არამედ მთელ მსოფლიოს მუდამ ახსენებდა საქართველოს არსებობას· რუსები სიხარულით ზეიმობდნენ, მაგრამ

რა ახარებდა ქართველი კომუნისტების მეთაურებს: ოკუჯავა-მდივანი-ელიავა-ორახელაშვილებს, რომელნიც სულ რამდენიმე წლის შემდეგ იმავე "მოძმე" რუსების მიერ იქნენ დახვრეტილნი!...

4. რუსეთის მიღება ერთა ლიგაში. უკანასკნელი აპოთეოზი რუსების გამარჯვებისა საერთაშორისო პოლიტიკაში, მაინც მისი ერთა ლიგაში მიღება იყო.

ჯერ კიდევ 1933 წელს გაისმა ხმა რუსეთის ერთა ლიგაში შესვლის შესახებ. რუსეთ-საფრანგეთის პაქტის შემდეგ ერთი ნაბიჯიღა იყო გადასადგმელი. ქართულ ემიგრანტულ ძალებს კიდევ ეძლეოდათ შემთხვევა ქართული საკითხი წამოეჭრათ...

როდესაც ერთა ლიგა დაარსდა, მის გვერდით შეიქმნა ე.წ. ლიგის დამხმარე საზოგადოება. ყველა ქვეყანაში არსებობდა მისი განყოფილება. პარიზში არსებობდა ქართული სექციაც. სწორედ რუსეთის ერთა ლიგაში შესვლის წინ, 1924 წ. მაისში, ინგლისში შესდგა ამ საზოგადოების საერთაშორისო კონგრესი. მას დაესწრნენ ქართველებიც. აქ დაისვა საქართველოს საკითხი, რამაც დიდი კამათი გამოიწვია და

ბოლოს მაინც სასარგებლო რეზოლუცია გამოიტანეს საქართველოსათვის. ის კიდევ ერთხელ მოაგონებს ერთა ლიგას, წინა წლებში მის მიერ მიღებულ რეზოლუციებს და მოუწოდებს მათ დაცვას ბოლომდე...

ახლა დავუბრუნდეთ რუსეთსა და ლიგას.

ყველასათვის ცნობილია რომ ვერსალის ზავით გერმანია ძალიან მძიმე პირობებში იყო ჩაყენებული. ერთ დღეს ის ამ მდგომარეობიდან უნდა გამოსულიყო. ამას კარგად გრძნობდნენ ფრანგები და ამითაც იყო გამოწვეული თავდაუსხმელობის პაქტი. ამ პაქტის შედეგი იყო რუსეთის მოზიდვა ერთა ლიგაშიც.

კიდევ უფრო საშიშ მდგომარეობაში იყო რუსეთი. მართალია, აქამდე მან მთელ რიგ გამარჯვებებს მიაღწია, მაგრამ იმასაც ხედავდა რომ გერმანია ფეხზე დგებოდა და ეს იყო მისთვის დიდი საფრთხე. ასეთსავე საფრთხეს უმზადებდა მას აღმოსავლეთიდან იაპონია. ამიტომ რუსეთს მოსწონდა თუ არა ისევ ძველი მოკავშირეებისაკენ უნდა ებრუნებინა პირი. რუსეთში ძალიან ადრე დაიწყეს ამაზე ზრუნვა. მათთვის მთავარი იყო საფრანგეთი და ინგლისი. ახლა

საფრანგეთის მხრივ ის უკვე დაზღვეული იყო. რადგან აღნიშნული პაქტი გულისხმობდა რომ საფრანგეთი მას ხელს შეუწყობდა ლიგაში შასასვლელად. არც ინგლისელები იქნებოდნენ წინააღმდეგი, თუ რუსეთი რაიმე პირობებს არ წამოაყენებდა. რუსეთმა იცოდა რა ყოველივე ეს, მან თავი შეიკავა ყოველგვარი პირობების წამოყენებაზე. ამნაირად რუსეთისათვის გზა ხსნილი, იყო შესულიყო იმ დაწესებულებაში, რომელსაც ლენინმა ბანდიტების საკრებულო უწოდა. ხოლო ყოველივე ისე იყო გამოწყობილი, რომ რუსები იქ იყვნენ "მიწვეულნი"...

18 სექტემბერს 1934 წელს საბჭოთა კავშირი მიღებული იყო ერთა ლიგაში. დიდმა სახელმწიფოებმა მას ძმური ხელი გაუწოდეს და აქამდე მის მიერ ჩადენილ ბოროტმოქმედებაზედ თვალები დახუჭეს. ევროპის საზოგადოებრივი აზრი სასტიკად წინააღმდეგი იყო ამ აქტისა. მაგრამ საზოგადოებრივ აზრს ანგარიშს უწევენ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ის მეთაურთა აზრს ეთანხმება, საწინააღმდეგო შემთხვევაში "დემოკრატიას" არავინ არაფერს ეკითხება!...

ერთა ლიგის პრინციპების მიხედვით არავითარი გამართლება ჰქონდა რუსეთის მიღებას ერთა ლიგაში, მაგრამ ასე სურდათ ინგლისსა და საფრანგეთს!

რუსეთის ერთა ლიგაში მიღების დროსაც მრავალი სიტყვა იყო წარმოთქმული. მრავალი გამოვიდა რუსეთის წინააღმდეგ და ყველა აყენებდა საქართველოს და სხვა ქვეყნების დაპყრობის საკითხს რუსეთის მიერ. ჩეხოსლოვაკიის, პორტუგალიის, შვეიცარიის და სხვათა წარმომადგენლები სასტიკად ილაშქრებდნენ და ასაბუთებდნენ, რომ რუსეთის ერთა ლიგაში მიღება ეწინააღმდეგება ლიგის ძირითად პრინციპებს. პრესაშიც დიდი ყიჟინა ატყდა. განსაკუთრებული როლი იკისრა "ჟურნალ დე ჟენევ"-მა, ჟან მარტენისა და პ.ბრიკეს ხელმძღვანელობით.

ჯერ კიდევ რუსეთ-საფრანგეთის პაქტის დადების დროს იგივე პროფ.ლე ფური სწერდა, რომ როდესაც რუსეთის ერთა ლიგაში მიღების საკითხი დაისმება: "მაშინ ძნელი იქნება ერთა ლიგისათვის, საქართველოს სასარგებლოდ მიღებული ამდენი რეზოლუციების შემდეგ, გვერდი აუქციოს მის დამოუკიდებლობას და არ წამოაყენოს ამის ცნობა რუსეთის მიერ, როგორც პირობა რუსეთის მიღებისა ლიგაში".

სამართლიანი და მიუდგომელი ენით სწორედ ასე შეიძლებოდა მდგომარეობის დაფასება, მაგრამ

რუსეთის ლიგაში მიღების დროს იმავე საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის, და წევრს საფრანგეთის აკადემიისა, ლ.ბარტუს , ამ პირობების წამოუყენებლობა არ გაუძნელდა...

ერთა ლიგის პაქტის მე-20-ე მუხლით, ლიგაში შემავალი ახალი წევრი მოვალეა თავი გაინთავისუფლოს ნაკისრ ვალდებულებათა დარღვევისაგან. ერთი ასეთი იყო რუსეთის მიერ 7 მაისს 1920 წლის საქართველოსთან დადებული ხელშეკრულების დარღვევა. მაშასადამე თუ რუსეთს ლიგაში შესვლა უნდოდა, მას უნდა დაეკმაყოფილებინა საქართველოს საკითხი. ხოლო მეორე მხრით წესიერება მოითხოვდა რომ ლიგას მისთვის ეს საკითხი დაეყენებინა. მით უმეტეს რომ 1922 და 1924 წლების ყრილობებზედ მას მიიღო რეზოლუციები, აღნიშნულ შემთხვევებში დაესვა და დაეცვა საქართველოს საკითხი.

ეს მდგომარეობა კარგად იცოდნენ ბოლშევიკებმა. ამიტომ მათმა წარმომადგენელმა ლიტვინოვმა, "მიწვევის" დროს, თავის პასუხში შემდეგი გაახსენა, უკეთ წარუდგინა: "მე-12 და მე-13 მუხლები

წესდებისა ითვალისწინებენ სასამართოსა და არბიტრაჟის წესებს... ამასთან დაკავშირებით საბჭოთა ხელისუფლებას საჭიროდ მიაჩნია აღნიშნოს ახლავე, რომ მისი აზრით ეს პროცედურა არ შეიძლება გავრცელდეს ისეთ შემთხვევებზე, რომელნიც წინ უსწრებენ საბჭოთა კავშირის ერთა ლიგაში შესვლას".

ირკვევოდა, რომ ვინც რუსეთის "მიწვევის" საკითხი გამოაწყო, სხვაზედაც უფიქრია. ლიგის "დიდები" საქართველოს საკითხს აღარ დასვამდნენ რომ რუსები არ გაეწბილებინათ!

ამიტომ იყო რომ საერთაშორისო პრესა ამხედრდა ამაზედ; შვეიცარიელი პ.ე.ბ რიკე სწერდა:

"მოსკოვი თვალთმაქცობს, რომ საქართველოს და სხვა ხალხთა საკითხი წარმოდგენილი იყო როგორც მისი შინაური საკითხი, რომლისაც ჟენევას არაფერი ეკითხება. ეს თვალსაზრისი მთლად მიღებელია. ერთ ალიგას არა ერთხელ უზრუნია საქართველოს დამოუკიდებლობაზე. გადათქვამს ის დღეს ამას? აქ არის სასიცოცხლო კითხვა. ერთა ლიგა შექმნილია იმისთვის, რომ ემსახუროს ეგოისტურ ინტერესებს, თუ უზრუნველყოს სამართლიანობა? შესწირავს ის თავის მიზანს არსებობისა და მთავარ მოვალეობას პოლიტიკურ ანგარიშებს?

თუ მან უარჰყო პაქტის განხორციელება, დაანგრია სამართლიანობის უნივერსალობა, ერთა ლიგა თვითონვე დაარღვევს შეთანხმებას"1)

---

1)"Journal de Geneve " 14 avril 1934, Geneve

ხოლო ცნობილი ფრანგი ჟურნალისტი და გაზეთ " ლე ჟურ"-ის რედაქტორი ლეონ ბელბი სწერდა:

> "დიდი ქვეყნებისა, და საჭიროა ითქვას, საფრანგეთის წინააღმდეგ, რასაკვირველია შვეიცარია მართალი, როდესაც ის იცავს ერთა ლიგის პრინციპებს, რომელთაც ჰქონდათ პრეტენზია საერთაშორისო ურთიერთობა დაემყარებინათ სამართლიანობასა და პატივისცემაზე" 1) და სხ.

(1. " Le Jour" 14 sept. 1934, Paris.)

აღარ დავტვირთავ ამ ნაწერს იმ აურებელი მასალით, რაც მაშინ გამოქვეყნდა. დიახ! ეს იყო საზოგადოებრივი აზრი: და ბოლოს რუსეთი ლიგაში მიღებული იყო ხმის უმრავლესობით.

რუსეთის გამარჯვება საერთაშორისო პოლიტიკაში ამით დაგვირგვინდა. ეს კი ნიშნავდა, რომ თუ არა საუკუნოდ, დროებით მაინც, საქართველოს საკითხი უნდა მოხსნილიყო საერთაშორისო პოლიტიკის სცენიდან. ყოველ შემთხვევაში ლიგის სრულმა გაჩუმებამ ეს დროებითობა დაადასტურა.

ამის გარეშე, ევროპის საზოგადოებრივი აზრი მუდამ თანაუგრძნობდა საქართველოს და ასეთად დარჩა ბოლომდე. არც პოლიტიკურ წრეებში ჩამქრალა მისადმი თანაგრძნობა, რომელიც ყოველ ხელსაყრელ

პირობებში კვლავ წამოაყენებენ და დაიცავენ საქართველოს საკითხს...

ამის საბუთად და ბრწყინვალე მოგონებად დარჩება ქართველ ერს შვეიცარიის წარმომადგენლის მოტტას სიტყვები, რომელიც წარმოსთქვა მან რუსეთის ერთა ლიგაში მიღების გამო:

"როდესაც ის იქნება მიღებული, საბჭო და საერთო კრება აღმოჩნდებიან რამდენიმე დიად დაუწყვეტელი საკითხის წინაშე. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამო საერთო კრების მიერ გამოტანილი რეზოლუციები მკვდრის ძილით ვერ დაიძინებენ. სომხეთი, უკრაინა, კიდევ სხვა ქვეყნები, კიდევ ნაზავენ გულის მქონე ადამიანები, რომელნიც განაგრძობენ მათზე ზრუნვას. არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს საკითხები აღარ დაისმებიან. მთელი ქვეყნის თანაგრძნობა ახლავთ იმ ერებს, რომელნიც იცავენ თავიანთ სიცოცხლეს და თავისუფლებას... ამ კითხვებს ვერ მოსპობს ჟამთა სვლა!... 1)

---

1) .R.S.S. [illegible]

ბიბლიოგრაფია

აბელ კიკვიძე. საქართველოს ისტორია. (19 საუკ.) თბილისი, 1954 წ.

გ; ხაჭაპურიძე. შრომები. ტ. 2; თბილისი, 1958.

ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ.2. თბილისი 1965 წ.

ნ. ჟორდანია. ჩემი წარსული. პარიზი, 1953.

ივ. ზურაბიშვილი. საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა. პარიზი, 1936.

ალ. ასათიანი. ძველი და ახალი მემკვიდრეობა. ვალანტინე. 1929 წ.

რ. გაბაშვილი. რაც მახსოვს. მიუნხენი, 1959 წ.

გრ. გიორგაძე. საზოგადოებრივი ურთიერთობა საქართველოში. თბილისი,1926 წ.

გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება თბილისი, 1935 წ.

ალ. მანველიშვილი. რუსეთი და საქართველო. ტ.1. პარიზი, 1951 წ.

AVALOV, Z. Nesavisimost Grousii V mejdounarodnoi politike. PARIS. 1924

---"-- Prisoedinenie Grousii s Rosiei.
Peterbourg. 1901.

BUTKOV. Materiali dlia novoi istorii Kavkasa.
3 t. Peterbourg. 1869.

BOROSDIN K.A. Za-kavkasski vospominania
Mingrelia i Svanetia. Peterbourg. 1885.

DOUBROVIN N. Istoria voini i vladichestvo Rousskix na Kavkase. 1-6. Peterbourg.1886

---"---- Georgi 12, posledni tsar Grousii i prisoedinenie Grousii s Rosiei. Peterbourg. 1896

ESADZE C. Istoricheskaia Zapiska ob oupravlenii
Kavkasa.t.1- 2. Tiflis. 1907.

KRISHCHINSKI AR. Rouskaia politika na okrainax.
BAKOU, 1919.

POTTO. Utvrjdenie rouskago vladichestva na kavkase.
t.1-11. Tiflis,1901.

ROMANOVSKI. KAVKAS i Kavkasskaia voina. Peterb.1901

SAMARIN.Okraini Rosii. Praga. 1888

SENJIVI. Pokorenie Kavkasa . Peterburg. 1901.

CHECHULIN. Vneshnaia politika Rosii v nachale
tsarstvovani Ekaterini II.Peterb,1901

TSERETELI IR. Bospominania o Fevralskoi revolutsii.
1-11. PARIS, 1963.

AFCHAR Dr. La politique europeenne en Perse.
BERLIN. 1921.

ARSLAN K. Etudes historique sur le peuple armenienne. PARIS 1928.

ANDLER J. L'imperialisme anglo-saxon. Paris, 1923.

BERTRAND L. (de l'Academie Francaise) Histoire de l'Espagne. Paris , 1932.

BOURGEOIS E. Manuel historique de politique etrangere. t. IV, Paris 1928.

DEBIDOUR A. Histoire diplomatique de l'Europe. 2 vol. 1891, et nouv, ed. 2 vol. paris. 19[illegible]0

DICTIONNAIRE DIPLOMATIQUE, 2 vol. Paris, 1933.

DJUVARA L.G. Cent projets de partage de la Turquie. Paris. 1914.

DRIAULT ED. Laquestio d'Orient. Paris, 1914.
----"---- ----"---- 1918-1937, Paris 1938.

-----" ----- La politique de Napoleon (orientale) Paris 1898.

FORSADE EG. La conference de vienne et la question d'Orient (revue de deux monde, 15 janv. 1855. Paris.

LOUIS le FUR. La Georgie et le droit international. Paris, 1933.

LASALES R. de. Des etablissements russes dans l'Asie occidentale. (revue de deux mondes, 15 juin 1 sep. et 15 sept. 1838. Paris.

HAUSER G. Histoire diplomatique de l'Europe. (1871-1914), 2 vol. Paris, 1929

ISAMBERT G. L'Independance Greque et l'Europe.
Paris,1900.

JAKSCHITCH G. La RUSSIE et la Porte ottoman de
1812-1826. (Document de la chancelerie russe,
v.revue historique.t,xci-xciii,1906-1907).

KLACZKO JUL. Les evolutions du probleme oriental.
(revue de deux mondes 15 oct, I nov.
1 dec. de 1878) Paris.

LA CHESNAIS. Les peuples de la Transcucasie pendant
la guerre et devant la paix,Paris,1921.

LAMOUCHE Col. Histoire de la Turquie, depuis ses
origines jusqu'a nos jours.Paris,1934.

LESUEUR E.Les Anglais en Perse . PARIS.

LETTRES Inedites demembre de la mission Gaedane en
Perse,1807-1809. Paris,1923.

LANG D.M.Prof. The Last Years of the Georgian
Monarchy. NEW YORK, 1957.

------A ---- A modern History of Georgia.London
1962

-----,,------ The Georgians, London. 1966.

MALCOLM J. Histoire de la Perse. I,II,III.
Paris,1821

MARTIN J.ET BRIQUET P.E, L'U.R.S.S. «Geneve.
Geneve. 1934.

MELIA J. Mustafa-Kemal et la renovation de la
Turquie. Paris. 1929

NIPOLD O. La Georgie du point de vue du droit International. Bern. 1920.

RAYMOND XAVIER. Une annee de guerre et de la diplomatie. (revue de deux mondes, I mai-I juin de 1860) Paris.

TROTSKI L. Histoire de la revolutio Russe. I,II,III,IV, Paris.
---*-- Entre l'imperialisme et revolution. Paris, 1923

VARANDIAN M. Conflict armeno-georgien. Paris 1919.

VALBERT M. La guerre russo-turque en 18 8 et en 1877.(revue de deux mondes nov.1877

V.de MARS. La cour et le cabinet de Berlin dans la question d'orient.(revue de deux mondes I dec.. 1854).

ZEIDLER N. Recueil des informations sur le Caucase(en russe) Tiflis, 1875.
ZEIGNOBOS. Histoire de l'Europe contenporaine. I-II. Paris.

DOCUMENTS

AKTI, Sobranie kavkasskoia archeologitcheskoia komisieia. t.I-XI, Tiflis 1866...

BROSSET M. Perepiska Grousinskikh tsrei s rousskimi gosoudarimi. Peterbourg.1861.

TSAGARELI A. Gramoti i drougie istoritcheskie dokoumenti XVIII stoletia otnosi chtchesia k Grousii. t.I-III, Peterbourg. 1891.

TRAITE conclu en 1783 entre Catherine II, l'Imperatris de la Russie et Irakli II, roi de Georgie, Geneve, 1919. (v.Rec.des Traites russe. vol. XXI et rec. de Martens.t.VII.)

TRAITE conclu le 7 mai 19 0 entre la republique democratique de Georgie et la rep.soci.fed. sov. Russe. Paris, 19 4

DOCUMENTS : Le peuple geogien contre l'occupation bolcheviste russe. Paris 19

REPORT - Presente a la XIX conference de l'union interparlementaire (Stocholm aout 19 1) Paris 19 1.

REPORT - Presente au V congres International des Associations de la Societe des Nations, Pars, 19 1.

MEMORANDUM - Sur la situation de la republique georgienne, presente a l'assemblee de la Societe des Nations tenu a Geneve en sept.19 par le gouvernement georgien.

MEMOIRE - Presente a la conference de la Paix Paris 1919 (par la legation georgienne).

DOCUMENTS - Presentes par le gouvernement de la republique de Georgie a la premiere assemblee de la Societe des Nations, relatifs a l'admission de la Georgie dans ladite Societe, London, 19 0.

DOCUMENTS - Relatifs a la question de la Georgie devant la Societe des Nations. Pub.- Paris 19 5.

DOCUMENTS et MATERIELS sur la politique etrangere de la Transcaucasie et de la Georgie, Tiflis, 1919 (en russe)

DOCUMENTS par M.LEONETTI. La democratie, le socialisme, et la S.des Nations contre la paix. Pompei. 1957.

REVOLUTION in RUSSIA. As reported by NEW YORK TRIBUNE and NEW YORK HERALD, 1894-19 1. Ed. by Ed.W.Pearlstien-publ. in 1967, NEW-YORK.

სარჩევი

თავი პირველი

რუსეთის ბატონობა

საქართველოში გვ.4-84

1. საქართველოს ანექსია

2. რუსეთის მმართველობა, განათლება, რუსიფიკაცია.

3. ეკლესია.

4. კოლონიზაციის პოლიტიკა.

5. 1905 წლის რევოლუცია.

6. ეროვნულ განმანთავ. მოძრაობა

თავი მეორე გვ.85-110

საერთაშორისო მდგომარეობა

1. პირველი მსოფლიო ომი.

2. საქ.შინაური ვითარება ომის დროს.

თავი მესამე

რუსეთის 1917 წლის რევოლუცია და საქართველო გვ.111-190

1რევოლუცია და რევოლუციონერები.

2. მდგომარეობა კავკასიაში.
3. ამიერ-კავკასიის დროებითი მთავრობა.
4. ტრაპიზონის კონფერენცია.
5. ამიერ კავკასიის დამოუკიდებლობა.

6ბათუმის კონფერენცია.

7. ამ. კავკასიის რესპუბლიკების დაცემა.
8. საქ. დამოუკიდებლობის გამოცხადება.

თავი მეოთხე

საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა გვ.191-250

1. საქართველო და გერმანია.
2. პირის შებრუნება მოკავშირეებისაკენ.
3. სომეხ-ქართველთა კონფლიქტი.
4. მოკავშირეებთან.

5. საქართველო და თეთრი რუსები.

6. შინაური მდგომარეობა.

7. ვერსალის კონფერენცია.

8. ევროპა სცნობს საქართველოს.

9. საქართველო და ერთა ლიგა.

10. საქართველოს იურიდიული ცნობა

თავი მეხუთე

ბოლშევიკური რუსეთი და საქართველო გვ.251-302

1. რუსეთ-ოსმალეთი და საქართველო.

2. 7 მაისის 1920 წლის ხელშეკრულება.

3. სამზადისი ომისათვის.

4. ბოლშევიკების შემოსევა.

5. თბილისის დაცემა.

6. საქართველოს დამარცხება.

თავი მეექვსე

საქართველო დაპყრობის შემდეგ გვ.303-346

1. საქართველოს დაპყრობა და ქართველი კომუნისტები.
2. რუსები და ქართველი კომუნისტები.
3. საქართველოს ანექსია.
4. ტერორი.
5. აჯანყებები.

თავი მეშვიდე

საქართველოს საკითხი უცხოეთში გვ.347-383

1. საქართველო და გენუის კონფერენცია.
2. საქართველოს საკითხი ერთა ლიგაში.
3. რუსეთის გამაგრება საერთაშორისო ურთიერთობაში.
4. რუსეთის მიღება ერთა ლიგაში.

ბიბლიოგრაფია